МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РАКІПОВА Інна Василівна

УДК 343.137/139:343.122

ДИСЕРТАЦІЯ

ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАВОВІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОЗАХИСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня доктора наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ І. В. Ракіпова

Одеса – 2023

АНОТАЦІЯ

Ракіпова І. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Міжнародний гуманітарний університет, Одеса, 2023.

Дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального процесуального права спеціальним комплексним дослідженням сутності та способів реалізації правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному процесі України.

У дисертації досліджено доктринальне розуміння понять «комунікація», «правозахисна комунікація» у кримінальному процесуальному праві. Було зроблено висновок, що комунікація в кримінальному процесі (кримінально-процесуальна комунікація) у широкому розумінні є елементом кримінально-процесуальної дійсності – обміном інформацією найвищого порядку сфери кримінального судочинства, що характерна для кримінально-процесуального комунікативного простору сфер як правотворення так і правозастосування, в тому числі правозастосовного (судового, доктринального) тлумачення до, під час та після застосування кримінально-процесуальної норми. Комунікація у кримінальному процесі у вузькому розумінні є обміном процесуально значимою інформацією учасниками кримінально-процесуальної діяльності між собою та судом у зв’язку з рухом кримінального провадження та полягає у наданні, сприйнятті, засвоєнні та трансформації інформації, спільної участі в проведенні процесуальних дій та взаємосприйнятті учасниками кримінально-процесуальної діяльності один одного, що відбувається в передбачених законом процесуальних формах.

Визначено поняття правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні як законодавчо регламентованого обміну процесуально значимою інформацією, що забезпечує ефективний захист прав

та законних інтересів в процесі потерпілим, його представником, законним представником, правонаступником та здійснення ними кримінально-процесуальної діяльності з правозахисною метою на основі жертвоорієнтованого підходу (victim centred apporoach).

Встановлено, що правозахисній комунікації потерпілого притаманні наступні ознаки: здійснюється на усіх стадіях кримінального процесу та в особливих порядках кримінального провадження; спрямована на забезпечення прав та законних інтересів потерпілого, правонаступника потерпілого; суб'єктами, якими вона здійснюється, є потерпілий, представник потерпілого, законний представник потерпілого, правонаступник потерпілого; характеризується конкретними формами та видами реалізації.

Обгрунтовано існування наступних форм правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні: письмова (у тому числі електронна), безпосередня (усна), змішана (вербальна і невербальна, у тому числі дистанційна) та конклюдентна форми.

До видів правозахисної комунікації потерпілого віднесено наступні: обов'язкова участь представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні у випадках, визначених КПК України; клопотання потерпілого про залучення його представника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення представництва за призначенням; залучення представника потерпілого для здійснення представництва за призначенням слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом на їх розсуд, якщо обставини кримінального провадження вимагають участі представника, а потерпілий не залучив його; депонування показань малолітнього чи неповнолітнього потерпілого від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості з метою його захисту від вторинної віктимізації; медіація у кримінальному провадженні; створення спеціальних конфіденційних служб підтримки потерпілих з метою надання їм доступу до безкоштовної психологічної, консультаційно-правової, соціально-

реабілітаційної допомоги відразу після вчинення кримінального правопорушення.

Вказано, що комунікативними гарантіями прав потерпілого як законодавчо визначеними і закріпленими засобами забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні на основі комунікативної рівності є: забезпечення права потерпілого на представництво та на захист від вторинної віктимізації на рівні основоположних галузевих засад кримінального провадження; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду проінформувати потерпілого щодо прав, передбачених КПК, та роз'яснити відповідні права; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду визнати особу, якій завдано шкоди кримінальним правопорушенням, потерпілим у кримінальному провадженні та постановити відповідне рішення; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду не пізніше 24 годин із моменту прийняття заяви особи про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого винести постанову про відмову у визнанні потерпілим, або відмову у залученні до провадження як потерпілого у разі прийняття відповідних рішень; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду забезпечити право потерпілого на здійснення представництва за призначенням; забезпечення компенсації шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням за рахунок Державного бюджету України у визначених законом випадках; створення Компенсаційного фонду для відшкодування потерпілим шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; забезпечення права потерпілого на медіацію під час досудового, судового провадження та при виконанні судового рішення; забезпечення змагальності та недопустимості звуження права потерпілого на процесуальну комунікацію на всіх стадіях кримінального провадження та в особливих порядках кримінального провадження.

Запропоновано закріпити у КПК засаду забезпечення права на захист та представництво у авторській редакції (ст.ст. 7, 20 КПК), вказавши, що право потерпілого, його правонаступника на представництво полягає у наданні їм можливості користуватися правничою допомогою представника та у випадках, передбачених КПК або законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги, наданні їм безоплатної правничої допомоги за рахунок держави.

Пропонується регламентувати засаду забезпечення права потерпілого на захист від вторинної віктимізації (ст. 11^1 КПК), вказавши, що під час кримінального провадження повинен бути забезпечений захист потерпілого, його правонаступника від вторинної віктимізації, ризику завдання психологічної, емоційної, фізичної шкоди.

Задля вдосконалення комінікації потерпілого у кримінальному провадженні запропоновано на законодавчому рівні закріпити обов'язкову участь представника потерпілого, правонаступника потерпілого (фізичних осіб) та вказати на такі випадки обов'язкової участі представника потерпілого, правонаступника потерпілого (фізичних осіб) у кримінальному провадженні: 1) щодо особливо тяжких злочинів – з моменту набуття статусу потерпілого, правонаступника потерпілого; 2) щодо осіб, які стали жертвою кримінального правопорушення у віці до 18 років – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою; 3) щодо осіб, які на момент вчинення щодо них кримінального правопорушення або під час здійснення кримінального провадження були визнані недієздатними або обмежено дієздатними – з моменту визнання особи недієздатною або обмежено дієздатною; 4) щодо осіб, які внаслідок психічних розладів чи фізичних вад (сліпі, глухі, німі тощо), важкого фізіологічного чи психологічного стану не здатні повною мірою реалізовувати свої права – з моменту встановлення цих розладів, вад чи станів; 5) щодо осіб похилого віку (старше 60-ти років) – з моменту досягнення цього віку; 6) щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження – з моменту

встановлення цього факту; 7) у разі укладення угоди про примирення – з моменту ініціювання укладення угоди, та у разі невиконання угоди про примирення – з моменту звернення потерпілого з клопотанням про скасування вироку; 8) у разі вирішення судом питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання – з моменту звернення потерпілого з клопотанням про розгляд угоди за результатами медіації під час виконання вироку; 9) у разі укладення угоди про визнання винуватості (у провадженнях, де передбачена письмова згода потерпілого) – з моменту ініціювання укладення угоди; 10) у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення або зміни державного обвинувачення – перекваліфікації на менш тяжке кримінальне правопорушення чи зменшення обсягу обвинувачення – з моменту надання потерпілим, правонаступником потерпілого згоди підтримувати обвинувачення в суді чи підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі; 11) у разі визнання судом недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються, під час судового розгляду – з моменту ініціювання такої процедури у судовому засіданні та ухвалення рішення про проведення скороченого розгляду; 12) щодо осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, кримінального правопорушення, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування – з моменту набуття статусу потерпілого, правонаступника потерпілого; 13) щодо осіб, які мають статус ветеранів війни та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України – з моменту набуття цього статусу чи встановлення факту смерті (загибелі); 14) у разі здійснення особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану – з моменту введення воєнного стану.

Також запропоновано доповнити чинний КПК України окремою статтею 58^2 «Залучення представника слідчим, прокурором, слідчим суддею

чи судом для здійснення представництва за призначенням» та вказати на такі випадки залучення слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом представника для здійснення представництва у кримінальному провадженні за призначенням: участь представника є обов'язковою, а потерпілий, його законний представник, правонаступник не залучив представника; потерпілий, його законний представник, правонаступник заявив клопотання про призначення адвоката для здійснення представництва за призначенням із числа вказаних ним осіб, якщо такого вони не можуть залучити самостійно через відсутність коштів або з інших об'єктивних причин; слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі представника, а потерпілий, його законний представник, правонаступник не залучив його.

Встановлено, що розв'язанню комунікативних проблем набуття особою процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні сприятиме реалізація наступних пропозицій: вказівки на те, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням завдано моральної, фізичної та/або майнової шкоди або щодо якої створена загроза заподіяння такої шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням завдано майнової або немайнової шкоди; вказівки на обов'язок слідчого, прокурора визнати особу потерпілою, якщо їй кримінальним правопорушенням або суспільно небезпечним діянням завдано шкоди, але вона не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого; закріплення того, що потерпілому вручається постанова про визнання його потерпілим чи про відмову у визнанні його потерпілим не пізніше 24 годин з моменту подання заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого; вказівки на обов'язок слідчого, прокурора розпочати досудове розслідування, якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального

правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 477 КПК, та внаслідок кримінального правопорушення померла або перебуває у стані, що унеможливлює подання нею заяви, і відповідна заява не подана правонаступником, близькими родичами чи членами сім'ї такої особи.

Запропоновано зміни до чинного Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, а також висловлені пропозиції щодо структури та змісту Закону України «Про компенсацію потерпілому, правонаступнику потерпілого (фізичним особам) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету».

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, представник потерпілого, правозахисна комунікація, права людини, забезпечення права на захист та представництво, представництво за призначенням, захист від вторинної віктимізації, розумні строки, доказування, особливі порядки кримінального провадження, досудове розслідування, слідчий суддя, судове провадження, відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні.

SUMMARY

Rakipova I. Theoretical, legal and praxeological principles of human rights communication of the victim in criminal proceedings. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Legal Sciences on the specialty 12.00.09 – criminal process and criminology; forensic examination; investigative activity. – International Humanitarian University, Odesa, 2023.

The dissertation is the first in the national science of criminal procedural law special comprehensive study of the essence and methods of implementation of human rights communication of the victim in the criminal process of Ukraine.

The dissertation examines the doctrinal understanding of the concepts of «communication», «human rights communication» in criminal procedural law. It was concluded that communication in the criminal process (criminal-procedural communication) in a broad sense is an element of criminal-procedural reality that is the exchange of information of the highest order in the field of criminal justice, which is characteristic of the criminal-procedural communicative space of both law-making and law-enforcement spheres, in that including law-enforcing (judicial, doctrinal) interpretation before, during and after application of the criminal procedural norm. Communication in the criminal process in the narrow sense is the exchange of procedurally significant information by the participants of the criminal-procedural activity between themselves and the court in connection with the movement of the criminal proceedings and consists in the provision, perception, assimilation and transformation of information, joint participation in the conduct of procedural actions and mutual perception by the participants each other's criminal-procedural activity, which takes place in the procedural forms provided by law.

The concept of human rights communication of the victim in criminal proceedings is defined as a legally regulated exchange of procedurally significant information that ensures effective protection of rights and legitimate interests in the process of the victim, his representative, legal representative, legal successor and their implementation of criminal procedural activities with a human rights goal based on a victim centered approach .

It has been established that the victim's human rights communication has the following characteristics: it is carried out at all stages of the criminal process and in special procedures of criminal proceedings; aimed at ensuring the rights and legal interests of the victim, the legal successor of the victim; it is carried out by the subjects such as the victim, the victim's representative, the victim's legal

representative, the victim's successor; characterized by specific forms and types of implementation.

The existence of the following forms of human rights communication of the victim in criminal proceedings is substantiated: written (including electronic), direct (oral), mixed (verbal and non-verbal) and conclusive forms.

The types of human rights communication of the victim include the following: mandatory participation of the representative of the victim (natural person) in criminal proceedings in cases defined by the Code of Criminal Procedure of Ukraine; the victim's request for involvement of his representative by the investigator, prosecutor, investigating judge or court to provide representation as assigned; involvement of the victim's representative for representation as appointed by the investigator, prosecutor, investigating judge or court at their discretion, if the circumstances of the criminal proceedings require the participation of a representative, and the victim did not involve him; deposition of testimony of a juvenile or minor victim of a crime against sexual freedom and sexual integrity in order to protect him from secondary victimization; mediation in criminal proceedings; creation of special confidential support services for victims in order to provide them with access to free psychological, legal counseling, and social rehabilitation assistance immediately after the commission of a criminal offense.

It is indicated that the communicative guarantees of the victim's rights as legally defined and established means of ensuring the victim's right to procedural communication in criminal proceedings on the basis of communicative equality are ensuring the victim's right to representation and protection against secondary victimization at the level of the fundamental sectoral principles of criminal proceedings; the duty of the investigator, inquirer, prosecutor, investigating judge, court to inform the victim about the rights provided for by the Criminal Procedure Code and explain the relevant rights; the duty of the investigator, inquirer, prosecutor, investigating judge, court to recognize a person who has been harmed by a criminal offense as a victim in criminal proceedings and to make an appropriate decision; the duty of the investigator, investigator, prosecutor, investigating judge,

court no later than 24 hours from the moment of accepting a person's statement about the commission of a criminal offense against him or the statement about involvement in the proceedings as a victim to issue a resolution on refusal to recognize him as a victim or refusal to involve him in the proceedings as a victim in case of making relevant decisions; the duty of the investigator, inquirer, prosecutor, investigating judge, court to ensure the victim's right to representation as assigned; provision of compensation for damage caused to the victim by a criminal offense or other socially dangerous act at the expense of the State Budget of Ukraine in cases defined by law; creation of a Compensation Fund to compensate victims for damage caused by criminal offenses; ensuring the victim's right to mediation during pre-trial and court proceedings and when executing a court decision; ensuring competitiveness and the inadmissibility of narrowing the victim's right to procedural communication at all stages of criminal proceedings and in special criminal proceedings.

It is proposed to enshrine in the Code of Criminal Procedure the principle of ensuring the right to protection and representation in the author's edition (Articles 7, 20 of the Code of Criminal Procedure), indicating that the right of the victim and his successor to representation consists in providing them with the opportunity to use the legal assistance of a representative and in the cases provided by the Code of Criminal Procedure or by the law regulating the provision of free legal aid, providing them with free legal aid at the expense of the state.

It is proposed to regulate the principle of ensuring the victim's right to protection against secondary victimization (Article 11^1 of the Criminal Procedure Code), indicating that during criminal proceedings the victim, his successor in title must be protected from secondary victimization, the risk of psychological, emotional, and physical harm.

In order to improve the victim's communication in criminal proceedings, it is proposed to enshrine at the legislative level the mandatory participation of the victim's representative, the victim's legal successor (individuals) and indicate the following cases of mandatory participation of the victim's representative, the victim's legal successor (individuals) in criminal proceedings: 1) with regard to

particularly serious crimes – from the moment of acquiring the status of the victim, legal successor of the victim; 2) in relation to individuals who have become victims of a criminal offense under the age of 18 – from the moment the fact of underage is established or any doubts arise that the person is of legal age; 3) regarding individuals who, at the time of committing a criminal offense against them or during criminal proceedings were recognized as incompetent or with limited legal capacity – from the moment the person was recognized as incapacitated or with limited legal capacity; 4) regarding individuals who due to mental disorders or physical disabilities (blind, deaf, mute, etc.), severe physiological or psychological condition are unable to fully exercise their rights – from the moment these disorders, disabilities or conditions are established; 5) for the elderly (over 60 years old) – from the moment of reaching this age; 6) in respect of individuals who do not speak the language in which criminal proceedings are conducted – from the moment this fact is established; 7) in the case of concluding a reconciliation agreement from the moment of initiation of the conclusion of the agreement, and in case of non-fulfillment of the reconciliation agreement – from the moment of the victim's petition to cancel the sentence; 8) in the case of entering into a plea agreement (in proceedings where the written consent of the victim is provided for entering into a plea agreement) from the moment of initiating the conclusion of the agreement; 9) in the event that the court decides on the issue of release from serving a sentence with probation, replacing the unserved part of the sentence with a lighter one, parole from serving the sentence from the moment the victim requests consideration of an agreement based on the results of mediation during the execution of the sentence; 10) in the case of the prosecutor's refusal to uphold the state indictment or change the state indictment – reclassification to a less serious criminal offense or reduction of the scope of the indictment from the moment the victim, the legal successor of the victim, consents to support the indictment in court or to maintain the indictment in the previously presented scope; 11) in case that the court finds it inexpedient to examine the evidence regarding those circumstances that are not contested by anyone during the trial –from the moment such procedure is initiated in an open

court session and a decision is made to hold a shortened trial; 12) with regard to individuals who have suffered from human trafficking, a criminal offense against sexual freedom and sexual integrity, a criminal offense committed with the use of violence or the threat of its use – from the moment of acquiring the status of the victim, the legal successor of the victim; 13) regarding persons who have the status of war veterans and family members of deceased war veterans, family members of deceased Defenders of Ukraine – from the moment of acquiring this status or establishing the fact of death; 14) in case of implementation of a special regime of criminal proceedings under the conditions of martial law – from the moment of introduction of martial law.

It is also proposed to add a separate article 58^2 to the current Criminal Procedure Code of Ukraine «Engagement of a representative by an investigator, prosecutor, investigating judge or court to provide representation by appointment» and indicate the following cases of engagement by an investigator, prosecutor, investigating judge or court of a representative to provide representation in criminal proceedings by appointment: the participation of a representative is mandatory, and the victim, his legal representative, legal successor did not involve a representative; the victim, his legal representative, legal successor filed a request for the appointment of a lawyer to perform representation according to the appointment from among the persons indicated by him, if they cannot attract such a person on their own due to lack of funds or for other objective reasons; the investigator, prosecutor, investigating judge or court decides that the circumstances of the criminal proceedings require the participation of a representative, and the victim, his legal representative, legal successor did not involve him.

It has been established that the implementation of the following proposals will contribute to solving the communication problems of a person acquiring the procedural status of a victim in criminal proceedings: indications that a victim in criminal proceedings can be an individual who has suffered moral, physical and/or property damage as a result of a criminal offense or socially dangerous act damage or in relation to which there is a threat of causing such damage, a legal entity to

which property or non-property damage has been caused by a criminal offense or a socially dangerous act; instructions on the duty of the investigator, the prosecutor to recognize a person as a victim, if he has been harmed by a criminal offense or a socially dangerous act, but he has not submitted a statement that a criminal offense has been committed against him or an application to involve him in the proceedings as a victim; confirming that the victim is served with a decision on recognizing him as a victim or on refusing to recognize him as a victim no later than 24 hours from the moment of submitting an application for committing a criminal offense against him or an application for involvement in the proceedings as a victim; instructions on the obligation of the investigator, the prosecutor to start a pre-trial investigation, if the person has not submitted a statement about the commission of a criminal offense against him, provided for in Part 1 of Article 477 of the Criminal Procedure Code, and as a result of a criminal offense died or is in a condition that makes it impossible for him to submit an application, and the corresponding application was not submitted by the legal successor, close relatives or family members of such a person.

Amendments are proposed to the current Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Free Legal Aid", the Law of Ukraine "On the Procedure for Compensation for Damage Caused to a Citizen by the Illegal Actions of Bodies Carrying Out Operative-Investigative Activities, Pretrial Investigation Bodies, the Prosecutor's Office and the Court", Procedures for Conducting unified accounting in police bodies (subdivisions) of statements and reports about criminal offenses and other events, as well as proposals regarding the structure and content of the Law of Ukraine "On compensation to the victim, legal successor of the victim (individuals) for damage caused by a criminal offense at the expense of the State budget".

Key words: criminal proceedings, victim, representative of the victim, human rights communication, human rights, ensuring the right to defense and representation, representation by appointment, protection against secondary victimization, reasonable terms, evidence, special procedures of criminal

proceedings, pre-trial investigation, investigation judge, court proceedings, compensation for damage in criminal proceedings.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії

1. Ракіпова І. В. Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні України: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2021. 496 с.

Рецензії:

Ковальчук С. О. Рецензія на монографію І. В. Ракіпової «Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні України». *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 1(42). 2022. С. 122-124.

Юхно О. О. Чи вирішаться проблемні питання захисту прав потерпілого в сучасному національному кримінальному процесі? *Часопис Київського університету права.* 2022. №1. С. 300-301.

2. Ракіпова І. В. Щодо «образу потерпілого» у кримінальному процесуальному праві: право на комунікацію. Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: традиції та новації: колективна монографія. За заг.ред. Н. В. Мішиної. Львів-Торунь: Ліга-Прес**.** 2021. С. 435-464.

3. Мудрак І. В. Потерпілий в кримінальному провадженні: щодо забезпечення права на процесуальну комунікацію. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія/ За заг.ред. Ю. П. Аленіна; відп.за вип. І. В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 321-346.

Наукові статті у фахових виданнях:

4. I. Rakipova, A. Pidgorodynska, A. Melnyk. Concepts, Forms, Types and Main Categories of Human Rights Communication of the Victim in Criminal Proceedings. *Legal Horizons.* T. 16. №1. 2023. P. 86-96. URL:

https://legalhorizons.com.ua/lh/issue/view/4/2 *(Особистий внесок здобувача: визначено види, форми та основні категорії правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні)*

5. I. Zahorodnii, A. Pidgorodynska, Rakipova I., K. Chernomorchenko, N. Chipko. The state of scientific development of the problem of human rights communication of the victim in the criminal proceedings of Ukraine. *Legal Horizons.* № 1-4. 2022. С. 79-91. *(Особистий внесок здобувача: досліджено випадки обов'язкової участі представника потерпілого, правонаступника потерпілого (фізичних осіб) у кримінальному провадженні)*

6. Ракіпова І. В., Кузнецов О. М. Право потерпілого на медіацію у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. №6. 2022. С. 62-68. *(Особистий внесок здобувача: досліджено медіацію як вид правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні)*

7. Ракіпова І. В., Черноморченко К. В. Неповнолітній потерпілий у кримінальному провадженні: забезпечення права на представництво та комунікацію. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* Випуск 74(6). 2022. С. 124-129. *(Особистий внесок здобувача: розглянуто забезпечення права на представництво та комунікацію неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні)*

8. Ракіпова І. В. Забезпечення права потерпілого на представництво в кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2021. №4. С. 135-140. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/85/%E2%84%964-2021

9. Загородній В. Є., Ракіпова І. В., Волошина В. К. Забезпечення обов'язкової участі представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні України. *Часопис Київського університету права*. 2022. №1. С. 198-204. *(Особистий внесок здобувача: розкрито питання забезпечення обов'язкової участі представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні)*

10. Ракіпова І. В., Пожар В. Г. Специфіка комунікації потерпілого в апеляційному та касаційному провадженні: окремі проблеми. *Право і суспільство.* № 4. 2021. С. 217-225. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/4_2021/31.pdf *(Особистий внесок здобувача: з'ясовано окремі проблеми комунікації потерпілого в апеляційному та касаційному провадженні)*

11. Ракіпова І. В., Пожар В. Г. Комунікація потерпілого в судовому провадженні у першій інстанції: окремі питання. *Прикарпатський юридичний вісник.* № 2. 2021. С. 96-101. URL: http://pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/882 *(Особистий внесок здобувача: з'ясовано окремі проблеми комунікації потерпілого в судовому провадженні у першій інстанції)*

12. Ракіпова І. В., Мельник А. В. Особливості комунікації потерпілого як суб'єкта кримінального процесуального доказування. *Часопис Київського університету права.* 2021. № 2. С.277-281. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/83/98 *(Особистий внесок здобувача: визначено особливості комунікації потерпілого як казуального суб'єкта кримінального процесуального доказування)*

13. Ракіпова І. В. Право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні: антропологічні та аксіологічні шукання. *ScienceRise: Juridical Science.* 2021. № 3(17). С. 32-36. URL: https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=3234211

14. Мудрак І. В. Окремі особливості комунікації потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. *ScienceRise: Juridical Science.* №3 (13), 2020. С. 34-38.

15. Мудрак І. В. Щодо участі у кримінальному провадженні правонаступника потерпілого. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2020. №4. С. 242-246. http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/41.pdf

16. Мудрак І. В. Щодо окремих проблем комунікації потерпілого в підготовчому судовому провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал.* №4, 2020. www.lsej.org.ua

17. Мудрак І. В. Комунікативна позиція потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угод. *Юридичний науковий електронний журнал.* №6, 2019. www.lsej.org.ua

18. Мудрак І. В. Поняття, значення, основні категорії кримінально-процесуальної активності потерпілого у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. №3, 2019. 224-228.

19. Мудрак І. В. Щодо лексико-граматичного та спеціально-юридичного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні. *Вісник КПІ.* №3, 2019. С. 255-261.

20. Мудрак І. В. Щодо визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. №2, 2019. С. 175-180.

21. Мудрак І. В. Щодо забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права.* №1, 2018. С. 315-324.

22. Мудрак І. В. Практика ЄСПЛ щодо порушення права конфронтації та проблематика реалізації підпункту (d) пункту 3 статті 6 КЗПЛ у кримінальному провадженні України. *Альманах міжнародного права.* №19, 2018. С. 195-210.

23. Мудрак І. В. Проблематика оскарження потерпілим недотримання розумних строків під час здійснення кримінального провадження. *Часопис Київського університету права.* №1, 2017. С. 303-307.

24. Мудрак І. В. Потерпілий в кримінальному провадженні: проблеми захисту прав. *Часопис Київського університету права*. №2, 2016. С. 321-324.

25. Мудрак І. В. Щодо обов'язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. №4, 2016. С. 313-316.

26. Мудрак І. В. Судова промова прокурора при відмові від підтримання державного обвинувачення. *Правове життя сучасної України* Т. 1. Одеса, 2014. С. 691-693.

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях:

27. Mudrak I., Hloviuk I., Murzanovska A., Voloshyna V. Physiological and psychological condition of victim of criminal offense in Ukraine/ *Amazonia Investiga*/Vol. 8 Num. 19: 34-42/ Marzo-abril 2019. *(Особистий внесок здобувача: охарактеризовано психологічні, фізіологічні особливості, а також невербальні комунікативні прояви жертви кримінального правопорушення)* Web of Science Core Collection

28. Bazhenova A., Desyatnik A., Mudretska H., Rakipova I. Ensuring the detection of property in the institute of property seizure. *Amazonia investiga*. 2021. Vol. 10 Num. 42. P. 236-247. URL: https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1673 *(Особистий внесок здобувача: проаналізовані права потерпілого у відповідності до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в частині його права на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру)* Web of Science Core Collection

29. Rakipova I., Torbas O., Voloshyna V., Shylin D., Pidgorodynska A. Ensuring Rights of Victims Under the Criminal Procedure Code of Ukraine: Current Issues and Prospects. *Precedente. Revista Jurídica*. 2023. P. 115-141. https://doi.org/10.18046/prec.v22.5807 *(Особистий внесок здобувача: досліджено окремі проблеми та перспективи забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні)* Web of Science Core Collection

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

30. Ракіпова І.В. Щодо обов'язкової участі представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні щодо осіб, які потерпіли від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої

недоторканості, кримінального правопорушення, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування. *Гендерні студії у вищій школі: сучасні виклики та досягнення: матеріали Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації.* м. Львів, 5 вересня-16 жовтня 2022 р. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2022. С. 74-77.

31. Ракіпова І. В., Черноморченко К. В. Щодо захисту прав потерпілого у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Права людини в період збройних конфліктів: міжнародна науково-практична конференція* (18 листопада 2022 р.) Одеса. 2022. С. 171-174. *(Особистий внесок здобувача: розкрито окремі проблеми комунікації потерпілого у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану)*

32. Ракіпова І. В., Кузнецов О. М. Щодо співвідношення кримінальної процесуальної діяльності та правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності: міжнародна науково-практична конференція (до 10-ї річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України).* Одеса, 9 грудня 2022. *(Особистий внесок здобувача: досліджено співвідношення кримінальної процесуальної діяльності та правозахисної комунікації потерпілого)*

33. Ракіпова І. В. Обов'язкова участь представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття: міжнар. науково-практ. конфер. (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)*. Одеса. 17 червня 2022 року. С. 402-403.

34. Ракіпова І. В. Окремі питання забезпечення права неповнолітнього потерпілого на комунікацію у кримінальному провадженні. *Забезпечення державної безпеки в умовах воєнного стану: І Міжнар. науково-практ. онлайн*

конфер. (Луцьк, 27 травня 2022 року). Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки. С. 135-138.

35. Ракіпова І. В. Щодо сприяння процесуальній активності потерпілого в судовому провадженні. *Причорноморські публічно-правові читання: матеріали міжнародної наукової конференції* (м. Миколаїв, 10-12 вересня 2021 року). Миколаїв: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Ч. 2. С. 129-132.

36. Ракіпова І. В. Забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію у зв'язку з проведенням допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. *Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю.П. Аленіна (м. Одеса, 20 листоп. 2021 р.)*. Електронне видання / відповід. ред.: Л.І. Аркуша, О.О. Торбас, В.А. Завтур; Національний університет "Одеська юридична академія". Одеса. 2021. С. 126-130.

37. Ракіпова І. В. Щодо визначення поняття права потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні. *Сучасний рух науки: матеріали XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Дніпро, 1-2 квітня 2021 року). Дніпро, 2021. С. 286-288.

38. Ракіпова І. В. Комунікативна рівність – складова «образу потерпілого» в кримінальному процесуальному праві. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-ти річчя проголошення незалежності України та 25-ти річчя прийняття Конституції України): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 21 травня 2021 року). Одеса, 2021. С. 301-303.

39. Ракіпова І. В. Щодо забезпечення реалізації законних прав та інтересів потерпілого під час кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. *Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 6-7 листопада 2020 року). Харків, 2020. С. 197-201.

40. Мудрак І. В. Регламентування та забезпечення права потерпілого на представництво – основа правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 15 травня 2020 року). Одеса, 2020. С. 256-260.

41. Мудрак І. В. Щодо лексико-граматичного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті: Міжнародна науково-практична конференція* (м. Львів, 18-19 жовтня 2019 року). Львів. 2019. С. 136-139.

42. Мудрак І. В. Щодо проблематики кримінальної процесуальної активності потерпілого в кримінальному провадженні України та її опанування здобувачами вищої освіти. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, травень 2019 року) / відп.ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 323-326.

43. Мудрак І. В. Щодо неможливості реалізації права потерпілого на процесуальну комунікацію в силу ч. 9 ст. 224 КПК України. *Правові та інституційні механізм забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 18 травня 2018 року) У 2-х т. Т. 2/ відп.ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 309-311.

44. Мудрак І. В. Досудове слідство щодо окремої категорії осіб: окремі питання в аспекті діяльності ДБР. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови: Міжнародна науково-практична конференція* (м. Одеса, 16 червня 2018 року). 2018. С. 257-260.

45. Мудрак І. В. Щодо окремих питань забезпечення прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів: ІІІ-я Міжнародна науково-практична конференція* (м. Запоріжжя, 28 березня 2018 року). Запоріжжя. 2018. С. 328-330.

46. Мудрак І. В. Щодо недотримання розумних строків під час судового провадження. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конфер., присвяченої до 70-річчя док. юрид. наук, професора Юрія Павловича Аленіна*. (21 квітня 2017 р., м. Одеса). 2017. С. 246-250.

47. Мудрак І. В. Щодо поняття забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію під час кримінального провадження. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 375-377.

48. Мудрак І. В. Оскарження потерпілим недотримання розумних строків під час досудового розслідування: окремі проблеми. *Теорія та практика кримінального процесуального доказування: Матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції* (м. Івано-Франківськ, 24 березня 2017 року). Івано-Франківськ. 2017. С. 63-66.

49. Мудрак І. В. Особливості судових дебатів відповідно до КПК України 2012 р. і КПК РК 2014 р. *Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація, практика функціонування: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Одеса, 17 квітня 2015 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 2015. С. 186-188.

50. Мудрак І. В. Відмова потерпілого від представника в кримінальному провадженні: сучасність та перспективи. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: міжнародна науково-практична конференція* (м. Одеса, 20 травня 2016 року). Одеса. 2016. С. 292-294.

51. Мудрак І. В. До питання про безоплатну вторинну правову допомогу потерпілому в кримінальному провадженні. *Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування: матеріали*

дистанційної конференції (м. Одеса, 2 квітня 2016 року). Одеса: Юридична література. 2016. С. 81-86.

52. Мудрак І. В. Потерпілий в контексті реалізації субсидіарного обвинувачення: окремі проблеми. *Правова політика в Україні: питання теорії та практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 24 жовтня 2014 р.): в 2 т. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. Т. 2. С. 255-258.

53. Мудрак І. В. Кримінально-процесуальна активність потерпілого на досудовому провадженні. *Процесуальні, криміналістичні та психологічні аспекти досудового розслідування: матеріали Всеукр. Наук.-практ. конф*., (м. Одеса, 07 листопада 2014 р). Одеса: ОДУВС. 2014. С. 64-66.

54. Ракіпова І. В. Медіація та онлайн-медіація як правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: міжнародна наук.практ.конф*. (м. Одеса, 20 травня 2023 року). Одеса, 2023 р. С. 304-308.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ……...2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ……...27
ВСТУП ……28
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОЗАХИСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ…….46
1.1. Стан наукової розробленості проблеми правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні ……..46
1.2. Комунікативна парадигма у кримінально-процесуальній доктрині та поняття правозахисної комунікації потерпілого ……..……60
1.3. Форми, види та основні категорії правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні……85
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРАВОЗАХИСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ……97
2.1. Забезпечення права потерпілого на представництво як основа реалізації правозахисної комунікації у кримінальному провадженні …….97
2.2. Випадки обов'язкової участі представника потерпілого, правонаступника потерппілого (фізичних осіб) та залучення представника для здійснення представництва за призначенням у кримінальному провадженні як види правозахисної комунікації…….105
РОЗДІЛ 3. ПРАВОЗАХИСНА КОМУНІКАЦІЯ ПОТЕРПІЛОГО НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ ……126
3.1. Психологічний стан та невербальні комунікативні прояви жертви кримінального правопорушення……..126
3.2. Комунікативні проблеми визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні ……..139
3.3. Особливості комунікації потерпілого як суб'єкта кримінально-процесуального доказування……156

3.4. Комунікативна позиція потерпілого щодо відшкодування (компенсації) йому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням…….207
3.5. Комунікативні проблеми оскарження потерпілим недотримання розумних строків кримінального провадження……228
РОЗДІЛ 4. ПРАВОЗАХИСНА КОМУНІКАЦІЯ ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ……246
4.1. Проблеми комунікації потерпілого в підготовчому судовому провадженні……...246
4.2. Комунікація потерпілого під час судового розгляду в суді першої інстанції……..269
4.3. Специфіка комунікації потерпілого в судовому провадженні з перегляду судових рішень…….....……....290
РОЗДІЛ 5. ПРАВОЗАХИСНА КОМУНІКАЦІЯ ПОТЕРПІЛОГО В ОСОБЛИВИХ ПОРЯДКАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ….309
5.1. Комунікативна позиція потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угод…….309
5.2. Особливості комунікації потерпілого в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення…….323
5.3. Специфіка правозахисної комунікації неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні……..349
5.4. Забезпечення права потерпілого на правозахисну комунікацію у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану……...360
ВИСНОВКИ ……372
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……...394
ДОДАТКИ ……...445

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і. кримінальних справ

ВРУ – Верховна Рада України

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЗУ – Закон України

КЗПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

КК – Кримінальний кодекс

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року

КСУ – Конституційний Суд України

МПГПП – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права

п. – пункт

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Захист потерпілого, охорона його прав, свобод та законних інтересів, виходячи зі ст. 2 КПК України, – одне з основних завдань кримінального провадження. Водночас, наявність численних колізій та прогалин в галузевому законодавстві, проблемність комунікативних передумов набуття особою процесуального статусу потерпілого, неспіврозмірність прав потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого, відсутність законодавчої регламентації переліку випадків обов'язкової участі представника потерпілого у кримінальному провадженні, неспроможність держави взяти на себе зобов'язання щодо компенсації шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням, забезпечення захисту прав неповнолітнього потерпілого, невирішена проблема психологічного відновлення жертв кримінальних правопорушень, – все це вказує саме на потерпілого як найбільш вразливого учасника кримінального провадження, що потребує сьогодні особливої уваги і з боку науковців, і з боку нормотворців.

Актуальність проблематики правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні полягає у формулюванні й обґрунтуванні основних категорій його кримінально-процесуальної комунікації (на теоретичному рівні) та систематизації й напрацюванні нових пропозицій в області захисту прав потерпілого з метою вдосконалення механізмів реалізації його прав та законних інтересів у змагальному кримінальному процесі на основі victim centred apporoach – жертвоорієнтованого підходу (на праксеологічному рівні).

Здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану значно підсилює актуальність правозахисної комунікації потерпілого і вимагає створення таких правозахисних галузевих механізмів, що забезпечили б захист прав потерпілого, зокрема, щодо компенсації шкоди, заподіяної йому внаслідок кримінальних правопорушень, зумовлених веденням в Україні воєнних дій.

Перезавантаження «образу потерпілого» у кримінальному процесуальному праві має відбутися та належно забезпечити участь у кримінальному провадженні потерпілого як самостійного учасника кримінального процесу, який захищений від вторинної віктимізації і ефективно реалізує своє право на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні.

Доктринальну базу дослідження складають наукові праці таких вчених, як С. Є. Абламський, Ю. І. Азаров, Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, Н. Р. Бобечко, В. В. Вапнярчук, Л. П. Ващук, В. В. Введенська, В. К. Волошина, Л. А. Гарбовський, О. П. Герасимчук, І. В. Гловюк, В. В. Гончаров, М. С. Городецька, К. В. Горобець, М. І. Гошовський, О. В. Грищук, К. В. Громовенко, Ю. М. Грошевий, Ю. О. Гурджі, Л. М. Гуртієва, С. Д. Гусарєв, В. М. Гусаров, С. В. Давиденко, О. Г. Данільян, Г. В. Дідківська, І. В. Дубівка, В. В. Дудченко, В. А. Журавель, В. П. Захаров, В. С. Зеленецький, Г. Т. Іскендерова, Д. Ю. Кавун, О. В. Капліна, К. Ю. Кармазіна, Т. С. Кириленко, С. О. Ковальчук, О. Ю. Костюченко, Н. М. Крестовська, Г. Р. Крет, О. В. Крикунов, А. П. Кріпак, О. М. Крукевич, С. А. Крушинський, Р. О. Куйбіда, О. П. Кучинська, О. В. Литвин, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, Т. В. Лукашкіна, Д. Г. Манько, Т. В. Матієк, О. М. Мартинов, Н. В. Михайлова, М. М. Михеєнко, І. Ю. Мірошников, А. В. Мурзановська, В. Т. Нор, Т. В. Омельченко, О. М. Осінська, М. А. Островська, Т. І. Пашук, С. І. Перепелиця, Д. П. Письменний, О. О. Подобний, М. А. Погорецький, В. Г. Пожар, А. М. Притула, П. М. Рабінович, М. В. Сенаторов, Д. Б. Сергєєва, О. Ф. Скакун, М. І. Смирнов, О. О. Солоньова, І. І. Татарин, Г. К. Тетерятник, І. А. Тітко, В. В. Тіщенко, М. І. Тлепова, А. С. Токарська, С. В. Толокольніков, В. В. Топчій, О. О. Торбас, В. М. Трофименко, В. О. Туляков, О. Ю. Хабло, А. В. Хаммуді, Д. М. Цехан, Ю. Ю. Цимбал, М. І. Шевчук, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, О. К. Черновський, Д. В. Ягунов, О. Г. Яновська.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до керівних документів,

оголошених Указами Президента України: Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки від 20.05.2015 року №276, Стратегії національної безпеки України від 14 вересня 2020 року №392, Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки від 11.05.2023 р. №273 та Концепції реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів, затвердженої наказом Генерального прокурора від 11.04.2023 р. №103, а також Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 роки, визначених 03.03.2016 року Національною академією правових наук України. Тема дисертації затверджена вченою радою Міжнародного гуманітарного університету 26.12.2018 р. (протокол № 3) та відповідає темам науково-дослідної роботи Міжнародного гуманітарного університету «Екзистенційні виклики освіти, науки, безпеки та здоров'я в сучасних умовах глобалізації та цифрової трансформації суспільного життя» (№0123U101585) та кафедри кримінального права, процесу та криміналістики «Реформування кримінальної юстиції в умовах глобального інформаційного суспільства».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є формування концепції правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному процесі як цілісного ефективного правового механізму реалізації його прав та законних інтересів, а також внесення пропозицій щодо вдосконалення КПК України в частині реалізації правозахисної комунікації потерпілого та правозастосовної практики в цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети вирішувалися такі завдання:

визначити стан наукової розробленості проблеми правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні;

сформулювати комунікативну парадигму у кримінально-процесуальній доктрині та запропонувати поняття правозахисної комунікації потерпілого;

встановити форми, види та основні категорії правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні;

систематизувати шляхи вдосконалення правових основ забезпечення представництва потерпілого у кримінальному провадженні;

обґрунтувати випадки обов'язкової участі представника потерпілого (фізичної особи) та залучення його представника для здійснення представництва за призначенням у кримінальному провадженні як види правозахисної комунікації;

довести необхідність урахування психологічного стану та невербальних комунікативних проявів жертви кримінального правопорушення як невід'ємної складової забезпечення правозахисної комунікації потерпілого на досудовому розслідуванні;

актуалізувати наукові положення щодо можливостей вирішення комунікативних проблем визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні;

охарактеризувати напрями покращення комунікації потерпілого як суб'єкта кримінально-процесуального доказування;

розглянути комунікативні позиції потерпілого щодо відшкодування (компенсації) йому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

відтворити комунікативні проблеми оскарження потерпілим недотримання розумних строків кримінального провадження, запропонувати нормативно-правові шляхи їх вирішення;

окреслити проблемні випадки комунікації потерпілого в підготовчому судовому провадженні та визначити законодавчі способи їх розв'язання;

виокремити напрями вдосконалення комунікації потерпілого під час судового розгляду в суді першої інстанції;

з'ясувати механізми оптимізації комунікації потерпілого в судовому провадженні з перегляду судових рішень;

умотивувати комунікативні позиції потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угод;

виявити особливості комунікації потерпілого в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;

означити специфіку оптимізації правозахисної комунікації неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні;

запропонувати нормативно-правові механізми вирішення проблемних аспектів забезпечення права потерпілого на правозахисну комунікацію у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану;

розробити науково обґрунтовані пропозиції до чинного кримінального процесуального законодавства, що у своїй сукупності забезпечують впровадження та ефективне функціонування концепції правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні.

Об'єктом дослідження є доктрина сучасного кримінально-процесуального права та правовідносини, що виникають при реалізації правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є теоретичні, правові та праксеологічні засади правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження є сукупність підходів, принципів та методів пізнання, що забезпечили комплексний наскрізний аналіз проблематики правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні. У роботі задіяно системний, аксіологічний, антропологічний та нормативно-юридичний підходи, принципи системності, історизму, детермінізму, діалектичної єдності теорії і практики, а також систему філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання – аналіз і синтез, методи діалектики, структурно-функціонального аналізу, історико-правовий, логіко-нормативний та соціологічний методи.

Системний підхід дозволив проаналізувати значення правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні як цілісної множини комунікацій, завдяки яким можливим є обмін потерпілого процесуально значимою інформацією у кримінальному процесі; системно дослідити стан наукової розробленості проблеми правозахисної комунікації потерпілого.

Аксіологічний підхід дозволив дослідити ціннісний вимір комунікативної рівності галузевої (кримінально-процесуальної) правової норми.

Антропологічний підхід допоміг зосередитись на безпосередній комунікації потерпілого, зверненій до себе як учасника кримінального провадження в конкретній правовій реальності, що впливає на формування комунікативної позиції та кримінально-процесуальної активності потерпілого.

Нормативно-юридичний підхід дав змогу проаналізувати в контексті проблематики правозахисної комунікації потерпілого положення Конституції України, міжнародно-правових актів, рішень ЄСПЛ, актів кримінального процесуального законодавства України та деяких зарубіжних країн.

Методи діалектики використовувалися для поглиблення понятійного апарату, з'ясування сутності правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні у площині взаємозв'язків та взаємообумовленостей державно-правових явищ із суспільним життям в контексті комплексу ідей щодо пізнання комунікативної парадигми кримінально-процесуальної дійсності; дослідження поняття комунікації у кримінальному процесуальному праві та права потерпілого на процесуальну комунікацію; процесуального регулювання правозахисної комунікації; правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію *(підрозділ 1.2)*. Метод структурно-функціонального аналізу використовувався для визначення основних категорій, пов'язаних з правозахисною комунікацією потерпілого – кримінальною процесуальною активністю потерпілого, комунікативних гарантій, комунікативних бар'єрів, комунікативної позиції потерпілого *(підрозділ 1.3)*. За допомогою аналізу і синтезу досліджувалися ознаки, форми, види правозахисної комунікації потерпілого, питання забезпечення права потерпілого на представництво у кримінальному провадженні *(підрозділи 1.3, 2.1)*. Історико-правовий метод використовувався, зокрема, для дослідження проблематики компенсації шкоди потерпілому від кримінального

правопорушення за рахунок Державного бюджету України. *(підрозділ 3.4).* Логіко-нормативний метод використовувався для формулювання змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства в частині реалізації правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні *(підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2, 5.3, 5.4).*

Для з'ясування проблематики окремих питань, що досліджуються, було застосовано соціологічний метод. Результати анкетування засвідчили, що нинішній стан забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні оцінюється як: 1) критичний, права забезпечені недостатньо (58%), 2) права забезпечені частково, механізм реалізації окремих прав потерпілого не передбачений КПК (36%), 3) відмінний, права забезпечені повністю (6%). 95% опитаних однозначно погодились щодо необхідності визнання потерпілого суб'єктом права на безоплатну правничу допомогу у кримінальному провадженні, якщо він не має змоги залучити представника, або якщо він висловить таке бажання, або якщо до такого переконання прийшли слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, вказавши, зокрема, на необхідність чітко визначити у законі випадки надання такої правничої допомоги жертві кримінального правопорушення.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять наукові праці українських і зарубіжних дослідників з філософії права, теорії права, конституційного права, кримінального права, кримінального процесуального права, психології.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, міжнародно-правові акти, акти кримінального, кримінального процесуального законодавства України та зарубіжних країн (Польща, Угорщина, Австрія, Данія, Великобританія, Франція, США, Федеративна республіка Німеччина, Республіка Казахстан), постанови Пленуму та інформаційні листи Верховного Суду, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять рішення ЄСПЛ, рішення Конституційного Суду України, постанови Верховного Суду, судові рішення, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, статистичні дані роботи органів прокуратури та органів досудового розслідування, опубліковані на сайті Офісу Генерального прокурора; результати анкетування слідчих, прокурорів, потерпілих у кримінальних провадженнях, викладачів кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності вищих навчальних закладів (2018-2023 рр.) – всього 358 осіб.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній кримінально-процесуальній науці спеціальним комплексним дослідженням проблематики правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному процесі України.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

уперше:

- запропоновано науково-прикладну концепцію правозахисної комунікації потерпілого, яка в кримінально-процесуальній доктрині повинна базуватися на таких положеннях:

а) правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні – це законодавчо регламентований обмін процесуально значимою інформацією, що забезпечує ефективний захист прав та законних інтересів в процесі потерпілим, його представником, законним представником, правонаступником та здійснення ними кримінально-процесуальної діяльності з правозахисною метою на основі жертвоорієнтованого підходу (victim centred apporoach);

б) ознаками такої комунікації є: її здійснення на усіх стадіях кримінального процесу та в особливих порядках кримінального провадження; спрямованість на захист прав та законних інтересів суб’єктів, в інтересах яких вона здійснюється – потерпілий, його правонаступник; суб’єкти, які її

забезпечують – потерпілий, його правонаступник, представник, законний представник, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд; конкретні форми та види, що характеризують таку комунікацію;

в) формами правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні є: письмова (у тому числі електронна), безпосередня (усна), змішана (вербальна та невербальна, у тому числі дистанційна) та конклюдентна;

г) види правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні: обов'язкова участь представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні у випадках, визначених КПК України; подання клопотання потерпілого про залучення його представника слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення представництва за призначенням; залучення представника потерпілого для здійснення представництва за призначенням слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею чи судом на їх розсуд, якщо обставини кримінального провадження вимагають участі представника, а потерпілий не залучив його; депонування показань потерпілого з метою його захисту від вторинної віктимізації; медіація у кримінальному провадженні; спеціальні конфіденційні служби підтримки потерпілих;

д) комунікативна парадигма у кримінально-процесуальній доктрині, основними векторами побудови якої є такі наукові галузеві категорії: «правозахисна комунікація потерпілого», «комунікативна рівність», «комунікативні гарантії», «комунікативні бар'єри», «комунікативна позиція», «форма та вид правозахисної комунікації потерпілого»;

- вказано, що стрижневим принципом правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію, є принцип полілогічної комунікації, де полілог розуміється як динамічний спосіб спілкування, мислення, пізнання, роз'яснення та тлумачення, що веде від аналізу прогалин, колізій, юридико-

технічних помилок галузевої правової норми до ефективного правотворення та правозастосування;

- обґрунтовано комунікативну рівність як основоположну цінність, що пронизує галузеву правову норму, та означає забезпечену кримінальним процесуальним законом можливість потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника комунікувати на рівних правах зі стороною захисту у змагальному кримінальному процесі;

- сформульовано систему комунікативних гарантій прав потерпілого як законодавчо визначених і закріплених засобів забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні на основі комунікативної рівності, якими є: забезпечення права потерпілого на представництво та на захист від вторинної віктимізації на рівні основоположних галузевих засад кримінального провадження; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду проінформувати потерпілого щодо прав, передбачених КПК та роз'яснити відповідні права; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду визнати особу, якій завдано шкоди кримінальним правопорушенням, потерпілим у кримінальному провадженні та постановити відповідне рішення; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду не пізніше 24 годин із моменту прийняття заяви особи про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого винести постанову про відмову у визнанні потерпілим, або відмову у залученні до провадження як потерпілого у разі прийняття відповідних рішень; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду забезпечити право потерпілого на здійснення представництва за призначенням; забезпечення компенсації шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, за рахунок Державного бюджету України у визначених законом випадках; створення Компенсаційного фонду для відшкодування потерпілим шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; забезпечення права потерпілого на медіацію під час

досудового, судового провадження та при виконанні судового рішення; забезпечення змагальності та недопустимості звуження права потерпілого на процесуальну комунікацію на всіх стадіях кримінального провадження та в особливих порядках кримінального провадження;

- запропоновано визначення комунікативної позиції потерпілого у кримінальному провадженні як усвідомлено сформованого переконання та волі потерпілого щодо можливостей та бажання реалізувати свої права та захистити законні інтереси в кримінальному провадженні;

удосконалено:

- визначення права на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні як забезпеченої та чітко регламентованої процесуальними нормами можливості отримання його учасниками інформації про кримінальне провадження, обмін даними про стан провадження та вплив на нього на всіх стадіях процесу, що реалізується шляхом прояву кримінально-процесуальної активності;

- поняття комунікації у кримінальному процесуальному праві як наскрізного обміну інформацією, характерного для кримінально-процесуального комунікативного простору сфер як правотворення так і правозастосування, в тому числі правозастосовного (судового, доктринального) тлумачення до, під час та після застосування кримінально-процесуальної норми (широке розуміння) та як обміну процесуально значимою інформацією учасниками кримінально-процесуальної діяльності між собою та судом у зв’язку з рухом кримінального провадження, що полягає у наданні (обміні) інформації, спільній участі у проведенні процесуальних дій та їх взаємосприйнятті один одного, що реалізується в передбачених законом процесуальних формах (вузьке розуміння);

- дефініцію поняття кримінальної процесуальної активності потерпілого у кримінальному провадженні як нормативно забезпечених способів його прояву, що формуються під впливом комунікативної позиції та детермінують

набуття потерпілим відповідного процесуального статусу і можливості реалізувати право на процесуальну комунікацію;

- категорію «комунікативні бар'єри» як прогалини галузевого законодавства, що регламентують відсутність ефективного процесуального механізму реалізації потерпілим своїх законних прав та інтересів (процесуальні бар'єри), а також комунікативних особистісних характеристик, властивих жертві кримінального правопорушення, що стоять на заваді її кримінально-процесуальної активності на тому чи іншому етапі кримінального провадження або й до його початку (психологічні бар'єри);

- регламентування засади забезпечення права на захист та представництво як одного з основних напрямків удосконалення правових основ правозахисної комунікації потерпілого на рівні основоположних галузевих засад кримінального провадження з вказівкою на те, що потерпілий, правонаступник потерпілого мають право на представництво, яке полягає у наданні їм можливості користуватися правничою допомогою представника, зокрема, безоплатно;

- пропозицію щодо регламентування засади забезпечення права потерпілого, його правонаступника на захист від вторинної віктимізації на рівні основоположних галузевих засад кримінального провадження;

- визначення поняття потерпілого у кримінальному провадженні, яким може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням завдано моральної, фізичної та/або майнової шкоди або щодо якої створена загроза заподіяння такої шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або немайнової шкоди або щодо якої створена загроза заподіяння такої шкоди;

- випадки обов'язкової участі представника потерпілого, його правонаступника (фізичних осіб) у кримінальному провадженні та випадки його залучення слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею, судом для здійснення представництва за призначенням;

- визначення поняття правонаступника потерпілого у кримінальному провадженні як фізичної (близького родича чи члена сім'ї потерпілого) чи юридичної особи, що має право подання заяви про залучення її до кримінального провадження внаслідок смерті потерпілого або перебування особи у стані, що унеможливлює подання заяви про залучення як потерпілого, або припинення діяльності (ліквідації) юридичної особи чи в інших випадках, передбачених законом;

- підстави та порядок депонування показань потерпілого за його ініціативою у випадках, пов'язаних з існуванням загрози вторинної віктимізації, ризику завдання психологічної, емоційної та фізичної шкоди потерпілому, його правонаступнику;

- положення щодо залучення потерпілим експерта на договірних умовах для проведення психологічної експертизи емоційного стану потерпілого з метою доказування заподіяння йому моральної шкоди кримінальним правопорушенням;

- галузеве розуміння поняття медіації як позасудової, добровільної, конфіденційної, структурованої процедури, що є можливою у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, судового провадження або під час виконання судового рішення з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим, засудженим);

- формулювання поняття угоди за результатами медіації у кримінальному провадженні як добровільної письмової домовленості потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим, засудженим), за результатами якої може бути укладено угоду про примирення під час досудового чи судового провадження, а також вирішено судом питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням чи заміну невідбутої частини покарання більш м'яким чи умовно-дострокове звільнення від відбування покарання під час виконання вироку;

набуло подальшого розвитку:

- обґрунтування обов’язку слідчого, дізнавача, прокурора визнати особу потерпілою, якщо їй кримінальним правопорушенням або суспільно небезпечним діянням завдано шкоди, але вона не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а також розпочати досудове розслідування, якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 477 КПК, та внаслідок кримінального правопорушення померла або перебуває у стані, що унеможливлює подання нею заяви, і відповідна заява не подана правонаступником, близькими родичами чи членами сім’ї такої особи;

- теоретичне вмотивування необхідності внесення змін та доповнень до КПК щодо: здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні; складу суду у кримінальному провадженні, в якому неповнолітньою особою є потерпілий; залучення представника потерпілого для проведення окремої процесуальної дії; прав потерпілого протягом кримінального провадження, під час досудового розслідування та під час судового провадження в будь-якій інстанції; здійснення кримінального провадження у формі приватно-публічного обвинувачення; регламентації участі правонаступника потерпілого у кримінальному провадженні; заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні; застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також мети і підстав застосування запобіжних заходів і обставин, що враховуються при їх обранні; регламентації початку досудового розслідування; допиту малолітнього чи неповнолітнього потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні; порядку залучення експерта та проведення експертизи; вручення письмового повідомлення про підозру; закриття кримінального провадження; процедури розгляду питання про звільнення від кримінальної відповідальності; оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора під час досудового розслідування та права на оскарження; оскарження недотримання розумних строків під час досудового розслідування; ухвал

слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування; здійснення підготовчого судового засідання та вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду; забезпечення учасникам судового провадження можливості ознайомитися з матеріалами кримінального провадження та судовими рішеннями після призначення справи до судового розгляду або постановлення ухвали про закриття кримінального провадження; наслідків неприбуття потерпілого, його представника в судове засідання; заходів до порушників порядку судового засідання; обрання, скасування або зміни запобіжного заходу в суді; застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження; меж судового розгляду; особливостей допиту малолітнього чи неповнолітнього потерпілого під час судового розгляду; судових дебатів; проголошення судового рішення; права потерпілого, правонаступника потерпілого, їх законного представника чи представника на апеляційне та касаційне оскарження; особливостей апеляційного оскарження окремих судових рішень; істотних порушень вимог кримінального процесуального закону та підстав для скасування судового рішення; підстав для призначення нового розгляду в суді першої інстанції; судових рішень, які можуть бути оскаржені у касаційному порядку; змісту та наслідків укладення та затвердження угоди про визнання винуватості; підстав відмови суду в затвердженні угоди у кримінальному провадженні; питань, які вирішуються судом під час виконання вироків.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, сформульовані у дисертації, використовуються у:

науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження проблематики правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному процесі;

правотворчій діяльності – для вдосконалення національного законодавства у сфері реалізації правозахисної комунікації потерпілим, його представником, законним представником, правонаступником, слідчим,

дізнавачем, прокурором, слідчим суддею, судом (Лист Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 14.11.2022 р.);

правозастосовній діяльності – для вдосконалення діяльності правоохоронних органів, суду та адвокатури щодо реалізації правозахисної комунікації у кримінальному процесі (Акт про впровадження у практичну діяльність Ради адвокатів Одеської області від 22 листопада 2022 року);

навчальному процесі – при викладанні навчальних курсів «Кримінальний процес», «Адвокатська діяльність в Україні», «Правознавство», спеціальних курсів «Складання кримінальних процесуальних документів під час досудового розслідування», «Сучасні проблеми кримінального процесуального права», «Правові системи сучасності», «Правове регулювання інформаційно-комунікаційних відносин», підготовці робочих програм, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, тематики кваліфікаційних робіт із зазначених дисциплін (Акти про впровадження наукових розробок у навчальну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія» від 14 лютого 2023 року, Одеського національного морського університету від 24 жовтня 2022 року, Міжнародного гуманітарного університету від 28 листопада 2022 року, Національного університету «Одеська політехніка» від 18 жовтня 2022 року, Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 29 листопада 2022 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано авторкою самостійно. Наукові результати та висновки отримані дисертанткою на підставі особистих досліджень. Особистий внесок у публікаціях, виконаних у співавторстві, вказано у списку праць, опублікованих за темою дисертації. Наукові доробки співавторів за темою дисертації не використовувались.

Апробація результатів дослідження. Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювалися на кафедрі кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету, міжкафедральному засіданні кафедр кримінального процесу, детективної та

оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету.

Основні положення дисертації доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 20 травня 2023 р.); «Права людини в період збройних конфліктів» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.); «Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності» (до 10-ї річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України, м. Одеса, 9 грудня 2022 року); «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права, м. Одеса. 17 червня 2022 року); «Забезпечення державної безпеки в умовах воєнного стану» (м. Луцьк, 27 травня 2022 року); «Причорноморські публічно-правові читання» (м. Миколаїв, 10-12 вересня 2021 року); «Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи» (до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю.П. Аленіна) (м. Одеса, 20 листопада 2021 року); «Сучасний рух науки» (м. Дніпро, 1-2 квітня 2021 року); «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру» (з нагоди 30-ти річчя проголошення незалежності України та 25-ти річчя прийняття Конституції України) (м. Одеса, 21 травня 2021 року); «Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії» (м. Харків, 6-7 листопада 2020 року); «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 року); «Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Львів, 18-19 жовтня 2019 року); «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 року); «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах

європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 року); «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 17 листопада 2018 року); «Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови» (м. Одеса, 16 червня 2018 року); «Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів» (м. Запоріжжя, 28 березня 2018 року); «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 року); а також Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Теорія та практика кримінального процесуального доказування» (м. Івано-Франківськ, 24 березня 2017 року); «Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства» (до 70-річчя д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна (м. Одеса, 21 квітня 2017 року).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені в одноособовій монографії «Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні України», 2 колективних монографіях «Щодо «образу потерпілого» у кримінальному процесуальному праві: право на комунікацію» та «Потерпілий в кримінальному провадженні: щодо забезпечення права на процесуальну комунікацію», 23 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 3 наукових статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях (Web of Science Core Collection), а також 25 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається з анотації, вступу, 5 розділів, що містять 17 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (441 найменування, що становить 50 сторінок), додатків (99 сторінок). Загальний обсяг дисертації становить 544 сторінки, з яких основний зміст – 366 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОЗАХИСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Стан наукової розробленості проблеми правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні України

Захист потерпілого, охорона його прав, свобод та законних інтересів, виходячи зі ст. 2 КПК України, – одне з основних завдань кримінального провадження, суть кримінального процесу. Законодавець у 2012 році, приймаючи чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, чітко вказав на потерпілого як на самостійного учасника кримінального провадження, не відніс його виключно до сторони обвинувачення. Так, § 4 глави 3 КПК України регламентує участь у кримінальному провадженні таких його учасників, як потерпілий і його представник.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [139].

Вважаємо, сучасна доктринальна еволюція та практика застосування кримінального процесуального права дозволяє вести актуальну дискусію про формування та існування іншого «образу потерпілого» в кримінальному процесі, дещо відмінного від того, до якого процесуалісти-науковці й практики звикли раніше. Це має бути не образ жертви кримінального правопорушення, що знову і знову зазнає вторинної віктимізації, а образ самостійного учасника кримінального провадження, процесуальний статус якого передбачає ефективний захист ним своїх прав та законних інтересів, наділяє потерпілого дієвими, а не декларативними процесуальними механізмами реалізації його прав у кримінальному провадженні. Усвідомлюючи це, необхідно в такому ж руслі напрацьовувати відповідні

зміни та доповнення до кримінального процесуального закону, які сприяли б виконанню завдань кримінального провадження.

Тому актуальним є обґрунтування і дослідження права потерпілого на процесуальну комунікацію, поняття правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні, комунікативної рівності як основоположної цінності, що пронизує кримінально-процесуальну норму, кримінально-процесуальної активності потерпілого, комунікативних гарантій та комунікативних бар'єрів, що сприяють чи стоять на заваді останній.

Дослідження проблем захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні було б неможливим без доктринальної бази, зважаючи, в тому числі, на міждисциплінарний характер проблематики правозахисної комунікації потерпілого, що вимагає, зокрема, аналізу наукових праць вчених в царині філософії права, теорії держави і права, конституційного права, кримінального права, кримінального процесуального права, психології. Тому доктринальну базу дослідження складають наукові праці таких вчених, як С. Є. Абламський, Ю. І. Азаров, Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, Н. Р. Бобечко, В. В. Вапнярчук, Л. П. Ващук, В. В. Введенська, В. К. Волошина, Л. А. Гарбовський, О. П. Герасимчук, І. В. Гловюк, В. В. Гончаров, М. С. Городецька, К. В. Горобець, М. І. Гошовський, О. В. Грищук, К. В. Громовенко, Ю. М. Грошевий, Ю. О. Гурджі, Л. М. Гуртієва, С. Д. Гусарєв, В. М. Гусаров, С. В. Давиденко, О. Г. Данільян, Г. В. Дідківська, В. В. Дудченко, І. В. Дубівка, В. А. Журавель, В. П. Захаров, В. С. Зеленецький, Г. Т. Іскендерова, Д. Ю. Кавун, О. В. Капліна, К. Ю. Кармазіна, Т. С. Кириленко, С. О. Ковальчук, О. Ю. Костюченко, Н. М. Крестовська, Г. Р. Крет, О. В. Крикунов, А. П. Кріпак, О. М. Крукевич, С. А. Крушинський, Р. О. Куйбіда, О. П. Кучинська, О. В. Литвин, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, Т. В. Лукашкіна, Д. Г. Манько, Т. В. Матієк, О. М. Мартинов, Н. В. Михайлова, М. М. Михеєнко, І. Ю. Мірошников, А. В. Мурзановська, В. Т. Нор, Т. В. Омельченко, О. М. Осінська, М. А. Островська, Т. І. Пашук,

С. І. Перепелиця, Д. П. Письменний, О. О. Подобний, М. А. Погорецький, В. Г. Пожар, А. М. Притула, П. М. Рабінович, М. В. Сенаторов, Д. Б. Сергєєва, О. Ф. Скакун, М. І. Смирнов, О. О. Солоньова, І. І. Татарин, Г. К. Тетерятник, І. А. Тітко, В. В. Тіщенко, М. І. Тлепова, А. С. Токарська, С. В. Толокольніков, В. В. Топчій, О. О. Торбас, В. М. Трофименко, В. О. Туляков, О. Ю. Хабло, А. В. Хаммуді, Д. М. Цехан, Ю. Ю. Цимбал, М. І. Шевчук, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, О. К. Черновський, Д. В. Ягунов, О. Г. Яновська.

Питання захисту прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному процесі активно досліджувалися в доктрині як до прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, так і після набрання ним чинності. Кількість наукових робіт та глибина комунікацій щодо досліджуваної галузевої проблематики вказують на надзвичайну актуальність теми процесуального статусу потерпілого в Україні, на наявність численних питань теоретичного значення та нормативно-правового регулювання, які досі чекають свого комплексного вирішення.

Праці вчених-процесуалістів, що торкалися проблематики кримінальної процесуальної комунікації потерпілого, було б доцільно класифікувати за напрямом дослідження галузевої проблеми захисту прав потерпілого в кримінальному провадженні таким чином:

Наукові праці, в яких досліджується питання надання потерпілому права на професійну правничу допомогу, зокрема, на безоплатну правничу допомогу (С. Є. Абламський, В. В. Введенська, В. К. Волошина, О. П. Герасимчук, М. І. Гошовський, Ю. М. Грошевий, І. В. Дубівка, Г. Т. Іскендерова, Д. Ю. Кавун, О. Ю. Костюченко, О. В. Крикунов, О. М. Крукевич, О. П. Кучинська, Т. В. Омельченко, О. М. Осінська, М. А. Островська, О. О. Солоньова, М. І. Тлепова, В. П. Шибіко) [1; 20; 32; 37; 54; 58; 75; 95; 98; 124; 149; 157; 202; 203; 205; 341; 355; 426].

Наукові праці, в яких досліджується питання правозастосовного тлумачення норм кримінально-процесуального права (О. В. Капліна) [101; 102; 104];

Наукові праці, в яких досліджується право потерпілого на відшкодування (компенсацію) завданої кримінальним правопорушенням шкоди (Г. В. Дідківська, О. М. Овчаренко, Ю. І. Азаров, Д. П. Письменний, О. Ю. Хабло, І. І. Татарин, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва) [74; 201; 3; 345; 217];

Наукові праці, в яких досліджується питання теорії та методології правового захисту особи в кримінальному процесі (Ю. О. Гурджі) [59; 60];

Наукові праці, в яких різносторонньо досліджується процесуальний статус потерпілого як учасника кримінального провадження (І. В. Гловюк, В. Г. Пожар, О. П. Кучинська, Ю. О. Гурджі, О. О. Торбас, М. І. Тлепова, В. В. Введенська, О. М. Осінська) [38; 39; 40; 41; 42; 43; 44; 45; 46; 47; 48; 49; 51; 221; 222; 156; 157; 59; 365; 366; 367; 355; 20; 203];

Наукові праці, в яких досліджуються особливості захисту прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (С. В. Давиденко, І. В. Гловюк, М. І. Смирнов, С. І. Перепелиця, І. А. Тітко, О. Г. Яновська, С. А. Крушинський) [65; 66; 67; 47; 336; 211; 212; 213; 349; 350; 351; 437; 152];

Наукові праці, в яких досліджується питання здійснення медіації в кримінальному провадженні **(**І. В. Гловюк, А. В. Мурзановська, В. Г. Пожар, Т. Г. Фоміна, Н. Г. Роскошна**)** [50; 195; 414; 313].

Слід підкреслити, що правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння була предметом докторського дисертаційного дослідження А. С. Токарської, яка на підставі аналізу взаємозалежності права та комунікації актуалізувала потребу розробки та інституалізації особливої галузі права, а саме – комунікативного, що предметною сферою своєї дії охоплює не лише позаправові відносини, а й власну – правову – комунікацію. Автором обґрунтована основа права на комунікацію, яку становлять комунікативні права та обов’язки учасників комунікативного процесу з урахуванням системи правових норм, що передбачають межі правового унормування взаємозв’язків з реалізацією суверенного права особи та її автономності і

співвідповідальності за наслідки комунікації. Сформовані принципово важливі максими нормативності правової комунікації, а також визначені гарантії створення дієвого правового механізму для забезпечення стратегічно скоординованої у межах закону галузевої комунікації.

Особливо цінними є напрацювання А. С. Токарської [359; 360; 361; 362; 363] для дослідження правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні для визначення поняття і значення галузевої (кримінально-процесуальної) комунікації загалом та розробки основних теоретичних питань та правореалізаційних механізмів, пов'язаних із забезпеченням прав та законних інтересів потерпілого шляхом його правозахисної комунікації в кримінальному процесі.

На комунікативний характер визнання та прийняття цінностей правової сфери вказував К. В. Горобець [53] у дисертаційному дослідженні, зауважуючи, що «нормативність може існувати у вигляді безпосередньо норми і тоді вона сприймається як між-персональний комунікативний акт, що містить у собі припис, передбачає активну чи пасивну поведінку свого адресата».

Серед групи робіт, предметом яких було питання надання потерпілому права на професійну правничу допомогу, передусім, необхідно виділити праці О. П. Кучинської [156; 157; 158], темою кандидатської дисертації якої стала проблематика реалізації прав потерпілого в кримінальному процесі України. Дослідження має ряд суттєвих положень, здатних підвищити рівень кримінально-процесуальної комунікації потерпілого. Так, автор запропонувала такий перелік випадків обов'язкового забезпечення потерпілих юридичною допомогою за рахунок держави: 1) відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення (представник надається потерпілому за його бажанням); 2) потерпілий є неповнолітнім (з моменту вчинення щодо нього діяння); 3) потерпілий має фізичні або психічні вади, які не дозволяють йому достатньою мірою здійснювати захист своїх прав; 4) потерпілий не володіє мовою, якою ведеться судочинство; 5) в усіх справах про умисні вбивства.

М. І. Гошовський та О. П. Кучинська [54] у монографії вказують, зокрема, що кримінальний процесуальний закон має бути доповнений нормами, які передбачали б підстави і порядок: а) обов'язкової участі представника недієздатного чи обмежено дієздатного потерпілого; б) участі представника потерпілого у справі не поряд із потерпілим, а замість нього, упродовж усього процесу або в окремих слідчих чи судових діях; в) відсторонення від участі у справі законного представника і заміни його представником-адвокатом.

У своїй монографії С. Є. Абламський [1] досліджує захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні та приходить, зокрема, до висновків, що мають суттєве значення для вдосконалення кримінально-процесуальної комунікації потерпілого. Так, автор зазначає, що участь представника потерпілого у кримінальному провадженні є обов'язковою та забезпечується у випадках: 1) якщо в наслідок вчинення кримінального правопорушення настала смерть особи, а її процесуальні права поширюються на близьких родичів або членів його сім'ї, – з моменту смерті особи та залучення таких осіб до провадження як потерпілого; 2) якщо потерпілий недієздатний або обмежений у дієздатності, – з моменту встановлення факту недієздатності або обмеженої дієздатності; 3) якщо потерпілий є малолітньою або неповнолітньою особою, – з моменту встановлення малоліття або неповноліття, а також виникнення сумнівів у тому, що особа є такою; 4) якщо потерпілий страждає психічними або фізичними вадами, що ускладнює в повній мірі реалізувати свої процесуальні права, – з моменту встановлення таких вад; 5) якщо потерпілий не володіє мовою, якою ведеться кримінальне провадження, – з моменту встановлення такого факту; 6) якщо до потерпілого застосовано заходи забезпечення безпеки, – з моменту застосування таких заходів; 7) якщо потерпілою визнано юридичну особу, яку в порядку, передбаченому чинним законодавством, обмежено у дієздатності, – з моменту встановлення такого факту; 8) якщо між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим досягнута домовленість стосовно

укладення угоди про примирення, – з моменту досягнення такої домовленості; 9) якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення в суді, а потерпілий висловив бажання його підтримувати, – з моменту відмови прокурора від підтримування державного обвинувачення і отримання письмової згоди від потерпілого на його підтримання.

Особливо цінним для тематики правозахисної комунікації потерпілого є дослідження кримінального процесуального механізму забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні Д. Ю. Кавуна [98], який у кандидатській дисертації сформулював авторське визначення поняття кримінального процесуального механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні, а також вказав на такі випадки обов'язкової участі представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні: щодо осіб, які стали жертвою кримінального правопорушення у віці до 18 років; щодо осіб, які на момент вчинення щодо них кримінального правопорушення були визнані недієздатними або обмежено дієздатними; щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (сліпі, глухі, німі тощо) не здатні повною мірою реалізовувати свої права, а також тих, що знаходяться у похилому віці (старше 70-ти років); щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження; щодо осіб, які в результаті вчиненого щодо них кримінального правопорушення стали інвалідами першої або другої групи; щодо осіб, які залучені до участі у кримінальному провадженні як правонаступники, замість померлої жертви кримінального правопорушення; щодо осіб, які не можуть самостійно залучити представника-адвоката через відсутність коштів або з інших об'єктивних причин, але заявили клопотання про залучення представника – адвоката до кримінального провадження.

М. І. Тлепова [355] у кандидатській дисертації на тему «Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування» вказує на те, що обов'язкову участь адвоката-представника потерпілого слід визнати необхідною у випадках: 1) коли потерпілим є неповнолітній, що не має

законних представників; 2) коли потерпілим є особа, яка має психічні або фізичні вади, що ускладнює виконання покладених на неї процесуальних функцій; 3) коли потерпілий не володіє мовою, якою здійснюється судочинство.

О. М. Крукевич [149] пропонує передбачити у законі випадки обов'язкової участі в процесі представника з адвокатів для захисту прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого, досліджуючи здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб у кандидатській дисертації.

Для дослідження значення правозастосовного тлумачення окремих галузевих норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні, науковий інтерес становить монографія О. В. Капліної «Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права» [101], а також докторська дисертація на тему: «Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права» [102]. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права визначається автором як інтелектуально-вольова діяльність суб'єктів тлумачення, спрямована на з'ясування зумовленого сучасними потребами суспільного розвитку смислу норм з метою правильного їх застосування, а також роз'яснення засвоєного, що об'єктивується в акті тлумачення. Тлумачення має вагоме значення при заповненні прогалин кримінально-процесуального регулювання й подоланні виниклих колізій.

Окремо, вважаємо, слід наголосити на значенні правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні та вказати на переваги динамічного підходу до тлумачення кримінально-процесуальної норми. Приходимо до висновку, що необхідність такого тлумачення продиктована наявністю прогалин, колізій, оціночних понять та юридико-технічних помилок в галузевому (кримінально-процесуальному) законодавстві, наявністю проблематики ступеня правової регламентованості

композиційної побудови кримінально-процесуальної норми, наявністю проблематики, пов’язаної із зверненням до лінгвістичних структурних елементів кримінально-процесуальної норми, що регулює право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні.

Міжнародному досвіду правового положення потерпілого у кримінальному провадженні присвячена монографія Г. В. Дідківської [74], у якій автор зазначає, що найважливіше право потерпілого, що передбачене чинним КПК України, - це право потерпілого на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. У вказаній роботі сформульовано пропозиції щодо моделі Державного Фонду допомоги потерпілим від злочинних посягань, який може бути створений як фонд цільового призначення, юридична особа, яка має самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в установах банку, певні реквізити та символіку, територіальну та внутрішньо організовану структуру. Автором вбачається, що варто встановити мінімальну шкоду, заподіяння якої надаватиме потерпілому право звернутися до цього фонду, і максимальну суму, яка підлягає відшкодуванню. Причому при кожному зверненні необхідно встановлювати черги виплати у зворотній пропорції до матеріального стану потерпілого. Доцільним є розмежування двох видів випадків відшкодування шкоди: 1) якщо злочин розкрито, то сплачується одноразово 50% належної потерпілому суми, а решта – протягом наступних 2 років; підставою сплати є заява потерпілого до Фонду та вирок суду; 2) якщо злочин не розкрито, то одноразово сплата визначається теж у розмірі 50% від належної суми, але сплата іншої частини здійснюється протягом 2 років після встановлення винної особи. У разі припинення розслідування справи потерпіла особа має право заявляти цивільний позов про відшкодування державою нанесеної потерпілому шкоди. Підставою сплати у цьому разі виступатиме заява особи до Фонду, постанова про закриття справи та відповідне рішення суду.

Ю.І. Азаров, Д.П. Письменний, О.Ю. Хабло [3] зазначають, що за рахунок держави має відшкодовуватись лише майнова шкода, яка включає в

себе і кошти, що були витрачені на відновлення здоров’я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання, виплати на утримання непрацездатних членів сім’ї потерпілого та його неповнолітніх дітей.

Питання теорії та методології правового захисту особи в кримінальному процесі України розроблялись у докторській дисертації Ю. О. Гурджі [60]. Цінним для проблематики правозахисної комунікації потерпілого в даній роботі є обґрунтування автором положення, стосовно того, що досягнення правозахисник цілей в кримінальному судочинстві здійснюється за допомогою комплексу юридичних засобів, зокрема: засобів, які забезпечують дію судочинства, процесуальної форми в цілому в якості правозахисного механізму, соціально прийнятного способу вирішення кримінально-правового конфлікту; засобів, які забезпечують дію механізму правового захисту як однієї з основних задач кримінального судочинства; засобів, які забезпечують дію механізму захисту як однієї з основних кримінально-процесуальних функцій. Звертаючи увагу на багаторівневу природу правозахисної мети, автором підкреслюється значення паритету у процесуальній спроможності суб'єктів, що обов'язково передбачає збалансований підхід держави до надання процесуальної підтримки (професійної правової допомоги) обом сторонам.

Різним аспектам проблематики захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні присвячені численні наукові праці І. В. Гловюк, що є дотичними також і до проблематики правозахисної комунікації потерпілого. Так, цінними результатами досліджень автора стали, зокрема, зауваження та пропозиції щодо введення елементів змісту угоди про примирення в угоду про визнання винуватості [48], щодо віднесення потерпілого до суб’єктів звернення з клопотанням про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні [41], щодо права потерпілого ініціювати обрання, зміну, скасування запобіжних заходів у судовому провадженні у суді першої інстанції [45], щодо обмеження права потерпілого, його законного представника чи представника

на апеляційне та касаційне оскарження [44], щодо неузгодженості п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК із ч. 4 ст. 26 та ч. 4 ст. 110 КПК [47].

О. О. Торбасом [365] на монографічному рівні досліджена необхідність розвідки категорії розсуду у кримінальному провадженні, а також досліджувалась думка потерпілого щодо можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності, відмова потерпілого від обвинувачення як підстава закриття кримінального провадження. Цінним в контексті дослідження проблематики захисту прав та законних інтересів потерпілого є пропозиція автора щодо встановлення можливості виділення кримінального провадження в окреме провадження у випадку часткової відмови прокурора від підтримання обвинувачення, якщо потерпілий погодився підтримувати обвинувачення в суді. У випадку неможливості виділення провадження в окреме провадження прокурор повинен повністю відмовитись від підтримання обвинувачення в суді. Крім того, приходимо до висновку, що у випадку підтримання потерпілим обвинувачення в суді (після відмови прокурора від підтримання обвинувачення) він (як сторона обвинувачення) також може бути суб’єктом, уповноваженим здійснювати розсуд у кримінальному процесі. Так, наприклад, активний альтернативний розсуд здійснює прокурор, приймаючи рішення щодо відмови від підтримання обвинувачення, а обмежений альтернативний розсуд здійснює потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді і користується всіма правами сторони обвинувачення, у тому разі, коли повторно не з’являється в судове засідання.

Проблематика процесуального становища потерпілого під час досудового розслідування була темою кандидатської дисертації М. І. Тлепової [356]. Слід вказати на цінність таких висновків автора в аспекті проблематики правозахисної комунікації потерпілого: пропозиція включити до переліку учасників кримінального провадження правонаступника потерпілого у випадку смерті останнього, якщо між смертю особи і кримінальним правопорушенням (суспільно небезпечним діянням) відсутній причинно-наслідковий зв'язок; з метою недопущення порушення права потерпілого на

оскарження рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні його потерпілим доповнити КПК положенням, відповідно до якого слідчий, прокурор зобов'язані направити або вручити особі копію постанови про відмову у визнанні її потерпілим негайно після її винесення, але не пізніше 24 годин із моменту прийняття від неї заяви про кримінальне правопорушення або суспільно небезпечного діяння, а також заяви про залучення до провадження як потерпілого; пропозиція закріплення обов'язку слідчого, прокурора розпочати досудове розслідування в межах кримінального провадження у формі приватного обвинувачення в разі відсутності заяви потерпілого, який знаходиться в безпорадному стані, у випадку вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину; пропозиція нової для кримінального процесу України процедури по проведенню жеребкування між близькими родичами або членами сім'ї померлого потерпілого, щодо їх участі у проваджені в якості потерпілих у випадках, коли між ними виник спір про право брати участь у провадженні.

Кандидатське дисертаційне дослідження В. В. Введенської [20] на тему кримінально-процесуальних гарантій реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину, цінне у розрізі тематики правозахисної комунікації потерпілого тим, що автором запропоновано ввести у теорію кримінального процесу поняття «підтримувального захисту» як форми непрофесійного представництва інтересів близьких родичів або осіб, що перебувають під опікою чи піклуванням, спрямованої на надання моральної, матеріальної та соціальної підтримки постраждалим від злочину особам в ході кримінального судочинства, а також «відстоювання прав постраждалих від злочину осіб» як діяльності суб'єктів професійного представництва щодо захисту та відновлення порушених прав осіб, що постраждали від злочину.

В. Г. Пожар [221], досліджуючи позитивні кроки та прогалини правової регламентації процесуального статусу потерпілого за КПК України 2012 року приходить до обґрунтованого висновку, з яким слід погодитися, про те, що необхідно надати слідчому, прокурору, суду право визнавати особу

потерпілою у будь-якому випадку, якщо їй кримінальним правопорушенням завдано шкоду, незалежно від її згоди, роз'яснювати такій особі права й обов'язки, а її участь у провадженні поставити залежно від її волевиявлення.

Темою докторської дисертації І. А. Тітко стало нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі [349]. Становить цінність для дослідження тематики кримінально-процесуальної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення виявлення автором найбільш поширених видів негативних наслідків діяльності правоохоронних органів всупереч позиції потерпілого в провадженнях у формі приватного обвинувачення.

Також кандидатське дисертаційне дослідження С. І. Перепелиці присвячене кримінальному провадженню у формі приватного обвинувачення [213]. Важливим в аспекті дослідження особливостей комунікації потерпілого в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення є висновок про те, що подальше здійснення провадження у формі приватного обвинувачення, яке з тих чи інших причин розпочате без заяви потерпілого, можливе лише за умови отримання слідчим або прокурором згоди потерпілого на продовження такого провадження, а у разі ненадання такої згоди, провадження підлягає закриттю.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених розробці процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні, огляд наукових джерел, що використані у дисертаційному дослідженні, дозволяє зробити висновок про те, що проблематика правозахисної комунікації потерпілого під час досудового та судового кримінального провадження залишається комплексно не дослідженою. Водночас, розробка даної проблематики є актуальною та має на меті теоретичне й практичне удосконалення процесуальних механізмів реалізації прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні. Зокрема, вважаємо, мають бути досліджені такі питання, що не підіймалися раніше у роботах вчених-процесуалістів:

- поняття комунікації у кримінальному процесуальному праві у широкому та вузькому розумінні;

- право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні як забезпечена та чітко регламентована процесуальними нормами можливість потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника на отримання інформації про кримінальне провадження, обмін інформацією про стан кримінального провадження та вплив на кримінальне провадження на всіх стадіях кримінального процесу з метою захисту своїх прав та законних інтересів;

- правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні як обмін процесуально значимою інформацією, за допомогою якого потерпілий, його представник, законний представник, правонаступник захищає своє право в кримінальному процесі та здійснює кримінально-процесуальну діяльність, проявляє кримінально-процесуальну активність; як регламентована кримінальним процесуальним законом можливість здійснювати право на процесуальну комунікацію та ефективно реалізувати і захистити свої права та законні інтереси чи представляти їх відповідними учасниками кримінального провадження;

- комунікативна рівність як основоположна цінність, що пронизує галузеву правову норму; як забезпечена кримінальним процесуальним законом можливість потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника комунікувати на рівних правах зі стороною захисту у змагальному кримінальному процесі;

- правозастосовне тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні;

- форми правозахисної комунікації потерпілого, що не дублюючи права потерпілого в кримінальному провадженні, відтворюють зовнішній вияв реалізації цих прав в той чи інший, передбачений законом, спосіб;

- види правозахисної комунікації потерпілого, що не дублюючи права потерпілого в кримінальному провадженні, вказують, в який спосіб мають реалізовуватися форми правозахисної комунікації потерпілого;
- комунікативні гарантії прав потерпілого у кримінальному провадженні та комунікативні бар'єри, що, перебуваючи у постійній взаємозалежності, зумовлюють еволюцію права потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні [90, с. 89-91].

Виходячи з вищевказаного, вбачаємо актуальним дослідження поняття, значення, основних категорій, форм та видів правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні.

1.2. Комунікативна парадигма у кримінально-процесуальній доктрині та поняття правозахисної комунікації потерпілого

Комунікація (від лат. communico – спілкуюсь з кимось) словником іншомовних слів трактується як «спілкування, передача інформації» [329]. Філософським енциклопедичним словником «комунікація» визначається як повідомлення, зв'язок, спілкування; у широкому сенсі це термін, що окреслює людську взаємодію у світі; вказується на зовнішню (маніпулятивну) та внутрішню (стосується глибинних смисложиттєвих орієнтацій) комунікацію [413, с. 291]. Даючи філософсько-орієнтоване визначення комунікації, Д. В. Кіслов зазначає, що це «ознака конструктивної взаємодії особистостей, соціальних груп, націй та етносів, яка розгортається на основі толерантності і порозуміння» [115, с. 47].

У загальному розумінні комунікація у праві – це ускладнений проблемними інтерпретаціями значень правових/неправомірних дій процес правової взаємодії суб'єктів, спрямований на досягнення комунікативної рівноваги і консенсусу, насамперед, у структурі правового регулювання, підпорядкованого збалансуванню усіх інших елементів та рівнів суспільного буття. Правова комунікація забезпечує розв'язання спірних взаємин на основі максимального забезпечення прав і свобод усіх суб'єктів.

Вивчення права як засобу комунікації є кроком до сучасного раціонального нормотворення правовідносин, оскільки норми не повинні суто довільно привноситись у суспільне буття, а навпаки – мають виявлятися в контексті останнього як інтеракції оптимальної суб'єкт-суб'єктної взаємодії [363, с 33].

В юридичній науці вже створено та сформульовано загальні принципи й кардинальні спрямування розробки системи комунікативного права як самостійного інституту, призначеного для регулювання як відповідних суспільних відносин, так і діяльності органів державної влади та правопорядку щодо забезпечення права на комунікацію, а також розроблено систему критеріальних вимірів ефективності правової комунікативної діяльності [362, с. 7].

Слід погодитись з визначенням правової комунікації як способу «вербальної та невербальної взаємодії у рамках закону з метою досягнення синергетичної рівноваги у з'ясуванні спірних проблемних питань, інтерпретації значень та унормуванні конфлікту, забезпеченні права особи на комунікацію» [362, с. 12]. Разом з тим, розглядаючи кримінальне процесуальне право як комунікативну неподільну цілісність, вбачаємо існування комунікативної парадигми у кримінально-процесуальній доктрині, а дослідження кримінально-процесуальної комунікації, її поняття, значення, ознак – актуальною тематикою. Кримінально-процесуальна комунікація потерпілого в кримінальному провадженні викликає особливий науковий інтерес, адже покликана бути правозахисною комунікацією – забезпечувати захист прав та законних інтересів жертви кримінального правопорушення.

Актуальність наукового пошуку щодо комунікативної платформи кримінального судочинства (зокрема, на прикладі кримінально-процесуальної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні) вбачається у тому, що так можливо всебічно й цілісно дослідити правову активність потерпілого у розрізі сучасних кримінально-процесуальних реалій та прослідкувати прогалини/колізії кримінально-процесуального регулювання щодо ефективності функціонування окремих галузевих інститутів, можливість

потерпілого реалізувати своє право на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні з метою захисту своїх законних інтересів.

Чи можна назвати синонімом комунікації потерпілого у кримінальному провадженні кримінально-процесуальну діяльність, пов'язану з участю в процесі потерпілого та його представника? На нашу думку, звичайно, що ні. Кримінально-процесуальна комунікація виступає способом реалізації кримінально-процесуальної діяльності і може співвідноситися як форма і зміст, де комунікація виступає формою, що в динаміці відтворює зміст, який уособлюється в діяльності.

Комунікацію у кримінальному процесуальному праві слід розглядати як «генетично іманентну кримінальному судочинству смислову сторону кримінально-процесуальної діяльності, яка з найдавніших і найпростіших форм кримінального процесу розвинулася у сучасну технологічно наповнену смислову форму правової взаємодії суб'єктів кримінального процесу» [184, с. 4].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «діяльність» тлумачиться як застосування своєї праці до чого-небудь, дії людей у якій-небудь галузі; робота [21]. З філософської та психологічної точок зору «діяльність» трактується як специфічна людська форма активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої становлять цілеспрямовані зміни та перетворення. Будь-яка діяльність передбачає мету, засоби, результат та сам її процес; невіддільною характеристикою людської діяльності є її усвідомленість.

Як зазначає М. Погорецький, діяльність має цілеспрямований характер, тобто це така форма активності, що спрямована на досягнення свідомо поставленої мети [216, с. 218].

Комунікація у широкому розумінні – основа будь-якої людської діяльності, в тому числі, правової, кримінально-процесуальної діяльності. Без кримінально-процесуальної комунікації не може бути усвідомленої

кримінально-процесуальної діяльності, що здійснюється шляхом комунікації її учасників між собою.

Кримінальне процесуальне законодавство містить інформацію (в тому числі щодо кримінально-процесуальної діяльності потерпілого в кримінальному провадженні), матеріальними засобами збереження якої є джерела кримінального процесуального права, серед яких і КПК України, і прецедентна практика ЄСПЛ, і практика ВС, і рішення КС. Тобто говорячи про комунікацію в кримінальному процесі, за допомогою якої реалізується кримінально-процесуальна діяльність, розуміємо, що це також процеси, пов'язані з правотворенням і правозастосуванням, правозастосовним тлумаченням до, під час та після застосування кримінально-процесуальної норми. Комунікація, таким чином, забезпечує передачу, обробку, трансформацію інформації. А правозахисна комунікація потерпілого має забезпечувати трансформацію інформації в такі форми кримінально-процесуальної активності жертви кримінального правопорушення, метою яких має бути саме захист прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні. Якщо відштовхуватись від пріоритетного значення захисту прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні, то саме правозахисна комунікація потерпілого є неодмінною і важливою складовою ефективної кримінально-процесуальної діяльності в цій сфері. Правозахисна комунікація потерпілого, його представника включатиме передачу, обробку, обговорення, іншу трансформацію отриманої інформації у кримінально-процесуальну активність потерпілого з метою захисту його прав у кримінальному провадженні.

Отож, не лише учасників кримінально-процесуальної діяльності слід віднести до суб'єктів кримінально-процесуальної комунікації. До останніх, вважаємо, слід долучити також науковців, процесуалістів-практиків, без яких повноцінна цілеспрямована комунікація в кримінальному процесі не уявляється можливою. Адже будь-яка галузева проблематика, перш ніж буде вирішена, проходить певні етапи обговорення, напрацювання пропозицій

щодо внесення змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства, тобто відбувається процес комунікації з метою виявлення прогалин/колізій кримінального процесуального закону та ефективної реалізації змін та доповнень до чинного галузевого законодавства. Дискусія щодо передбачених/непередбачених КПК України ефективних процесуальних механізмів реалізації прав та законних інтересів потерпілого – також в площині кримінальної процесуальної комунікації. Тому усі пропозиції щодо внесення змін та удосконалення положень кримінального процесуального закону, що напрацьовуються в доктрині і становлять основу нових реформувань кримінального процесуального законодавства, підкреслюють також значення кримінально-процесуальної комунікації.

Тому, вважаємо, що комунікація в кримінальному процесі може розглядатися в широкому та вузькому розумінні. Так, комунікацією в кримінальному процесі у широкому розумінні (кримінально-процесуальною комунікацією) є, на нашу думку, елемент кримінально-процесуальної дійсності – наскрізний обмін інформацією найвищого порядку сфери кримінального судочинства, що характерна для кримінально-процесуального комунікативного простору сфер як правотворення так і правозастосування, в тому числі правозастосовного (судового, доктринального) тлумачення до, під час та після застосування кримінально-процесуальної норми.

Комунікацією в кримінальному процесі у вузькому розумінні є обмін процесуально значимою інформацією учасниками кримінально-процесуальної діяльності між собою та судом у зв’язку з рухом кримінального провадження та полягає у сприйнятті, наданні, обміні, засвоєнні та трансформації інформації, спільної участі в проведенні процесуальних дій та взаємосприйнятті учасниками кримінально-процесуальної діяльності один одного, що відбувається в передбачених законом процесуальних формах і свідчить про формально-рольовий характер такої комунікації.

Чого потребує жертва кримінального правопорушення, якій останнім було завдано шкоди? Звісно, в першу чергу, вона потребує захисту. Захисту

своїх прав та законних інтересів, що були порушені внаслідок вчинення кримінального правопорушення, відновлення порушеного права. Досягнення такої правозахисної цілі здійснюється шляхом реалізації потерпілим власної правової позиції, власної кримінально-процесуальної активності в кримінальному провадженні та виводить до проблематики механізму формування режиму правової захищеності особи у кримінальному судочинстві.

Юридичною метою правозахисної діяльності у вітчизняній теорії права (Т.І. Пашук [208] та ін.) вважають стан визначеності прав суб'єкта у названих ситуаціях, режим захищеності внаслідок використання юридичних процедур.

Режим правової захищеності особи у сфері кримінального правосуддя – одна з найважливіших цілей галузевого процесуально-правового регулювання. Його створення й укріплення передбачають систему засобів, які забезпечували б правозахисну діяльність правозастосовувача в кримінальному судочинстві, формування і реалізацію активної правової позиції учасника кримінального процесу [60].

Розглядаючи захист як багатозначну категорію, слід погодитися з думкою про те, що у широкому розумінні захист є діяльністю, спрямованою на поновлення порушених прав та свобод, законних інтересів будь-якого суб’єкта процесу [43, с. 200]. Кримінально-процесуальна комунікація потерпілого, його представника, законного представника в кримінальному провадженні має, вважаємо, яскраво виражений правозахисний характер.

Представник потерпілого – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником (ст. 58 КПК). Представництво як вид адвокатської діяльності полягає в забезпеченні реалізації прав і обов’язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов’язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов’язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні

(п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [249]).

Отож, кримінально-процесуальну діяльність потерпілого, його представника, законного представника в кримінальному провадженні, що спрямована на захист та поновлення порушених прав та свобод, законних інтересів, цілком можна назвати правозахисною, а комунікацію потерпілого, його представника, законного представника – правозахисною комунікацією в кримінальному процесі.

Основним інструментом відстоювання прав і законних інтересів в кримінальному судочинстві є процесуальний статус особи, залученої в орбіту кримінально-процесуальних правовідносин. Тут підкреслимо, що паритет у процесуальній спроможності учасників кримінального провадження обов'язково має передбачати збалансований підхід держави до надання процесуальної підтримки (професійної правничої допомоги) обом сторонам кримінального провадження, а також потерпілому в кримінальному процесі. Досягнення численних правозахисних цілей у кримінальному судочинстві забезпечується різноспрямованістю інтересів учасників кримінального процесу, а гарантованість права на комунікацію є одним із принципів рівних відносин між суб’єктами комунікації.

Забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію під час кримінального провадження є актуальною проблематикою дослідження, перш за все, з огляду на необхідність забезпечення: права потерпілого на рівноправну участь у кримінально-процесуальній комунікації, що визначається його процесуальним статусом у кримінальному провадженні; захисту потерпілого від вторинної віктимізації; дієвості механізму правового захисту прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні як одного з основних завдань кримінального судочинства; захисту прав потерпілого шляхом надання йому безоплатної правничої допомоги у випадках, визначених законом; компенсації шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням; безпеки потерпілого під час кримінального

провадження; ефективного оскарження потерпілим рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; прав і законних інтересів під час визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні; дієвого підтримання державного обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; прав і законних інтересів потерпілого під час укладення угод у кримінальному провадженні; прав і законних інтересів неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні; прав і законних інтересів правонаступника потерпілого; прав і законних інтересів потерпілого в досудовому, судовому провадженні та провадженнях з перегляду судових рішень; прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану [306].

Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови термін «забезпечувати» означає постачати щось у достатній кількості, задовольняти кого-, щонебудь у якихось потребах; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [4].

О.Г. Данільян спреведливо зазначає, що поняття «забезпечення прав» розглядається у двох значеннях: по-перше, як діяльність державних органів, громадських організацій, посадових осіб і громадян щодо здійснення своїх функцій, компетенцій, обов’язків з метою створення оптимальних умов для неухильного виконання правових приписів та правомірної реалізації прав і свобод; по-друге, як підсумок такої діяльності, що виражається у фактичній реалізації правових приписів, прав і свобод громадян» [68].

Виходячи з цього, безумовними елементами процесу забезпечення прав є гарантування, дотримання, реалізація, охорона, захист, так як кожне з цих понять є, водночас, елементом самого процесу «забезпечення», і окремими діями, спрямованими на утвердження прав особи як найвищої цінності правової держави. При цьому, сутністю забезпечення права є взаємозв’язок

елементів щодо гарантування, дотримання, реалізації, охорони, захисту основоположних прав, свобод та законних інтересів учасників процесуальних дій, зокрема, й потерпілого в кримінальному провадженні.

Щодо реалізації права на процесуальну комунікацію додамо також, що під терміном «реалізація» у теорії права прийнято розуміти поведінку суб'єктів, у якій втілюються приписи правових норм (правомірна поведінка), практичну діяльність осіб зі здійснення юридичних прав і виконання юридичних обов'язків. Саме слово «реалізувати» означає здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя [330].

Слід погодитися з В. С. Зеленецьким, який під реалізацією прав і законних інтересів особи пропонував розуміти механізм здійснення сукупності взаємопов'язаних дій, що забезпечують втілення в життя волі правовласника і досягнення цілей, що відповідають його особистим інтересам [93, с. 141].

І. А. Тітко справедливо вказує на те, що бачення механізму забезпечення прав та законних інтересів особи, безумовно, має авторські варіації залежно від галузі дослідження та особистого погляду науковця, проте в цілому ґрунтується на базовій конструкції, яка лежить в основі відповідних теоретичних розробок. Зазначений базис у найбільш загальному вигляді зводиться до такого: забезпечення реалізації прав та законних інтересів відбувається, по-перше, за рахунок нормативного встановлення відповідних процедур та, по-друге, за рахунок виконання державними органами тих обов'язків, які кореспондують відповідним правам інших учасників процесу та спрямовані на їх реалізацію [349].

Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, що закріплено у ст. 3 Конституції України. Тому, вважаємо, забезпечення захисту права потерпілого на комунікацію в кримінальному провадженні – одна зі спеціальних правових гарантій реалізації його суб'єктивних прав та законних інтересів потерпілого, їх відновлення у разі порушення.

Еволюційні етапи кримінально-процесуальної комунікації потерпілого (в широкому розумінні) характеризуються виявленням та реалізацією «засобів подолання неузгодженості між тими вимірами справедливості, що генеруються на рівні повсякденного побутового людського спілкування, і тими орієнтирами належності, котрі втілюються у позиціонованому владним суб'єктом законі» [361, с. 12] – кримінально-процесуальному законі, та мають бути націлені на забезпечення рівноправної участі потерпілого у правовому дискурсі, в кримінальному процесі відповідно до основоположних засад кримінального провадження, визначених законодавцем. Таким чином, еволюція кримінально-процесуальної комунікації потерпілого, що є правозахисною за своїм змістом та значенням, має означати й еволюцію механізму забезпечення прав та законних інтересів потерпілого як учасника кримінального провадження.

Отже, право потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні слід визначити як сукупність повноважень, наданих потерпілому, його представнику, законному представнику кримінальним процесуальним законом на отримання інформації про кримінальне провадження, обмін інформацією про стан кримінального провадження та вплив на кримінальне провадження на всіх стадіях кримінального процесу з метою захисту своїх прав та законних інтересів. Так, реалізуючи право на процесуальну комунікацію, потерпілий, наприклад, має право: звернутися із заявою про кримінальне правопорушення, заявою про залучення до провадження як потерпілого, клопотанням, скаргою, запитанням чи поясненням, цивільним позовом, заявою про роз'яснення судового рішення, заявою про виправлення допущених в судовому рішенні описок, очевидних арифметичних помилок; надати показання; висловити свою думку; підтримувати обвинувачення в суді; відмовитися від обвинувачення; заявити відвід; примиритися з підозрюваним, обвинуваченим шляхом укладення угоди про примирення; виголосити промову у судових дебатах, висловити репліку; виголосити вступну промову під час судового розгляду *(комунікативний бар'єр*).

Правозахисна комунікація потерпілого, його представника, законного представника означає регламентовану кримінальним процесуальним законом можливість здійснювати право на процесуальну комунікацію та ефективно реалізувати та захистити свої права і законні інтереси чи представляти їх відповідними учасниками кримінального провадження; це також обмін процесуально значимою інформацією, за допомогою якого потерпілий, його представник, законний представник, правонаступник захищає своє право в кримінальному процесі та здійснює кримінально-процесуальну діяльність, проявляє кримінально-процесуальну активність. Правозахисна комунікація потерпілого в кримінальному провадженні має бути обов'язково забезпечена на основі victim centred apporoach (підхід, що орієнтується на потерпілого)[1].

Право завжди шукало обґрунтування у філософії. Право як цінність в усіх правових системах переслідує ті ж самі цілі, що випливають із його аксіосфери, основні компоненти якої – справедливість, порядок, рівність, правосуддя, інші цінності людського життя та ціннісні орієнтири.

Підвищення інтересу до проблеми вивчення цінностей відбувається в період ціннісних криз, ломки системи, що склалася, та пошуку нових основоположень орієнтації існування людини в суспільстві. Разом із процесом трансформації аксіологічних шкал при збереженні їх ієрархії, кризові епохи породжують також і ідеї відмови від переваги тієї або іншої ціннісної позиції.

Специфічною рисою аксіосфери права є її інтерсуб'єктна природа, що виражається в комунікативному характері визнання та прийняття цінностей правової сфери. У контексті нормативного рівня сприйняття аксіосфери права важливо підкреслити, що правові цінності тут розуміються як відношення, як результат зіставлення норми та цінності – якщо правова поведінка (чи будь-який інший правовий акт) відповідає вимозі правової норми, то вона є цінною,

[1] Такий підхід передбачає, що потерпілий, його захист (у тому числі від вторинної віктимізації) та інтереси мають посідати більш пріоритетне місце у кримінальному процесі (*див.* Пропозиції КМЄС щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу. URL: https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/latest-news/euam-launches-project-to-strengthen-crime-victims-rights/

якщо ж іде в розріз з вимогою правової норми – то вона нецінна, антицінна [53, с. 110].

Процесуальна комунікація виступає категорією, що в межах кожної окремої правової ситуації – кримінального провадження – посвідчує та інтегрує поняття правових цінностей в галузевій (кримінально-процесуальній) нормі. І саме крізь призму реалізації права на процесуальну комунікацію потерпілого як суб'єкта в праві, можливим є глибше розуміння категорії «кримінальна процесуальна активність» та простеження рівня комунікативного балансу «цінність-антицінність» в кримінально-процесуальному праві, де жертва кримінального правопорушення і правопорушник по суті протистоять один одному, а точніше потерпілий виступає проти правопорушення, яким йому було завдано шкоди. Причому як щодо підозрюваного чи обвинуваченого, так і щодо потерпілого, процесуальний статус яких має кристалізувати ціннісні правові уявлення про справедливість, порядок, рівність, верховенство права, має бути забезпечена рівноправна участь у комунікативному правовому дискурсі.

Підкреслимо, що використання у чинному національному законодавстві, в тому числі галузевому, таких, наприклад, термінів, як «найвища соціальна цінність» (ст. 3 Конституції України), «національні інтереси» (ст. 18 Конституції України), «інтереси суспільства» (ст. 41 Конституції України), вказівка на «охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» (ст. 2 КПК), «принцип верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями» (ст. 8 КПК), «право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси» (ст. 11 КПК), «право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки» (ст. 21 КПК) посилює актуальність аксіології права та аксіології у праві, спричиняючи необхідність використання у дослідженні галузевих правових явищ аксіологічного підходу.

Аксіологічний підхід (від грецького «ахіа» – цінність і «logos» – слово, вчення) в юриспруденції визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватись правом та бути його основою. Особливістю сучасної правової аксіології є інтерсуб'єктність у сприйнятті цінностей правової сфери. Інтерсуб'єктна концепція виходить не з об'єктивної природи правових цінностей, а з їх суб'єктної природи, що означає включеність суб'єкта як носія правових цінностей та правових антицінностей в структуру правових комунікацій [53, с. 69]. Іншими словами, інтерсуб'єктна природа аксіосфери права виражається в комунікативному характері визнання та прийняття цінностей, в тому числі цінностей галузевих (кримінально-процесуальних).

Таким чином, аксіологізація процесів комунікації в кримінальному провадженні, зокрема, правозахисної комунікації потерпілого, покликана творити комунікативне бачення цінностей в межах конкретної правової реальності та взаємовідношення потерпілого в кримінальному процесі (як носія цінностей) з цією правовою реальністю, або, іншими словами, творити «образ потерпілого» в кримінальному процесуальному праві, де ціннісні установки – невід'ємна складова такого образу.

Досліджуючи цінності як смислоутворюючу основу буття людини, що спрямовує і мотивує її життя, діяльність, конкретні вчинки, слід зазначити, що «правові цінності мають, насамперед, антропологічний зміст, наповнюються тими смислами, які в них закладає людина» [56, с. 99].

Для антропологічного праворозуміння (грец. ανθρωπος – людина, λογος – наука) право – це система формально-обов'язкових загальних правил поведінки людей, які встановлені чи санкціоновані державою, виражають волю домінуючої частини соціально неоднорідного суспільства, спрямовані на регулювання соціальних відносин відповідно до цієї волі і загальносоціальних потреб та забезпечуються державою [294].

Предметна сфера правової антропології – це, у першу чергу, правові норми, правові стосунки, правові ідеї, способи регулювання поведінки,

вирішення конфліктів, а також аналіз автономності особистості в суспільстві та державі, баланс між публічним і приватним аспектами в праві.

Говорячи про нормативний вимір існування правових цінностей з врахуванням «людського виміру», підкреслимо, що «нормативність може існувати у вигляді безпосередньо норми і тоді вона сприймається як міжперсональний комунікативний акт, що містить у собі припис, передбачає активну чи пасивну поведінку свого адресата та має чітко виражений імперативний чи диспозитивний характер» [53, с. 118].

Комунікативність природно закладена в самій кримінально-процесуальній нормі, а власне кримінальне процесуальне право як регулятор відносин у суспільстві має ціннісний характер.

Розуміння нормативності в ситуативному контексті по суті знімає антиномію між нормою та цінністю, оскільки вони починають діяти в одній площині, в одному ракурсі: норма виступає як засіб стратегічної комунікації, а цінність – як інструмент комунікативної дії.

Розуміння кримінального процесуального права як засобу комунікації є кроком до сучасного раціонального нормотворення правовідносин, а кримінальна процесуальна норма виступає кінцевим етапом становлення цінності у суспільній свідомості. В основі кожної кримінальної процесуальної норми лежить, закладена нормотворцем, певна цінність, що має гарантуватися та захищатися. В основі кримінальних процесуальних норм, що визначають право потерпілого на процесуальну комунікацію, закладені також основоположні цінності, що наповнюють його процесуальний статус глибинним змістом. І чи не основна з таких цінностей, на нашу думку, – комунікативна рівність [305].

Ефективність комунікації у праві, в тому числі кримінальному процесуальному праві, визначається «рівнем реалізації нормативних принципів комунікації – справедливості, рівних прав і адекватного обов’язку у створенні симетричних взаємин та формальної толерантності, що

передбачають гарантії забезпечення основних прав людини й громадянина» [362, с. 17].

На нашу думку, комунікативна рівність як нормативна галузева (кримінально-процесуальна) цінність проявляється та може бути досліджена, зокрема, крізь призму еволюції «образу потерпілого» в кримінальному процесуальному праві, будучи однією з його ціннісних складових. Творення такого образу – поліпроблемне питання, розвідка якого в контексті правового людинорозуміння приводить до розуміння необхідності: синтезувати ціннісний досвід в аспекті правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні; існування комунікативного балансу «праводекларування-правозабезпечення»; існування комунікативного балансу «публічне-приватне»; дослідження основ комунікативної кримінально-процесуальної активності потерпілого в кримінальному провадженні; дослідження права потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні як фундаментального права, забезпечення якого означає захист прав та законних інтересів потерпілого в процесі; динамічного тлумачення галузевих (кримінально-процесуальних) норм, що закріплюють процесуальний статус потерпілого в кримінальному провадженні.

Слід констатувати, що саме дослідження сучасного «образу потерпілого» в кримінальному процесуальному праві наводить на думку щодо необхідності вказати на комунікативну рівність як на конститутивну цінність, що має бути забезпечена нормотворцем. З метою охорони прав, свобод та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні комунікативна рівність має означати забезпечену кримінальним процесуальним законом можливість потерпілого, його представника комунікувати в процесі на рівних правах зі стороною захисту. Важливо, щоб «образ потерпілого» в кримінальному провадженні не сприймався як образ «подвійної» жертви (жертви не тільки кримінального правопорушення, а й різного роду прогалин/колізій, юридико-технічних помилок кримінального процесуального закону). Важливо, щоб потерпілий не зазнавав вторинної

віктимізації під час кримінального провадження, а «образ потерпілого» в кримінальному провадженні природньо асоціювався виключно з ціннісними установками справедливості, рівності, правосуддя та правопорядку.

Отже, комунікативна рівність в контексті проблематики визначення поняття права потерпілого на процесуальну комунікацію як аксіологічна установка – нормативна галузева (кримінально-процесуальна) цінність, характерна для позитивного права, що у кримінальному провадженні наповнює ціннісним змістом поняття «право потерпілого на процесуальну комунікацію», «правозахисна комунікація потерпілого» та має означати забезпечену кримінальним процесуальним законом можливість потерпілого комунікувати в змагальному кримінальному процесі на рівних правах зі стороною захисту.

Окремо слід наголосити на значенні правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні.

Особливого значення уміння використовувати способи тлумачення норм права набувають під час реформаційних процесів, які відбуваються в державі, прийняття нових законодавчих актів, паралельного існування нового та «застарілого» законодавства, яке не приведене у відповідність до сучасних потреб правозастосовної практики [104].

На нашу думку, комунікативна парадигма в кримінально-процесуальному праві дозволяє справедливо вказати на переваги застосування динамічного підходу до тлумачення кримінально-процесуальної норми (не заперечуючи забезпечення стабільності правового регулювання в результаті застосування статичного підходу). «Адже на відміну від закону, текст якого є застиглим, здатним відставати від суспільного життя, право є явищем динамічним. Приведення права у відповідність зі зміненими суспільними умовами і потребами людей можливе двома шляхами – прийняттям нового закону, що з огляду на особливості законодавчого процесу та інші чинники далеко не завжди можна зробити вчасно, та шляхом тлумачення, пристосовуючи

незмінний текст закону чи окремих його положень до нових умов та відносин, що змінилися» [52]. Це й може досягатися за допомогою динамічного підходу до тлумачення кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію, який, вважаємо, є можливим застосовувати в сучасних реаліях.

На наше переконання, стрижневим принципом правозастосовного тлумачення кримінально-процесуальної норми є принцип полілогічної комунікації, де полілог слід розуміти як динамічний і конструктивний спосіб мислення, пізнання, роз'яснення та тлумачення, що веде від аналізу прогалин, колізій, юридико-технічних помилок галузевої (кримінально-процесуальної) правової норми до ефективного правотворення та правозастосування і розвивається по спіралі [189, с. 258].

Досліджуючи питання правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні, підкреслимо, що значення та необхідність такого тлумачення продиктована наступними обставинами:

По-перше, наявністю прогалин в галузевому (кримінально-процесуальному) законодавстві. Виникати прогалини можуть з різних причин. Так, прорахунки законодавця при ухваленні нормативно-правових актів ведуть до початкових (первісних) прогалин в кримінально-процесуальному законі. Еволюційні зміни в самих суспільних відносинах, які неможливо було передбачити при ухваленні нормативно-правового акта, стають причиною подальших (наступних) прогалин в кримінально-процесуальному законі, а свідоме замовчування законодавця, що розраховує (або й не розраховує) прийняти відповідні норми найближчим часом, має наслідком навмисні прогалини.

Щодо початкових прогалин, то, наприклад, до таких слід віднести непередбачення законодавцем у кримінально-процесуальному законі випадків обов'язкової участі представника потерпілого у кримінальному провадженні.

Відсутність галузевої норми, якою, виходячи із засад кримінального провадження, мають бути врегульовані відповідні кримінально-процесуальні відносини, в даному випадку є прогалиною кримінально-процесуального закону, що може бути усунена виключно шляхом правотворчості. Вважаємо, слід констатувати відсутність в даному разі не окремої норми чи її частини, а відсутність певної сукупності галузевих (кримінально-процесуальних) норм (подекуди частин відповідних норм), тобто мова йде про повну непереборну прогалину кримінально-процесуального закону.

Слід, водночас, зазначити, що окремі з початкових (первісних) прогалин є переборними та можуть бути вирішені шляхом правозастосування, однак, вважаємо, у зв'язку з цим постає питання єдності судової практики. Так, в силу прогалини (а також очевидної колізії) кримінально-процесуальної норми донедавна неоднозначно вирішувалося питання щодо оскарження потерпілим недотримання розумних строків під час досудового розслідування: ст. 308 КПК вказувала, що скарга подається прокурору вищого рівня, а ч. 1 ст. 303 КПК вказувала на нездійснення процесуальних дій, які слідчий, прокурор зобов'язані вчинити у визначені КПК строки, що є підставою оскарження такої бездіяльності слідчому судді. Щодо судової практики, то у своїх рішеннях слідчі судді переважно вказували, що «прокурор вищого рівня, який зобов'язаний розглядати скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування, не є процесуальним суб'єктом, бездіяльність якого підлягає оскарженню в порядку, передбаченому ст. 303 КПК України» [380]. Проте в іншому випадку в аналогічній ухвалі слідчий суддя дійшов висновку, що «відповідно до статті 114 КПК України, для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого КПК України, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження» [398]. Це і є прикладом подолання часткової переборної

прогалини шляхом правозастосовного тлумачення кримінально-процесуальної норми.

З внесенням змін до ст. 303 КПК Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16.11.17 р. [259] відповідно до п. 9-1 ч. 1 ст. 303 КПК рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування підлягає оскарженню, зокрема, потерпілим, його представником, законним представником. Водночас, якщо прокурор не відмовив у задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування, проте його вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень не вплинули з тих чи інших підстав на ефективність (тривалість) досудового розслідування – яким є за таких умов механізм реалізації права на оскарження недотримання розумних строків під час досудового розслідування? За таких умов є підстава для звернення до слідчого судді відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК. Тобто тут часткова (подальша) прогалина відсутня.

Щодо подальших прогалин, то, наприклад, постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11. 12. 2015 р. [281] щодо необхідності надання судом можливості сторонам кримінального провадження уточнення укладеної угоди тлумачить таку необхідність, що не передбачена чинним КПК України.

Щодо навмисних прогалин, то влучним прикладом тут може бути ч. 3 ст. 127 КПК – шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом. При чому підкреслимо, що «випадки» та «порядок», на які вказує законодавець, ним не визначені, а відповідний закон до цього часу не прийнято. Адже «якщо

держава бере на себе зобов'язання по відшкодуванню, а реально здійснити його не зможе, то це може створити ситуацію суспільного невдоволення, коли сотні тисяч потерпілих не одержать відшкодування від держави, навіть після прийняття судами відповідних рішень на їх користь» [26].

По-друге, наявністю колізій в галузевому (кримінально-процесуальному) законодавстві. Необхідність тлумачення виникає у разі розбіжності або суперечності між нормами права, які регулюють одне й те ж питання, що викликає їх колізійність. Наприклад, тлумачення норм, передбачених ч. 2 ст. 24 КПК та ст. 394 КПК, здійснене Верховним Судом у постанові від 03.03.2016 р. [230] та вказує виключно на конкуренцію відповідних норм, а не їх колізійність. Погоджуємось, що саме принципи кримінального процесу «…є гарантією додержання прав і законних інтересів особи при провадженні у кримінальній справі; є юридичною базою для тлумачення конкретних кримінально-процесуальних норм, а також для вирішення всіх суперечностей, які виникають у ході кримінально-процесуальної діяльності» [170, с. 29].

Досліджуючи положення ч. 4 ст. 26 КПК (відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК, його представника, від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення) та п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК (кримінальне провадження закривається, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством), приходимо до висновку, що тут очевидна колізія в законі, закладена внесенням змін до п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12. 2017 р. [261]. До аналогічних висновків, наприклад, приходимо, аналізуючи положення ст. 55, 58 та ч. 6 ст.

340 КПК (щодо наслідків неприбуття потерпілого/представника потерпілого в судове засідання).

По-третє, наявністю оцінних понять в галузевому (кримінально-процесуальному) законодавстві. Слід зауважити, що поряд з формально визначеними поняттями законодавцем застосовуються доволі часто й оціночні поняття – «закріплені в нормі кримінально-процесуального права поняття, зміст яких не містить чітко визначеної, завершеної системи ознак, що зумовлює здійснення його конкретизації в кожному окремому індивідуально визначеному випадку за розсудом правозастосовувача» [352, с. 11], а відтак потребує правозастосовного тлумачення.

З метою забезпечення єдності підходів до застосування кримінально-процесуальних норм з оцінними поняттями законодавець може нормативно закріпити окремі їх ознаки або навести певний перелік явищ (предметів), які входять до обсягу цього поняття, надавши цим самим орієнтир для правозастосування [352, с. 47].

Наприклад, до оцінних понять слід віднести вказівку законодавця на «існування небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжкої хвороби, *наявності інших обставин*, що можуть унеможливити її допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань» як на підставу для допиту потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні слідчим суддею (ч. 1 ст. 225 КПК). Наприклад, у п. 3 ч. 6 ст. 194 КПК законодавець вказує, що в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, суд може застосувати до особи, яка підозрюється у вчиненні такого кримінального правопорушення обмежувальний захід, що полягає у забороні «наближатися на *визначену відстань* до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може *постійно чи тимчасово проживати*, *тимчасово чи систематично перебувати* у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з *інших причин*». Наприклад, щодо проведення дистанційного досудового розслідування та судового провадження, то законодавець вказує на наявність «*інших підстав*, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею

достатніми» (п. 5 ч. 1 ст. 232 КПК), неможливість «безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з *інших поважних причин*» (п. 1 ч. 1 ст. 232 КПК), неможливість «безпосередньої участі учасника кримінального провадження в судовому провадженні за станом здоров'я або з *інших поважних причин*» (п. 1 ч. 1 ст. 336 КПК), наявність «*інших підстав*, визначених судом *достатніми*» (п. 5 ч. 1 ст. 336 КПК). Ч. 6 ст. 340 КПК вказує на наслідки повторного неприбуття в судове засідання потерпілого *«без поважних причин»*. Згідно ч. 6 ст. 474 КПК суд з'ясовує добровільність укладення угоди сторонами та перевіряє, чи не є вона «наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи *дії будь-яких інших обставин*».

Слід вказати, що таке оцінне поняття як очевидність та достатність підстав вважати, що заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано моральної, фізичної, майнової шкоди, визначається в кожному конкретному кримінальному провадженні на основі внутрішнього переконання слідчого, прокурора, які виносять вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим. З'ясовувати зміст кожного конкретного оцінного поняття слід залежно від контексту галузевої норми, в якій воно вжите.

По-четверте, наявністю проблематики, пов'язаної із юридико-технічними помилками в галузевому (кримінально-процесуальному) законодавстві. Наприклад, вказівка законодавця у ч. 1 ст. 55 КПК на те, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної *або* майнової шкоди дещо логічно не узгоджується з іншими положеннями кримінально-процесуального закону, оскільки мова може йти як про моральну, так і про майнову шкоду, завдану одним і тим же кримінальним правопорушенням одному й тому ж потерпілому, а цивільний позов подається про відшкодування моральної та майнової шкоди, якщо така була завдана потерпілому-фізичній

особі. Тому, вважаємо, доречніше в даному разі вказати у ч. 1 ст. 55 КПК на «моральну, фізичну *та/або* майнову шкоду».

По-пяте, наявністю проблематики ступеня правової регламентованості композиційної побудови кримінально-процесуальної норми. Загалом поділяючи думку щодо поділу системи норм кримінально-процесуального права на типові та нетипові [34, с. 220], зазначимо, що у теорії права розрізняють такі нетипові норми права: загально-закріпні норми або норми-начала, установчі норми або норми-принципи, прогностичні норми або норми-цілі, декларативні норми або норми-оголошення, дефінітивні норми або норми-дефініції (визначення), а також оперативні норми або норми-інструменти, колізійні норми або норми-арбітри [327, с. 282].

Оскільки структура кримінально-процесуальної норми не завжди очевидна, приведемо приклад, що свідчить про вагомість тісного взаємозв'язку правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію, та ступеня правової регламентованості композиційної побудови кримінально-процесуальної норми. Так, аналізуючи положення ст. 472 КПК щодо змісту угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, приходимо до висновку, що їй характерна деяка фрагментарність, на яку вплинуло внесення змін до ст. 469 КПК згідно Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження» від 16.03.2017 р. [260] таким чином, що наразі у випадку надання потерпілим чи потерпілими письмової згоди на укладення угоди, остання може бути укладена і в провадженнях, у яких приймає участь потерпілий чи потерпілі. Однак вносячи зміни до ст. 469 КПК, законодавець не передбачив, що положення ст. 472 КПК, які визначають зміст угоди про визнання винуватості, не вказують на важливі й необхідні питання, що потребують вирішення під час укладення угоди (наприклад, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування). Виходить, що правозастосувач має сам приймати рішення

щодо інтерпретації та імплементації положень ст. 471 КПК, де йде мова про зміст угоди про примирення, до ст. 472 КПК, де йде мова про зміст угоди про визнання винуватості. Отже, композиція галузевої норми, що регулює кримінально-процесуальні відносини, її внутрішня побудова, в даному разі характеризується нетиповою структурою, а саме мова йде про нетипову спеціалізовану галузеву норму, представлену не повністю визначеною диспозицією як центральним елементом. Таким чином, внесення змін до ч. 4 ст. 469 КПК призвело до подальшої прогалини в кримінально-процесуальному законі, на що й вказує не повністю визначена диспозиція ст. 472 КПК.

З врахуванням санкції кримінально-процесуальної норми, що міститься у ч. 7 ст. 474 КПК, а також того, що повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається (ч. 8 ст. 474 КПК), а також ч. 4 ст. 394 КПК, не повністю визначена диспозиція (правові наслідки якої недооцінив законодавець) в даному випадку може привести, на нашу думку, до: ухвалення вироку на підставі угоди про визнання винуватості з порушенням прав і законних інтересів потерпілого (потерпілих) у кримінальному провадженні та проблеми оскарження потерпілим, його представником цього вироку або відмови в затвердженні угоди про визнання винуватості та неможливості повторного звернення з угодою в цьому кримінальному провадженні.

Тому слід вказати на необхідність внесення відповідних змін до положень кримінально-процесуального закону з метою подолання вищевказаної фрагментарності й невизначеності. В іншому випадку права та законні інтереси потерпілого можуть будуть порушені.

По-шосте, наявністю проблематики, пов'язаної із зверненням до лінгвістичних структурних елементів кримінально-процесуальної норми. Вважаємо, що загальних поглядів (що часто зустрічаються в юридичній літературі) про необхідність писати закони зрозуміло, чітко, стисло й грамотно недостатньо, обов'язковим також є використання спеціальних правил та принципів тлумачення тексту, без чого якість тлумачення та чистота мови

кримінально-процесуального закону, зокрема, буде страждати. У цьому і є цінність лексико-граматичного тлумачення кримінально-процесуальної норми.

Окремі словосполучення як синтаксичні конструкції з двох чи більше слів на основі підрядного граматичного зв'язку – це не що інше як «будівельний матеріал» мови кримінально-процесуального закону. «Як правило, саме словосполученнями оформляються найменування глав, розділів і статей законодавчих актів. Тому важливо дотримуватися правил утворення словосполучень для ефективності тлумачення та реалізації того чи іншого припису норм кримінально-процесуального права» [101, с. 159]. Прикладом може бути глава 9 КПК України «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов». Аналізуючи її, зауважимо:

прості синтаксично вільні словосполучення «відшкодування шкоди» та «відшкодувати шкоду» законодавець використовує відповідно у п. 17 ч. 3 ст. 42 КПК та у ч. 1 ст. 127 КПК;

складне синтаксично вільне словосполучення «відшкодування (компенсація) шкоди» законодавець використовує у ст.ст. 127, 130 КПК;

складне синтаксично вільне словосполучення «відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди» законодавець використовує у п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК (тобто словосполучення «відшкодування шкоди» поширюється окремим словосполученням);

складне синтаксично невільне словосполучення «перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди» законодавець використовує у ч. 1 ст. 471 КПК [189, с. 255-261].

Слід звернути увагу на те, що аналіз положень КПК, що досліджуються у розрізі понять «відшкодування»/«компенсація» шкоди та тлумачення спеціального юридичного терміну-словосполучення «відшкодування шкоди», утвореного за допомогою двох лексичних одиниць – дієслова й іменника, вказує на тавтологію – змістовне дублювання (повторення) тих самих або однокореневих слів, що є порушенням чистоти мови кримінально-

процесуального закону. В даному випадку це є аргументом на користь використання терміну-словосполучення «компенсація шкоди» у кримінальному провадженні.

Отже, визначити поняття правозастосовного тлумачення галузевої (кримінально-процесуальної) правової норми слід як особливий самостійний вид офіційного та неофіційного тлумачення, актуальна потреба в якому існує до початку, під час та після застосування кримінально-процесуальної норми, та який покликаний в динаміці забезпечувати її інтерпретаційну еволюцію задля ефективної правореалізації.

Приходимо також до висновку, що на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального права комунікативна парадигма у кримінально-процесуальній доктрині є системою понять та уявлень про комунікативну модель постановки та вирішення проблеми захисту прав потерпілого у кримінальному провадженні. Дослідження понять «право потерпілого на процесуальну комунікацію», «правозахисна комунікація потерпілого», категорії «комунікативна рівність», а також проблематики правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію, має вагоме значення та є невідємними складовими комунікативної парадигми у кримінально-процесуальній доктрині.

1.3. Форми, види та основні категорії правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні

В контексті дослідження необхідним є глибоке осмислення основних категорій правозахисної комунікації потерпілого, що реалізується крізь призму кримінальної процесуальної активності жертви кримінального правопорушення. Такими, зокрема, є: комунікативна позиція потерпілого, комунікативні гарантії, комунікативні бар'єри. Особливої актуальності набувають проблеми своєчасного забезпечення, захисту та ефективного поновлення прав, свобод і законних інтересів потерпілого у кримінальному

судочинстві, створення та вдосконалення системи комунікативних гарантій, завдяки чому чинне кримінальне процесуальне законодавство має гарантувати активність потерпілого під час досудового розслідування та судового провадження. Законність реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого передбачає такий спосіб його дій в кримінальному провадженні щодо захисту своїх прав та законних інтересів, що узгоджується з вимогами галузевого (кримінально-процесуального) законодавства.

Режим правової захищеності особи у сфері кримінального правосуддя – одна з найважливіших цілей галузевого процесуально-правового регулювання. Його створення й укріплення передбачають систему засобів, які забезпечували б правозахисну діяльність правозастосовувача в кримінальному судочинстві, формування і реалізацію активної правової позиції учасника кримінального процесу. Ці засоби повинні забезпечувати і правову захищеність кримінально-процесуального простору в цілому, а точніше – його соціальне призначення, яке розглядається в контексті концепції конфліктного призначення права [60].

Міркуючи про передумови виникнення кримінально-процесуальної активності потерпілого, окремим дискусійним питанням постають комунікативні бар'єри на шляху зародження і реалізації такої активності – проблеми, зумовлені відсутністю ефективного процесуального механізму реалізації потерпілим своїх законних прав та інтересів, а також проблеми особистісного характеру, властиві потерпілому від кримінального правопорушення, що разом стоять на заваді його кримінально-процесуальної активності на тому чи іншому етапі кримінального провадження або й до його початку. Виявлення та дослідження «ряду типових комунікативних бар’єрів у реалізації законних інтересів особи, а також узагальнення причин їхнього виникнення та шляхів їх подолання» [359] – актуальна галузева проблематика.

Щодо поняття комунікативної позиції потерпілого, то, насамперед, зауважимо, що термін «позиція» прийнято розуміти як положення, становище, відношення до чого-небудь, роль кого-небудь [357]. Термін «правова позиція»

законодавець прямо закріпив у кримінальному процесуальному законодавстві, зокрема, у ч. 1 ст. 22 КПК визначено, що «кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їх правових позицій», прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК. Термін «позиція» також використовується в ч. 2 ст. 292 КПК («позиція щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я), ч. 3 ст. 349 КПК («чи немає сумнівів у добровільності їх позицій»), ч. 2 ст. 364 КПК («кожен із них обгрунтовує у промові свою позицію у певній частині обвинувачення»), ч. 1 ст. 419 КПК, ч. 1 ст. 442 КПК («узагальненого викладу позиції інших учасників судового провадження»).

М. І. Тлепова пропонує розуміти правову позицію потерпілого у кримінальному провадженні як усвідомлене ставлення особи до вчиненого проти неї кримінального правопорушення, що знаходить свій прояв у заяві про кримінальне правопорушення, на підставі якої відповідними особами починається досудове розслідування [355, с. 96].

Характеризуючи сутність правової позиції суб’єкта кримінального процесуального доказування, В. В. Вапнярчук трактує її як усвідомлену переконаність в істинності свого розуміння проблем доказування як в цілому, так і конкретних його проявів (елементів) в кримінальному провадженні, зокрема, з чітко вираженим прагненням переконати в цьому інших осіб, яка зумовлена певним мотивом і поставленою перед собою метою та сформована на конкретній доказовій базі, і яка публічно виражена (продемонстрована) як у формі власної правової оцінки, так і оцінки іншими суб’єктами доказування [17, с.190].

Наприклад, потерпілий може займати як активну правову позицію – подати заяву про кримінальне правопорушення до слідчого, дізнавача, прокурора, що стане підставою для початку кримінального провадження, так і пасивну правову позицію – відмовитися від свого права подати таку заяву,

що створює заборону для слідчого, дізнавача, прокурора розпочинати провадження у формі приватного обвинувачення.

Зокрема, результати проведеного нами анкетування потерпілих засвідчили, що причинами пасивної кримінально-процесуальної активності потерпілого можуть бути: страх помсти з боку підозрюваного, обвинуваченого, його родичів; матеріальна зацікавленість потерпілого; бажання самостійно помститися злочинцеві за заподіяну шкоду; зневіра у справедливості кримінального судочинства *(див. Додаток З)*.

На нашу думку, комунікативна позиція потерпілого є усвідомлено сформованим переконанням та волею потерпілого щодо можливостей та бажання реалізувати свої права та захистити законні інтереси в кримінальному провадженні.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови гарантію визначено як поруку в чомусь, забезпечення чого-небудь [21, с. 173]. Юридичний словник визначає гарантії як соціально-економічні умови, політико-юридичні засоби, які забезпечують реальне відтворення прав особи [434, с. 68].

У загальній теорії держави і права визначено, що гарантії – це умови і конкретні засоби, що забезпечують фактичне здійснення прав та свобод людини [87, с. 135]. На думку П. М. Рабіновича, юридичні (спеціальні) гарантії охоплюють усі правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права [294, с. 246-247].

Погоджуємося з думкою В. В. Введенської, яка, дослідивши етимологію слова «гарантія», наголосила на необґрунтованості ігнорування більшістю вчених-юристів такого його значення, як «захист». При цьому вона влучно зазначила, що саме це значення найбільш повно відображає сучасний процес реалізації особою наданих їй прав і свобод. А правові гарантії визначила як обов’язок держави щодо створення системи передумов, умов, закріплених у законодавстві засобів і способів, які забезпечують усім та кожному рівні

правові можливості для виявлення, набуття та реалізації своїх прав і свобод, їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист [20, с. 5].

На думку М. М. Михеєнко, В. Т. Нора, В. П. Шибіко процесуальні гарантії – це передбачені законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь. До них учені віднесли процесуальну форму, принципи кримінального процесу, процесуальні обов'язки його суб'єктів і заходи кримінального процесуального примусу [181, с. 32].

Під «кримінальними процесуальними гарантіями захисту прав і свобод людини» О.П. Кучинська пропонує розуміти правовий механізм, який полягає в реалізації компетентними органами, посадовими особами й громадянами системи правових засобів у сфері кримінального судочинства, направлених на охорону, забезпечення, захист конституційних прав, свобод та інтересів людини і громадянина, потерпілих від злочину, захист людини і громадянина від незаконного та безпідставного обвинувачення і засудження та поновлення таких прав і свобод в разі їх порушення [158, с. 112-116].

Під гарантіями реалізації прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні доцільно розуміти сукупність законодавчо передбачених процесуальних способів та засобів, за допомогою яких здійснюється неухильне дотримання, виконання та застосування учасниками кримінального провадження положень правових норм щодо захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілого, а також їх відновлення у разі порушення. Крім того, вважаємо, слід виокремити комунікативні гарантії прав потерпілого у кримінальному провадженні, основою яких мають бути способи та засоби, які реально забезпечують їх реалізацію. Адже правовий статус потерпілого «залишається лише декларативним положенням, якщо в державі не буде створений правовий механізм гарантій реалізації законодавчо закріплених прав» [1, с. 45-46].

Система взаємообумовлених та взаємодоповнюючих комунікативних гарантій прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні має, зокрема, включати:

забезпечення права потерпілого на представництво на рівні основоположних галузевих засад кримінального провадження;

забезпечення права потерпілого на захист від вторинної віктимізації на рівні основоположних галузевих засад кримінального провадження;

обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду проінформувати потерпілого щодо прав, передбачених КПК та роз'яснити відповідні права;

обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду визнати особу, якій завдано шкоди кримінальним правопорушенням, потерпілим у кримінальному провадженні та постановити відповідну постанову;

обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду не пізніше 24 годин із моменту прийняття заяви особи про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого винести постанову про відмову у визнанні потерпілим, або відмову у залученні до провадження як потерпілого у разі прийняття відповідних рішень;

обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду забезпечити право потерпілого на здійснення представництва за призначенням;

забезпечення компенсації шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, в т. ч. за рахунок Державного бюджету України;

створення Компенсаційного фонду для відшкодування потерпілим шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

забезпечення права потерпілого на медіацію під час досудового, судового провадження та при виконанні судового рішення;

забезпечення змагальності та недопустимості звуження права потерпілого на процесуальну комунікацію на всіх стадіях кримінального провадження.

Виходячи з вищенаведеного, комунікативні гарантії прав потерпілого в кримінальному провадженні можна визначити як систему законодавчо визначених та закріплених засобів, покликаних забезпечити захист та реалізацію прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні на основі комунікативної рівності.

Комунікативні бар'єри та комунікативні гарантії перебувають у постійному тісному взаємозв'язку – взаємозалежності один від одного: комунікативні барєри перестають існувати тільки на основі комунікативних гарантій.

Приходимо до розуміння, що правозахисна комунікація потерпілого в кримінальному провадженні реалізується ним шляхом прояву кримінально-процесуальної активності в процесі, а кримінально-процесуальна активність, в свою чергу, виступає каталізатором початку, зміни або припинення кримінальних процесуальних правовідносин. Так, наприклад:

- заява потерпілого про вчинене кримінальне правопорушення, якою ініціюється початок кримінального провадження, веде до внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку досудового розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК);
- невнесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань за заявою потерпілого про вчинене кримінальне правопорушення веде до можливості потерпілого реалізувати своє право на оскарження бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового провадження (ч. 1 ст. 303 КПК);
- відмова потерпілого, його представника від обвинувачення у провадженнях у формі приватного обвинувачення (крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством) веде до прийняття рішення прокурором (судом) про закриття кримінального провадження (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, ч. 7 ст. 284 КПК);

- повторне неприбуття в судове засідання потерпілого без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття, якщо прокурор відмовився від підтримання обвинувачення в суді, веде до закриття провадження за відповідним обвинуваченням (п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК, ч. 6 ст. 340 КПК);

- оскарження потерпілим недотримання розумних строків досудового розслідування веде до обов'язку прокурора вищого рівня розглянути скаргу протягом трьох днів після її подання і в разі наявності підстав для її задоволення надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень (ч. 2 ст. 308 КПК);

- підтримання потерпілим обвинувачення, якщо прокурор відмовився від обвинувачення в суді, веде до обов'язку головуючого надати потерпілому час, необхідний для підготовки до судового розгляду (ч. 3 ст. 340 КПК);

- підтримання потерпілим обвинувачення в первинно заявленому обсязі в разі зміни прокурором обвинувачення в бік пом'якшення веде до підтримання потерпілим зміненого, тобто приватного обвинувачення (суд має «поінформувати потерпілого щодо особливостей кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, у тому числі зумовлених його позицією правових наслідків для провадження» [143, с. 571]) (ч. 3 ст. 338 КПК);

- заявлення потерпілим цивільного позову в кримінальному провадженні веде до обов'язку суду розглянути цивільний позов у кримінальному провадженні за правилами, встановленими КПК (ч. 5 ст. 128 КПК). Зауважимо, що в окремих випадках кримінально-процесуальна активність потерпілого в кримінальному провадженні може виступати каталізатором початку, зміни або припинення не тільки кримінальних процесуальних правовідносин, а й цивільних процесуальних правовідносин. Так, наприклад, незаявлення потерпілим цивільного позову в кримінальному провадженні веде до можливості реалізації права потерпілого пред'явити такий позов в порядку цивільного судочинства (ч. 7 ст. 128 КПК);

- неприбуття цивільного позивача, його представника чи законного представника в судове засідання веде до залишення судом цивільного позову без розгляду, крім випадків, встановлених ст. 326 КПК (ч. 1 ст. 326 КПК);
- укладення угоди про примирення веде до обмеження права потерпілого на оскарження вироку згідно з положеннями статей 394 і 424 КПК та позбавлення права потерпілого вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди (ч. 1 ст. 473 КПК);
- оскарження потерпілим, його представником обвинувального вироку, ухваленого судом першої інстанції, веде до погіршення правового становища обвинуваченого (у разі скасування вироку у зв’язку з необхідністю застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання, скасувати неправильне звільнення обвинуваченого від відбування покарання, збільшити суми, які підлягають стягненню, або в інших випадках, коли це погіршує становище обвинуваченого) (ч. 1 ст. 421 КПК);
- заявлення потерпілим заяви щодо роз'яснення судового рішення веде до обов'язку суду, який його ухвалив, окремою ухвалою роз'яснити своє рішення (ст. 380 КПК);
- клопотання потерпілого щодо проведення його допиту із забезпеченням безпеки веде до постановлення вмотивованої ухвали суду про проведення допиту потерпілого з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливлює його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них (суд приймає відповідне рішення, попередньо з’ясувавши наявність заперечень сторін кримінального провадження проти проведення допиту потерпілого в таких умовах) (ч. 9 ст. 352 КПК) [188, с. 224-228], та ін.

Таким чином, кримінальна процесуальна активність потерпілого у кримінальному провадженні – це процес реалізації ним, його представником, законним представником комунікативної позиції потерпілого як акту

свідомого волевиявлення, що визначається комунікативними гарантіями і обмежується комунікативними бар'єрами та обумовлює здійснення правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному судочинстві.

Слід також зробити висновок про те, що правозахисна комунікація потерпілого в кримінальному провадженні характеризується наступними ознаками: здійснюється на усіх стадіях кримінального процесу та в особливих порядках кримінального провадження; спрямована на забезпечення прав та законних інтересів потерпілого, правонаступника потерпілого; суб'єктами, якими вона здійснюється, є потерпілий, представник потерпілого, законний представник потерпілого, правонаступник потерпілого; характеризується конкретними формами та видами реалізації.

Форма правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні – це зовнішнє вираження реалізації прав потерпілого, процедурно передбачених кримінальним процесуальним законом, що є організаційним обумовленням існування цих прав.

На наш погляд, такими формами правозахисної комунікації потерпілого, що відтворюють зовнішній вияв реалізації прав потерпілого в той чи інший, передбачений законом, спосіб є письмова (у тому числі електронна), безпосередня (усна), змішана (вербальна і невербальна, у тому числі дистанційна) та конклюдентна форми. Прикладом письмової форми комунікації потерпілого може бути звернення із заявою про кримінальне правопорушення або цивільним позовом у кримінальному провадженні, електронної – подання процесуальних документів в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та/або її окремих підсистем (модулів)[2], усної – виголошення промови у

[2] Згідно проекту закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», прийнятого за основу 10.01.2023 р., процесуальні документи в електронній формі можуть подаватися учасниками справи до суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та/або її окремих підсистем (модулів) в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок

судових дебатах або висловлення репліки, змішаної – надання показань під час досудового та судового провадження, дистанційної – здійснення судового провадження у режимі відеоконференції, конклюдентної – повторне неприбуття в судове засідання у встановленому КПК порядку, що прирівнюється до відмови від обвинувачення і має наслідком закриття кримінального провадження за відповідним обвинуваченням (ч. 6 ст. 340 КПК); перебування особи, якій завдано шкоди внаслідок кримінального правопорушення, у стані, що унеможливлює подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення чи заяви про залучення до провадження як потерпілого [298].

Види правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні як її структурні складники є логічно упорядкованими способами реалізації форм правозахисної комунікації, що узгоджуються із законодавчо регламентованими правами потерпілого у кримінальному процесі.

На нашу думку, такими видами правозахисної комунікації потерпілого є наступні: обов'язкова участь представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні у випадках, визначених КПК України; подання клопотання потерпілого про залучення його представника слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення представництва за призначенням; залучення представника потерпілого для здійснення представництва за призначенням слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею чи судом на їх розсуд, якщо обставини кримінального провадження вимагають участі представника, а потерпілий не залучив його; депонування показань потерпілого з метою його захисту від

функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. У разі подання до суду документів в електронній формі учасник зобовязаний надати доказ надсилання рекомендованим листом з повідомленням про вручення іншим учасникам справи, які не мають офіційної електронної адреси, копій надісланих документів із використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та/або її окремих підсистем (модулів). Якщо інші учасники справи мають офіційні електронні адреси, копії таких документів направляються вказаним особам з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та/або її окремих підсистем (модулів) в електронній формі.

вторинної віктимізації; медіація у кримінальному провадженні; створення спеціальних конфіденційних служб підтримки потерпілих з метою надання їм доступу до безкоштовної психологічної, консультаційно-правової, соціально-реабілітаційної допомоги відразу після вчинення кримінального правопорушення.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРАВОЗАХИСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Забезпечення права потерпілого на представництво як основа реалізації правозахисної комунікації у кримінальному провадженні

Визначення поняття права потерпілого на процесуальну комунікацію, а також поняття правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні підводить до думки про те, що відповідні поняття включають право потерпілого на представництво. Забезпечення цього права – одне з найголовніших завдань кримінального судочинства, інакше не уявляється можливим домогтися ефективного «захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень» та відповідно до закону гарантувати «охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» [139], зокрема, потерпілого. Адже «захист прав потерпілого – це сенс кримінального процесу» [180, с. 203]. Крім того, як влучно зазначає В. Г. Пожар, належна законодавча регламентація залучення до участі у провадженні по кримінальних справах представників сприяє також розвитку та становленню принципу змагальності в кримінальному судочинстві [221, с. 1].

Кримінальний процес є правовим механізмом захисту прав особи, що охороняються та забезпечуються законом про кримінальну відповідальність. Оперуючи в даній роботі окремими термінами, зауважимо, що в чинному КПК України відсутнє законодавче визначення таких понять, як «захист», «право на захист», «охорона», «представництво», «право на представництво».

Академічний тлумачний словник української мови визначає відповідні поняття так: «захист» – заступництво, охорона, підтримка, оборона; сторона, яка захищає обвинуваченого під час суду [331]; «захищати» – відстоювати погляди, права, інтереси, честь кого-небудь [332]; «охороняти» –захищати від чого-небудь; забезпечувати, гарантувати; оберігати від небезпеки кого-, що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху і т. ін. [334]; «представництво» – здійснення певних (звичайно юридичних) дій однією

особою від імені іншої чи інших; виконання обов'язків або володіння правами представника [333; 335].

Згідно п. 5 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [249] захист – це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягується до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення. Водночас, п. 2 ст. 1 Закону встановлено, що адвокатська діяльність це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Крім цього, п. 7 ст. 1 Закону встановлено, що клієнт це фізична або юридична особа, держава, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, в інтересах яких здійснюється адвокатська діяльність. Також п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону визначає представництво як вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов’язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов’язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов’язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні.

Частиною 1 ст. 20 КПК України «Забезпечення права на захист» вказується на те, що право на захист мають підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений. Воно полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні,

користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України.

Разом з тим, підкреслимо: «незважаючи на те, що ст. 20 КПК України закріплює галузевий принцип – права на захист, у цій правовій нормі вказується на існування представництва учасників кримінального провадження» [32]. Так, відповідно до ч. 4 ст. 20 КПК України участь у кримінальному провадженні захисника підозрюваного, обвинуваченого, представника потерпілого, представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, не звужує процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт.

Зауважимо, ст. 7 Загальної декларації прав людини [86] встановлено, що всі люди рівні перед законом і без будь-якої різниці мають право на рівний їх захист законом. Також у ст. 8 Декларації закріплено, що кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих людині Конституцією чи законом. У свою чергу, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [182] зобов'язує державу забезпечити будь-якій особі ефективний правовий захист у випадку порушення їх прав та свобод. Право на захист будь-якої особи, яка цього потребує, забезпечується державою, її компетентними законодавчими, адміністративними чи судовими органами. Посилення правового захисту особи, розширення і зміцнення правових гарантій її прав і свобод в умовах розвитку демократії, а також утвердження незалежної судової влади, як визначального гаранту цих прав і свобод, справедливості і законності є необхідною умовою функціонування демократичної правової держави.

У ч.ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України закріплено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а у ст. 129 Конституції України, ст. 7, 10 КПК України визначено рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Згідно ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Статтею 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. також врегульовано надання правової допомоги при реалізації права на справедливий суд, зокрема, відповідно до ч. 1, 2 ст. 10 Закону кожен має право на професійну правничу допомогу; у випадках, визначених законом, держава забезпечує надання професійної правничої допомоги безоплатно [287]. Частина 1 ст. 56 КПК України чітко вказує на право потерпілого протягом кримінального провадження мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитись від його послуг.

Ю. О. Гурджі поняття «захист прав людини» розглядає в порівнянні з поняттям «правова захищеність». Обидва поняття представляють собою самостійні правові явища, де правова захищеність є і результатом захисту прав, а також одночасно мірою і ступенем його (захисту) ефективності. Водночас ці поняття відображають певну послідовність, оскільки поняття «захищеність» є похідним від поняття «захист прав», адже без захисту не було б і захищеності, тому що остання існує завдяки самому процесу захисту, ініціює його і є кінцевою метою. З іншого боку, захист з'являється там, де виникає потреба в захищеності, що на практиці приводить до проблеми їх розмежування [59].

С. Є. Абламський правовий захист особи, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення визначає як урегульовану законом систему процесуальних дій працівників органів досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді, суду, організацій та установ, які спрямовано на поновлення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також відшкодування (компенсації) завданої кримінальним правопорушення шкоди [1].

Зрештою, розглядаючи захист як багатозначну категорію, слід погодитися з думкою про те, що у широкому розумінні захист є діяльністю, спрямованою

на поновлення порушених прав та свобод, законних інтересів будь-якого суб'єкта процесу [39, с. 200].

У справі «Бендерський проти України» від 15 листопада 2007 р. ЄСПЛ зауважив, що право на захист випливає із права на справедливий судовий розгляд [11]. У цьому контексті, вважаємо, право на захист слід також розглядати як механізм отримання правничої допомоги, як право на захист та представництво. Здійснювати таку представницьку правозахисну діяльність відносно потерпілого у кримінальному провадженні професійно може тільки представник (адвокат).

У справі «Perez v. France» від 12.02.2004 р. Європейський суд з прав людини чітко вказав, що гарантії, котрі містяться у ст. 6 Конвенції, стосуються також особи, яка звертається із заявою про відкриття кримінальної справи, наголосивши, що саме такий підхід відповідатиме меті належного забезпечення прав потерпілого у кримінальному процесі [210].

Реалізація процесуальних прав потерпілого як учасника кримінального провадження, відновлення його майнових та інших порушених прав, що є в тому числі метою кримінального судочинства, є кримінально-процесуальною діяльністю, націленою на захист інтересів потерпілого як суб'єкта кримінального процесу. Іншими словами, вважаємо, є захисною діяльністю, яка здійснюється самим потерпілим, його законним представником або представником потерпілого – особою, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником.

Отже, потреба потерпілого в захищеності як генетична передумова формування процесуального механізму правового захисту особи, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення, має бути врахована законодавцем й на рівні закріплення основоположних засад кримінального провадження – визначальних, фундаментальних, імперативних положень всього кримінального провадження, які покликані захищати права, свободи і законні інтереси кожного учасника кримінального провадження.

Тому «відсутність принципу кримінального провадження, що визначав би гарантії забезпечення потерпілого професійною правничою допомогою у випадках, ідентичних обов'язковості участі адвоката-захисника підозрюваного, є прогалиною КПК України» [205, с. 63].

Вважаємо, права потерпілого мають бути гарантованими не менше, а ніж права підозрюваного, обвинуваченого, що випливає, зокрема, з положень ст. 3 Конституції України, з положень ст. 2 КПК України. Законодавець, формулюючи завдання кримінального провадження, передбачає в них положення, які покликані засвідчити особливу увагу в т. ч. і до прав потерпілого: по-перше, захист потерпілого, як і кожної іншої особи, від кримінальних правопорушень, по-друге, охорону прав, свобод та законних інтересів потерпілого як учасника кримінального провадження, який має право сподіватися на доступ до правосуддя і на саме правосуддя. Тому закономірно та справедливо було б засвідчити відповідну увагу до прав потерпілого під час регламентації загальних засад кримінального провадження, передбачених ст. 7 КПК України.

В. К. Волошина пропонує закріпити забезпечення права на професійну правничу допомогу як галузевий принцип кримінального провадження [32], вказавши окремою статтею, що право на професійну правничу допомогу гарантується підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, третій особі, щодо майна якої вирішується питання про арешт, свідку, іншій особі, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. Погоджуючись загалом з такою думкою, зазначимо, що про право свідка на правничу допомогу адвоката згадується у п. 25 ч.1 ст. 3, п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК. Частина 3 ст. 64^2 вказує, що третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, має права та обов'язки, передбачені КПК для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються арешту майна. Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 64^1 КПК

протягом кримінального провадження представник юридичної особи має право користуватися правничою допомогою.

Разом з тим, на основі жертвоорієнтованого підходу (victim centred approoach) вважаємо, що потерпілі від кримінальних правопорушень мають бути в центрі кримінального судочинства, мати відповідний правовий статус, що захищав би їх від вторинної віктимізації та слугував надійною опорою у змагальному кримінальному провадженні, де сторона захисту та потерпілий – два рівновіддалені полюси. Не зовсім вірно було б врівноважувати значення професійної правничої допомоги, яка має надаватися потерпілому в кримінальному провадженні та, наприклад, третій особі, щодо майна якої вирішується питання про арешт.

Неспіврозмірність прав потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого, відсутність законодавчої регламентації чіткого переліку випадків обов'язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні, необхідність визнання потерпілого належним суб'єктом права на безоплатну правничу допомогу за рахунок держави, неможливість держави взяти на себе зобов'язання щодо відшкодування завданої жертві кримінального правопорушення шкоди вказує на те, що найбільш вразливий учасник кримінального провадження – потерпілий – потребує наразі особливої уваги як з боку науковця, так і нормотворця.

Інститут представництва є значимою процесуальною гарантією права на захист осіб, що залучаються до кримінального провадження, в тому числі гарантією захисту прав потерпілого, невід'ємною частиною його процесуального статусу, що й має бути повною мірою враховано законодавцем та врегульовано в кримінальному процесуальному законі. Унікальність права на представництво потерпілого у кримінальному провадженні продиктована, на нашу думку, подвійною значимістю, яка поєднує у собі правореалізаційні та правозахисні начала, що логічно випливають із функціональної спрямованості представництва потерпілого. Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні, таким

чином, може бути реалізована саме шляхом забезпечення права потерпілого на представництво у тому розумінні представництва, що забезпечує реалізацію права на професійну правничу допомогу.

Тому, вважаємо, слід звернути увагу на деяку невідповідність положень ч. 4 ст. 20 КПК, де мова йде, зокрема, про інститут представництва та представника потерпілого, назві самої статті, що закріплює засаду забезпечення права на захист в кримінальному провадженні. Виходячи з цього, вважаємо, ст. 20 КПК України слід викласти у такій редакції:

«Стаття 20. Забезпечення права на захист *та представництво.*

1. Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правничою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом.

Потерпілий має право на представництво, яке полягає у наданні йому можливості користуватися правничою допомогою представника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом.

2. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов’язані роз’яснити підозрюваному, обвинуваченому, *потерпілому* його права та забезпечити право на кваліфіковану правничу допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника *чи представника*.

3. У випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги, підозрюваному, обвинуваченому, *потерпілому* правнича допомога надається безоплатно за рахунок держави.

4. Участь у кримінальному провадженні захисника підозрюваного, обвинуваченого, представника потерпілого, *його правонаступника*, представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, не звужує процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого,

його правонаступника, третьої особи, щодо майна якого вирішується питання про арешт».

Враховуючи вищевикладене, слід було б також внести зміни та викласти п. 13 ч. 1 ст. 7 КПК України у такій редакції: «13) забезпечення права на захист *та представництво*» *(див. Додаток В).*

Таким чином, право потерпілого на представництво – кримінально-процесуальний інститут, що уможливлює та забезпечує діяльність представника потерпілого у кримінальному провадженні у випадках, визначених законом, з метою реалізації та захисту прав і законних інтересів потерпілого, його захисту від вторинної віктимізації.

2.2. Випадки обов'язкової участі представника потерпілого, правонаступника потерпілого (фізичних осіб) та залучення представника для здійснення представництва за призначенням у кримінальному провадженні як види правозахисної комунікації

У кримінальному провадженні адвокат відіграє важливу роль у забезпеченні прав і законних інтересів не лише підозрюваного, обвинуваченого, а й потерпілого, якого він може представляти під час досудового розслідування й судового провадження. Адже згідно ч. 1 ст. 58 КПК України потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником.

Переконані, важливою процесуальною умовою реалізації прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні є надання йому, гарантованого ст. 59 Конституції України, права на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога має бути надана безоплатно [126].

Слід погодитись з тим, що у деяких випадках особі важко повноцінно реалізувати гарантовані Конституцією права, не скориставшись при цьому правом на правничу допомогу, оскільки процесуальне законодавство України

має досить формалізований характер [424, с. 355]. Щодо цього Ю. М. Грошевий наголошував, що процесуальні права потерпілої особи є, в першу чергу, гарантіями конституційних прав і свобод, що належать цій особі, а також повинні бути адекватними її основним правам і свободам, тобто бути достатніми і придатними для їх захисту. Такими гарантіями виступають право на кваліфіковану правову допомогу, а також право потерпілого на доступ до правосуддя та компенсацію заподіяної шкоди [58, с. 125-131]. Оскільки право на правову допомогу є конституційним, О. О. Солоньова, зокрема, пропонує доповнити ч. 1 ст. 56 КПК України одним із прав потерпілого: «на отримання допомоги від захисника за рахунок держави» [341, с. 139-145].

Ряд європейських країн пов'язують надання безоплатної правничої допомоги потерпілим із конкретними правопорушеннями, і певні групи потерпілих мають безумовний доступ до неї або до деяких її форм. До таких потерпілих відносяться потерпілі від гендерного насильства, тероризму, торгівлі людьми (Іспанія), вбивства, тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтування, діти та утриманці померлих осіб (Румунія). До інших злочинів належать, наприклад, погроза свідкам, насильство проти державних службовців (Данія). Австрія надає право на безоплатну правничу допомогу потерпілим, якщо представництво в суді відповідає інтересам відправлення правосуддя та ефективного виконання вимог про компенсацію шкоди, і якщо вони не можуть самостійно оплатити послуги адвоката. Для певних груп потерпілих (потерпілі від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, насильства чи загрози життю) Австрія надає спеціалізовану правову допомогу. Кримінальний процесуальний кодекс Чеської Республіки та Закон «Про потерпілих від злочинів» гарантують надання безоплатної правової допомоги таким категоріям потерпілих, які не можуть самостійно сплатити витрати на представництво їхніх інтересів у суді, а саме: особливо вразливі потерпілі від злочину (наприклад, діти, особи з фізичними, психічними, психологічними або сенсорними вадами, потерпілі від торгівлі людьми, потерпілі від сексуального насильства або жорстокого

злочину або погрози застосування насильства, якщо в конкретному випадку існує підвищений ризик вторинної віктимізації через їхні індивідуальні особливості, такі як вік, стать, раса, національність, сексуальна орієнтація, релігія, здоров'я, зрілість, здатність до самовираження). Потерпілий, якому було заподіяно значної шкоди здоров'ю, родич особи, яка загинула внаслідок злочину, діти та неповнолітні завжди мають право на безоплатну правову допомогу, незалежно від того, чи можуть вони самостійно сплатити витрати на представництво їхніх інтересів у суді. Бельгія надає безоплатну правову допомогу всім потерпілим [289].

Важливе значення для того, щоб під час кримінального провадження і у процесуальному рішенні за результатами такого провадження, були враховані права та законні інтереси потерпілого, має своєчасне залучення особи як потерпілого до участі у кримінальному провадженні, ознайомлення з своїми процесуальними правами й активна участь у провадженні самого потерпілого та осіб, які представляють його законні інтереси – представника та законного представника [426, с. 307-313].

Разом з тим, вважаємо, що також має бути вирішено питання щодо обмеження кількості представників потерпілого в кримінальному провадженні аналогічно ч. 3 ст. 46 КПК, де вказано, що одночасно брати участь у судовому розгляді можуть не більше п’яти захисників одного обвинуваченого. Проте, на нашу думку, має бути встановлено обмеження щодо кількості адвокатів – як захисників підозрюваного, так і представників потерпілого – і на стадії досудового розслідування, адже можливим є надмірне затягування часу (наприклад, під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження тощо), що може призвести до порушень розумних строків кримінального провадження. На нашу думку, у ч. 3 ст. 46 КПК слід вказати, що одночасно брати участь у кримінальному провадженні можуть не більше п’яти захисників одного обвинуваченого (що, зокрема, буде узгоджуватись і з назвою цієї статті), а ч. 4 ст. 58 КПК слід доповнити та викласти у такій редакції:

«4. Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику.

Одночасно брати участь у кримінальному провадженні можуть не більше п’яти представників одного потерпілого».

Відсутність законодавчої регламентації обов’язкової участі адвоката – представника потерпілого у кримінальному судочинстві ставить учасників процесу у нерівне положення. Із цього випливає, що на стороні підозрюваного, обвинуваченого у випадках, передбачених ст. 52 КПК, обов’язково виступає кваліфікований юрист – адвокат, а на стороні потерпілого подібна правова допомога з боку держави відсутня за винятком випадків, передбачених Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» [250]. Тому цілком логічними є пропозиції щодо врегулювання випадків обов’язкової участі у провадженні адвоката – представника потерпілого, оплата за послуги якого здійснюватиметься за рахунок Державного бюджету. У науковій літературі неодноразово зверталась увага на доцільність визначити в КПК України випадки, за яких участь адвоката потерпілого є обов’язковою [2; 37; 75; 95].

Де-юре можна констатувати, що потерпілий у кримінальному провадженні в окремих випаках може отримати безоплатну вторинну правничу допомогу (ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Однак досить актуальною є проблема підвищення рівня доступності такої допомоги для потерпілих. Враховуючи рівень прожиткового мінімуму в Україні, вартість адвокатських послуг, неможливо стверджувати про гарантії надання безоплатної вторинної правничої допомоги соціально вразливим верствам населення з числа потерпілих де-факто. Крім того, такої правової допомоги потербують й інші категорії осіб з числа потерпілих.

Заслуговують на увагу проекти Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги та підвищення якості її надання» від 07. 09. 2015 р. [255], проект Закону «Про

внесення змін до статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» щодо підвищення доступності безоплатної вторинної правової допомоги для окремих учасників кримінального провадження» від 20. 10. 2015 р. [250], в мова йде про спрощення доступу до такої допомоги для соціально вразливих верств населення, уточнення правового статусу і повноважень центрів з надання безоплатної вторинної правничої допомоги, тощо. Проектом Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги та підвищення якості її надання» від 19. 02. 2021 р. [258] розширено критерій малозабезпеченості для осіб з інвалідністю для забезпечення доступу до безоплатної правничої допомоги, а також передбачено відповідне право на правничу допомогу для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, домашнього насильства або насильства за ознакою статі.

Підкреслимо проблемний характер обєктивного визначення рівня матеріальної забезпеченості особи, визначення особи як малозабезпеченої (у довідках про доходи може вказуватися не завжди правдива інформація). Тому, на наш погляд, випадки зловживання правом на безоплатну правничу допомогу можуть мати місце. Та навіть, якщо припустити, що відповідні законопроекти було б прийнято, проблеми забезпечення потерпілого правовою допомогою у кримінальному провадженні це не зняло б, оскільки слід вести мову все ж таки про напрацювання та регламентування на законодавчому рівні випадків обовʼязкової участі представника потерпілого у кримінальному провадженні.

Так, одні вважають, що обов’язкову участь адвоката-представника потерпілого слід визнати необхідною у випадках: 1) коли потерпілим є неповнолітній, що не має законних представників; 2) коли потерпілим є особа, яка має психічні або фізичні вади, що ускладнює виконання покладених на неї процесуальних функцій; 3) коли потерпілий не володіє мовою, якою здійснюється судочинство [355].

З цього приводу Т. В. Омельченко зазначає, що неповнолітній потерпілий є одним з найменш захищених учасників кримінального судочинства. У зв'язку з цим автор пропонує передбачити у законі випадки обов'язкової участі в процесі представника з адвокатів для захисту прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого [202].

Таку ж думку з метою забезпечення активної участі у кримінальному провадженні неповнолітніх потерпілих висловлює й О. М. Крукевич [149, с. 10]. У свою чергу О. П. Герасимчук також наголошує, що обов'язкове представництво потерпілого має покладатися на адвоката та додає, що це твердження випливає з тих підстав, через які і призначається обов'язкове представництво – фізичні та психічні вади особи, малолітство, неволодіння мовою, якою здійснюється судочинство. У цих випадках особі вкрай потрібна правова допомога, оскільки необхідно компенсувати неповну процесуальну дієздатність особи [35, с. 40-45].

Як зазначають М. І. Гошовський та О. П. Кучинська, кримінальний процесуальний закон має бути доповнений нормами, які передбачали б підстави і порядок: а) обов'язкової участі представника недієздатного чи обмежено дієздатного потерпілого; б) участі представника потерпілого у справі не поряд із потерпілим, а замість нього, упродовж усього процесу або в окремих слідчих чи судових діях; в) відсторонення від участі у справі законного представника і заміни його представником-адвокатом [54, с. 92]. О. П. Кучинська також запропонувала розширити перелік наведених у законі випадків обов'язкового забезпечення потерпілих юридичною допомогою за рахунок держави, якими можуть бути: 1) відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення (представник надається потерпілому за його бажанням); 2) потерпілий є неповнолітнім (з моменту вчинення щодо нього діяння); 3) потерпілий має фізичні або психічні вади, які не дозволяють йому достатньою мірою здійснювати захист своїх прав; 4) потерпілий не володіє мовою, якою ведеться судочинство; 5) в усіх справах про умисні вбивства [156, с. 10-12].

М. І. Тлепова додає, що обов'язкова участь адвоката як представника потерпілого має забезпечуватися державою і у разі, коли в результаті вчинення кримінального правопорушення особа перебуває у стані, що унеможливлює її участь у провадженні, і в неї немає або не встановлено близьких родичів чи членів сім'ї, які могли б вступити в провадження в якості потерпілих [355].

Д. Ю. Кавун вказує на те, що в КПК України необхідно вказати на такі випадки обов'язкової участі представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні: щодо осіб, які стали жертвою кримінального правопорушення у віці до 18 років; щодо осіб, які на момент вчинення щодо них кримінального правопорушення були визнані недієздатними або обмежено дієздатними; щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (сліпі, глухі, німі тощо) не здатні повною мірою реалізовувати свої права, а також тих, що знаходяться у похилому віці (старше 70-ти років); щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження; щодо осіб, які в результаті вчиненого щодо них кримінального правопорушення стали інвалідами першої або другої групи; щодо осіб, які залучені до участі у кримінальному провадженні як правонаступники, замість померлої жертви кримінального правопорушення; щодо осіб, які не можуть самостійно залучити представника-адвоката через відсутність коштів або з інших об'єктивних причин, але заявили клопотання про залучення представника – адвоката до кримінального провадження» [98, с. 20] .

В. К. Волошина також вказує на те, що у КПК України слід точно вказати перелік потерпілих, участь представників яких у справі є обов'язковою. Такими потерпілими мають бути: неповнолітні; недієздатні; особи, які досягли пенсійного віку; особи, які мають фізичні або психічні вади, через які вони не можуть самостійно захистити свої права та інтереси; особи, які не володіють мовою кримінального провадження [31, с. 166-170].

В. О. Туляковим було розроблено проект Закону України «Про охорону прав жертв злочинів» стаття 10 якого передбачала гарантування всім жертвам

злочинів рівний доступ до безкоштовної юридичної допомоги, необхідної для забезпечення захисту їх прав [371].

Загалом можемо погодитися з такими пропозиціями, додаючи й власні міркування наступного характеру. Згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 р. [257] було слушно внесено зміни та доповнено ч. 2 ст. 52 КПК пунктом 9 та визначено, що у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні з моменту ініціювання укладення такої угоди. У зв'язку з цим, вважаємо, актуальною проблемою, що потребує вирішення, є також обов'язкова участь представника потерпілого в кримінальному провадженні з моменту ініціювання укладення угоди між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим про примирення.

На нашу думку, потерпілий під час ініціювання та укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні неспроможний на належному рівні відстояти свої законні інтереси в силу незначної юридичної обізнаності та домогтися суб'єктивно бажаного результату, який повинен настати після укладення та затвердження такої угоди про примирення. До таких висновків приходимо, зокрема, аналізуючи матеріали судової практики [373], які свідчать про те, що неналежне врахування сторонами угоди про примирення вимог процесуального закону в практичній діяльності трапляється досить часто. Причому здебільшого мова йде саме про неврахування вимог процесуального закону в бік порушення прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні.

Крім того, вважаємо, що слід забезпечити обов'язкову участь представника потерпілого в кримінальному провадженні не тільки у разі укладення угоди про примирення (з моменту ініціювання угоди), але й у разі невиконання угоди про примирення – з моменту звернення потерпілого з

клопотанням про скасування вироку. Адже потерпілому потрібна допомога представника-адвоката, щоб довести невиконання засудженим умов угоди, за необхідності оскаржити відмову у задоволенні клопотання про скасування вироку, а у випадку, якщо угода була ініційована, наприклад, на стадії досудового розслідування – для представництва інтересів потерпілого під час подальшого досудового та судового провадження.

На обов'язковість участі представника потерпілого під час укладення угоди про примирення, вважаємо, вказують також зміни, внесені до ст. 469 КПК, згідно з якими угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника [261].

Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу Україну щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження» від 16.03.2017 р. [260] було внесено істотні зміни до ст. 469 КПК щодо умов укладення угод про визнання винуватості. Щодо проблематики умовної «участі» потерпілого в укладенні угоди про визнання винуватості, в даному разі підтримуємо ініціативу І. В. Гловюк [48, с. 40-42] ввести елементи змісту угоди про примирення в угоду про визнання винуватості, зокрема, у частині розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строку її відшкодування чи переліку дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строку їх вчинення. Також, вважаємо, що забезпечення інтересів потерпілих за відповідних умов безальтернативно вимагає обов'язкової участі представника-адвоката, і це має бути враховано при внесенні змін і доповнень до редакції КПК в частині визначення підстав для обов'язкової участі представника потерпілого у кримінальному провадженні.

Відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право підтримувати обвинувачення в суді у

випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. Відповідно до п. 3 ст. 337 КПК, якщо в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, головуючий зобов'язаний роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі. Враховуючи те, що згідно п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК законодавець до сторони обвинувачення у випадках, встановлених КПК України, відносить потерпілого, його представника та законного представника, вважаємо:

по-перше, слід погодитись з думкою щодо забезпечення обов'язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення;

по-друге, забезпечення інтересів потерпілого, його кримінально-процесуальної активності (а саме можливість реалізувати право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі) вимагає обов'язкової участі його представника і у випадку, коли прокурор в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням ставить питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, а потерпілий погоджується підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі. Зазначимо в даному контексті: кожній стороні має бути надана розумна можливість представити свої доводи по справі в таких умовах, які не ставлять її в суттєво невигідне становище по відношенню до протилежної сторони. Рівноправність сторін вимагає встановлення справедливого балансу між сторонами [247]. Принцип рівності сторін вимагає «справедливого балансу між сторонами», і кожній стороні має бути надано відповідну можливість для представлення своєї справи в умовах, що не ставлять її у суттєво невигідне становище порівняно з її опонентом (див. рішення від 26 травня 2009 р. у справі «Бацаніна проти Росії» (Batsanina

v.Russia), заява № 3932/02, § 22) («Волошин проти України», п. 31) [42, с. 45-49];

по-третє, слід вказати на право потерпілого під час судового провадження підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі, якщо прокурор в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням ставить питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення у п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК.

О. М. Осінська звертає увагу на те, що іноді внаслідок кримінального правопорушення особа може перебувати у певному фізіологічному стані (аменція, акінетичний мутизм, апалічний синдром, сопор, кома та летаргія), що триває доволі довго і через який особа втрачає свідомість, реакцію на зовнішні подразники та здатність до будь-якого волевиявлення. Тому, вважає, що за таких умов медичні працівники у складі не менше трьох осіб, з яких одним обов'язково є лікуючий лікар потерпілої особи, повинні скласти письмовий медичний висновок, завірений у встановленому законом порядку, на підставі якого слідчий, прокурор, суд повинні визнати особу потерпілою за власною ініціативою, якщо в особи, яка перебуває у вказаному стані, немає близьких родичів або членів сім'ї. Зрозуміло, що особа, яка знаходиться в одному з таких фізіологічних станів, не зможе самостійно користуватися своїми процесуальними правами та виконувати процесуальні обов'язки, тому логічно було б надати їй представника.

Враховуючи наведене, робиться пропозиція доповнити ч. 7 ст. 55 КПК України та викласти її в такій редакції:

«Якщо в особи, яка перебуває у стані, що унеможливлює подання нею відповідної заяви, немає близьких родичів або членів сім'ї, і при цьому внаслідок кримінального правопорушення така особа знаходиться у фізіологічному стані аменції, акінетичного мутизму, апалічного синдрому, сопору, коми або летаргії та не має прогнозу на швидке видужання, медичний

консиліум у складі не менше трьох працівників видає письмовий медичний висновок, на підставі якого слідчий, прокурор, суд визнають особу потерпілою за власною ініціативою» [203, с. 96-101].

На нашу думку, передбачити надання безоплатної правничої допомоги та забезпечити залучення представника потерпілого в кримінальному провадженні за призначенням слід окремою статтею КПК (ст. 58[1] КПК), що чітко регламентує випадки обов'язкової участі представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні. Крім того, визнаючи, наприклад, необхідність забезпечення безоплатною правничою допомогою за рахунок держави осіб, які внаслідок кримінального правопорушення опинилися у важкому фізіологічному стані, що унеможливлює подання ними заяви/надання письмової згоди, вважаємо, відсутність чи наявність близьких родичів або членів сім'ї в даному випадку не слід відносити до передумов надання безоплатної правничої допомоги – членам сім'ї, які подали заяву про залучення до провадження як потерпілого також має бути гарантовано правничу допомогу на випадок, якщо самі вони не в змозі її забезпечити.

Як справедливо зауважує В. О. Туляков: «... «Рикошетні» жертви часто зазнають такі ж страждання і виявляють такі ж симптоми психологічних скрут, як і первинні жертви. Члени родин жертв вбивств, партнери і подружжя зґвалтованих, батьки пограбованих підлітків, родичі потерпілих від крадіжок й інших злочинів описують подібні психологічні симптоми, як і первинні жертви злочинів. Виключати «рикошетних» жертв із сукупності об'єктів, які охоплюються поняттям «жертва злочину», є не тільки не науково, але і попросту аморально» [371].

Отож, відповідно до ч. 6 ст. 55 КПК після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможливлював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Якщо ж слідчий, прокурор, суд визнають особу потерпілою за власною ініціативою – відпаде необхідність подачі відповідної заяви. Надалі потерпілий в кримінальному провадженні має

право реалізовувати кримінально-процесуальну активність залежно від своєї волі активно чи пасивно, проте, на нашу думку, в момент, коли його волевиявлення об'єктивно не може бути з'ясоване в силу важкого фізіологічного стану – потерпілий внаслідок кримінального правопорушення має бути визнаний таким, а не позбавлений права на процесуальну комунікацію. Так, О. П. Кучинська зазначає, що зберігання невизначеності у правовому статусі постраждалої від злочину особи позбавляє її можливості використовувати права, які складають процесуальний статус потерпілого, і як наслідок тягне порушення його прав на доступ до правосуддя та судовий захист [157, с. 108]. Варто також погодитися із Н. В. Михайловою, яка зауважує, що надання особі правового статусу потерпілого є способом кримінально-процесуального захисту його прав [180, с. 205].

Крім того, згідно з ч. 7 ст. 55 КПК України, якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд мають право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою, а за відсутності такої згоди особа може бути залучена до кримінального провадження як свідок. Однак, чи доцільно вказувати на особу, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди, як на свідка? Практика ЄСПЛ свідчить про неможливість та помилковість визнання особи, якій завдано шкоди, свідком у провадженні [29].

Вказуючи на такий випадок обов'язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні як «щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права», цікавим видається рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.03.2016 р. (справа № 127/25936/14-к) [386], яким було встановлено, що хронічний алкоголізм та/або наркоманія є психічними розладами, а тому участь захисника є обов'язковою. Так, Касаційний суд в своїй ухвалі зазначив, що у матеріалах кримінального провадження наявна інформація з лікувального

закладу про перебування обвинуваченого на стаціонарному лікуванні із діагнозом «Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю та канабісу з шкідливими наслідками» та «Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю».

Взагалі, слід зазначити, що категорія «психічні вади» за своєю суттю є правовою та практично не використовується психіатрами. Тому, вважаємо, доцільніше було б вказати у п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК саме на «фізичні вади чи психічні розлади», а також вказати на такий випадок обов’язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні як «щодо осіб, які внаслідок психічних розладів чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права».

На нашу думку, слід передбачити обов'язкову участь представника потерпілого під час судового розгляду при застосуванні процедури «скороченого судового слідства», передбаченої ч. 3 ст. 349 КПК, адже правильність розуміння потерпілим змісту обставин, які ним не оспорюються, відсутність сумнівів у добровільності позиції потерпілого, додаткове роз'яснення потерпілому, що в такому випадку він буде позбавлений права оскарження відповідних обставин як в апеляційному, так і у касаційному порядку, може бути забезпечено за наявності у потерпілого кваліфікованої правової допомоги.

Відповідно до висновку Верховного Суду (постанова ККС ВС від 15. 02. 2018 р.) [235], якщо в своїх показаннях обвинувачений викладає фактичні обставини таким чином, що виникають сумніви щодо того, що він правильно розуміє та не оспорює ті фактичні обставини, які вважає встановленими прокурор, суд повинен буде повторно і більш ретельно з’ясувати позицію обвинуваченого щодо обвинувачення, яке підтримує прокурор, та ще раз вирішити питання про можливість проведення скороченого розгляду. Тому, вважаємо, що перш ніж приймати рішення про застосування процедури «скороченого судового слідства», суд повинен допитати і потерпілого щодо суті фактичних обставин та роз'яснити йому

правові наслідки застосування відповідної процедури у судовому провадженні.

Відповідно до ст. 49 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» [277] захист прав, свобод і законних інтересів громадян похилого віку забезпечується державою в судовому та іншому порядку, встановленому законом. Згідно ст. 10 наведеного закону, особами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [269], а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року. Водночас, положення ст. 26 наведеного Закону визначає умови призначення пенсії за віком і встановлює, що особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років та наявності зазначеного в законі страхового стажу.

Вважаємо, значна кількість злочинів проти потерпілих – осіб похилого віку, як правило, може бути пов'язана із соціальними, психологічними та біологічними особливостями похилого віку, які виступають умовами у прийнятті злочинцем рішення вчинити суспільно небезпечне діяння щодо зазначеної категорії осіб.

Важливим є не досягнення особою певного віку, а те, що через старість в організмі людини відбуваються суттєві фізіологічні та психологічні зміни. У процесі старіння поступово втрачається фізична сила, психологічна гнучкість та здатність до адаптації, слабшають інтелектуальні можливості. У літературі, зокрема, пропонується безпорадним станом вважати такий фізичний або психічний стан особи, за якого вона не здатна усвідомлювати характер і значення вчинюваних щодо неї дій або, усвідомлюючи їх, не може без сторонньої допомоги захищати свої права [30].

Саме наведені вище факти дають право стверджувати, що саме такий стан особи, як старість, повинен враховуватись при вирішенні питання щодо обовязкової участі представника потерпілого – особи похилого віку у

кримінальному провадженні. Так, відповідно до вікової класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я [416], середній вік закінчується у шістдесят років, коли й починається похилий. Тому, вважаємо, що є доцільним забезпечити обовязкову участь представника потерпілого – особи похилого віку у кримінальному провадженні для відповідних осіб старше 60-ти років.

Підсумовуючи, пропонуємо доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України окремою статтею 58[1] «Обов'язкова участь представника потерпілого (фізичної особи)» в такій редакції:

«1. Участь представника потерпілого (фізичної особи) є обов'язковою у кримінальному провадженні в таких випадках:

1) щодо особливо тяжких злочинів – з моменту набуття статусу потерпілого, правонаступника потерпілого;

2) щодо осіб, які стали жертвою кримінального правопорушення у віці до 18 років – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

3) щодо осіб, які на момент вчинення щодо них кримінального правопорушення або під час здійснення кримінального провадження були визнані недієздатними або обмежено дієздатними – з моменту визнання особи недієздатною або обмежено дієздатною;

4) щодо осіб, які внаслідок психічних розладів чи фізичних вад (сліпі, глухі, німі тощо), важкого фізіологічного чи психологічного стану не здатні повною мірою реалізовувати свої права – з моменту встановлення цих розладів, вад чи станів;

5) щодо осіб похилого віку (старше 60-ти років) – з моменту досягнення цього віку;

6) щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження – з моменту встановлення цього факту;

7) у разі укладення угоди про примирення – з моменту ініціювання укладення угоди, та у разі невиконання угоди про примирення – з моменту звернення потерпілого з клопотанням про скасування вироку;

8) у разі вирішення судом питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання – з моменту звернення потерпілого з клопотанням про розгляд угоди за результатами медіації під час виконання вироку;

9) у разі укладення угоди про визнання винуватості (у провадженнях, де передбачена письмова згода потерпілого) – з моменту ініціювання укладення угоди;

10) у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення або зміни державного обвинувачення – перекваліфікації на менш тяжке кримінальне правопорушення чи зменшення обсягу обвинувачення – з моменту надання потерпілим, правонаступником потерпілого згоди підтримувати обвинувачення в суді чи підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі;

11) у разі визнання судом недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються, під час судового розгляду – з моменту ініціювання такої процедури у судовому засіданні;

12) щодо осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, кримінального правопорушення, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування – з моменту набуття статусу потерпілого, правонаступника потерпілого;

13) щодо осіб, які мають статус ветеранів війни та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни – з моменту набуття цього статусу чи встановлення факту смерті (загибелі);

14) у разі здійснення особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану – з моменту введення воєнного стану» [89, с. 198-204].

Погоджуємося з В. К. Волошиною, що слід зобов'язати слідчого, прокурора, слідчого суддю та суд забезпечувати участь представника

потерпілого коштом держави, якщо його участь є обов'язковою, проте потерпілий його не залучив [32].

Слід також зазначити, що КПК України не передбачена можливість вільного вибору адвоката, який надає правову допомогу, коштом держави. З цього приводу О. В. Малахова слушно пропонує доповнити ст. 49 КПК України ч. 4 у такій реакції: «Підозрюваний, обвинувачений має право заявляти клопотання про призначення адвоката для здійснення захисту за призначенням із числа вказаних ним осіб» [169].

Вважаємо, дослухатись до такої пропозиції слід і у випадку забезпечення права потерпілого заявляти клопотання про призначення адвоката для здійснення представництва за призначенням із числа вказаних ним осіб.

У зв'язку з цим, на нашу думку, слід доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України окремою статтею 58^2 *«Залучення представника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення представництва за призначенням»,* передбачивши, що слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь представника у кримінальному провадженні у випадках, якщо: 1) відповідно до вимог статті 58^1 цього Кодексу участь представника є обов'язковою, а потерпілий, його законний представник, правонаступник не залучив представника; 2) потерпілий, його законний представник, правонаступник заявив клопотання про призначення адвоката для здійснення представництва за призначенням із числа вказаних ним осіб, якщо такого він не може залучити самостійно через відсутність коштів або з інших об'єктивних причин; 3) слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі представника, а потерпілий, його законний представник, правонаступник не залучив його.

Виходячи з п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК України, робимо висновок, що законодавець наділяє потерпілого правом не лише мати представника, але й в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг.

Разом з тим, якщо відмова від захисника або його заміна урегульована ст. 54 КПК України, то відмова потерпілого (а у випадках, передбачених ст. 59 КПК, законного представника потерпілого) від представника чинним КПК України закріплена тільки п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК. У ст. 78 КПК України йдеться виключно про підстави для відводу захисника, представника в кримінальному провадженні.

Слід сказати, що у будь-якій стадії кримінального провадження потерпілий, законний представник потерпілого має право добровільно відмовитись від представника та самостійно відстоювати свої права та законні інтереси в процесі або замінити представника. До причин такої відмови можна віднести поведінку представника, що формує у потерпілого впевненість у байдужості до його інтересів або упереджене ставлення, пасивність представника щодо реалізації доручених йому процесуальних прав потерпілого, зокрема, щодо збирання доказів, оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, систематичне нез'явлення представника для участі у провадженні процесуальних дій тощо.

Не можна не погодитись з думкою про те, що критеріями ефективності діяльності представника потерпілого у кримінальному провадженні є: забезпечення повноцінної реалізації завдань кримінального провадження і додержання основних його засад; реальне поновлення порушених кримінальним правопорушенням прав потерпілого, встановлення і стягнення заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди у повному розмірі; попередження та/або скасування необґрунтованих, незаконних і несправедливих рішень, дій слідчих і судових органів; забезпечення повноцінної реалізації процесуальних прав потерпілого, максимальне задоволення у кримінальному провадженні його законних інтересів [429].

Звісно, ще однією підставою для заміни представника-адвоката може стати відмова його самого від виконання своїх обов'язків. Частина 4 ст. 47 КПК України вказує на підстави для відмови захисника від виконання своїх обов'язків в кримінальному провадженні. Виходячи з цього, слід зробити

висновок про те, що представник потерпілого в кримінальному провадженні може відмовитись від виконання своїх обов'язків у таких випадках: за наявності підстав для відводу представника; незгода з потерпілим, його законним представником щодо обраного ним способу відстоювання своїх прав та законних інтересів, за винятком обов'язкової участі представника, якщо така буде передбачена законом; умисне невиконання потерпілим, його законним представником умов укладеного із представником договору, що проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад представника, порушенні вимог чинного КПК України; мотивування відмови відсутністю належної кваліфікації для надання правничої допомоги у конкретному провадженні, що є особливо складним.

Після відмови від представника потерпілому, його законному представнику має бути роз'яснено його право запросити іншого представника, і якщо потерпілий, його законний представник знову виявить бажання мати представника, він може у будь-який момент запросити нового представника або ж вимагати призначення йому іншого представника. У разі законодавчого врегулювання актуальної на сьогодні проблематики обов'язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні слід буде вказати на неможливість безпідставної відмови потерпілого від представника та обов'язковість залучення представника потерпілого за призначенням у випадку, якщо потерпілий не залучить його самостійно. Іншими словами, якщо потерпілий, його законний представник відмовився від представника, а потім змінив своє рішення і виявив бажання залучити самостійно представника або потребує залучення представника за призначенням, право потерпілого на процесуальну комунікацію мало б бути обов'язково задоволене.

Тому, вважаємо, ст. 58 КПК слід доповнити окремою частиною 5 та викласти її у слідуючій редакції:

«5. Потерпілий, його законний представник має право відмовитися від представника або замінити його. У випадку, якщо потерпілий, його законний

представник відмовляється від представника, участь якого у кримінальному провадженні є обов'язковою, і не залучає іншого представника, представник повинен бути залучений у порядку, передбаченому статтею 58^2 цього Кодексу, для здійснення представництва за призначенням».

Отже, доступ до безоплатної правничої допомоги має вагоме значення для забезпечення правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні. Тільки так може бути повноцінно реалізовано право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному судочинстві.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОЗАХИСНА КОМУНІКАЦІЯ ПОТЕРПІЛОГО НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

3.1. Психологічний стан та невербальні комунікативні прояви жертви кримінального правопорушення

Згідно зі статистичними даними у 2013/2014/2015/2016/2017/2018/2019/2020/2021 роках на розгляді місцевих загальних судів по першій інстанції перебувало відповідно 827,1 тис./813,2 тис./815,1 тис./ 943,3 тис./ 1 млн 21 тис./ 1 млн 319 тис./1 млн. 410 тис./ 1 млн. 59 тис./ 1 млн. 79 тис. матеріалів кримінального провадження та кримінальних справ в той час як згідно цієї ж статистичної інформації потерпіло від кримінальних правопорушень відповідно 108,2 тис./83 тис./74,2 тис./64,6 тис./ 64,3 тис./ 61 тис./ 58,6 тис./ 53,9 тис./ фізичних осіб [6]. Тому цікаво, чи справді зменшується кількість потерпілих в кримінальних провадженнях? Чи, можливо, потерпілих значно більше, а статистика лише вказує на проблематику правового механізму забезпечення прав жертви кримінального правопорушення, на комунікативні бар'єри на шляху реалізації права потерпілого на процесуальну комунікацію? На фоні складних політичних, економічних та соціальних процесів в країні масштаб даної проблеми, вважаємо, полягає не тільки в чисельності зареєстрованих потерпілих, але й у ймовірних наслідках деструктивного впливу на психіку та свідомість даної категорії громадян.

Питання, пов'язані з реалізацією правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні, перспективою закріплення в КПК України права потерпілого на безоплатну правничу допомогу за рахунок держави, використанням спеціальних психологічних знань під час кримінального провадження є надзвичайно актуальними, а питання щодо «нульової» кримінально-процесуальної активності потерпілого в кримінальному провадженні зав'язана, перш за все, на фізичному та психологічному стані потерпілого, який в період після події кримінального правопорушення різко переживає зміни умов життєдіяльності, при яких погіршується його загальний

фізичний стан, самопочуття, зростає психічна напруга відповідно до тяжкості новоствореної ситуації постійної чи тривалої небезпеки.

Так, на питання «Чи впливає психологічний стан жертви кримінального правопорушення на кримінально-процесуальну активність останнього в процесі?» 82% опитаних нами відповіли, що потерпілому часто потрібна допомога не тільки правника, а й психолога; лише 4% вказали, що «ні, не впливає». Є слушна думка, що по кожному окремому випадку повинен бути індивідуальний підхід залежно від тяжкості кримінального правопорушення та психологічного стану потерпілого *(див. Додаток 3)*.

Пасивність, зумовлена психологічним станом жертви кримінального правопорушення, позбавляє потерпілого права на процесуальну комунікацію, оскільки таке право не може бути реалізовано згідно КПК України (наприклад, досить часто потерпілі з огляду на свою правову неосвіченість залишаються пасивними учасниками укладення угоди про примирення, при цьому їхні права внаслідок затвердження судом такої угоди не поновлюються; зміст угоди про визнання винуватості аж ніяк не захищає інтереси потерпілих, зокрема, щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням). В той час як необхідність забезпечення прав і свобод потерпілого під час кримінального провадження, незагрозливого для здоров'я існування, а також здійснення заходів щодо відновлення психічного здоров'я жертв кримінального правопорушення з огляду на те, що страх і негативні емоційні переживання здатні заподіяти не тільки психічні й моральні страждання, але і фізичні (соматичні) захворювання – актуальна проблема, що, вважаємо, потребує дослідження й вирішення.

Слід зауважити, що в міжнародних правових актах поняття «потерпілий» позначається як «жертва злочину». Зокрема, Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою надає визначення поняття «жертв злочинів», під яким розуміються особи, яким індивідуально чи коллективно було завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження або моральні збитки, емоційні страждання, матеріальні збитки

або суттєве обмеження їх основних прав у результаті дії або бездіяльності, що порушує чинні національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, які забороняють злочинне зловживання владою. Згідно цієї Декларації та чи інша особа може вважатися жертвою злочину незалежно від того, чи було встановлено, арештовано чи передано до суду, засуджено правопорушника, а також незалежно від родинних зв'язків між правопорушником та жертвою. Термін «жертва» у конкретних випадках включає близьких родичів чи утриманців безпосередньої жертви, а також осіб, яким було завдано збитків при спробі надати допомогу жертві, що перебуває у тяжкому становищі, або запобігти віктимізації. Крім того, у ній визначено принципи участі, підтримки та допомоги потерпілому, а саме: 1) вони повинні бути визнані належним чином та заслуговують на повагу до їхньої гідності; 2) мають право доступу до юридичних механізмів та право на негайне відшкодування збитків та страждань, яких вони зазнали; 3) мають право на отримання необхідної спеціалізованої допомоги для подолання емоційної травми, яка є наслідком віктимізації [70].

Цілком очевидно, що психічний стан та поведінка потерпілого, залученого в кримінальний процес, змінюються під впливом події правопорушення та відрізняються від повсякденних. Дослідження вчених також свідчать про те, що при однаковому характері та силі психічного впливу на людину відповідні реакції організму бувають різними. В одних випадках вони знаходяться в рамках фізіологічно допустимих (природних) переживань, в інших випадках доходять до хворобливих змін і навіть носять риси безсумнівного психозу. Психічний вплив на людину здатний заподіяти їй тілесні ушкодження, точніше, дію психічних факторів можна прирівняти до заподіяння шкоди здоров'ю.

Вважаємо, що в порівнянні з іншими емоціями страх, будучи пов'язаним з небезпекою та тривогою, справляє на потерпілого в кримінальному провадженні найбільш сильний вплив. За висновком К. Ізарда, страх обмежує сприйняття, може сповільнити мислення. Страх робить мислення більш

вузьким за обсягом, більш ригідним за формою. Він призводить до напруження м’язів, а при жаху індивід може остовпіти. Страх дуже сильно скорочує число ступенів свободи у поведінці. Причиною страху може бути або присутність чогось страхітливого, або відсутність чогось, що забезпечує безпеку. Страх у залежності від своєї інтенсивності переживається як передчуття, невпевненість, повна незахищеність. З’являється відчуття недостатньої надійності, почуття небезпеки та наближення нещастя. Людина відчуває загрозу своєму існуванню, яка може переживатися як погроза своєму тілу, своєму психологічному Я або тому й іншому разом [113].

За З. Фрейдом тривожність виступає повторенням у фантазіях людини ситуацій, пов'язаних з випробуваннями, які були в минулому досвіді, переживаннями безпорадності. Залежно від того, що є джерелом тривоги, З. Фрейд вказував, зокрема, на реалістичну тривогу – емоційну відповідь на загрозу зовнішнього світу, що є синонімом до страху і може послаблювати здатність людини ефективно боротися з джерелом загрози [92, с. 184].

Дж. Келлі визначав тривожність, як поняття того, що події, з якими зіштовхується людина лежать поза діапазоном застосовності її особистої системи пізнавальних конструктів. За Дж. Келлі, тривога є результатом усвідомлення, що існуючі конструкти не можуть бути застосовані для передбачення всіх подій з якими зіштовхується людина. Тривожність виникає тоді, коли людина усвідомлює, що в неї немає адекватних конструктів, за допомогою яких можна інтерпретувати події. Неможливість прогнозувати викликає почуття безпорадності, незахищеності [71]. Відповідно ж до концепції Ч. Спілбергера слід розрізняти тривожність, як стан (ситуативну) і тривожність, як властивість особистості (особистісну) [423]. Як ситуативна, так і особистісна тривожність може впливати на кримінальну процесуальну активність жертви кримінального правопорушення.

В загальному можна виділити три основні групи психічних реакцій у потерпілих: нормальні адаптивні реакції; невротичні реакції і розлади; реакції і розлади психотичного рівня, що супроводжуються запамороченням свідомості,

галюцинаціями та маячнею. Тяжкість психічних реакцій та розладів залежить від різних груп факторів, однак частіше за все зустрічаються нормальні реакції на сильний стресовий вплив, рідше зустрічаються реакції психотичного рівня. У літературі вказується, що важкі розлади і реакції, що характеризуються запамороченням свідомості і супроводжуються галюцинаціями та маячнею, можуть зустрічатися у 1-3% потерпілих [292].

Наприклад, в рішенні Європейського суду з прав людини у справі Т. та В. проти Об'єднаного Королівства, ухваленому 16 грудня 1999 р., є посилання на дані психіатричної експертизи, які засвідчували переживання обома потерпілими посттравматичного стресового синдрому [311].

Разом з тим, незалежно від ступеню тяжкості реакцій і розладів у більшості потерпілих спостерігаються: часткова чи повна втрата здібності до цілеспрямованої діяльності; часткова чи повна втрата здібності до критичної оцінки оточуючої та своєї поведінки; часткова чи повна втрата здібності вступати в контакт з оточуючими [292].

На практиці серед потерпілих спостерігається порушення здібності до планування власних дій, значно зменшується тимчасова перспектива, висока ймовірність емоційного зараження панічними, агресивними, істеричними реакціями. В ході проведення ряду слідчих (розшукових) дій, таких як, наприклад, огляд місця події, допит, освідування особи, отримання зразків для експертизи, у потерпілих можуть спостерігатися гострі реакції на стрес. Так, наприклад, при істероїдній реакції зберігається свідомість, проте майже неможливим є комунікативний контакт. При допиті потерпілого в ході вільної розповіді останнього слідчий має уважно, терпеливо та стримано вислухати все те, про що готовий повідомити потерпілий. У випадку «форсування» спогадів існує велика небезпека навіювання з боку слідчого та підпорядкування пам'яті потерпілого впливу бажання слідчого. Вважаємо, цього частково можливо уникнути за участі професійного представника потерпілого в кримінальному провадженні – адвоката.

О. К. Черновський також зазначає, що допитуючи потерпілого в судовому засіданні, потрібно враховувати його фізичний та психічний стан, намагаючись не заподіяти йому зайвих психологічних травм, з'ясувати, чи він переконаний у правильності своїх свідчень. Вивчення психофізіологічних властивостей потерпілого, сили, рухомості нервових процесів, типу вищої нервової діяльності, темпераменту допомагає визначити можливість учинення потерпілим тих чи інших дій, а взагалі – створити правильну картину події. Ці якості необхідно враховувати під час установлення психологічного контакту з потерпілим, під час його допиту в суді. Крім того, допитуючи потерпілих та оцінюючи отримані від них показання, необхідно мати на увазі, що їх психічні стани можуть визначатися «обвинувальною домінантою», негативно-емоційним станом, який виник у результаті злочину і його наслідків [422, с. 220-225].

На необхідність забезпечення потерпілого правовою, медичною, соціальною та психологічною допомогою вказує М. І. Тлепова [355]. Є думка, що емоції виступають вираженням і регулятором активності потерпілого, свідчать про значення того чи іншого явища для нього і регулюють загальну спрямованість та динаміку його поведінки [114, с. 118]. Ю. Ю. Цимбал вказує на те, що розуміння поняття «психологічна допомога» охоплює: непрофесійну само- та взаємодопомогу потерпілих, яка найбільш доступна, оперативна та досить ефективна за умов достатнього загального рівня психологічної культури населення; професіональну пряму допомогу потерпілим, що здійснюється силами психологів, які працюють в установах охорони здоров'я, освіти тощо; професіональну опосередковану допомогу, що здійснюється на рівні країни, області, району і передбачає участь психологів [421, с. 116].

У доктрині вказується, що в результаті своєчасного й обґрунтованого застосування спеціальних психологічних знань виникає можливість з'ясування багатьох фактів, необхідних для встановлення істини за окремими категоріями кримінальних проваджень (у тому числі щодо сексуально-насильницької поведінки делінквентів), адже використання цих знань у

юридичній діяльності має, насамперед, суттєве прикладне значення [206, 104-105].

В іншому випадку негативні емоції, що виникли в потерпілого у зв'язку з завданою йому шкодою, можуть стати причиною добросовісної омани потерпілого чи свідомого викривлення ним істини, що нерідко ускладнює встановлення та підтримання комунікативного контакту, отримання повних і достовірних показів. До того ж на якість показів впливає емоційний фактор таким чином, що якщо життя та здоров'я потерпілого (членів його родини) під загрозою (наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 177 КПК України одним із ризиків в кримінальному провадженні законодавець називає можливість підозрюваного, обвинуваченого незаконно впливати на потерпілого у цьому ж кримінальному провадженні, що уможливлює застосування до нього запобіжного заходу), сам він буде відчувати сильний психотравмуючий вплив, це й може вплинути на точність і достовірність показів. Відповідно слід вести мову про переживання стресу не тільки потерпілим, але й членами його сім'ї, в силу того, що разом з матеріальною та іншою шкодою слід визнати деструктивний вплив обставин та наслідків правопорушення на їх поведінку і психіку.

«Рикошетні» жертви часто зазнають такі ж страждання і виявляють такі ж симптоми психологічних скрут, як і первинні жертви. Члени родин жертв вбивств, партнери і подружжя зґвалтованих, батьки пограбованих підлітків, родичі потерпілих від крадіжок і інших злочинів описують подібні психологічні симптоми, як і первинні жертви злочинів. Виключати «рикошетних» жертв із сукупності об'єктів, які охоплюються поняттям «жертва злочину», є не тільки не науково, але і попросту аморально» [371].

Досить виражена тривога включає два компоненти: усвідомлення фізіологічних відчуттів (серцебиття, пітливість, нудота та ін.) і психологічне усвідомлення самого факту тривоги. Неприємні відчуття частіше бувають у вигляді своєрідних нападів, під час яких людина відчуває себе повністю незахищеною. Такий страх іменується дифузним (всеосяжним). Він настає, коли людина чекає на небезпеку кожну секунду (наприклад, в залі судового засідання,

під час виступу захисника обвинуваченого, усвідомлюючи, що її права та законні інтереси немає кому професійно захищати, під час судових дебатів тощо). Цей страх особливо небезпечний для психіки людини.

Відмітимо, що відповідно до пропозицій КМЄС щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу задля захисту потерпілих від залякування, недопущення подальшого впливу на їх психіку з боку як підозрюваного, обвинуваченого, так і негативного впливу офіційних кримінально-процесуальних процедур, слушно на основі положень європейських стандартів щодо захисту прав потерпілих, передбачити у КПК України статтю 11-1 «Забезпечення права потерпілого на захист від вторинної віктимізації», у якій зазначити, що під час кримінального провадження повинна бути забезпечена доступність захисту потерпілих від вторинної віктимізації, залякування та помсти, у тому числі від ризику завдання емоційної, психологічної і фізичної шкоди. Крім того, сформульовано ідею введення категорії «вразливий потерпілий», яким є фізична особа, яка: є малолітнім або неповнолітнім; має фізичні, психічні або психологічні чи сенсорні вади, які не дозволяють їй повною мірою брати участь у житті суспільства; є потерпілою від торгівлі людьми; є потерпілою від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; є потерпілою від злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування, якщо існує підвищений ризик вторинної віктимізації через вік, стать, расу, національність, сексуальну орієнтацію, релігію, стан здоров'я, психічну незрілість, нездатність до самовираження або поточні життєві обставини або відносини та залежність від особи, яка підозрюється у вчиненні злочину; є близьким родичем або членом сім'ї особи, смерть якої настала в результаті вчинення злочину [289]. Щодо «вразливого потерпілого», на нашу думку, має бути обов'язково забезпечено участь представника в кримінальному провадженні.

Вважаємо за необхідне вказати на доцільність особливого процесуального підходу до застосування інституту компенсації моральної шкоди, який повинен ґрунтуватися на дослідженні емоційного стану та

психологічних особливостей потерпілого, психологічних наслідків кримінального правопорушення, психологічного змісту безпорадного стану потерпілого (коли безпорадний стан обумовлено психологічними факторами, не пов'язаними з хворобливими розладами психіки і має призначатися саме судово-психологічна експертиза, яка досліджує виключно юридичний критерій безпорадного стану) [206, с. 105-107]. Для прикладу: у кримінальній справі за фактом замаху на зґвалтування було призначено психологічну експертизу потерпілої Г. Питання, поставлені перед експертом, не були пов'язані з дослідженням її емоційно-психологічного стану після вчинення злочину, хоча у провадженні вже був заявлений цивільний позов про компенсацію моральної шкоди. І все ж експерт констатував у висновку, що увага потерпілої сконцентрована на погіршенні стану здоров'я, яке є джерелом негативних переживань [9].

О. В. Крикунов зазначає, що таку ситуацію із доказуванням моральної шкоди можливо усунути шляхом внесення змін до ч. 2 ст. 242 КПК України та надання статусу обов'язкової психологічній експертизі емоційного стану потерпілого, якщо останній стверджує, що йому кримінальним правопорушенням заподіяно моральні страждання. Саме психолог, аналізуючи особу потерпілого, може на основі спеціальних знань правильно оцінити характер та ступінь душевних страждань [134, с. 46-48]. За допомогою судово-психологічної експертизи можна отримати дані, які дають змогу зрозуміти і правильно оцінити особливості психічної активності та поведінкових проявів особи, що мають значення для висновків юридичного змісту. Зрештою, грамотно організована психологічна експертиза потерпілого виконуватиме не лише гносеологічну, а й терапевтичну функцію.

Разом з тим, у рішенні в справі «Недайборщ проти Російської Федерації» від 01.07.2010 р. ЄСПЛ зазначив: «Суд нагадує свою незмінну позицію про те, що заявнику не може бути пред'явлено вимогу про надання будь-якого підтвердження моральної шкоди, яку він поніс», тому позивачу не може бути пред'явлено вимогу про надання будь-якого підтвердження моральної шкоди,

яку він поніс, що означає, що «при наявності встановленого факту порушення прав заявника розмір моральної шкоди має визначатися судом в межах справедливого розгляду конкретної справи» [197].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» від 04.10.2019 р. [256] п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК законодавець виклав у слідуючій редакції: «визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням». Вважаємо, що вказівка на шкоду немайнового характеру більше стосується інтересів саме потерпілого-юридичної особи в кримінальному провадженні.

У зв’язку з цим слід вказати, що ст. 243 КПК України взагалі не називає потерпілого як суб'єкта, який має право залучати експерта, а ст. 244 КПК України не передбачає його право звертатися до слідчого судді з клопотанням про залучення експерта. Однак при цьому ч. 4 ст. 15 Закону України «Про судову експертизу» передбачає можливість проведення експертизи у кримінальному провадженні на замовлення не тільки сторони захисту, а й потерпілого та його представника. В свою чергу, висновок експерта можуть надати суду лише сторони (ч. 2 ст. 101 КПК України), а потерпілий є стороною у кримінальному провадженні лише у випадках, передбачених КПК України. Як видно, ці норми значно ускладнюють можливість використання потерпілим та його представником спеціальних знань для відстоювання інтересів потерпілого у кримінальному провадженні; у зв'язку з цим доцільною є пропозиція щодо доповнення ст. 243 КПК України положенням, що потерпілий має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов’язкової [49, с. 135-145].

На нашу думку, залучення потерпілим експерта на договірних умовах для проведення психологічної експертизи емоційного стану потерпілого слугуватиме ефективному забезпеченню права на процесуальну комунікацію

в кримінальному провадженні. Особливо враховуючи те, що тягар доказування в даному випадку – щодо доказування заподіяної моральної шкоди – слід покладати саме на потерпілого. Законодавцем також не передбачено специфічного статусу неповнолітніх потерпілих, які повинні мати той же комплекс прав, що й неповнолітні обвинувачені, у тому числі і стосовно експертизи.

Також вважаємо, що для встановлення наявності емоційних страждань жертви кримінального правопорушення можливе використання досвіду, накопиченого у психології, зокрема, застосування розроблених і впроваджених в практику комплексних методів психологічного консультування у формі психодіагностики та надання різносторонньої психологічної допомоги.

Так, 64% респондентів, опитаних нами, підтримали необхідність проведення психологічної експертизи емоційного стану потерпілого з метою доказування заподіяння йому моральної шкоди кримінальним правопорушенням та вказали «так, підтримую, адже тягар доказування заподіяння моральної шкоди лежить саме на потерпілому» і 36% не підтримали таку думку. Є окрема точка зору, що заслуговує на увагу – зокрема, респондент вказав «так, підтримую за наявності письмового бажання від потерпілого» *(див. Додаток 3).*

Крім того, за результатами дослідження було встановлено сучасний стан реалізації судово-психологічної експертизи як форми використання спеціальних психологічних знань у кримінальному процесі. Зокрема, опитані слідчі переконані, що призначенню судово-психологічної експертизи має передувати значна підготовча робота слідчого, судді. У межах її проведення практики можуть користуватись усними консультаціями фахівців-психологів чи інших спеціалістів або результатами висновків спеціаліста. Зміст консультацій здатен охоплювати питання можливостей психологічної експертизи для встановлення істини в межах кримінального провадження: завжди (61,4%), іноді (30,4%), дуже рідко (4,7%), залежно від події

кримінального правопорушення (0,6%), ніколи (2,9%). Передбачається також намагання консультування з фахівцями-психологами щодо доцільності призначення судово-психологічної експертизи загалом (83%). За інших обставин предмет психологічних консультацій охоплює низку аспектів: щодо формулювання запитань, які слід викласти в постанові про призначення експертизи (75,4%); обрання виду експертизи з урахуванням питань, необхідних для вирішення завдань досудового розслідування (42,7%); можливостей обраного виду експертизи (28,6%); компетентності експерта в цій галузі знань (18,1%) тощо. На противагу цьому респонденти висловлюють позицію, що прямо вказує й на відсутність практики консультування з фахівцями-психологами перед призначенням аналогічних експертиз (2,3%) [206, с. 102-107].

Отже, приходимо до висновку про те, що вразливий психологічний стан жертви кримінального правопорушення впливає на забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію під час досудового розслідування та судового провадження та є актуальною проблематикою дослідження, перш за все, з огляду на необхідність:

забезпечення прав і свобод потерпілого під час кримінального провадження, незагрозливого для здоров'я існування, а також здійснення заходів щодо відновлення психічного здоров'я жертв кримінального правопорушення з огляду на те, що страх і негативні емоційні переживання здатні заподіяти не тільки психічні й моральні страждання, але і фізичні (соматичні) захворювання;

забезпечення прав і свобод потерпілого під час кримінального провадження з огляду на можливість його перебування у певному фізіологічному стані, що триває доволі довго і через який особа втрачає свідомість (аменція, акінетичний мутизм, апалічний синдром, сопор, кома, летаргія) або перебуває у стані, що унеможливлює чи ускладнює її кримінально-процесуальну активність;

посилення захисту прав потерпілого шляхом надання йому кваліфікованої правничої допомоги, в тому числі безоплатної, на всіх стадіях кримінального провадження – як основа концепції правозахисної комунікації жертви кримінального правопорушення і механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в змагальному кримінальному процесі;

забезпечення компенсації шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням, в т.ч. шляхом проведення психологічної експертизи емоційного стану потерпілого;

забезпечення безпеки (в тому числі психологічної) потерпілого під час кримінального провадження;

дослідження психології жертви кримінального правопорушення, вивчення чинників формування особистості потерпілого, його поведінки до, у момент вчинення та після вчинення кримінального правопорушення, розроблення практичних рекомендацій, що стосуються допиту потерпілого і виховання в людях морально-вольових якостей, які були б достатнім захистом від злочинного посягання;

створення конфіденційних служб підтримки потерпілих (СПП) з метою надати доступ потерпілим, а також членам їх сімей відповідно до їхніх конкретних потреб та ступеня шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, вчиненого проти потерпілого, до безкоштовної психологічної, медичної, соціально-реабілітаційної, консультаційно-правової допомоги, тобто здійснення цілеспрямованої та комплексної підтримки жертв кримінальних правопорушень [193, с.34-42].

Наприклад, кримінальне процесуальне законодавство Грузії передбачає можливість залучення координатора потерпілого, яким є працівник прокуратури, покликаний спрощувати участь потерпілого в кримінальному провадженні, знижувати стрес, спричинений кримінальним правопорушенням, надавати емоційну підтримку, попереджувати повторну та вторинну віктимізацію, інформувати потерпілих про хід досудового розслідування та судового розгляду, юридичні, психологічні, медичні та інші

послуги, сприяти у взаємодії з відповідними організаціями [144]. Погоджуємось, що негативним аспектом є залучення координатора на підставі рішення слідчого чи прокурора [430, с. 255]. Вважаємо, створення спеціалізованих служб підтримки потерпілих, що діяли б автономно та надавали б комплексно професійну допомогу жертвам кримінальних правопорушень більш виправданим.

Підкреслимо: відповідно до ст. 8 Директиви 2012/29/ЄС Європейського Парламенту від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів «служби підтримки жертв та будь-які спеціалізовані служби підтримки можуть бути створені як громадські чи неурядові організації та можуть бути організовані на професійній або добровільній основі. Держави-члени забезпечують, щоб доступ до будь-яких служб підтримки жертв не залежав від того, що жертва подає офіційну скаргу щодо кримінального правопорушення до компетентного органу» [72].

Все це є необхідною умовою розвитку та вирішення проблематики реалізації права потерпілого на правозахисну комунікацію у кримінальному провадженні з врахуванням індивідуально-психологічних особливостей останнього, а також виконання завдань кримінального провадження.

3.2. Комунікативні проблеми визнання особи потерпілою в кримінальному провадженні

Аналізуючи главу 3 КПК України «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження», стає зрозуміло, що законодавець виділив потерпілого та його представника в окрему категорію учасників кримінального провадження, вивівши із кола сторін кримінального провадження (§4 «Потерпілий і його представник»).

Відповідно до Постанови Об’єднаної палати Касаційного кримінального суду від 4.10.2021 р. «потерпілий є учасником кримінального та судового провадження, однак, на загальних підставах, але до жодної із сторін кримінального провадження не належить. Лише у випадку, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення в суді, то такий

потерпілий користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду (частини 2 та 4 статті 340 КПК). Потерпілий на стадії досудового розслідування правами сторони обвинувачення не наділений та, відповідно, не користується, а перелік його прав та обов'язків передбачено у статтях 56-57 КПК» [244].

Так, правове регламентування процесуального становища потерпілого та його представника в окремому параграфі пояснюється, на думку В. В. Вапнярчука, по-перше, необхідністю підкреслити значущість у кримінальному провадженні особи, постраждалої від учинення щодо неї кримінального правопорушення, й важливість захисту її прав і законних інтересів; по-друге, необов'язковістю в кожному кримінальному провадженні здійснення потерпілим функції обвинувачення й таким чином не завжди його перебуванням на стороні обвинувачення (п. 19 ст. 3 КПК). Цей суб'єкт у конкретних кримінальних провадженнях може інколи виконувати зовсім іншу кримінальну процесуальну функцію, зокрема, сприяння правосуддю, а інколи й захисту [16, с. 343]. Хоча, слід зауважити, участь потерпілого у кримінальному провадженні здебільшого має обвинувальний характер, оскільки він зацікавлений викрити особу у вчиненому кримінальному правопорушенні, адже лише в такому випадку він з великою ймовірністю зможе одержати відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

Дискусія щодо кримінально-процесуальної функції потерпілого в кримінальному провадженні триває. Справедливо зауважується, що за КПК 2012 р., якщо потерпілий є стороною, то, відповідно, реалізує функцію обвинувачення (яка виникає з моменту затвердження або складання обвинувального акту прокурором); таким чином, потерпілий реально може реалізувати права сторони лише у судовому провадженні [46, с. 233-236].

Проте, досліджуючи проблеми визнання особи потерпілою, хотілося б погодитись, що проблема тут полягає, насамперед, ось у чому – якщо слідчий, прокурор з боку обвинувачення та підозрюваний, обвинувачений разом з

адвокатами, з боку захисту, мають відносно рівні повноваження, то потерпілий позбавлений багатьох процесуальних можливостей, що, очевидно, не відповідає щонайменше двом засадам кримінального провадження: рівності перед законом і судом та змагальності сторін, свободи в поданні ними суду своїх доказів та у доведенні перед судом їх переконливості (ст.ст. 7, 10, 22 КПК України) [205, с. 63].

Щодо функціональної спрямованості діяльності потерпілого на досудовому та судовому провадженні, вважаємо, вона повністю зумовлена процесуальним статусом потерпілого, яким наділяє його законодавець. Адже процесуальна діяльність в інтересах потерпілого та цивільного позивача на стадії розслідування виникає, розвивається та досягає своїх цілей у ряді випадків незалежно від обвинувачення і не завжди співпадає із ним за спрямованістю, а от законодавча регламентація такої процесуальної діяльності в інтересах потерпілого визначає багато в чому її результативність та ефективність.

Визначення моменту визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні є питанням дискусійним в сучасній доктрині, а процесуальна канва комунікативних проблем визнання особи потерпілою включає, здається, цілу низку досі невирішених у КПК України процедурних неузгодженостей.

Серед них, перш за все, слід вказати на визнання потерпілою особи, щодо якої створена загроза заподіяння реальної шкоди (права та інтереси якої було поставлено під загрозу внаслідок кримінального правопорушення, що готується чи замаху на злочин).

У літературі зазначається, що за ступенем реалізації суспільно небезпечні наслідки можна поділити на реальну шкоду та загрозу (небезпеку) її заподіяння. Отже, залежно від ступеня заподіяння потерпілому шкоди можна виділити: потерпілих, яким заподіяна реальна шкода та потерпілих, щодо яких створена загроза заподіяння реальної шкоди [317, с. 10].

Згідно ч. 2 ст. 13 Кримінального кодексу України [135] незакінченим злочином є готування до злочину та замах на злочин.

Велика Палата Верховного Суду вказує на те, що термін «потерпілий» у ст. 46 КК України вжито у кримінально-правовому розумінні «як особа, якій кримінанальним правопорушенням безпосередно заподіюється фізична, моральна та/або матеріальна шкода (або існує безпосередня загроза її заподіяння)…» (п. 60 Постанови ВП ВС від 16.01.2019 р. [227]).

Відповідно до Пам'ятки щодо порядку ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші дії (Додаток 1 до Порядку ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 08.02.2019 р.) [224] заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення, що вчинені або готуються, незалежно від місця і часу їх скоєння, повноти отриманих зведень і форми подання, а також особи заявника реєструються цілодобово уповноваженими працівниками чергових частин центрального органу управління поліцією, головних управлінь Національної поліції, управлінь, відділів та відділень поліції, до яких звернулася особа чи надійшло повідомлення. Також Додаток 3 до даного Порядку передбачає форму протоколу прийняття заяви про кримінальне правопорушення та іншу подію.

Також відповідно до ч. ІІ пп. 16, 17 Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затвердженого Наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 р. [223] при внесенні відомостей до Реєстру про попередження кримінального правопорушення працівником відповідного підрозділу правоохоронного органу необхідно враховувати, що попередженими вважаються кримінальні правопорушення, про підготовку яких було заздалегідь відомо із показань підозрюваних, затриманих, свідків, із заяв громадян, повідомлень посадових осіб підприємств, установ та організацій, засобів масової інформації або особистих спостережень працівників цих органів, коли в результаті проведення ними оперативних та інших заходів осіб було затримано при готуванні до злочину чи замаху на вчинення правопорушення або поставлено в умови, що

унеможливлювали доведення правопорушення до кінця. Попередженими за ініціативою правоохоронних органів також уважаються кримінальні правопорушення, учинення яких не було допущено представниками громадськості за пропозиціями, проханнями та рекомендаціями працівників правоохоронних органів.

Тому Л. М. Гуртієва справедливо зазначає, що згідно з національним кримінальним законодавством особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності не тільки за вчинений злочин, а також за готування чи замах на його вчинення [61]. Таким чином, слід вказати на необхідність забезпечити права тих осіб, щодо яких було вчинено злочин, котрим реальної шкоди завдано не було, в першу чергу, у справах, провадження в яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, адже провадження у таких справах може здійснюватись тільки за заявою потерпілого. Зважаючи на те, що в разі замаху на злочин шкода може бути відсутня, з пропозицією Т. В. Лукашкіної [167] щодо внесення доповнення до ч. 1 ст. 55 КПК з метою визначити, що потерпілим може бути визнана особа і в разі, коли її права та інтереси було поставлено під загрозу порушення, слід погодитись.

Для прикладу, відповідно до кримінального процесуального законодавства Польщі потерпілою є фізична або юридична особа, законні інтереси якої були безпосередньо порушені або поставлені під загрозу злочином [117].

Цікавою є норма КК ФРН, яка встановлює відповідальність за замах на співучасть. Так, §30 передбачено, що той, хто намагається схилити іншу особу до скоєння злочину або підбурює до цього, карається відповідно до положень про замах на скоєння злочину [147].

Водночас, можливо заподіяння шкоди і досить суттєвого, у результаті вчинення не лише кримінального правопорушення, а й суспільно небезпечного діяння неосудним або особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності. У зазначених випадках також здійснюється кримінальне провадження за правилами, передбаченими КПК України. Причому,

результати такого провадження аж ніяк не байдужі для особи, яка зазнала збитків від суспільно небезпечних діянь. В цих випадках особа, якій завдано шкоди діями, з приводу яких ведеться кримінальне судочинство, має визнаватися потерпілою [222, с. 126-131]. Зокрема, у ч. 2 ст. 127 КПК України законодавець вказує, що шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні.

Зазначимо, для потерпілих-фізичних осіб законодавець передбачає заподіяння хоча б одного з трьох видів шкоди – моральної, фізичної, майнової, в той час як для потерпілих-юридичних осіб – тільки майнової шкоди. Поняття «шкоди» та її різновидів законодавець у КПК України не визначає. Відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Виходячи з цього, цілком очевидним є те, що приниження ділової репутації юридичної особи – це завдання їй моральної (немайнової) шкоди в певному розумінні. Таким чином, вважаємо, це має бути враховано і в кримінальному процесуальному законі, який визначає юридичну особу потерпілою у кримінальному провадженні згідно ч. 1 ст. 55 КПК. Та й у літературі не раз зазначалось, що «українське кримінально-процесуальне законодавство потребує певних змін у питанні щодо регламентації видів шкоди як підстави для визнання юридичної особи потерпілою» [20, с. 330]. Було б порушенням прав та законних інтересів не визнавати потерпілою в кримінальному провадженні юридичну особу, ділова репутація якої зазнала шкоди внаслідок вчинення проти неї кримінального правопорушення. Поряд з

таким видом немайнової шкоди, як шкода діловій репутації юридичної особи, вчинення деяких злочинів здатне спричинити також інші наслідки немайнового характеру, зокрема, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій. Звичайно, у майновому еквіваленті визначити таку шкоду неможливо [364] .

Так, на думку О. Ф. Скакун, термін «законний інтерес» є доволі широким та охоплює фактично усі види шкоди, що можуть бути заподіяні особі внаслідок вчинення злочину, зокрема майнову шкоду, шкоду діловій репутації чи іншу немайнову шкоду [327].

Н. В. Михайлова зазначає, що потерпілою необхідно вважати також фізичну і юридичну особу, якщо злочином завдано шкоди її діловій репутації, а не лише майнових збитків [180, с. 205].

Проте слід врахувати, що шкода діловій репутації – це лише різновид немайнової шкоди, що може бути завдана юридичній особі. Відповідно до п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03 1995 р. [286] під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності.

Тому приходимо до висновку, що забезпеченню законних інтересів потерпілого-юридичної особи в кримінальному провадженні слугуватиме вказівка в законі на шкоду немайнового характеру поряд із майновою шкодою, що може бути заподіяна такій особі внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Все вищенаведене вказує на необхідність внесення змін та доповнень до ч. 1 ст. 55 КПК щодо визначення поняття потерпілого в кримінальному провадженні.

Крім того, слід внести зміни і до ч. 1 ст. 61 КПК та вказати, що цивільним позивачем у кримінальному провадженні є юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової *та/або немайнової шкоди.*

У зв'язку з цим, слід внести зміни також до ч. 1 ст. 128 КПК, вказавши на *немайнову шкоду,* що може бути завдана юридичній особі кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, на підставі чого така особа має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов.

Окремо слід вказати на необхідність прийняття рішення (постанови) про визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні. Вважаємо, основна з проблем щодо визнання статусу потерпілого випливає передусім з відсутності у КПК положення про необхідність прийняття офіційного рішення про визнання статусу потерпілого. Надання особі правового статусу потерпілого в кримінальному провадженні є способом кримінально-процесуального захисту його прав. Комунікуючи в статусі потерпілого, конкретний учасник кримінального провадження набуває передбачених кримінальним процесуальним законом можливостей реалізації кримінально-процесуальної активності на основі власного волевиявлення, має змогу реалізувати право потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні.

Важливе значення для того, щоб під час кримінального провадження і у процесуальному рішенні за результатами такого провадження, були враховані права та законні інтереси потерпілого, має своєчасне залучення особи як потерпілого до участі у кримінальному провадженні [426], ознайомлення з своїми процесуальними правами й активна участь у провадженні самого потерпілого та осіб, які представляють його законні інтереси - представника та законного представника.

Відповідно до Директиви ЄС 2012/29/EU [72], що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів, під час

подання заяви про вчинення злочину, потерпілі мають отримати письмове підтвердження своєї заяви від поліції, вказавши основні ознаки складу злочину, наприклад, вид злочину, час і місце вчинення злочину, а також будь-які збитки або шкоду, що були заподіяні злочином. Крім того, в українському контексті таке письмове підтвердження також потребує підтвердження внесення інформації про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), а також набуття статусу потерпілого.

Справа в тім, що на практиці відбувається подвійна реєстрація заяв про кримінальні правопорушення: спочатку в черговій частині (в журналі), а потім – протягом 24 годин – в ЄРДР (якщо слідчий, прокурор дійдуть висновку, що в заяві йдеться про кримінальне правопорушення). Виходить, що заявник отримує документ – підтвердження подання заяви і її реєстрацію в черговій частині органу, а не в ЄРДР, яку (заяву) слідчий, прокурор розглядають протягом 24 годин. І навіть у разі внесення відомостей до ЄРДР потерпілі повинні очікувати надання їм пам'ятки про права. У п. 1 ч. 2 ст. 60 КПК йдеться про надання заявнику документа, що підтверджує прийняття від нього заяви, а в абзаці 2 ч. 2 ст. 55 КПК про те, що потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

Бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, є підставою для оскарження на досудовому провадженні заявником, потерпілим, його представником чи законним представником. З цього слідує, що пам'ятка про права і обов'язки згідно з чинним КПК повинна вручатися заявнику, який після цього стає потерпілим, і відтак отримує право на оскарження бездіяльності слідчого, прокурора, що полягає у невнесенні відомостей до ЄРДР. Разом з тим, Порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 08.02.2019 р. [224] не згадує про

потерпілого, ні про вручення йому пам’ятки про процесуальні права та обов’язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

Вважаємо за необхідне доповнити відповідний Порядок в цій частині, вказавши, зокрема, що особі, яка заявляє про кримінальне правопорушення, яким їй було завдано шкоди, уповноважена службова особа органу (підрозділу) поліції вручає пам’ятку про процесуальні права та обов’язки та роз’яснює відповідні права та обов’язки, а також роз’яснює право звернутися до конфіденційної служби підтримки потерпілих для безкоштовної психологічної, медичної, соціально-реабілітаційної, консультаційно-правової допомоги *(див. Додаток Д)*.

Згідно п. 27 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань внесення відомостей до Реєстру про фізичних та юридичних осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень, відбувається на підставі заяви про вчинення щодо них кримінального правопорушення або залучення їх до провадження як потерпілих. Виняток становлять випадки, коли потерпілу особу не встановлено, особа зникла безвісти, загинула від злочинних діянь, є неповнолітньою або визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною. Іншими словами, Положення про порядок ведення ЄРДР в цьому контексті ніби й узгоджується з КПК України, однак в такому разі до виняткових випадків невнесення відомостей про потерпілого до ЄРДР слід також віднести відсутність письмової згоди особи на визнання її потерпілою в кримінальному провадженні. Чи не безглуздо не вказувати на жертву кримінального правопорушення, але вказувати на встановлені, відшкодовані матеріальні збитки, суми пред’явлених позовів у кримінальному провадженні? Чи не буде це в деяких випадках через непрофесіоналізм та професійну, в тому числі умисну, недбалість перешкодою на шляху до набуття жертвою кримінального правопорушення процесуального статусу потерпілого, навіть якщо така особа не проти надати свою письмову згоду на це? Чи не має бути обов’язком

відповідної уповноваженої особи визнати жертву кримінального правопорушення потерпілим в кримінальному провадженні, прийнявши відповідне рішення та вичерпно роз'яснивши потерпілому його права і обов'язки?

«Необхідно надати слідчому, прокурору, суду право визнавати особу потерпілою у будь-якому випадку, якщо їй кримінальним правопорушенням завдано шкоду, незалежно від її згоди. Роз'яснювати такій особі права й обов'язки, а її участь у провадженні поставити залежно від її волевиявлення», – зазначає В. Г. Пожар [222, с. 128], і з цим слід погодитися.

Крім того, має бути вирішено й інше: згідно п. 1-1) ч. 2 ст. 60 КПК заявник має право отримувати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, в той час як відповідно до ч. 2 ст. 56 КПК, де передбачені права потерпілого під час досудового розслідування, таке право потерпілого законодавцем чомусь не передбачено.

Тому слід доповнити ч. 2 ст. 56 КПК п. 2-1 *«отримувати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань»*, закріпивши таке право й за потерпілим. Також необхідно вказати у ч. 1 ст. 214 КПК на обов'язок слідчого, прокурора через 24 години з моменту внесення відомостей до ЄРДР надати *потерпілому* витяг з нього.

Підкреслимо, що в КПК України не передбачено перевірку, розгляд та вирішення заяви особи про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, і це означає автоматичність набуття статусу потерпілого.

Тобто якщо особа подає заяву про залучення її до провадження як потерпілого (якщо кримінальне провадження вже розпочато і триває) – має бути прийнято рішення щодо визнання такої особи потерпілою або відмови у визнанні її потерпілою. У цьому зв'язку слід погодитися з тим, що з метою недопущення порушення права потерпілого на оскарження рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні його потерпілим необхідно доповнити КПК положенням, відповідно до якого слідчий, прокурор зобов'язані направити або вручити особі копію постанови про відмову у

визнанні її потерпілим негайно після її винесення, але не пізніше 24 годин із моменту прийняття від неї заяви про кримінальне правопорушення або суспільно небезпечне діяння, а також заяви про залучення до провадження як потерпілого [355].

Вищенаведене підтверджують і матеріали судової практики. Зокрема, неоднаково у судовій практиці вирішується питання оскарження бездіяльності стосовно розгляду заяви про визнання потерпілим. Так, ухвалою слідчого судді Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 25. 08. 2015 р. [397] було відмовлено у відкритті провадження за такою скаргою на бездіяльність слідчого, що полягає у невизнанні його потерпілим, оскільки, на думку слідчого судді, відповідна бездіяльність не є предметом оскарження відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК, адже строки розгляду заяви про визнання потерпілим КПК не регламентовано.

Водночас, у практиці були випадки, коли у відповідь на заяву про визнання потерпілим у кримінальному провадженні слідчий, всупереч вимогам процесуального законодавства, надсилав особі лист, а не постанову про відмову у визнанні такої особи потерпілою. Однак слідчі судді, які розглядали скарги на бездіяльність, зумовлену невизнанням особи потерпілою за наявності поданої нею заяви, не завжди забезпечували належний розгляд відповідних скарг.

Так, слідчий суддя Дніпровського районного суду м. Києва ухвалою від 05. 08. 2016 р. [396] відмовив у відкритті провадження за скаргою на бездіяльність прокурора щодо невизнання особи потерпілою. Зазначена ухвала була мотивована такими аргументами: «як убачається з долучених до скарги матеріалів, прокурор Ш. рішення у формі постанови не приймав, а направив заявнику інформаційний лист, через що на цей час предмет оскарження, вказаний у скарзі, відсутній взагалі – рішення прокурора у формі постанови». Однак у наведеному випадку слідчий суддя не врахував, що предметом оскарження є не лише відмова у визнанні потерпілим, а й бездіяльність, яка полягає у невчиненні процесуальних дій.

В судовій практиці є й такі випадки, коли особа звертається до слідчого судді зі скаргою не на бездіяльність, яка полягає у невизнанні потерпілим, а на бездіяльність, яка виявилась у невручені пам'ятки про права потерпілого. Так, слідчий суддя Самарського районного суду м. Дніпропетровська ухвалою від 22. 07. 2015 р. [406] задовольнив скаргу на бездіяльність щодо невручення пам'ятки про процесуальні права та обов'язки потерпілого. Згідно зі встановленими обставинами особа звернулась до слідчого із заявою про визнання її потерпілою, однак, всупереч ст. 55 КПК, на момент розгляду скарги слідчим не було виконано вимог ч. 2 ст. 55 КПК, відповідно до якої потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

Мотивуючи прийняте рішення, слідчий суддя зазначив, що відповідно до ст. 55 КПК, вбачається, що обов'язок органів, які здійснюють кримінальне провадження, виносити постанову є лише у випадку відмови особі про визнання її потерпілою, а при задоволенні такої заяви не є обов'язковим. Таким чином, неповідомлення скаржника щодо невизнання його потерпілим дає підстави вважати, що органи досудового слідства його заяву прийняли та задовольнили, визнавши його потерпілим у кримінальному провадженні N12012040700000143 за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 382 КК. Як у матеріалах справи, так і в матеріалах досудового розслідування відсутня постанова про відмову ОСОБА_2 у визнанні її потерпілою. Також відсутні відомості щодо роз'яснення потерпілому його прав та обов'язків.

В даному випадку слід наголосити на важливості прийняття рішення у формі постанови про визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні та на строках, в межах яких таке рішення має бути прийнято. Треба визнати, що законодавець чітко не наголошує на вручення пам’ятки потерпілому після подання заяви про залучення його до провадження як потерпілого, а виключно вказує вручення пам’ятки потерпілому особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення. Цю прогалину

можна вирішити, передбачивши вручення та роз’яснення пам’ятки про права та обов’язки разом з постановою про визнання особи потерпілою в кримінальному провадженні.

На підтвердження цієї думки наведемо ще декілька судових рішень. Наприклад, в ухвалі слідчого судді Київського районного суду м. Одеси від 14. 03. 2013 р. [400] зазначається, що до Київського районного суду м. Одеси надійшла скарга ОСОБА_1 на бездіяльність слідчого СВ Київського РВ ОМУ ГУМВС в Одеській області, в якій він просить зобов'язати слідчого вручити йому постанову про визнання його потерпілим та пам'ятку про процесуальні права та обов'язки потерпілого, а також повідомити про кваліфікацію кримінального провадження. Слідчий суддя приходить до висновку про те, що не встановлення слідчим процесуального статусу скаржника як сторони кримінального провадження та не вручення йому постанови про визнання його потерпілим, не підлягає оскарженню та у відкритті провадження по скарзі відмовляє.

В ухвалі слідчого судді Московського районного суду м. Харкова від 13. 04. 2017 р. [403] зазначається, що Особа, яка подала скаргу, просить суд зобов'язати слідчого розглянути заяву її адвоката про залучення особи до провадження як потерпілого від 24. 03. 2017 року відповідно до положень ст.220 КПК України. Суд доходить висновку, що оскільки скарга заявником подана на рішення, дію чи бездіяльність слідчого, прокурора, що не підлягає оскарженню, у відкритті провадження слід відмовити. Підстава – КПК України не передбачено такої процесуальної дії, як визнання особи потерпілою, а скарга не стосується оскарження рішення про відмову у визнанні потерпілим.

Стає зрозумілим, що чимало ситуацій, коли автоматичність набуття статусу потерпілого обертається не безапеляційним благом (як це мало б бути за задумкою законодавця), а додатковою проблемою для потерпілого, що потребує часу і ресурсів. І така проблема, вважаємо, чекає на своє вирішення.

Таким чином, з урахуванням вищенаведеного, вважаємо, необхідно внести зміни до ч. 5 ст. 55 КПК та вказати на обов'язок слідчого або прокурора *не пізніше 24 годин із моменту прийняття заяви, повідомлення* про вчинення кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого винести за наявності очевидних та достатніх підстав вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді.

Разом з тим, якщо особа подає заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення і має бути прийнято рішення про визнання такої особи потерпілою, то з огляду на те, що права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення відповідно до чинного КПК України (ч. 2 ст. 55), слід зауважити, що безсумнівно не є можливим винесення постанови про визнання потерпілим до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а на внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР законодавець відводить 24 години. У цьому контексті положення статтей 55, 56, 214 та 303 КПК мали б узгоджуватись.

З цією метою п. 1 ч. 2 ст. 56 КПК слід доповнити окремим підпунктом та викласти у такій редакції:

«1) на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення;

1-1) *отримувати копію постанови про визнання його потерпілим / копію постанови про відмову у визнанні його потерпілим не пізніше 24 годин з моменту подання заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого*».

Щодо пам'ятки про процесуальні права та обов'язки, то слід підкреслити, що її форма нормативно не закріплена. Водночас, підкреслимо, що активність потерпілого під час досудового слідства залежить, насамперед, від розуміння суті наданих йому законом прав та можливостей їх реалізації.

Тому не слід нехтувати цим та у доступній формі роз'яснити потерпілому (з урахуванням його загальноосвітнього і культурного рівня, віку, володіння мовою, якою здійснюється кримінальне провадження) значення таких термінів, як «представник», «правнича допомога», «цивільний позов», «шкода», «клопотання», «відвід», «докази» тощо. На практиці ж роз'яснення прав проводиться найчастіше формально без необхідних пояснень та зводиться до одержання підпису потерпілого про вручення йому пам'ятки про права й обов'язки, після чого сама пам'ятка потерпілим може й не переглядатись. Якщо заява про вчинене кримінальне правопорушення зроблена особою по телефону, то і в такому разі особі, що заявляє про вчинення щодо неї кримінального правопорушення в телефонному режимі, має бути надана основна інформація про її права та обов'язки та в разі необхідності швидка первинна юридична та психологічна допомога (щодо цього також слід внести відповідні зміни до Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події).

Пункт 1 ч. 1 ст. 56 КПК вказує на право потерпілого «бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені цим Кодексом». Право на вручення та роз'яснення пам'ятки про права та обов'язки потерпілого має бути закріплено, на нашу думку, п. 1. ч. 1 ст. 56 КПК таким чином: «1) *отримати пам'ятку про права та обов'язки та отримати роз'яснення своїх прав та обов'язків негайно після визнання потерпілим*».

Крім того, оскільки бездіяльність слідчого або прокурора може полягати у невизнанні особи потерпілою, слід внести зміни та доповнити п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України, вказавши, що бездіяльність слідчого, прокурора може також полягати у *невизнанні особи потерпілим після подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення/залучення до провадження як потерпілого.*

Проблемним видається, як вже зазначалось, питання набуття особою процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні, що за

нульової кримінально-процесуальної активності особи, яка де-факто постраждала від кримінального правопорушення, взагалі позбавляє особу статусу потерпілого, тобто позбавляє жертву кримінального правопорушення права на процесуальну комунікацію, оскільки таке право нею не може бути реалізовано згідно чинного КПК. Адже якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілої, то слідчий, прокурор, суд має право визнати цю особу потерпілою лише за її письмовою згодою (п. 7 ст. 55 КПК України). Це є комунікативний бар'єр, який слід усунути та забезпечити потерпілому право на процесуальну комунікацію на основі власного волевиявлення [190, с. 179].

О. П. Кучинська зазначаєає, що зберігання невизначеності у правовому статусі постраждалої від злочину особи позбавляє її можливості використовувати права, які складають процесуальний статус потерпілого, і як наслідок тягне порушення його прав на доступ до правосуддя та судовий захист. Справедливим з цього приводу є риторичне питання: «Чи не буде такий порядок перешкодою в реалізації принципу публічності та чи не завадить взагалі можливості притягнути винувату особу до відповідальності за скоєння злочину з матеріальним складом? Результати проведеного анкетування свідчать, що 34 % опитаних суддів, 60 % працівників прокуратури, 65 % слідчих та 42 % адвокатів негативно ставляться до законодавчої новели про те, щоб особа, яка не подавала заяви про вчинення щодо неї злочину або заяви про залучення її до провадження як потерпілої, могла визнаватися потерпілою тільки за її письмовою згодою. Вони вважають, що це ускладнює залучення такої особи до участі у кримінальному провадженні, перешкоджає принципу публічності кримінального судочинства» [157, с. 108].

Тому вважаємо за доцільне викласти абзац 1 ч. 7 ст. 55 КПК у наступній редакції:

«*Якщо особа, якій кримінальним правопорушенням або суспільно небезпечним діянням завдано шкоди, не подала заяву про вчинення щодо неї*

кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, слідчий, прокурор зобов'язані визнати таку особу потерпілою».

Отже, комунікативні передумови набуття особою процесуального статусу потерпілого зумовлені та характеризуються кримінальною процесуальною активністю особи, якій кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням завдано шкоди, що пов'язана з прийняттям рішення щодо подання заяви про вчинення кримінального правопорушення, подання заяви про залучення її до провадження як потерпілого, подання скарги на рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим, щодо подання скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невизнанні особи потерпілим після подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення/залучення до провадження як потерпілого у визначений КПК строк; а також кримінальною процесуальною активністю слідчого, прокурора, які у випадках, передбачених законом, зобов'язані визнати особу потерпілою у кримінальному провадженні та прийняти відповідну постанову.

Таким чином, визнання особи, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди, потерпілою у кримінальному провадженні – обов'язок слідчого, прокурора, суду; проте участь потерпілого у кримінальному провадженні – результат його волевиявлення, його право на процесуальну комунікацію.

3.3. Особливості комунікації потерпілого як суб'єкта кримінально-процесуального доказування

Кримінальне процесуальне законодавство має гарантувати активність потерпілого під час досудового розслідування, зокрема, як суб 'єкта кримінального процесуального доказування.

Відповідно до ч. 1 ст. 92 КПК України обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 92 КПК, покладається на слідчого, прокурора та, в установлених КПК випадках, – на

потерпілого. Зазначимо, виходячи з того, що під час досудового провадження потерпілий не є стороною кримінального провадження, можемо стверджувати, що у досудовому провадженні, в тому числі досудовому провадженні у формі приватного обвинувачення, на потерпілого не покладається обов'язок доказування. Обов'язок доказування (точніше тягар доказування) може покладатися на потерпілого виключно у судовому провадженні у випадках, коли потерпілий є стороною кримінального провадження, тобто, коли потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді після відмови прокурора від підтримання обвинувачення, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду, або коли в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням прокурором ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення. Разом з тим, на потерпілого під час досудового та судового провадження (в тому числі судового провадження у формі приватного обвинувачення) покладається тягар доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують підозрюваного, обвинуваченого, якщо потерпілий подає відповідні докази.

Таким чином, поділяємо точку зору щодо нерівнозначності тягаря доказування обов'язку доказування [67], погоджуємось з тим, що положення ч. 1 ст. 92 КПК, яка в імперативній формі передбачає коло суб'єктів обов'язку доказування зазначених в законі обставин, регламентує саме обов'язок доказування як різновид юридичного обов'язку [15], а також підтримуємо думку, якщо вести мову про розподіл тягаря доказування, що тягар обґрунтування обставин, що виключають застосування заходів забезпечення кримінального провадження, не може бути покладено на сторону захисту, інакше це суперечило б принципу презумпції невинуватості [38, с. 101]. Вважаємо, що тягар доказування може бути покладений на потерпілого також тоді, коли мова йде про доказування обставин локального предмета

доказування під час, наприклад, вирішення слідчим суддею, судом питання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження за ініціативи потерпілого, питання про проведення експертизи за ініціативи потерпілого.

Слід погодитись з такою цікавою класифікацією суб'єктів доказування [16], що запропонована залежно від професійної підготовленості до здійснення доказування (наявності чи відсутності юридичної освіти, належної кваліфікації й досвіду).

За цим критерієм суб'єктів доказової діяльності можна поділити на:

а) професійних – таких, що здійснюють доказування у зв'язку із основним родом своєї роботи (служби) (до них належать фахівці в галузі права, до яких можна віднести суддю, слідчого суддю, прокурора, слідчого, захисника, представника потерпілого – адвоката; практично для всіх професійних суб'єктів доказування участь у доказуванні – їх професійна трудова діяльність, спосіб заробітку і професійного вдосконалення);

б) непрофесійних (або казуальних) – таких, що, як правило, змушені виявляти доказову активність через страх настання для них або інших осіб, чий інтерес для них не байдужий, негативних наслідків юридичного характеру (до них, зокрема, можуть бути віднесені підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.); настання таких наслідків досить часто прямо залежить від участі (чи неучасті), а також форми і ступеня прояву доказової діяльності з боку таких суб'єктів.

Практична значущість цієї класифікації полягає в необхідності врахування іншими суб'єктами кримінального провадження (в першу чергу судом), з доказуванням якого суб'єкта (професійного чи казуального) він має чи матиме справу. Така точка зору, вважаємо, лише зайвий раз підкреслює важливість та необхідність вирішення питання визначення випадків обов'язкової участі представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні.

Так, аналізуючи проблемні питання участі потерпілого в доказуванні, С. В. Давиденко звертає увагу на те, що кримінальне процесуальне законодавство має гарантувати активність потерпілого по встановленню обставин, що входять до предмета доказування під час досудового і судового провадження та вказує, що єдиним засобом, яким потерпілий може скористатися для реалізації наданих йому процесуальних прав, на сьогодні є адвокатський запит, до якого він може вдатися лише у випадках залучення до провадження свого представника [66, с. 5].

Отож, такий казуальний (непрофесійний) суб'єкт доказування, яким є потерпілий у кримінальному провадженні, реалізує право на процесуальну комунікацію в аспекті здійснення кримінального процесуального доказування під час досудового розслідування. На право потерпілого під час досудового розслідування «подавати докази на підтвердження своєї заяви» вказує п. 3 ч. 2 ст. 56 КПК. Однак, виходячи з того, що нами було запропоновано закріпити обов'язок слідчого, прокурора визнати особу, якій кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням завдано шкоди, потерпілою у кримінальному провадженні навіть, якщо така особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, у *п. 3 ч. 2 ст. 56 КПК* вважаємо за доречне вказати на право потерпілого під час досудового розслідування *«збирати та подавати докази».*

Слід дослідити способи збирання доказів потерпілим та відповідно процесуальний механізм реалізації права на збирання та подання доказів потерпілим під час досудового розслідування – невід'ємної складової права на процесуальну комунікацію цього учасника кримінального провадження.

1. Проведення експертизи за ініціативою потерпілого. Саме під час досудового розслідування здійснюється більшість експертиз у кримінальному провадженні. Особливості процедури, пов'язані з порядком залучення експерта у кримінальному провадженні згідно положень чинного кримінального процесуального закону, що ускладнюють досудове розслідування загалом та обмежують процесуальну самостійність слідчого, не

сприяють покращенню процесуального становища сторони захисту активно досліджуються у сучасній доктрині [51]. Разом з тим, приділити увагу слід, зокрема, і вирішенню питання щодо забезпечення права потерпілого на збирання доказів шляхом залучення експерта у кримінальному провадженні, в тому числі для проведення обов'язкової експертизи, та реалізації в цьому контексті права потерпілого на процесуальну комунікацію загалом. Адже право потерпілого на процесуальну комунікацію – це, вважаємо, в певному розумінні і право отримати необхідні роз'яснення стосовно спеціальних знань, які можуть бути використані ним у кримінальному провадженні, і право надати необхідні на його погляд роз'яснення стосовно потреби та особливостей отримання спеціальних знань, коли мова йде про можливість бути заслуханим під час вирішення слідчим суддею клопотання про проведення експертизи (тобто бути повідомленим, бути присутнім під час вирішення відповідного клопотання та отримати його копію і копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання, до початку його розгляду слідчим суддею). І ці права потерпілого, на наше переконання, мають бути забезпечені.

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про судову експертизу» [285] проведення судових експертиз, обстежень і досліджень у кримінальному провадженні державними спеціалізованими установами, судово-медичними та судово-психіатричними установами на замовлення підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, їх захисників, законного представника, потерпілого, його представника здійснюється за рахунок замовника. Тобто передбачається можливість проведення експертизи у кримінальному провадженні за ініціативи (на замовлення) потерпілого, представника потерпілого, що не узгоджується на сьогодні з положеннями кримінального процесуального закону. До того ж ст. 7-1 даного закону передбачає, що підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб.

Разом з тим, згідно ч. 1 ст. 243 КПК України експерт залучається за наявності підстав для проведення експертизи за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження. Тобто потерпілий відповідно до положень чинного кримінального процесуального закону, як до речі і сторона захисту, не має можливості самостійно залучити експерта для проведення будь-якого експертного дослідження, навіть за власні кошти. Більше того, потерпілий навіть не має можливості на відміну від сторони захисту звернутися з клопотанням про проведення експертизи до слідчого судді, оскільки до сторони обвинувачення законодавець відносить потерпілого лише у виключних, передбачених КПК випадках. Наприклад, під час досудового розслідування, коли потерпілий, як вже зазначалось, не є стороною кримінального провадження, він відповідно не має права клопотати перед слідчим суддею про проведення експертизи. Крім того, ч. 2 ст. 101 КПК чітко вказує, що виключно кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, що ще раз підтверджує – потерпілий такого права не має. Законодавець таким чином унеможливив реалізацію потерпілим права на процесуальну комунікацію в контексті права на проведення експертизи під час досудового розслідування. Під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених ст. 242 КПК, має право доручити своєю ухвалою проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам (ч. 1 ст. 332 КПК).

Тільки згідно ч. 3 ст. 93 КПК потерпілий може ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій, в тому числі проведення експертизи, звернувшись з відповідним клопотанням до слідчого, прокурора під час досудового розслідування. Однак, для здатності забезпечити подання суду належних і допустимих доказів цього замало. До того ж в задоволенні клопотання потерпілому може бути відмовлено. Хоча й рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій

може бути оскаржене під час досудового розслідування (ст. 303 КПК), таке право потерпілого на оскарження, вважаємо, в даному разі зовсім не забезпечує захист його законних інтересів, а навпаки гальмує можливість невідкладної реалізації потерпілим кримінально-процесуальної активності, негативно впливає на оперативність досудового розслідування. Це, на нашу думку, суперечить принципу рівноправності сторін, що є важливою частиною справедливого судового розгляду. Також відповідно до принципу змагальності сторін (ст. 22 КПК), сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК. Крім того, це можна розглядати як непотрібне обмеження права потерпілого подавати докази як частина права бути вислуханим (стаття 10.1 Директиви ЄС про потерпілих (EU Victims' Directive).

Тому в літературі вказується і на «відверту диспропорцію у правових можливостях потерпілого і сторони захисту в обстоюванні своєї позиції в кримінальному провадженні» [159, с. 231], і на пропозицію щодо доповнення ст. 243 КПК України положенням, що потерпілий має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової [148, с. 150]. Це, на нашу думку, буде мати важливе значення, зокрема, залучення потерпілим експерта на договірних умовах для проведення, наприклад, психологічної експертизи емоційного стану потерпілого слугуватиме ефективному забезпеченню права на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні. Особливо враховуючи те, що тягар доказування в даному випадку – щодо доказування заподіяної моральної шкоди – слід покладати саме на потерпілого. Саме психолог, аналізуючи особу потерпілого, може на основі спеціальних знань правильно оцінити характер та ступінь душевних страждань.

Так, І. В. Гловюк та О. О. Торбас пропонують два режими залучення експерта у кримінальному провадженні у випадках, коли залучення експерта є обов'язковим (ч. 2 ст. 242 КПК України) – експертизу проводить експерт за

зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду; 2) у випадках, коли залучення експерта не є обов'язковим, його залучають за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження [51]. З цим слід погодитись, додавши, що з відповідним клопотанням вправі звернутися до слідчого судді чи суду також і потерпілий у випадках, коли залучення експерта не є обов'язковим, а у випадках, коли залучення експерта є обов'язковим – потерпілий вправі залучити експерта для проведення експертизи на договірних умовах.

На нашу думку, доцільно було б передбачити, що слідчий суддя має повідомляти потерпілого, його представника щодо клопотання про призначення експертизи, яке надійшло, їм повинно бути направлено його копію, і потерпілий, його представник, законний представник мають право взяти участь у розгляді слідчим суддею відповідного клопотання. Слід передбачити обов'язок слідчого судді, суду вручення потерпілому копії клопотання про проведення експертизи та копій матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання, не пізніше ніж за три години до початку його розгляду.

Вищенаведене свідчить про необхідність внести зміни до окремих положень чинного КПК України. Зокрема, доповнити ч. 1 ст. 242 КПК, вказавши, що експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, *за зверненням сторони кримінального провадження*, *потерпілого, його представника* або за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження, *потерпілого, його представника,* якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Крім того, доповнити ст. 243 КПК, у якій вказати, що *експерт залучається за наявності підстав для проведення експертизи потерпілим, його представником на договірних умовах*. Також слід вказати на право *потерпілого, його представника* звернутися з клопотанням про проведення експертизи до

слідчого судді у ч. 1 ст. 244 КПК. А ч. 3 ст. 244 КПК слід доповнити абзацом 2 та викласти його у такій редакції:

«Копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання, вручаються особі, яка подала клопотання, не пізніше ніж за три години до початку його розгляду».

У ч. 5 ст. 244 КПК слід вказати, що під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка, *потерпілого* чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання.

Слід доповнити також ч. 2 ст. 101 КПК, в якій зазначити, що кожна сторона кримінального провадження, *потерпілий* має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

Необхідно доповнити також ч. 1, 3 ст. 245 КПК та вказати, що у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, *потерпілим, які звернулися за проведенням експертизи або за клопотанням яких експертиза призначена слідчим суддею.* У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, *потерпілого, його представника чи законного представника,* має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов’язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту, *потерпілим, його представником чи законним представником*) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Слід підкреслити, що тимчасове обмеження конституційних прав та здійснення примусу допускається при проведенні освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого у випадку відмови цих осіб від добровільного освідування (ч. 3 ст. 241 КПК України). Також відповідно до ч. 3 ст. 245 КПК України у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд має право дозволити слідчому, прокурору або зобов’язати їх здійснити відбирання таких зразків примусово. Чинне процесуальне

законодавство не зазначає, які саме заходи примусу в таких випадках можна застосувати і чи можна застосовувати примусові медичні процедури до підозрюваного. Отримання доказів із застосуванням стороною обвинувачення надмірного примусу може свідчити про заподіяння такій особі приниження чи страждання, що може мати наслідком визнання такого доказу недопустимим згідно ст. 87 КПК України. У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Яллох проти Німеччини» від 11 липня 2006 року зазначається, що застосування примусу під час проведення процесуальної дії повинно бути «винятково необхідним» для отримання доказу і «менш шкідливим» для недоторканності особи [55].

2. Обрання, зміна чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження за ініціативи потерпілого. Пунктом 2 ч. 1 ст. 56 КПК, серед іншого, закріплено право потерпілого бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження. Проаналізувавши положення розділу ІІ КПК «Заходи забезпечення кримінального провадження», можна, зокрема, констатувати, що у КПК не передбачено обов'язку слідчого, прокурора направити або вручити потерпілому письмове повідомлення або копію ухвали слідчого судді про застосування до підозрюваного заходів забезпечення. Разом з тим, підкреслимо, що думка потерпілого має відігравати вирішальну роль під час прийняття рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, оскільки потерпілий, наприклад, може вказати на факти загроз його життю і здоров'ю, на деякі обставини вчинення злочину, що необхідні для встановлення обґрунтованості підозри та причетності особи до вчинення кримінального правопорушення. Така практика вже визнана деякими країнами. Так, КПК Республіки Білорусь закріплює право потерпілого брати участь при розгляді судом скарг щодо затримання, тримання під вартою, домашнього арешту підозрюваного, обвинуваченого і оскаржити таке рішення до суду (п. 7 ч. 1 ст. 50) [136].

Крім того, вивчаючи практику застосування кримінального процесуального закону, слід зазначити, що ухвали суду про застосування до особи заходів забезпечення кримінального провадження не рідко містять такі, наприклад, формулювання: «покласти на обвинуваченого наступні обов'язки: утримуватися від спілкування з потерпілими…» [388]; «у суду відсутні підстави вважати, що інші (менш суворі) запобіжні заходи, можуть забезпечити виконання обвинуваченим процесуальних обов'язків, а також запобігти його спробам незаконно впливати на потерпілих…» [407]; «суд встановив, що у потерпілого є обґрунтовані побоювання щодо подальшого застосування насильства відносно нього» [409]. Наведені приклади тільки підтверджують, що надання потерпілому можливості висловлювати власну думку з приводу застосування до особи запобіжних заходів дозволить забезпечити йому особисту безпеку, а в деяких випадках (наприклад, при вирішенні питання про арешт майна підозрюваного) – гарантуватиме відшкодування йому шкоди. У зв’язку з цим доречно було б доповнити п. 2 ч. 1 ст. 56 КПК щодо права потерпілого бути повідомленим про час і місце судового засідання про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження. Потерпілому, який скористався правом відмови від участі в судовому засіданні з приводу обрання, зміни чи скасування щодо підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження, вважаємо, слід повідомити про результати судового засідання.

Натомість відповідно до ч. 4 ст. 193 КПК за клопотанням сторін або за власною ініціативою слідчий суддя, суд має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу. На нашу думку, було б доречно вказати тут, перш за все, на право потерпілого бути заслуханим (допитаним). Аналогічно у ч. 4 ст. 172, ч. 3 ст. 156, ч. 4 ст. 151 КПК мало б бути вказано на право потерпілого висловити свою думку під час вирішення судом питання

про арешт майна, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади.

Зазначимо, відповідно до п. b ч. 6 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою від 29.11.1985 р. як на доступ до правосуддя та справедливе звернення вказується на «забезпечення можливості викладу і розгляду думок і побажань жертв на відповідних етапах судового розгляду у тих випадках, коли зачіпаються їх особисті інтереси, без шкоди для обвинувачених і згідно національній системі кримінального правосуддя» [70].

Крім того, зауважимо, згідно Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06. 12. 2017 р. ст. 194 КПК доповнено п. 6. такого змісту: «В інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, крім обов'язків, передбачених частиною п'ятою цієї статті, суд може застосувати до особи, яка підозрюється у вчиненні такого кримінального правопорушення, один або декілька таких обмежувальних заходів:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для оточуючих, направлення для проходження програми для кривдників» [261].

Певні зауваження викликає використання законодавцем словосполучення «особа, яка постраждала від домашнього насильства». Зрозуміло, що мова йде про потерпілого, однак відповідно до КПК України учасником кримінального провадження визнається саме потерпілий, тому вказівка в КПК, вважаємо, має бути на *«потерпілого, який постраждав від домашнього насильства» (п.п. 1, 3, 4 ч. 6 ст. 194 КПК).*

На нашу думку, вказівка на те, що «суд *може* застосувати до особи, яка підозрюється у вчиненні такого кримінального правопорушення, один або декілька таких обмежувальних заходів», дозволяє зробити висновок про те, що суд може і не застосувати відповідні обмежувальні заходи, що не в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством. Тому, вважаємо, перш за все, від кримінально-процесуальної активності потерпілого в даному разі залежить можливість застосування до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, одного або декількох обмежувальних заходів, передбачених законодавцем. Однак про яку кримінально-процесуальну активність потерпілого може йти мова, якщо:

по-перше, як зазначалось вище, відповідно до ч. 4 ст. 193 КПК за клопотанням сторін або за власною ініціативою слідчий суддя, суд має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу (без вказівки на право потерпілого висловити свою думку; без вказівки на право потерпілого звернутись з відповідним клопотанням, оскільки потерпілий є стороною кримінального провадження згідно п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК тільки у випадках, визначених КПК, а право потерпілого заявляти клопотання передбачено п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК);

по-друге, законодавець у ч. 1 ст. 193 КПК вказує, що розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, не згадуючи про участь потерпілого, його представника;

по-третє, відповідно до ч. 4 ст. 176 КПК запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора.

Тобто очевидним є те, що під час досудового розслідування ініціювати обрання чи зміну запобіжного заходу шляхом подання відповідного клопотання слідчому судді потерпілий не може. В літературі з цього приводу також зазначається, що у Розділі 2 КПК України потерпілий не вказаний як ініціатор обрання, зміни запобіжного заходу, встановлено виключно вимоги до клопотання слідчого, прокурора, обов'язок вручення клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання покладено на слідчого, прокурора, суб'єктом тягаря доказування необхідності його застосування визнано також слідчого, прокурора [45, с. 272-274]. Виходячи з аналізу положень ст.ст. 56, 93, 220 КПК, ініціювати обрання чи зміну запобіжного заходу в цій стадії кримінального провадження потерпілий може виключно шляхом подання клопотання слідчому, прокурору, що має бути розглянуто в строк не більше трьох днів. Результатом розгляду може бути, звісно, й відмова в задоволенні клопотання (ч. 2 ст. 220 КПК), при чому приходимо до висновку, що така відмова не є підставою для звернення з скаргою до слідчого судді. Оскільки відповідної окремої підстави для оскарження відмови в задоволенні клопотання щодо обрання чи зміни запобіжного заходу ч. 1 ст. 303 КПК не передбачає, а відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК оскарженню підлягає «нездійснення інших процесуальних дій, які слідчий, прокурор зобов'язані вчинити у визначений Кодексом строк» (а постанова про повну або часткову відмову в задоволенні

клопотання, прийнята у визначений КПК строк не є бездіяльністю чи нездійсненням відповідних процесуальних дій), то перспектива ініціювання обрання чи зміни запобіжного заходу потерпілим на досудовому провадженні видається малоефективною. Такий процесуальний механізм не здатний забезпечити захист прав та законних інтересів потерпілого, зокрема, й права оскаржувати рішення слідчого, прокурора.

Та й взагалі, можна погодитися з тим, що предмет оскарження на стадії досудового розслідування не може бути вичерпним, оскільки ефективність захисту прав потерпілого залежить від швидкого реагування уповноважених органів на порушення його прав [355].

Тому вважаємо за необхідне вказати на право потерпілого, його представника, законного представника протягом кримінального провадження ініціювати обрання, зміну запобіжного заходу, бути повідомленим про час, місце судового засідання та результати розгляду клопотання про обрання, зміну чи скасування запобіжного заходу. Тим паче, що на разі ч. 4 ст. 176 КПК не узгоджується з положеннями ч. 3 ст. 315 КПК та ч. 1. ст. 331 КПК, адже відповідно до ч. 4 ст. 176 КПК запобіжні заходи застосовуються під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора, в той час як відповідно до ч. 3 ст. 315 КПК під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. Відповідно до ч. 1. ст. 331 КПК під час судового розгляду суд за клопотанням сторони обвинувачення або захисту має право своєю ухвалою змінити, скасувати або обрати запобіжний захід щодо обвинуваченого.

Враховуючи вищенаведене, на нашу думку, слід внести відповідні зміни та доповнення до положень чинного КПК України. Зокрема, у п. 2 ч. 1 ст. 56 КПК вказати на право потерпілого знати сутність підозри та обвинувачення, *ініціювати обрання, зміну запобіжного заходу*, бути повідомленим *про час, місце судового засідання та брати у ньому участь*, бути повідомленим про

обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження, а також закінчення досудового розслідування.

Відповідно у ч. 3, 4 ст. 176 КПК вказати, що слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор, *а у випадках, передбачених КПК, потерпілий, його представник, законний представник* не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини, є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених ч. 1 ст. 176 КПК, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам. Запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, *або за клопотанням потерпілого, його представника, законного представника*, а під час судового провадження – судом *за клопотанням сторони обвинувачення, сторони захисту, потерпілого, його представника, законного представника*. Відповідні зміни щодо клопотання слідчого, прокурора, *потерпілого, його представника, законного представника* про застосування запобіжних заходів слід внести також до ст. 184 КПК.

Відповідно слід доповнити ч. 3 ст. 185 КПК вказівкою на те, що *якщо після подання клопотання про застосування запобіжного заходу потерпілому, його представнику, законному представнику стали відомі інші обставини, що можуть вплинути на вирішення судом питання про застосування запобіжного заходу, він може доповнити, змінити, замінити або відкликати клопотання про застосування запобіжного заходу*.

Вказати на *потерпілого, його представника, законного представника* слід також у ч. 1 ст. 186 КПК, ч. 1, 4 ст. 193 КПК, ч. 1, 2, 4, абз. 1 ч. 5 ст. 194 КПК, ч. 1, 5 ст. 199 КПК, ст. 200 КПК, ч. 2 ст. 177 КПК, абз. 1 ч. 1 ст. 178 КПК.

Зауважимо, що думка потерпілого може бути також корисною для з'ясування наявності ризиків. Наприклад, для оцінки ризику того, що особа, яка вчинила злочин, чинитиме незаконний вплив на потерпілого (п. 3 ч. 1 ст. 177

КПК). Крім того, п. 3 ч. 1 ст. 177 КПК вказує на ризик «незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні». Однак, вважаємо, мова може йти і про відповідний вплив на членів сім'ї та близьких родичів потерпілого. Тому п. 3 ч. 1 ст. 177 КПК вважаємо за доцільне викласти у редакції: *«незаконно впливати на потерпілого, членів його сім'ї та близьких родичів, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні».*

Визнаючи той факт, що потерпілий може мати суб'єктивну емоційну думку на користь вибору найсуворішого запобіжного заходу (тримання під вартою), така думка буде не більше, ніж додатковим джерелом інформації, яке допоможе судді у визначенні наявності/відсутності ризику. Тому до обставин, які мають враховуватись при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу, що містяться в ст. 178 КПК, доцільно додати ще одну: думка потерпілого щодо ризику незаконного впливу на потерпілого або інших осіб [325], про що внести відповідні зміни до ст. 178 КПК України окремим підпунктом.

Так, у Посібнику Організації Об'єднаних Націй щодо правосуддя для потерпілих, щодо використання та застосування основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою зазначено, що у випадках, передбачених законом, потерпілим має бути надана можливість брати участь та, де це доречно, робити свій внесок через прокурора або свідчити на всіх етапах судового провадження, включаючи розгляд справ про досудове звільнення з-під варти або звільнення під заставу [225] . Однак, якщо передбачити право потерпілого ініціювати та брати участь в судовому засіданні щодо розгляду клопотання про обрання, зміну чи скасування запобіжного заходу, то, вважаємо, думка потерпілого щодо ризику незаконного впливу на потерпілого або інших осіб як окрема обставина, що має враховуватись при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу,

буде зайвою, оскільки висловити відповідну думку у потерпілого буде можливість і так.

Крім того, вказівка на розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини, як на обставину, що враховується при обранні запобіжного заходу (п. 11 ч. 1 ст. 178 КПК), вважаємо, також вказує на необхідність участі потерпілого, його представника, законного представника під час розгляду відповідного клопотання.

Слід також внести відповідні зміни та вказати на *потерпілого, його представника чи законного представника* у ч. 3, 4, 5 ст. 132 КПК, що регламентує загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Підкреслимо: в усіх випадках, коли передбачається ініціювання потерпілим обрання, зміни запобіжного заходу тягар доказування обставин, що складають в даному разі локальний предмет доказування, покладаються на потерпілого, його представника, законного представника.

3. Проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування за ініціативи малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого. Відповідно до ч. 4 ст. 95 КПК України 2012 р. суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК (під час допиту слідчим суддею у визначених законом випадках). Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них. Разом з тим, відповідно до ч. 9 ст. 224 КПК України 2012 р. у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої

недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним. Також згідно п. 14 ст. 352 КПК суд має право призначити одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, обвинувачених) для з'ясування причин розбіжності в їхніх показаннях, який проводиться з урахуванням правил, встановлених ч. 9 ст. 224 КПК.

Тобто мова йде про те, щоб уникати прямих контактів, конфронтації та взаємодії між дитиною-жертвою правопорушення і підозрюваним, обвинуваченим (в силу складної психологічної атмосфери такого допиту, можливої «неконтрольованої», навіть невербальної, комунікації між допитуваними – погроз, тиску тощо) у визначених законом провадженнях, що вказує на неможливість реалізації права конфронтації в таких випадках.

Проте, вважаємо, така неможливість реалізації права потерпілого на процесуальну комунікацію в силу ч. 9 ст. 24 КПК дещо не узгоджується з положеннями ст. 56 КПК в розрізі прав потерпілого як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження. Зокрема, п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК вказує на право потерпілого давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; п. 3 ч. 3 ст. 56 КПК на право брати участь у безпосередній перевірці доказів, адже ініціатива проведення одночасного допиту може належати не тільки підозрюваному, обвинуваченому, але й в окремих випадках потерпілому, а ч. 9 ст. 224 КПК заперечує саму можливість реалізації неповнолітнім потерпілим такого права. Слід погодитися з думкою про те, що в даному разі «передбачена заборона виглядає небездоганно з правової точки зору, тим більше, що в багатьох випадках мова може йти про звинувачення підозрюваного у вчиненні тяжких злочинів» [142, с. 461].

Зауважимо, законодавець доречно закріпив у ч. 2 ст. 484 КПК положення, що відповідає принципу найкращих інтересів дитини, а саме: «Під час

кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього». Однак, на нашу думку, слід було б також вислуховувати аргументи неповнолітнього потерпілого при прийнятті процесуальних рішень, в тому числі рішення щодо можливості провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях за участю малолітнього або неповнолітнього потерпілого разом з підозрюваним, обвинуваченим, а за його згодою – врегулювати можливість проведення такого допиту в кримінальному провадженні, обов'язково у присутності представника, законного представника неповнолітнього потерпілого, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, у випадках, коли це необхідно, також із використанням режиму відеоконференцзв'язку (як це й передбачено ч. 4 ст. 354 КПК).

З цією метою слід зазначити у ч. 9 ст. 224 КПК, що у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях *може* бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним *за ініціативою малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого*.

Підкреслимо, що у Методичних рекомендаціях для суддів щодо розгляду кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх [177, с. 18] наголошується: заслуховування та врахування думки неповнолітнього, в тому числі

неповнолітнього потерпілого, під час прийняття будь-яких рішень у провадженні – запорука ефективної участі неповнолітнього у кримінальному провадженні.

4. З'ясування думки потерпілого при зверненні до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Згідно ч. 3 ст. 286 КПК перед направленням до суду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 287 КПК відповідне клопотання прокурора має містити відомості про ознайомлення з ним потерпілого та думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Розглядаючи питання про звільнення від кримінальної відповідальності згідно ч. 2 ст. 288 КПК, суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

Вищезазначені положення, на перший погляд, законодавець виклав таким чином, що вони цілком узгоджуються з правом потерпілого давати пояснення та знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття провадження. Однак, «хоча законодавець зобов'язав і прокурора, і суддю з'ясувати думку потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності, позиція потерпілого у більшості випадків ніяк не може вплинути на остаточне рішення суду. Тобто в цьому випадку варто відмітити, що дані положення КПК носять декларативний характер» [367, с. 138]. Так, «при застосуванні ст. 45 КК не враховується думка потерпілого», – вказує В. В. Ярош [441, с. 1246].

Отже, підставами для звільнення особи від кримінальної відповідальності є: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК Укоаїни), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України), звільнення від

кримінальної відповідальності у зв’язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку із закінченням строків давності (ст.49 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України).

Разом з тим, вважаємо, значення з’ясування думки потерпілого тісно пов’язано з тим, правом чи обов’язком суду є звільнення особи від кримінальної відповідальності, оскільки, погоджуємось з Ю. В. Бауліним [10, с. 185-207], що слід виділяти два види такого звільнення: імперативне (обов’язкове) і дискреційне (факультативне, необов’язкове). Дискреційними є звільнення, передбачені ст. 47 КК України (передача на поруки), ст. 48 КК України (зміна обстановки) та ч. 1 ст. 97 КК України (звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру). Це означає, що за наявності підстав, передбачених зазначеними статтями, суд вправі, але не зобов’язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності. В усіх інших випадках вимога закону щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності є імперативною, тобто зобов’язуючою суд звільнити особу від кримінальної відповідальності (наприклад, при дійовому каятті або примиренні з потерпілим, а також після закінчення строків давності).

Так, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям за наявності вказаних у ст. 45 КК України умов є обов'язком, а не правом суду. При застосуванні цього інституту відповідно до порядку, встановленого ст. 7^2 КПК України 1960 року не мала правового значення думка потерпілого. Незрозуміло, яке рішення повинен прийняти суд, у випадку, коли потерпілий заперечує проти звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. У п. 4 ст. 288 КПК України передбачено, що суд ухвалою відмовляє у задоволенні клопотання лише у разі

встановлення необґрунтованості клопотання, однак жодних застережень щодо незгоди потерпілого не має [375].

Постанова Пленуму ВСУ від 23.12.2005 р. також вказує на те, що передбачене у ст. 45 КК звільнення особи від кримінальної відповідальності є обов'язковим, а повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди полягає в добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема, батьками чи близькими родичами, обґрунтованих претензій потерпілого щодо відшкодування заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди, загладжуванні її в інший спосіб, наприклад, шляхом прилюдного вибачення за завдану образу [280].

Тобто, якщо мова йде про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, то значення думки потерпілого слід розуміти не щодо з'ясування «можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності», а з'ясування його думки щодо відомостей про повне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. У разі, якщо потерпілий підтверджує повне відшкодування шкоди, йому має бути роз'яснено обов'язкову підставу звільнення від кримінальної відповідальності, якою і є звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

За наявності передбачених у ст. 46 КК підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності є також обов'язковим. Звільнення винної особи від кримінальної відповідальності та закриття справи у зв'язку з примиренням із потерпілим можливе тільки в разі відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів [280]. Зважаючи на це, О. О. Торбас зауважує: «Якщо потерпілий змінить свою думку та буде заперечувати проти звільнення, суд вправі проігнорувати таку

зміну позиції потерпілого» [367], в той час як, здавалося б, значення думки потерпілого в даному разі мало б бути визначальним.

Вважаємо, слід ще раз наголосити на важливості роз'яснення потерпілому правових наслідків примирення з підозрюваним, обвинуваченим на етапі ініціювання примирення та його офіційного оформлення або як зазначає законодавець у ч. 1 ст. 286 КПК на етапі «встановлення підстави для звільнення від кримінальної відповідальності». Адже тільки після цього прокурор складає відповідне клопотання, ознайомлює з ним потерпілого та з'ясовує (вже повторно) його думку з метою додати до клопотання перед направленням до суду необхідні відомості.

Велика Палата Верховного Суду у Постанові від 16.01.2019 р. вказує на те, що термін «потерпілий» у ст. 46 КК України вживається у вузькому кримінально-правовому значенні (як безпосередня жертва злочину), а не як учасник кримінального провадження (учасник кримінального процесу), тому, на думку колегії суддів, у разі вчинення злочинів, внаслідок яких настала смерть особи, це виключає можливість як досягнення примирення винного з таким потерпілим, так і відшкодування останньому будь-яких збитків [227].

Щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України), то підставою такого звільнення є щире розкаяння особи, яке свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом підприємства, установи чи організації та виправити свою поведінку. Звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 47 КК можливе лише за клопотанням коллективу підприємства, установи чи організації, членом якого є особа, про передачу її на поруки. Звернення з клопотанням, крім колективу, можуть ініціювати сам обвинувачений (підсудний) або його родичі, потерпілий, а також прокурор, слідчий чи особа, яка провадить дізнання. За наявності зазначених вище обставин, а також належно оформленого клопотання суд вправі (але не зобов'язаний) звільнити особу від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу. Відмова суду в задоволенні клопотання має бути вмотивованою.

Тобто в даному разі суд, в першу чергу, враховуватиме особу підозрюваного, обґрунтованість клопотання коллективу підприємства, установи чи організації, але також і думку потерпілого. Важко стверджувати, що така думка потерпілого буде мати вирішальне значення під час прийняття судового рішення, проте за активності потерпілого вона може стосуватись обґрунтованості клопотання колективу (наприклад, думка потерпілого може бути продиктована передачею особи, яка є керівником підприємства на поруки трудового колективу, оскільки керівна посада особи та її владні повноваження щодо трудового колективу, виключають можливість впливу трудового колективу на його поведінку), зазначення заходів виховного характеру, що застосовуватимуться до підозрюваного, правильності оформлення протоколів зборів трудових колективів, а також встановлення/невстановлення щирого каяття підозрюваного як обов'язкової умови звільнення від кримінальної відповідальності, що й може загалом вплинути на прийняття рішення судом згідно ч. 4 ст. 288 КПК.

Щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України), то особу можна визнати такою, що перестала бути суспільно небезпечною, у разі, коли вона сама або обстановка навколо неї зазнала таких змін, що унеможливлюють вчинення нею нового злочину. Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК – право, а не обов'язок суду.

Проте в той же час при вирішенні цього питання суд повинен дійти висновку, що зміни, які потягли за собою втрату суспільної небезпеки діяння чи самої особи, мають об'єктивний характер. Тобто суддя повинен керуватися не суб'єктивною думкою будь-кого з учасників кримінального провадження (в тому числі і потерпілого), а лише дійсними об'єктивними обставинами. Тобто в даному випадку роль потерпілого чітко не визначена, а його думка фактично не може вплинути на рішення судді [367]. Однак, вважаємо, потерпілий, усвідомлюючи, що звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України – право, а не обов´язок суду, і суд, його

використовуючи, повинен навести переконливі аргументи, які повинні бути підтверджені відповідними доказами, вправі, висловлюючи свою думку, наголосити саме на тому, щоб з'ясувати під час судового розгляду відповідного клопотання: чи наявні/відсутні висновки, у чому полягає зміна обстановки, внаслідок якої особа обвинуваченого перестала бути суспільно небезпечною, чи зазначено, яка була зміна умов життя, чи її особистості, що позитивно вплинуло на неї і доводить факт її виправлення.

Щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України), то дана підстава є обов'язковою, за винятком випадку застосування давності, передбаченого ч. 4 ст. 49 КК (Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і заміняється позбавленням волі на певний строк) [135]. Тому, вважаємо, думка потерпілого важливого значення мати не буде в даному разі, проте за наявності підстав для сумнівів щодо того, чи минули визначені ст. 49 КК строки давності, чи не ухилялася особа від слідства або суду, чи не вчинила вона нового злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого, потерпілий має право висловити та аргументувати свою думку.

Неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання (ст. 97 КК України). Слід підкреслити, що за наявності обставин, передбачених ч. 1, 2 ст. 106 КК та ст. 49 КК, звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років, є

обов'язковим.

З урахуванням даних про особу неповнолітнього та характеру вчиненого ним злочину чи суспільно небезпечного діяння суд визначає, які

види дозвілля слід обмежити, а які – заборонити, або які обов'язки покласти на неповнолітнього і на який саме строк. Додатковим виховним чинником при вирішенні судами зазначених питань має бути залучення до цього громадських організацій та осіб, які займаються примиренням потерпілих із неповнолітніми, котрі вчинили злочин чи суспільно небезпечне діяння. Результати примирення (у разі досягнення такого і виконання всіх його умов у повному обсязі – відшкодування потерпілому завданих злочином майнових збитків та/або усунення заподіяної шкоди, укладення відповідної угоди тощо) дають змогу обрати щодо таких неповнолітніх найбільш ефективний захід виховного характеру, а також мають ураховуватись як істотні обставини при вирішенні питання про звільнення неповнолітнього, який вчинив злочин, від кримінальної відповідальності (закриття справи) у зв'язку із застосуванням зазначених заходів чи примиренням із потерпілим [282].

Так, відповідно до ч. 3 ст. 497 КПК України під час судового розгляду суд за наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 497 КПК, може прийняти рішення про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. На з'ясування думки потерпілого законодавець тут не вказує, як і на присутність потерпілого, його представника, законного представника під час розгляду судом клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру. Хоча, вважаємо, право на висловлення думки потерпілий має і в даному разі.

Отже, приходимо до висновку про те, що вказівку законодавця про з'ясування думки потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 288 КПК) слід тлумачити по-різному в залежності від того, якою є підстава для звільнення від кримінальної відповідальності – імперативною чи дискреційною.

Також вважаємо, що участь представника потерпілого під час розгляду судом питання про звільнення від кримінальної відповідальності в окремих випадках (особливо, коли це стосується встановлення обґрунтованості

клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності) сприяла б з'ясуванню думки потерпілого, його активній комунікації в процесі [304]. Адже як свідчить аналіз судової практики, прийняття ухвал суду на підставі необґрунтованих клопотань трапляється досить часто [5]. Зокрема, матеріали Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності або від кримінального покарання вказують також на такі рекомендації: при вирішенні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд повинен переконатися, що діяння, яке поставлено особі за провину, дійсно мало місце, що воно містить склад злочину і особа винна в його вчиненні, а також що умови та підстави її звільнення від кримінальної відповідальності передбачені КК України, після цього можна постановити судове рішення у порядку, визначеному кримінально-процесуальним законом; ретельно перевіряти таку обставину як визнання вини, оскільки протягом досудового слідства та розгляду справи у суді, особа не визнає своєї вини, а вже після заявленого клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, вона визнає свою вину, що може свідчити не про щире каяття, а про бажання уникнути кримінальної відповідальності [376].

Тому вважаємо за необхідне вказати у ч. 1 ст. 288 КПК, що розгляд клопотання прокурора здійснюється у присутності сторін кримінального провадження та потерпілого, *його представника чи законного представника* в загальному порядку, передбаченому КПК.

Водночас ч. 2 ст. 285 КПК слід було б доповнити та зазначити, що п*отерпілому роз'яснюється можлива підстава звільнення від кримінальної відповідальності та наслідки її застосування.*

Крім того, відповідно до ч. 5 ст. 288 КПК ухвала суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути оскаржена в апеляційному порядку. З огляду на це, очевидним є направлення копій ухвали про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності

відповідним учасникам кримінального провадження, зокрема, потерпілому, який «має право одержувати копії процесуальних документів» (п. 13 ч. 1 ст. 56 КПК). Інакше оскарження такого рішення суду потерпілим, його представником, законним представником уявляється проблематичним.

Свого часу законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 12.07.2001 р., що втратив чинність у зв'язку з прийняттям КПК України 2012 р., пропонувалось врегулювати оскарження потерпілим рішення суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, дійовим каяттям, застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, з передачею особи на поруки та із закінченням строків давності. Передбачалось, що «при вирішенні питання про закриття кримінальної справи відповідно до статей 7, 7-1, 7-2, 8, 9, 10, 11-1 або при застосуванні до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру відповідно до статті 7-3 цього Кодексу суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого і в разі закриття справи повідомити про це потерпілого та його представника. Потерпілий або його представник можуть оскаржити рішення про закриття справи в апеляційному порядку» [262].

Вважаємо, що направлення копій ухвали про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності сторонам кримінального провадження та потерпілому необхідно законодавчо передбачити, для чого доповнити ч. 3 ст. 288 КПК, вказавши, що суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. *Копія ухвали про закриття кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності надсилається сторонам кримінального провадження, потерпілому, його представнику, законному представнику*.

5. Збирання доказів потерпілим шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок. Актуальна необхідність внесення окремих змін до положень кримінального процесуального закону, що будуть спрямовані на механізм забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію, пов'язана, зокрема, зі змінами щодо надання додаткових прав потерпілому збирати докази під час досудового розслідування. Так, О. Г. Шило справедливо зазначає, що серед заходів забезпечення кримінального провадження є такі, які безпосередньо спрямовані на збирання та збереження доказів: тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна [428, с. 357].

Відповідно до ч. 1 ст. 168 КПК тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК, а отже і потерпілий; кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно, а факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом.

Дієвим способом захисту прав та інтересів потерпілого є накладення під час досудового розслідування арешту на рухоме та нерухоме майно підозрюваного, або майно третьої особи, якщо вона отримала його безкоштовно або за вищою або нижчою ринковою вартістю і знала про вчинення злочину (згідно ч. 1 ст. 171 КПК з клопотанням про арешт майна до слідчого судді, суду має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільний позивач, тобто реалізація даного способу здійснюється після подачі цивільного позову в рамках кримінального провадження та набуття статусу цивільного позивача). Законодавець окремо вказує на зміст клопотання

слідчого, прокурора та клопотання цивільного позивача у кримінальному провадженні про арешт майна (ч. 2, 3 ст. 171 КПК).

Також відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 170 КПК завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження; слідчий, прокурор повинні вжити необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема шляхом витребування необхідної інформації у Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб. У разі ж, якщо ці обставини, на які законодавець вказує як на ризики (ч. 1 ст. 173 КПК), не будуть доводити необхідність арешту, слідчий суддя, суд відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна, при чому доведення наявності ризиків покладається на особу, що подала клопотання. Але ж клопотання може подати і цивільний позивач, в той час як законодавець вимагає тільки від слідчого, прокурора «вжити необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема шляхом витребування необхідної інформації у Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб» [139]. Разом з тим, в порядку, передбаченому ст. 171 КПК, у клопотанні цивільного позивача повинно бути зазначено виключно розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір позовних вимог, та докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди. Водночас, у клопотанні слідчого, прокурора повинні бути зазначені, зокрема, підстави і мета відповідно до положень ст. 170 КПК та відповідне обґрунтування необхідності арешту майна, документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і

докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми особами таким майном.

Погоджуємося з думкою про те, що «на професійний захист прав потерпілого звертається недостатньо уваги, оскільки вважається, що він достатньо захищений діяльністю слідчого та прокурора в кримінальному провадженні. Насправді ж сторона державного обвинувачення не завжди забезпечує приватні інтереси особи, якій злочином завдано шкоду. Як правило, слідчий та прокурор більше уваги приділяють більш важливим, резонансним справам, справам, які перебувають на контролі керівництва, справам, де особливо активну позицію займає сторона потерпілого, справам, у яких працюють адвокати підозрюваного. В інших випадках часто інтереси потерпілого залишаються поза захистом» [205, с. 64].

В даному випадку вважаємо за можливе передбачити «повноцінну» участь потерпілого, його представника, законного представника під час вирішення питання про арешт майна, особливо з врахуванням того, що законодавець задля задоволення клопотання про арешт майна і так передбачив необхідність доведення наявності ризиків (абз. 2 ч. 1 ст. 170 КПК) особою, що подала відповідне клопотання, та водночас обмежив цивільного позивача у вимогах до його клопотання. Тому приходимо до розуміння того, що для захисту своїх законних прав та інтересів, з метою забезпечення цивільного позову та відповідно обґрунтування клопотання про арешт майна потерпілий має набути права клопотати про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, збирати докази для доведення необхідності арешту та наявності відповідних ризиків, передбачених КПК, а також оскаржувати повну або часткову відмову у задоволенні клопотання. При цьому, не слід повʼязувати звернення потерпілого з клопотанням виключно з поданням цивільного позову, оскільки допустимі випадки, за яких потерпілий ще не встиг подати цивільний позов (тобто не набув статусу цивільного позивача, адже логічно, що подати цивільний позов особа може після набутя статусу потерпілого та ознайомленням з памяткою про права та обов’язки потерпілого, зокрема, й з правом на відшкодування

завданої кримінальним правопорушенням шкоди), а накласти арешт на майно підозрюваного може виникнути потреба негайно після вчинення ним кримінального правопорушення, доки підозрюваний не позбувся так чи інакше свого майна. Невжиття заходів по забезпеченню кримінального провадження шляхом накладення за ініціативою цивільного позивача (потерпілого) арешту на майно може призвести до знищення, пошкодження або відчуження майна у власність іншим особам, що в подальшому позбавить потерпілого можливості відшкодувати заподіяну шкоду.

У літературі пропонується закріпити у ч. 7 ст. 173 КПК положення: «Особа, на майно якої накладено арешт, її захисник, законний представник, представник мають право оскаржити судове рішення щодо арешту майна» [40, с. 160]. Вважаємо, що й потерпілий має набути такого права, коли мова йде про можливість оскаржити відмову у задоволенні клопотання про арешт майна або часткове задоволення клопотання про арешт майна (що передбачено п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК).

Згідно ч. 7 ст. 173 КПК копія ухвали про арешт тимчасово вилученого майна «негайно після її постановлення вручається слідчому, прокурору, а також присутнім під час оголошення ухвали…». Вважаємо, таку копію ухвали слід вручати також потерпілому, його представнику чи законному представнику. Адже потерпілий має набути права оскаржити відповідну ухвалу навіть у тому разі, коли клопотання про арешт майна було подано не ним, в даному разі прояв кримінально-процесуальної активності буде продиктований метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (забезпечення цивільного позову). Підкреслимо: арешт майна в інтересах потерпілого/цивільного позивача дає право потенційному підозрюваному зрозуміти, що вони мають справу з юридично сильним потерпілим, який буде доводити свою правоту і можливо – працювати більше, ніж прокурор і слідчий разом взяті.

Щодо надання потерпілому тимчасового доступу до речей і документів, їх вилучення, то тут, на нашу думку, потерпілий має набути таких же прав, як

сторона захисту, оскільки допоки законодавець не передбачив можливість звернення потерпілого з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів. Так, необхідно враховувати, що оскільки одним із механізмів витребування документів і даних, передбачених КПК, є процедура тимчасового доступу до речей і документів, передбачених главою 15 КПК, оперативні підрозділи мають право звертатися до слідчих суддів суду першої інстанції з клопотанням про тимчасовий доступ до таких документів згідно з правилами, встановленими ст.ст.159 – 166 КПК, та з урахуванням специфіки суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та мети її здійснення (зокрема, змісту та обгрунтування клопотання, додатків до клопотання, підстав для його задоволення тощо) [377].

Тобто необхідно доповнити ч.1 ст. 159 КПК, ч. 1, п. 7 ч. 2 ст. 160 КПК, ч. 2, 4, 5, 6, 7 ст. 163 КПК, ст. 166 КПК, вказавши, що тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження, а також *потерпілому, його представнику чи законному представнику* особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку); також вказати на право *потерпілого, його представника чи законного представника* звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, брати участь у розгляді такого клопотання та обов'язок довести наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів або можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів (пр наданні тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю); а також право клопотати про дозвіл на проведення обшуку згідно з положеннями КПК з метою відшукання та вилучення зазначених речей і документів.

Слід зауважити, окремі проблеми щодо реалізації потерпілим права на процесуальну комунікацію шляхом звернення з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів пов'язані із доступом до таких речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю (ст. 162 КПК), зокрема, відомості, що становлять державну таємницю. Окремі особливості порядку провадження, пов'язаного з державною таємницею, встановлюються ч. 6 ст. 163 КПК, що передбачає особливості надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять відомості, що становлять державну таємницю – він не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону. Відповідно до п. 6 ст. 160 КПК у клопотанні має бути вказівка на можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю.

Щодо доступу до конкретних матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, то процедура його отримання залежить від процесуального статусу учасника кримінального провадження. Так, потерпілому та його представнику (як, до речі, і захисникам, законним представникам підозрюваного, обвинуваченого) такий доступ надається рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора або суду про надання доступу до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв, яке приймається у формі наказу або письмового розпорядження (виняток встановлюється лише щодо іноземців та осіб без громадянства, яким доступ до державної таємниці надається у виняткових випадках на підставі міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана ВР України, або письмового розпорядження Президента України з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки України на підставі пропозицій Ради національної безпеки і оборони України (ч. 7 ст. 27 ЗУ «Про державну таємницю»).

Доступ особи до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, крім норм Кримінального процесуального кодексу України, урегульований також Законом України «Про інформацію» [274], «Про державну таємницю» [265], підзаконними нормативними актами [271]. Так, громадяни, юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною на власні кошти, або такою, що є предметом їхнього професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного й іншого інтересу і не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної, та встановлюють для неї систему (способи) захисту. Винятком є інформація комерційного і банківського характеру, а також інформація, правовий режим якої встановлено Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України (з питань статистики, екології, банківських операцій, податків тощо), та інформація, приховування якої загрожує життю і здоров'ю людей. Таємна інформація – це інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі. Віднесення інформації до категорії таємних відомостей, які становлять державну таємницю, і доступ до неї громадян здійснюється відповідно до закону про цю інформацію. Порядок обігу таємної інформації та її захисту визначають відповідні державні органи за умови додержання вимог, передбачених законом [274]. Згідно зі ст.1 Закону України «Про державну таємницю», державна таємниця – це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України і які визнані в порядку, встановленому цим законом, державною таємницею та підлягають охороні з боку держави. Тобто таємна інформація поділяється на державну таємницю та іншу передбачену законом таємницю.

Разом з тим, наприклад, за письмовим запитом слідчого, прокурора, суду лікарська таємниця (на відомості про яку у п. 2 ст. 162 КПК законодавець вказує як на охоронювану законом таємницю, яка міститься в речах і документах) може бути розголошена без згоди особи чи її законних представників при провадженні досудового слідства, судового розгляду або складання досудової доповіді щодо обвинувачених (ч. 4 ст. 6 Закону України «Про психіатричну допомогу» [283]). Також відомості про результати тестування особи з метою виявлення ВІЛ, про наявність або відсутність в особи ВІЛ-інфекції є конфіденційними та становлять лікарську таємницю, їх передача «іншим третім особам» дозволяється лише за рішенням суду в установлених законом випадках (ст. 13 Закону України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та соціальний захист населення» [270]). Відомості про лікування особи в наркологічному закладі можуть бути надані «лише правоохоронним органам у разі притягнення цієї особи до кримінальної або адміністративної відповідальності» (ч. 5 ст. 14 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними» [272]).

Таким чином, робимо висновок, що відсутність охоронюваної законом таємниці, в тому числі державної таємниці, у речах та документах є однією із суттєвих умов, від якої залежить надання тимчасового доступу до них. Тому, вважаємо, для забезпечення права на процесуальну комунікацію потерпілого, його представника, законного представника щодо тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, слід передбачити можливість доручення забезпечення проведення вилучення речей і документів, тимчасовий доступ до яких отриманий потерпілим, його представником, законним представником за рішенням суду, слідчому, прокурору. У зв’язку з цим, на нашу думку, ч. 2 ст. 160 КПК слід доповнити п. 8, в якому вказати на *обґрунтування необхідності доручити вилучення речей і оригіналів або копій документів слідчому, прокурору у випадку подання*

клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, потерпілим, його представником чи законним представником.

Крім того, з цією ж метою доповнити ч. 6 ст. 163 КПК вказівкою на те, що с*лідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, та доручає забезпечення їх вилучення слідчому, прокурору, у випадку подання клопотання потерпілим, його представником чи законним представником з обґрунтуванням такої необхідності*.

Анлізуючи, зокрема, положення ч. 5, 6, 7 ст. 163 КПК, розуміємо, що не доведення стороною кримінального провадження (а, на нашу думку, і потерпілим як ініціатором звернення з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів) наявності достатніх, передбачених законодавцем, підстав веде до необхідності прийняття рішення про відмову у задоволенні клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів. Разом з тим, законодавець не передбачає можливості оскарження даного рішення на стадії досудового розслідування. Згідно п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК оскарженню підлягає виключно ухвала слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа – підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність. Тому пропонуємо доповнити п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК вказівкою на *відмову у тимчасовому доступі до речей і документів.*

Відповідно до ч. 3 ст. 99 КПК сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов’язані надати суду оригінал документа (всі випадки надання дублікатів окремо передбачені КПК ч. 4 ст. 99). Водночас, практиці відомо, що суди зазвичай не визнають копії документів процесуальним джерелом доказів.

Згідно ч. 3 ст. 93 КПК потерпілий здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, а п. 2 ч. 5 ст. 99 КПК вказує, що для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо оригінал документа не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур. Важко вказати в даному разі на чіткість визначення правової регламентації в КПК України щодо цього питання.

В літературі доречно зазначається, що на практиці існує ще один спосіб отримання доказів, а саме прийняття стороною обвинувачення доказів у випадку їх добровільного надання юридичними чи фізичними особами з власної ініціативи. Однак, статусу доказів зазначені речі і документи набудуть після їх огляду та приєднання до кримінального провадження, про що сторона обвинувачення складе відповідний протокол. Таким чином, чинний КПК України необхідно доповнити таким способом отримання доказів, як прийняття доказів у випадку їх добровільного надання юридичними чи фізичними особами з власної ініціативи. Зазначене свідчить про спрощення процесуальної форми отримання доказів. Як вбачається, більш чітка правова регламентація в КПК України отримання доказів вищевказаними способами сприятиме забезпеченню можливості здійснення перевірки й оцінки доказів з точки зору їх належності та допустимості [55].

Також зазначимо, що аналіз матеріалів кримінальних проваджень підтверджує значимість опитування під час одержання первинної інформації про кримінальне правопорушення [374]. Між тим, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України, потерпілий має право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не вважаються джерелом доказів (показання як докази можуть бути надані лише під час допиту). Надання показань з чужих слів, що ґрунтуватиметься «на поясненні іншої особи» (ч. 1 ст. 97 КПК) в такому випадку, вважаємо, в більшості

епізодів буде малоефективним, адже «суд може визнати доказами показання з чужих слів, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами» (ч. 4 ст. 97 КПК). До речі, помітно, що тут законодавець знову забуває врахувати думку потерпілого в кримінальному провадженні, вказуючи виключно на необхідність згоди сторін. Тому поясненням учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою, отриманим потерпілим, його представником, законним представиком у рамках кримінального провадження, необхідно надати статус доказів (на нашу думку, їх слід віднести до першоджерел, первинних доказів).

6. Допит потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні за ініціативою потерпілого. Якщо розглядати особливості співвідношення категорій рівності та однаковості в різних формах прояву доказування в навколишньому світі, то, зважаючи на різні засоби, які регламентовані законом та використовуються сторонами в процесі формування правової позиції (як власної, так й інших суб'єктів доказування), то тут можна говорити про рівні, але не однакові права сторін. Коли ж йдеться про дослідження правових позицій, їх представлення та обґрунтування перед судом, сторони мають саме однакові права, що обумовлює посилення процесуальної активності сторін, а отже сприяє здійсненню дійсно змагального кримінального провадження [436, с. 175]. Рівність прав (обов'язків) полягає в тому, що «кожен з учасників судового процесу наділений правами і несе обов'язки, що адекватні його процесуальному становищу» [155, с. 86].

Справедливо зауважує М. А. Островська, акцентуючи увагу саме на процесуальному статусі та можливостях потерпілого в кримінальному провадженні: «Права потерпілого та адвоката-представника мають бути максимально детально врегульовані та не відрізнятися (за винятком відповідної специфіки статусу учасника кримінального провадження) від процесуальних прав обвинуваченого та адвоката-захисника» [205, с. 67].

Вважаємо, питання необхідності забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію в умовах змагального кримінального провадження постає і у зв'язку з проведенням допиту потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК) та обґрунтовується, зокрема, наступним:

необхідністю забезпечення присутності потерпілого, його представника, законного представника в будь-якому разі під час проведення допиту потерпілого під час досудового розслідування слідчим суддею відповідно до ст. 225 КПК. Так, згідно ч. 3 ст. 223 КПК має бути забезпечена присутність під час проведення слідчих (розшукових) дій осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути порушені. Згідно п. 4 ч. 2 ст. 56 КПК потерпілий має право брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення. Вважаємо, потерпілий має набути права бути присутнім при допиті свідка сторони захисту, а в судовому засіданні має право задавати питання, висловлювати зауваження;

необхідність забезпечення ініціації потерпілим, його представником, законним представником допиту свідка, потерпілого, тобто право потерпілого звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді згідно правил, передбачених положеннями ст. 225 КПК. Серед нормативно-правових підстав для проведення допиту, зокрема, потерпілого законодавець вказує на існування небезпеки для його життя і здоров'я, тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань. По-перше, перелік таких підстав не є вичерпним, по-друге, знати про відповідні підстави у деяких випадках може тільки потерпілий. Серед таких підстав, наприклад, можна вказати на погрози з боку підозрюваного, його близьких родичів або погрози членів організованого злочинного угрупування, що сприймаються потерпілим як реальні; термінове довгострокове відрядження; терміновий довгостроковий від'їзд чи зміна місця проживання за сімейними обставинами; виникнення

(діагностування) захворювання, про що потерпілий не бажає розповсюджуватися тощо. Забезпеченню права потерпілого на процесуальну комунікацію та оперативності кримінального провадження слугувала б в даному разі, на нашу думку, можливість ініціації потерпілим, його представником, законним представником допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. «Із невідомих причин потерпілого до таких суб'єктів *(суб'єктів звернення з клопотанням про допит під час досудового розслідування в судовому засіданні – авт.)* не віднесено, хоча він може мати особисту зацікавленість у такому допиті, однак передбачено ініціативу представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження щодо проведення допиту, що вважаємо нелогічним, адже, як і потерпілий у досудовому розслідуванні, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не віднесений до сторін кримінального провадження», – зазначає І. В. Гловюк [41, с. 274-281];

потерпілий має набути права ініціювати перед слідчим суддею розгляд клопотання про допит свідка зі свого боку так само як це може реалізувати сторона захисту;

потерпілий має набути права ініціювати перед слідчим суддею в тому числі розгляд клопотання про одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб відповідно до ст. 225 КПК, якщо в провадженні кілька свідків, показання яких різняться, і відносно хоча б одного з них існують нормативно-правові підстави проведення допиту за правилами ст. 225 КПК. Зокрема, згідно п. 3 ч. 3 ст. 56 КПК потерпілий має право брати участь у безпосередній перевірці доказів. З цією метою, в тому числі, й проводиться одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб слідчим суддею під час досудового провадження [304].

В кожному з випадків потерпілий у клопотанні повинен обґрунтувати свої доводи щодо нормативно-правових підстав проведення допиту слідчим суддею за правилами, передбаченими ст. 225 КПК та додати до клопотання необхідні копії матеріалів.

Вирішуючи зазначене питання, А. В Хаммуді пропонує доповнити перше речення ч. 1 ст. 225 КПК таким змістом: після слів «...достовірність показань» додати «сторони кримінального провадження як зі сторони обвинувачення (слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, потерпілий, законний представник), так і зі сторони захисту (підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий)» [417, с. 280]. Але ж потерпілого під час досудового провадження не можна віднести до сторони обвинувачення згідно положень чинного КПК України.

Враховуючи вищенаведене, пропонуємо забезпечити ініціативу та участь потерпілого під час допиту слідчим суддею в досудовому розслідуванні та внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 225 КПК.

Забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію таким чином в ряді випадків сприятиме рівності, змагальності, оперативності досудового провадження.

7. Щодо початку досудового розслідування за ініціативи потерпілого. Вважаємо, наділення потерпілого правом на оскарження рішення, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, в тому числі рішення про відмову у початку досудового розслідування, обумовлюється й необхідністю забезпечення активної його участі у процесі доказування.

Прийняття рішення про початок досудового розслідування та внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР пов’язано з початковим етапом кримінально-процесуальної активності потерпілого, яка може та має бути реалізована у розумний строк, без невизначеностей та зволікань виключно за умови належного врегулювання процедури початку кримінального провадження. Тобто якщо потерпілий знає про обов’язок слідчого, прокурора не пізніше 24 годин після отримання від потерпілого заяви про вчинення кримінального правопорушення, яким йому завдано шкоду, прийняти відповідне процесуальне рішення та почати або відмовити у початку досудового розслідування, то він чітко усвідомлює, з якого моменту може за потреби реалізувати своє право на процесуальну комунікацію в

аспекті заявлення клопотань, збирання доказів або ж оскарження відмови у початку досудового розслідування. Відсутність обов'язку слідчого, прокурора прийняти відповідне рішення про початок досудового розслідування, що узгоджувалося б з ч. 3 ст. 110 КПК, веде виключно до відтягування та очікування на «внесення відомостей», навіть не зважаючи на вказівку, що їх внесення до ЄРДР має відбутись згідно ч. 1 ст. 214 КПК не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. А якщо не відбулось? Як потерпілий має зрозуміти, що відомості протягом 24 годин не були внесені до ЄРДР? І скільки ще годин необхідно йому затратити, щоб це зясувати? Наразі ст. 56 КПК не передбачає права потерпілого бути поінформованим про невнесення відповідних відомостей. Потім згідно ч. 1 ст. 304 КПК потерпілий має 10 днів на подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, а якщо скарга подана після закінчення строку, передбаченого частиною першою цієї статті, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або слідчий суддя за заявою особи не знайде підстав для його поновлення (п. 3 ч. 2 ст. 304 КПК), то скарга потерпілому повертається, що не позбавляє потерпілого права повторного звернення до слідчого судді (ч. 7 ст. 304 КПК). У випадку, якщо скарга розглядається слідчим суддею – це ще 72 години з моменту надходження скарги (ч. 2 ст. 306 КПК).

Натомість отримана у визначений законом строк копія постанови про відмову у початку досудового розслідування чітко вказує на момент початку реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого щодо можливості оскарження відповідного процесуального рішення. Намагаючись відійти від «застарілих минулих» понять, визначень, інститутів, пов'язаних з відмовою у початку досудового розслідування (порушенням кримінальної справи або відмови у її порушенні), законодавець у чинному КПК України вказує на «невнесення відомостей» як на бездіяльність, що підлягає оскарженню. Однак по суті невнесення відомостей і є процесуально неоформленою відмовою у початку досудового розслідування або ще гірше –

непрофесіоналізмом і безвідповідальністю окремих службових осіб, яких законодавець змушує потерпілого попередити чи то прилякати, оскаржившибездіяльність, після чого «слідчий чи прокурор можуть самостійно скасувати рішення, передбачені пунктами 1, 2, 5 і 6 частини першої статті 303 цього Кодексу, припинити дію чи бездіяльність, які оскаржуються, що тягне за собою закриття провадження за скаргою» (ч. 2 ст. 305 КПК) [139].

Так, ухвалою слідчого судді Приморського районного суду м. Маріуполя від 08 січня 2019 року скаргу ОСОБА_1 на бездіяльність начальника ГУНП в Донецькій області щодо невнесення відомостей до ЄРДР залишено без розгляду, оскільки від заявника надійшла заява про залишення скарги на бездіяльність начальника ГУНП в Донецькій області щодо невнесення відомостей до ЄРДР без розгляду [405].

Наприклад, слідчий суддя Автозаводського районного суду м. Кременчука в ухвалі від 11.01.2019 року зазначає наступне: «Зобов'язати уповноважених осіб Кременчуцького ВП ГУНП в Полтавській області вирішити питання про внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про кримінальне правопорушення, викладених в повідомленні ОСОБА_1 від 04 січня 2019 року» [395] (як має бути вирішено це питання залишається майже загадкою, а ухвала оскарженню не підлягає).

Таким чином, прагнучи досягти максимальної оперативності досудового розслідування, законодавець натомість тільки ускладнює процедуру початку кримінального провадження.

Метою реформування кримінального процесуального законодавства в даному разі мав би бути не надуманий «безвідмовний» початок досудового розслідування за кожною заявою, повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення. Особливо, враховуючи те, що законодавець чітко вказує, що відомості до ЄРДР слід вносити тільки про «вчинене кримінальне правопорушення». Тому, вважаємо, початок досудового розслідування має бути чітко регламентовано, а прийняття рішення у формі постанови про початок досудового розслідування – обов’язок слідчого, прокурора відповідно

до ст. 25, 36, 40, ч. 3 ст. 110 КПК. При чому, підкреслимо, рішення про відмову у початку досудового розслідування не слід ототожнювати з «відмовою у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення», яка згідно ч. 4 ст. 214 КПК не допускається. Саме на підставі прийнятої та зареєстрованої згідно закону заяви, що пройде протягом 24 годин швидку дослідчу перевірку, і має бути прийнято рішення щодо початку досудового розслідування або щодо відмови у його початку. При чому потерпілий має право і отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію (п. 2 ч. 2 ст. 56 КПК), і отримувати вже після внесення відомостей про кримінальне правопорушення витяг з ЄРДР та копію постанови про початок досудового розслідування (відмову у початку досудового розслідування).

Відповідно, вважаємо за необхідне внести зміни до ч. 1 ст. 303 КПК та окремим пунктом передбачити можливість оскарження потерпілим, його представником, законним представником рішення слідчого, дізнавача, прокурора про відмову у початку досудового розслідування. Тому ч. 1 ст. 303 КПК слід доповнити окремим підпунктом 1-1 у такій редакції: «*1-1) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про початок/відмову у початку досудового розслідування – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником, чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження»*.

Також погоджуємось з пропозицією щодо внесення змін до ч. 1 ст. 214 КПК [14, с. 7-8] та з врахуванням висловлених раніше думок, вважаємо за можливе викласти ч. 1 ст. 214 КПК України у наступній редакції:

«Слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення, зобов’язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, *винести постанову про початок досудового розслідування та розпочати його або*

постанову про відмову у початку досудового розслідування. Слідчий, прокурор через 24 години з моменту внесення таких відомостей зобов'язаний надати заявнику, *потерпілому* витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань *та копію постанови про початок/відмову у початку досудового розслідування.* Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування».

Крім того, п. 1 ч. 2 ст. 56 КПК слід доповнити окремим підпунктом та викласти в цілому з врахуванням попередніх пропозицій у слідуючій редакції:

«1) на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення;

1-1) отримувати копію постанови про початок досудового розслідування або копію постанови про відмову у початку досудового розслідування не пізніше 24 годин з моменту подання заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення;

1-2) отримувати копію постанови про визнання його потерпілим або копію постанови про відмову у визнанні його потерпілим не пізніше 24 годин з моменту подання заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого».

З врахуванням запропонованих змін слід також визначити поняття досудового розслідування та внести зміни до п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК.

Крім того, у першому реченні ч. 2 ст. 214 КПК слід вказати також *прийняття постанови про початок досудового розслідування*. Все це, на нашу думку, не суперечитиме ні логіці, ні лексиці законодавця, який наразі також вказує на початок досудового розслідування як відправну точку кримінального провадження. Зокрема, згідно ч. 6 ст. 214 КПК слідчий невідкладно у письмовій формі повідомляє керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості, передбачені частиною п'ятою цієї статті.

8. Щодо забезпечення реалізації права потерпілого на процесуальну комунікацію у зв'язку з врученням письмового повідомленням про підозру та складанням обвинувального акту. Аналіз сучасних досліджень, присвячених питанням забезпечення прав потерпілого знати сутність підозри та обвинувачення [109, с. 341-346], зокрема, інформування потерпілого щодо змісту письмового повідомлення про підозру вказують на те, що проблемою застосування п. 2 ч. 1 ст. 56 КПК є той факт, що законодавцем не визначено, яким чином слідчий або прокурор мають забезпечити реалізацію права потерпілого знати сутність підозри у кримінальному провадженні; також не визначено, в який термін слідчий або прокурор мають забезпечити реалізацію зазначеного права [174, с. 140].

Не знаходимо вирішення даного питання в окремих пропозиціях щодо оформлення процесуального рішення про притягнення особи як підозрюваного постановою, що виступатиме юридичною підставою визнання особи підозрюваною, зокрема, пропозиції вказівок на те, що: «копія постанови вручається підозрюваному одночасно з врученням письмового повідомлення про підозру» (А. В. Андрейчук) [7, с. 200-205], «копія постанови має бути вручена підозрюваному не пізніше двох днів з моменту її винесення слідчим, прокурором» (Г. М. Гапотченко) [33, с. 160-165], «під час вручення постанови про підозру слідчий чи прокурор зобов'язані оголосити та роз'яснити її зміст, вручити її копію, роз'яснити підозрюваному його процесуальні права шляхом вручення відповідної пам'ятки» (В. О. Гринюк) [55].

Разом з тим, підтримуємо думку щодо необхідності доповнити ст. 278 КПК нормою про обов'язок слідчого, прокурора вручити копію письмового повідомлення про підозру також потерпілому [109, с. 345-346] та вважаємо за необхідне вказати у ч. 1 ст. 278 КПК, що *копія письмового повідомлення про підозру вручається потерпілому, його представнику чи законному представнику не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту його складання слідчим або прокурором*.

Такі доповнення до положень чинного КПК України, вважаємо, будуть необхідні особливо з врахуванням того, що «у випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язаний виконати дії, передбачені статтею 278 цього Кодексу» [139].

Також підкреслимо: Верховний Суд у постанові від 20.12.2018 р. вказав на наслідки відсутності заяви потерпілого при перекваліфікації діяння підозрюваного на злочин, кримінальне провадження за яким здійснюється у формі приватного обвинувачення. Суд зазначив, що якщо під час досудового розслідування у кримінальному провадженні у формі державного обвинувачення виникли підстави для складання повідомлення про підозру або про зміну раніше повідомленої підозри з перекваліфікацією діяння підозрюваного на злочин, за яким кримінальне провадження згідно зі ст. 477 КПК України може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого, то прокурор або слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний з'ясувати з цього приводу думку потерпілого і має право скласти відповідно повідомлення про підозру або нове повідомлення про змінену підозру лише за наявності письмової заяви потерпілого про вчинення щодо нього злочину приватного обвинувачення. При цьому відповідно до вимог ст. 279 КПК України слідчий, прокурор зобов'язаний виконати дії, передбачені статтею 278 цього Кодексу, у тому числі невідкладно внести до Єдиного реєстру досудових розслідувань дату та час повідомлення про підозру, правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність [228].

Тому, вважаємо за доцільне доповнити також ст. 279 КПК окремим пунктом 2 такого змісту:

«У випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри з перекваліфікацією діяння підозрюваного на кримінальне правопорушення, передбачене ст. 477 цього Кодексу, слідчий,

дізнавач, прокурор зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого та скласти повідомлення про підозру або нове повідомлення про змінену підозру за письмовою згодою потерпілого».

Крім того, право потерпілого знати сутність підозри та обвинувачення, а також право потерпілого отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування має бути забезпечено шляхом надання копії обвинувального акту потерпілому. Поділяємо думку, що доцільно закріпити обов'язок прокурора щодо вручення потерпілому копії обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та копію реєстру матеріалів досудового розслідування, аналогічно як і підозрюваному. «Прочитавши обвинувальний акт, потерпілий зможе ретельно проаналізувати всі обставини, викладені в ньому, можливо згадати якісь деталі, пропущені ним під час давання показань, зробити необхідні виписки та більш детально та ґрунтовно підготується до участі у судовому розгляді…» [221].

Тому відповідним чином мають бути переглянуті положення ст. 293 КПК, яку слід доповнити вказівкою на право *потерпілого, його представника чи законного представника* отримати копії обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та копії реєстру матеріалів досудового розслідування.

Крім того, у ст. 284 КПК України вказано, що потерпілому надсилається копія постанови про закриття кримінального провадження і він її може оскаржити. Однак КПК України не передбачає можливість потерпілого на ознайомлення з матеріалами розслідування в разі, якщо справу закрито (ст. 221 КПК України). Виникає запитання: про яку ефективність оскарження можна говорити, якщо потерпілий навіть не в змозі проаналізувати підстави для винесення такого рішення слідчим, прокурором? Таке положення вимагає негайного виправлення на законодавчому рівні. Потерпілий повинен мати право на доступ до матеріалів закінченого досудового розслідування [221].

Оскільки ст. 221 КПК передбачає виключно ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, а право, зокрема потерпілого, на ефективне оскарження рішення слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження має передбачати механізм реалізації, вважаємо за необхідне доповнити ч. 4 ст. 284 КПК, вказавши, що с*лідчий, прокурор зобов'язані за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надати матеріали завершеного досудового розслідування для ознайомлення. Під час ознайомлення з матеріалами завершеного досудового розслідування особа, що його здійснює має право робити необхідні виписки та копії*.

Отже, досліджуючи особливості комунікації та кримінально-процесуальної активності потерпілого як суб'єкта доказування, ми намагалися з'ясувати, чи може бути і як може бути реалізована ініціатива потерпілого щодо збирання доказів під час досудового провадження, які комунікативні бар'єри закладає законодавець щодо цього та як останні перетворити на комунікативні гарантії.

Таким чином, обов'язок доказування (юридичний обов'язок) обставин, що складають предмет доказування, покладається на слідчого, прокурора і визначається кримінально-процесуальною нормою, а за його невиконання передбачена санкція; проте тягар доказування, що покладається на потерпілого має визначатися наданим кримінальним процесуальним законом правом потерпілого подавати докази та заявляти клопотання, правом на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, правом брати участь у безпосередній перевірці доказів, правом підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання обвинувачення. Таким чином, тягар доказування виступатиме засобом забезпечення кримінально-процесуальної активності потерпілого, виражатиме принцип змагальності в дії. З точки зору всебічності, повноти й неупередженості дослідження обставин кримінального провадження надзвичайно важливо, щоб потерпілий, його представник, законний

представник брали активну участь в доказовій діяльності, тому користування тягарем доказування, що «стає процесуальним правом» [67] повинно бути забезпечено у максимально можливому обсязі. Тільки такий максимально можливий обсяг дозволить забезпечити право потерпілого на процесуальну комунікацію як окремого самостійного учасника кримінального провадження та суб'єкта кримінально-процесуального доказування.

3.4. Комунікативна позиція потерпілого щодо відшкодування (компенсації) йому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням

У більшості демократичних країн світу рівень охорони прав, свобод та законних інтересів громадян вимірюється їх нормативним забезпеченням та кримінально-правовим захистом, який набуває особливого значення при розслідуванні фактів посягання на життя, здоров'я чи майно громадян, оскільки це пов'язано з грубим порушенням природних прав особи, заподіянням моральної, фізичної чи майнової шкоди. Слід визнати, що найважливіше право потерпілого, що передбачене чинним КПК України, − це право потерпілого на відшкодування (компенсацію) завданої кримінальним правопорушенням шкоди – невід'ємне право громадянина, елемент правового статусу особи. Це право потерпілого гарантовано державою, але, нажаль, найменш нею захищене. «…Жертва злочину залишилася відносно забутою фігурою в кримінологічній політиці нашої держави, – справедливо зауважує В. О. Туляков. – Гуманізація політичної свідомості в Україні припускає реальний поворот системи кримінальної юстиції до проблеми потерпілих від злочинів» [371].

Незадовільним стан забезпечення прав, свобод та законних інтересів потерпілого є не тільки в межах нашої держави. За даними Міжнародного огляду з питань злочинності (віктимізації), більше половини жертв злочинів в усьому світі не задоволені ставленням державних органів до їх скарг та

розмірами відшкодованих збитків [162]. Проте в Україні ця проблема надзвичайно злободенна, якщо не сказати катастрофічна.

«Більшість нами опитаних потерпілих, − зазначає Г. В. Дідківська, − вважає, що законодавче врегулювання прав потерпілого є таким, що не відповідає конституційним гарантія його прав на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. 78 потерпілих зі 120 (а це 65%) висловилися за посилення гарантій із боку держави щодо відшкодування шкоди потерпілому» [74, с. 187-188].

Під час прийняття низки організаційно-правових заходів щодо створення державних інституцій з відшкодування матеріальної і моральної шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень варто виходити з міжнародних стандартів захисту прав людини у кримінальному процесі як зводу основних принципів забезпечення прав людини, встановленого міжнародними правовими актами, які є обов'язковими для виконання всіма національними органами під час здійснення кримінального провадження у разі їх ратифікації Верховною Радою України [217, с. 118-123].

Основними міжнародними правовими актами у цій сфері є Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою від 29.11.1985 р. [70], Європейська конвенція про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких злочинів від 24.11.1983 р. [78], Резолюція (77)27 Комітету Міністрів Ради Європи про відшкодування потерпілим від злочину від 28.09.1977 р. [308], Рекомендація №R(85)11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про становище потерпілого в межах кримінального права і провадження від 28.06.1985 р. [309], Рекомендація Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про допомогу потерпілим від злочинів від 14.06.2006 р. [310], Директива Ради Європейського Союзу 2004/80/ЕС щодо відшкодування потерпілим від злочинів від 29.04.2004 р. [73], Директива Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу 2012/29/EU про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину, а також заміну

Рамкового Рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA від 25.10.2012 р. [72].

Так, відповідно до ч. 12, 13 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою від 29.11.1985 р. «в тих випадках, коли компенсацію неможливо отримати у повному об'ємі від правопорушника або з інших джерел, державам слід приймати заходи щодо надання фінансової компенсації:

a) жертвам, які в результаті тяжких злочинів отримали значні тілесні ушкодження чи суттєво підірвали своє фізичне чи психічне здоров'я;

b) сім'ям, зокрема, утриманцям осіб, які померли чи стали фізично або психічно недієздатними в результаті такої віктимізації» [70].

Велика Палата Верховного Суду підкреслює: «Будь-яка шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням, може і повинна бути компенсована своєчасно та в повному обсязі безвідносно до того, чи відбулося чи не відбулося примирення….» [227].

Слід сприяти створенню, укріпленню і розширенню національних фондів з надання компенсацій жертвам. За необхідності в цих цілях можуть створюватися й інші фонди, в тому числі в тих випадках, коли держава, громадянином якої є жертва, не взмозі відшкодувати жертві завдану їй шкоду [201].

Відповідно до Європейської конвенції про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких злочинів від 24.11.1983 р., «коли відшкодування збитків не може бути забезпечено з інших джерел, держава повинна взяти це на себе щодо наступних категорій:

a) для тих, яким в результаті умисного насильницького злочину була нанесена серйозна шкода фізичному стану чи здоров'ю;

b) для тих, які знаходились на утриманні померлих в результаті такого злочину.

Відшкодування шкоди … здійснюється навіть в тому випадку, якщо злочинець не може бути підданий судовому переслідуванню чи бути

покараний. Компенсація повинна покривати залежно від випадку у крайньому разі слідуючі частини шкоди: втрату заробітку, затрати на ліки і госпіталізацію, затрати на похорон і у випадках, що стосуються утриманців, – утримання» [78].

Європейська конвенція про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких злочинів ратифікована більше ніж 25 державами світу, проте Україна поки що не ратифікула Конвенцію. Хоча у 2005 р. під час Європейської конференції міністрів юстиції у м. Гельсінкі щодо посилення захисту прав потерпілих українська сторона приєдналася до Конвенції.

Також відповідно до Директиви Ради Європейського Союзу 2004/80/ЕС щодо відшкодування потерпілим від злочинів від 29.04.2004 р. [73] потерпілі від злочину в Європейському Союзі повинні мати право на належне відшкодування за завдану шкоду, незалежно від того, де у Європейському Співтоваристві було вчинено злочин.

Загальноєвропейська тенденція до посилення захисту прав потерпілих від злочинів була ініційована ФРН, в якій відповідний Закон про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів було ухвалено ще 11 травня 1976 р. Наприкінці 70-х рр. XX ст. у ФРН був створений спеціальний фонд потерпілих, із коштів якого держава відшкодовувала їм завдану шкоду. ФРН й ініціювала ухвалення Конвенції у 1983 р.

У Королівстві Нідерланди урядова Директива піклування про потерпілих була прийнята в 1995 р. У Королівстві Бельгія закон, який суттєво реформував кримінальне процесуальне право також і в наведеному аспекті, був ухвалений 12 березня 1998 р. У Французькій Республіці – закон «Про закріплення захисту презумпції невинуватості та прав потерпілого» від 15 червня 2000 р.

У США це питання регламентовано законами «Про захист потерпілих і свідків» (1982 р.) та «Про потерпілих від злочинів» (1984 р.), в яких врегульовано застосування процедури держаавної компенсації шкоди.

Україна, вступаючи до Ради Європи, взяла на себе зобов'язання не лише визнати, але й законодавчо закріпити юридично визначений механізм дотримання відповідних стандартів прав людини, в тому числі у кримінальному провадженні щодо компенсації шкоди потерпілому від кримінального правопорушення. З цією метою:

у 1993 році Верховна Рада України ухвалила Постанову № 2931-XII «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю» [284], у пункті 6 якої зазначалося: «розглянути питання про створення Фонду відшкодування збитків громадянам, які потерпіли від злочинів та зловживань владою» (у 1996 році зазначений пункт цієї Постанови втратив чинність);

у Розпорядженні Президента України «Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і організованою злочинністю» від 10.02.1995 р. [273] порушувалось питання організації Державного фонду допомоги потерпілим від злочинів, координації роботи зі створення проекту Положення про Державний фонд допомоги потерпілим від злочинних посягань;

розроблено законопроєкт «Про відшкодування громадянам матеріального збитку, заподіяного злочинами» від 11.09.2001 р. [251] (не набув статусу Закону);

8.12.2004 р. Президентом України було видано Указ «Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів», що закріпив лише окремі стандарти захисту прав потерпілих, визнані світовим товариством як міжнародні [275];

розроблено законопроєкт «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину» від 18.01.2006 р. (був прийнятий за основу, але потім знятий з розгляду);

у Концепції реформування кримінальної юстиції України від 8.04.2008 р. передбачена необхідність запровадження процедури відновлення прав потерпілого та відшкодування завданої йому шкоди через компенсаційні процедури [122];

розроблено законопроєкт «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину» від 27.10.2010 р. (не був прийнятий) [252];

під час прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. у ст. 127 законодавець визначив такі форми відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому в кримінальному провадженні: добровільне відшкодування шкоди підозрюваним, обвинуваченим (ст. 128 КПК); стягнення відшкодування на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні (ст. 129 КПК); компенсація потерпілому шкоди державою за рахунок Державного бюджету України (потребує законодавчого закріплення);

розроблено проєкт Закону «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» від 03. 03. 2020 р. (проект відкликано);

розроблено проєкт Закону «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» від 17. 07. 2021 р. (знято з розгляду) [253].

На особливу увагу та аналіз, вважаємо, заслуговує проєкт закону «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» від 17. 07. 2021 р. з тим, щоб напрацювати відповідні зауваження та доповнення, адже актуальна проблема компенсації шкоди потерпілому, зрештою, має бути вирішена.

Так, відповідним законопроектом пропонувалось регламентувати відшкодування матеріальної шкоди від насильницьких правопорушень потерпілому, його близьким родичам або членам сім'ї. Однак відразу помітно, що процедура подачі потерпілим заяви про відшкодування шкоди залишилась не прописаною законодавцем, оскільки не зрозуміло, куди мала б подаватися потерпілим заява про відшкодування шкоди. Крім того, пропонувався підхід, згідно якого один й той самий регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги, з одного боку, уповноважений забезпечити

участь захисника підозрюваному, обвинуваченому у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, а з другого – мав бути уповноважений відшкодувати шкоду потерпілому від цього ж правопорушення. Вважаємо, не слід додатково навантажувати регіональний центр з надання безоплатної правничої допомоги відповідним колом повноважень щодо відшкодування шкоди потерпілому.

Погоджуємося, що запропонований збір на відшкодування шкоди, завданої насильницькими кримінальними правопорушеннями та вказані ставки збору залежно від ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, платниками якого є особи, стосовно яких ухвалено судом та набрав законної сили обвинувальний вирок, міг би наповнити спеціальний фонд державного бюджету, у складі якого формувався державний фонд відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень. Наповнювати фонд відшкодування шкоди потерпілим могли б також надходження від покарань, що повязані з обмеженнями майнового характеру.

Зокрема, відповідно до ст. 5 проекту зазначалось, що «потерпілий має право на відшкодування шкоди у зв’язку з: 1) втратою заробітку (доходу) внаслідок заподіяння насильницьким кримінальним правопорушенням шкоди його здоров’ю; 2) понесенням витрат на медичні послуги, придбання лікарських засобів та медичних виробів», а його близькі родичі або члени сім’ї «у разі смерті потерпілого мають право на відшкодування шкоди у зв’язку з понесенням ними витрат на його лікування та/або поховання». Разом з тим, ст. 4 Європейської конвенції про компенсацію збитків жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 р. [78] вказує, що компенсація має покривати втрату заробітку, витрати на ліки і госпіталізацію, витрати на похорон та у разі перебування у жертви інших осіб на утриманні – утримання таких осіб. Відповідно до ст. 22 ЦК України, що регламентує відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, вказано, що збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі,

а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

Зазначимо також, що ст. 23 ЦК України вказує, що моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [420].

Вважаємо неприпустимим вказівку на те, що у разі, коли розмір заявленої (підтвердженої) до виплати суми виявиться меншим мінімального розміру відшкодування шкоди, така виплата не проводиться (ч. 1 ст. 6 проєкту закону). Адже згідно ст. 24 Конституції України усі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а засада рівності перед законом і судом – загальноправова (конституційна) засада кримінального провадження [194, с. 377-391].

Якщо взяти до уваги те, що строк позовної давності становить 3-4 роки, то слід було б вказати, що документи для відшкодування шкоди подаються у строк, що не перевищує 3-х років з моменту вчинення кримінального правопоорушення (ч. 5 ст. 7 проєкту закону).

Навряд чи можна погодитися із законодавцем щодо такої підстави для відмови у відшкодуванні шкоди як «тілесне ушкодження чи смерть заподіяні самостійно або обставини вчинення насильницького кримінального правопорушення вказують на те, що особа свідомо погодилась на ризик

тілесного ушкодження чи смерті» (ст. 8 проєкту закону). Не слід недооцінювати, крім іншого, можливість заподіяння психологічного насильства в даному разі, що може привести до тілесного ушкодження чи смерті потерпілого. Тому підстави для відмови у відшкодуванні шкоди слід було б прискіпливо переглянути.

Враховуючи вищенаведене, вважаємо, що необхідним є напрацювання та прийняття законопроєкту «Про компенсацію шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням, за рахунок Державного бюджету України», що узгоджувався б з відповідними положеннями ЦК України, КПК України, а також у звязку з цим внесення необхідних змін та доповнень до чинного кримінального процесуального закону України щодо права потерпілого на компенсацію шкоди у кримінальному провадженні.

Погоджуємося, що засобами забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, можна вважати такі дії слідчого, прокурора: 1) самостійне виявлення кримінального правопорушення або прийняття заяви про його вчинення від постраждалої особи, внесення відомостей до ЄРДР; 2) прийняття заяви про залучення особи до кримінального провадження як потерпілого; 3) роз'яснення потерпілому його права заявити цивільний позов у кримінальному провадженні; 4) прийняття позовної заяви від особи, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоду; 5) доказування характеру та розміру завданої шкоди; 6) встановлення та залучення до участі у кримінальному провадженні особи, яка винна у вчиненні кримінального правопорушення, або особи, яка несе відповідальність за шкоду, завдану винною особою; 7) застосування заходів забезпечення кримінального провадження для забезпечення заявленого цивільного позову [105, с. 163-166].

Є думка, що крім цивільного позову, інші дві форми відшкодування (компенсації) шкоди мають дещо декларативний характер [178, с. 353-357], з чим не зовсім можемо погодитися. Відповідно до ч. 1 ст. 127 КПК підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична

чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. При чому юридичні особи приватної власності можуть на свій розсуд добровільно відшкодовувати потерпілому заподіяну підозрюваним, обвинуваченим майнову та/або моральну шкоду. Щодо юридичних осіб публічного права та юридичних осіб, що утворені та функціонують на основі державної чи комунальної власності, відшкодування ними потерпілому заподіяної підозрюваним чи обвинуваченим майнової та/або моральної шкоди пов'язане з тим, що їх керівники не можуть на свій розсуд розпоряджатися майном такої юридичної особи.

Разом з тим, у ч. 3 ст. 127 КПК України зазначається, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [139]. Однак, на превеликий жаль, поки що в Україні такого закону немає, а щодо невідкладної потреби його прийняття сказано вище. Немає і відповідного фонду допомоги потерпілим від кримінальних правопорушень, що також має бути створено.

Відповідно до положень Декларації Основних принципів правосудця для жертв злочинів і жертв зловживання владою, для реалізації своїх зобов'язань перед жертвами держави повинні сприяти створенню, зміцненню і розширенню національних фондів.

Якщо ж вони не в змозі відшкодувати жертві заподіяний їй збиток, то припускається створення інших фондів (формованих за общинним і регіональним принципами) [370].

На сьогодні відповідні компенсаційні фонди функціонують майже в усіх розвинених державах світу – США, Канаді, ФРН, Австрії, Австралії, Японії та ін. Як зазначалось вище, у цих країнах ухвалені відповідні закони, що передбачають право потерпілих на державну компенсацію завданої кримінальним правопорушенням шкоди, а також шляхи примирення

потерпілого з підозрюваним/обвинуваченим та професійну медичну й психологічну допомогу жертвам кримінальних правопорушень.

В доктрині також цілком слушно зазначається, що в Україні також доцільно створити компенсаційний фонд для відшкодування шкоди потерпілим, спричиненої кримінальними правопорушеннями. Такий фонд може бути створений при Міністерстві юстиції України та утворюватися за рахунок коштів державного бюджету, які у свою чергу повинні наповнюватися коштами від штрафів та інших виплат в межах кримінальних проваджень, у тому числі конфіскації майна або добровільних внесків і пожертвувань [217, с. 120].

Зауважимо, що Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 р. [278] щодо відшкодування шкоди потерпілому від кримінального правопорушення не містить жодних положень, а отже, як зазначає М. А. Погорецький, поняття «реституція» в національному кримінальному процесі України не відповідає розумінню цього поняття згідно Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, де реституція розглядається як відшкодування шкоди, завданої незаконними діями посадових осіб [217, с. 122].

Підкреслимо, що компенсація шкоди саме потерпілому від кримінального правопорушення як учаснику кримінального провадження регламентується сьогодні виключно Кримінальним процесуальним кодексом України (ст. 127-129 КПК), положення якого, у свою чергу, відсилають до неіснуючого закону, згідно якого шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення мала б компенсуватися йому за рахунок Державного бюджету України.

Переконливо вважаємо відсутність законодавчого регулювання компенсації шкоди потерпілому від кримінального правопорушення неприпустимим для правової, демократичної та соціально-спрямованої

держави, якою є Україна (ст. 3 Конституції України), і спрямовуємо дане дослідження в тому числі на розробку та напрацювання пропозицій щодо вирішення правового регулювання даного питання.

Водночас, в доктрині вже звучали пропозиції «виключити із КПК України всі відсильні норми до неіснуючого законодавства, які стосуються забезпечення прав і законних інтересів жертви кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 127 та інші статті КПК)» [66, с. 20]. Але ж це конституційний обов'язок держави щодо захисту прав та законних інтересів громадян, які потерпіли від злочинних посягань та наділені правом на компенсацію шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. На нашу думку, слід вести мову не про виключення, а лише про якнайшвидше реальне забезпечення даного права.

Вважаємо, слід визначитися, зокрема, з поняттями «компенсація» та «відшкодування». Отож, «компенсація» (від лат. compensation – відшкодування, винагорода, зрівноваження) – 1) правовий спосіб захисту матеріальних і нематеріальних благ фізичних та юридичних осіб; сутність компенсації полягає у відшкодуванні шкоди [433]; 2) відшкодування, зрівноважування, винагорода за що-небудь, а також сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат, утрат [330]. Щодо терміну «відшкодування» – це те, що повертається комусь за зроблену шкоду, витрати [330]; 2) витрати за заподіяну шкоду [357].

Втрата життя людини, яке відповідно до статті 3 Конституції України визнається в Україні найвищою соціальною цінністю та є особливим об'єктом кримінально-правової охорони, не підлягає відшкодуванню. Життя людини не може бути відновлене через незворотність смерті [227]. Фізична і моральна шкода, по суті, є непоправними і практично не можуть бути відшкодовані. Неможливо відшкодувати втрати здоров'я, неможливо відшкодувати почуття страху, відчуття болю. Тому відшкодування фізичної та моральної шкоди припускає можливість їх компенсації. У тих випадках, коли одужання потерпілого є можливим, відшкодування завданої фізичної шкоди

переходить у площину відновлення порушених майнових прав потерпілого в формі відшкодування витрат на лікування (вартість ліків, медичних послуг тощо) [142, с. 309].

О. М. Миколенко вважає, що термін «відшкодування» означає форму відповідальності, надання кому-небудь чогось іншого замість загубленого, витраченого, знищеного тощо. В теорії кримінального процесу доречним (щодо моральної шкоди) вважається використання терміну «компенсація шкоди» (від лат. compesatio – відшкодування), оскільки важко собі уявити відшкодування страждань, а компенсація останніх цілком можлива [178, с. 353-357].

А чи можливо використовувати термін «компенсація» не тільки щодо моральної шкоди, фізичної шкоди, а й щодо матеріальної? Адже у кримінальному провадженні наслідками вчинення кримінального правопорушення є завдання трьох видів шкоди – матеріальної, моральної або фізичної, хоча чинний КПК України не визначає ніяких особливостей цих понять у кримінальному судочинстві.

Ю. І. Азаров, Д. П. Письменний, О. Ю. Хабло зазначають, що доцільно використовувати в КПК України та у спеціальному законі, який має регулювати порядок та умови відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, за рахунок Державного бюджету України саме вираз «відшкодування шкоди», а не «компенсація шкоди» [3, с. 52], апелюючи до того, що словосполучення «відшкодування шкоди» використовується у Цивільному кодексі України, а також у законі, що регламентує порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

Разом з тим, у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою від 29.11.1985 р. [70] вживається переважно термін «компенсація» (наприклад, ч.ч. 4, 5, 12, 13, 19); у Конвенції про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких злочинів від 24.11.1983 р. [120] вживаються обидва терміни – і «відшкодування» (наприклад, ст. 2, 6,

7, 8), і «компенсація» (наприклад, ст. 3, 4, 9). Очевидно, що тут необхідно зважати ще й на якість перекладу, оскільки офіційна назва Конвенції – European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes – чітко вказує на термін «compensation» – компенсація. Складається враження, що у міжнародному законодавстві з цього питання цілком допустимо вживати ці два терміни як синоніми.

Крім того, щодо законодавства інших європейських держав, то аналізуючи їх відповідні закони, зазначимо, що, наприклад, відповідно до Закону Австрійської Республіки про допомогу жертвам злочинів від 09.07.1972 р. австрійський законодавець використовує переважно термін «право на допомогу», а у § 2 «Послуги з допомоги» вказує на «відшкодування втраченого заробітку або утримання; лікування; витрати за кризове лікування клінічними психологами та оздоровлюючими психологами; медичну, соціальну та професійну реабілітацію; ортопедичне забезпечення; доплати за догляд, доплати сліпим; відшкодування витрат на поховання; додаткові послуги, які залежать від рівня доходів; паушальне відшкодування моральної шкоди» («паушальне» – з німецької мови – «pauschale» – одноразовий, наперед визначений платіж).

На право на допомогу вказує й Закон Швейцарської Конфедерації про допомогу жертвам карних діянь від 23.02. 2007 р. та у ст. 2 «Форми допомоги жертвам» зазначає, що допомога жертвам включає в себе: консультацію та невідкладну допомогу; довгострокову допомогу консультаційного пункту; грошові виплати в рамках довгострокової допомоги третіх осіб; відшкодування; сатисфакцію; звільнення від витрат провадження. Стаття 5 відповідного закону вказує також на безоплатні послуги та роз’яснює: консультація, негайна допомога та довгострокова допомога консультаційних пунктів надаються жертвам та їх родичам безкоштовно [28, с. 165-167].

Щодо визначення термінів «відшкодування»/ «компенсація», зауважимо: виходячи з визначень даних понять, вважаємо, що семантичне значення цих слів дозволяє помітити, що компенсація – більш ширше поняття,

що може включати, в тому числі, й відшкодування (компенсація – «відшкодування, сума, яку сплачують як відшкодування», «зрівноваження, правовий спосіб захисту матеріальних і нематеріальних благ», а відшкодування – «гроші, якими відшкодовується шкода»). Тобто приходимо до думки, що можливо використовувати термін «компенсація» і щодо матеріальної шкоди. Тому, на нашу думку, використовувати, вживати є можливим обидва поняття, але закріпити на рівні закону більш доцільно було б один термін – «компенсація».

Тому слід погодитися з В. О. Туляковим, який розробляючи проєкт закону «Про охорону прав жертв злочинів», пропонував ст. 9 вказаного законопроєкту «Право на компенсацію» викласти в такі редакції: «Кожній жертві злочину гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Держава гарантує жертві злочину право на охорону життя, здоров'я, безкоштовну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя людини.

Жертва злочину має право одержання компенсації за заподіяні злочином фізичні і психічні травми, емоційний збиток, втрату доходу, компенсацію лікування, що не компенсуються системою соціальної допомоги, прийнятої в державі, та сумою реституції з боку злочинця» [370].

Привертає увагу, що проаналізована в дисертаційному досліджені І. І. Татарина практика (213 кримінальних справ (проваджень) за 2010-2014 рр.) показала, що добровільне відшкодування шкоди обвинуваченим чи його родичами було зафіксовано лише в 68 кримінальних справах (провадженнях) (31,9%) [345]. В останні ж роки в Україні реєструється понад 300 тисяч таких насильницьких злочинів як вбивства, побиття, згвалтування [80], проте відповідно до результатів опитування потерпілих від насильницьких злочинів майже 96% жертв не була компенсована шкода, завдана кримінальними правопорушеннями [217, с. 118-123].

На низький рівень захисту права потерпілого на компенсацію завданої кримінальним правопорушенням шкоди (а це право потерпілого передбачене п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК України) вказують і результати наших досліджень.

Аксіоматичним повинно стати правило: доки повністю не будуть відшкодовані збитки, завдані потерпілому кримінальним правопорушенням, ні про яке закриття кримінального провадження ні слідчим, ні прокурором, ні судом не може бути й мови, навіть у тих випадках, коли особу, яка вчинила таке правопорушення, не встановлено, чи підозрюваний, обвинувачений, підсудний помер під час досудового розслідування або судового провадження. Це означатиме, що на відновлення порушених прав жертви кримінального правопорушення спрямовуватимуться об'єднані зусилля як усіх суб'єктів кримінального провадження, так і самої держави. Ступінь виконання цього обов'язку має стати основним мірилом оцінки результативності функціонування кримінального провадження в цілому і кожного органу кримінальної юстиції зокрема [214, с. 177-179].

Підкреслимо: законодавець вказує у п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК України, що потерпілий протягом кримінального провадження має право виключно на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом. Вважаємо, що така вказівка суперечить та не узгоджується з главою 9 КПК, де законодавець чітко регламентує відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні. Тому виходить, що на компенсацію (моральної, фізичної) шкоди потерпілий має право відповідно до положень глави 9 КПК і водночас не має такого права відповідно до ст. 56 КПК. До того ж ч. 1, 3 ст. 127 КПК не зовсім узгоджуються між собою та власне з назвою даної статті, оскільки у назві статті зазначається «відшкодування (компенсація) шкоди», у ч. 1 статті йде мова тільки про «…відшкодувати шкоду, завдану…», а у ч. 3 статті знаходимо вказівку тільки на те, що «шкода…компенсується…». Це потребує внесення відповідних змін до чинного кримінального процесуального закону України.

На нашу думку, з врахуванням вищенаведеного, слід було б викласти п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК у редакції: *«на компенсацію завданої кримінальним правопорушенням шкоди, в тому числі за рахунок Державного бюджету України, в порядку, передбаченому законом»*.

Отже, регламентація компенсації шкоди потерпілому у кримінальному провадженні України за рахунок Державного бюджету України невідкладно потребує напрацювання та прийняття спеціального закону, що чітко регламентував би підстави, умови та процедуру відповідної компенсації.

Так, в літературі зазначається, що за рахунок держави має відшкодовуватись лише майнова шкода, яка включає в себе і кошти, що були витрачені на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання, виплати на утримання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей [3, с. 52].

Слід сказати, що аналогічний підхід прослідковується і в проекті закону «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину» від 27.10.2010 р., де в ч. 3 ст. 1 передбачено, що його дія «не поширюється на відшкодування моральної шкоди, що заподіяна потерпілому. Це не позбавляє таку особу права на компенсацію моральної шкоди в установленому законом порядку» [252].

У проекті закону «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» від 17. 07. 2021 р. також зазначається, що «отримання заявником передбаченого відповідно до Закону відшкодування шкоди не позбавляє його права звернутися до суду з позовом щодо відшкодування тієї частини, яка не охоплюється сумою відшкодування, в тому числі з позовом про відшкодування моральної шкоди» (ч. 5 ст. 5 проекту Закону) [253].

Щодо дискусії, чи повинна держава брати на себе обов'язок компенсації і моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, то з одного боку, неможливо не погодитися з висновком Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект вищевказаного закону, що нами

аналізується: «якщо держава бере на себе зобов’язання по відшкодуванню, а реально здійснити його не зможе, то це може створити ситуацію суспільного невдоволення, коли сотні тисяч потерпілих не одержать відшкодування від держави, навіть після прийняття судами відповідних рішень на їх користь» [26]. Зокрема, в доктрині зазначається, що такий підхід у сучасних умовах є виправданим, адже відповідає принципу справедливості та дозволить відшкодовувати шкоду тим потерпілим, які реально цього потребують [3, с. 53].

Справді, при визначенні розміру компенсації мають враховуватися вимоги справедливості і розумності. Суд визначає розмір грошової компенсації моральної шкоди залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для компенсації, а також із урахуванням інших обставин, що мають істотне значення.

Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Після тривалого періоду повного заперечення можливості компенсації моральної шкоди правова наука та практика сьогодні намагається розробити теоретичні підходи та критерії оцінки моральної шкоди, науково обґрунтований та справедливий спосіб окреслення розумного розміру її компенсації. З цього приводу, деякі вчені вважають, що компенсація моральної шкоди завжди буде частковою, оскільки неможливо встановити точні критерії матеріального визначення душевного болю [27, с. 825].

С. Є. Абламський, наприклад, зазначає, що моральну шкоду неможливо відшкодувати в повному обсязі, оскільки немає (і не може бути) точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Крім цього, досить складно виробити чіткі критерії та розмір грошового відшкодування моральної шкоди, у зв’язку з цим, це питання виноситься на розсуд і розгляд суду. Відшкодування (компенсація) моральної шкоди

ускладнюється тим, що вона поєднує в собі медичні, матеріальні та процесуальні аспекти, що підлягають з'ясуванню [1].

Щодо методик компенсації моральної шкоди, то одні вчені визнають лише свободу суддівської оцінки у вирішенні даного питання [207], інші пропонують вирішити дане питання шляхом проведення кваліфікованими фахівцями відділу Українського науково-дослідного інституту соціальної та судової психіатрії та наркології комплексного судового психолого-психіатричного дослідження (спеціальної фахової експертизи) з приводу заподіяння моральної шкоди та розміру її компенсації; спеціалісти-психіатри працюють із потерпілими в середньому дві-три години; скільки методик буде застосовано під час експертизи: 2–3 чи 15–20 – залежить від складності випадку; ця спеціальна експертиза, як стверджують фахівці цього ж інституту, є «ноу-хау» наукового колективу, втім це потрібно обґрунтувати практикою [116].

В. В. Введенською запропоновано обчислення розміру відшкодування заподіяної шкоди, яка ґрунтується на особистому внеску постраждалої особи у розвиток суспільства, а саме виходячи із суми сплачених потерпілим податків [20, с. 3].

С. Є. Абламський вказує на те, що доцільно створити єдиний комп'ютеризований реєстр, в якому б систематизувалися усі рішення, прийняті судами України з питань відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної в ході кримінального правопорушення. Це дозволило б суддям, керуючись власним професійним досвідом, досвідом колег, матеріалами конкретного судового провадження приймати виважені та справедливі рішення стосовно оцінки розміру відшкодування моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. При створенні такої системи до єдиного реєстру доцільно вносити лише рішення щодо відшкодування (компенсації) шкоди по матеріалам кримінального провадження [1].

Отож в процесі дослідження проблематики питання, чи повинна держава брати на себе обов'язок компенсації моральної шкоди, завданої потерпілому

кримінальним правопорушенням, виникає, перш за все, думка: якщо суд визначає розмір грошової компенсації моральної шкоди залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань потерпілого, то чи може держава допустити, щоб у одному випадку таке судове рішення було виконано (в частині компенсації потерпілому моральної шкоди), а в іншому – ні (наприклад, якщо обвинувачений не взмозі компенсувати таку шкоду)? Та чи буде така практика відповідати основоположним засадам кримінального провадження, вимогам справедливості і розумності? Адже право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди мають усі потерпілі в кримінальних провадженнях (п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК) та не може бути обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК України (ч. 1 ст. 10 КПК), щодо жодного потерпілого, в тому числі, на нашу думку, відповідних обмежень не може бути й з точки зору регулювання механізму реалізації процесуальних прав та щодо окремих питань виконання судових рішень.

Тому приходимо до висновку про неможливість підтримання такої правової позиції, за якої компенсація моральної шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням, віддається виключно на відкуп підозрюваного, обвинуваченого. Це має бути враховано і під час напрацювання відповідного проєкту закону щодо компенсації шкоди потерпілому, якому кримінальним правопорушенням може бути завдано як матеріальної, так і моральної шкоди.

Також приходимо до висновку, що сьогодні існує нагальна потреба:

по-перше, у розробці та прийнятті Закону України «Про компенсацію потерпілому (фізичній особі) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету України»;

по-друге, у напрацюванні Державної програми допомоги потерпілим від кримінальних правопорушень в Україні;

по-третє, у створенні в рамках Державної програми Компенсаційного фонду допомоги потерпілим від кримінальних правопорушень, що реально забезпечував би вимогу закону щодо компенсації шкоди потерпілому у

кримінальному провадженні, навіть коли кримінальне правопорушення не розкрито або коли з винного неможливо здійснити відповідні стягнення.

Такий фонд може бути створений при Міністерстві юстиції України, утворюватися за рахунок коштів державного бюджету, що могли б наповнюватися коштами, стягненими з особи, яка заподіяла шкоду, коштами від штрафів, інших виплат в межах кримінальних проваджень, реалізації конфіскованого майна тощо. Тобто Державний Компенсаційний Фонд допомоги потерпілим від кримінальних правопорушень може бути створений як фонд цільового призначення, юридична особа, яка має самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в установах банку, певні реквізити та символіку, територіальну та внутрішньо організаційну структуру [194, с. 377-391].

Якщо звернутися до досвіду зарубіжних країн, то такий державний фонд має функціонувати як своєрідна кредитна установа, яка відшкодовує частину коштів одноразовою виплатою з поступовою сплатою всієї належної потерпілому суми, а вже потім стягує витрати з джерел надходження до фонду.

Крім того, слід сказати, що Закон України «Про компенсацію потерпілому, правонаступнику потерпілого (фізичним особам) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету», на нашу думку, має передбачити у своїй структурі положення щодо поширення дії закону на потерпілого, його правонаступника; розміру та порядку компенсації шкоди, завданої потерпілому, його правонаступнику, внаслідок вчинення злочину, якщо впродовж визначеного законом строку з моменту її виникнення компетентними державними органами не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, або така особа є неплатоспроможною; поширення дії закону на компенсацію моральної шкоди (як разовий платіж); обов’язку слідчого, прокурора роз’яснити потерпілому, його правонаступнику право на звернення з вимогою про компенсацію завданої шкоди за рахунок Державного Бюджету у передбачених законом випадках; здійснення компенсації із спеціального Компенсаційного фонду

допомоги потерпілим, що утворюється при Міністерстві юстиції України за рахунок донорських коштів, частини доходів Державного Бюджету від сплати державного мита та інших надходжень, конфіскації активів, стягнення в дохід держави активів у кримінальному провадженні, примусової реалізації майна тощо; недопущення відмови у виплаті потерпілому коштів з Компенсаційного фонду допомоги через їх відсутність; здійснення таких виплат потерпілому відповідно до Закону України «Про компенсацію потерпілому, правонаступнику потерпілого (фізичним особам) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету» та Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Водночас вважаємо, що мають бути внесені зміни і до Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», а саме щодо права потерпілого, його правонаступника на компенсацію матеріальної та/або моральної шкоди внаслідок незаконного невизнання особи потерпілою, правонаступником потерпілого, незаконної відмови у початку досудового розслідування, недотримання розумних строків під час здійснення кримінального провадження, незаконної відмови у залученні представника для здійснення представництва за призначенням, незаконного здійснення кримінального провадження за відсутності представника потерпілого, участь якого є обов’язковою, незаконної відмови у відкритті апеляційного або касаційного провадження чи повернення апеляційної або касаційної скарги.

3.5. Комунікативні проблеми оскарження потерпілим недотримання розумних строків кримінального провадження

Проблематика недотримання розумних строків під час досудового провадження, процесуального регулювання відновлення права потерпілого на

розумний строк провадження, недотриманням розумного строку під час провадження в суді першої інстанції, оскарження потерпілим недотримання розумних строків під час здійснення кримінального провадження пов'язана з окремими проблемами та прогалинами чинного кримінального процесуального законодавства, є актуальною та потребує окремої уваги і вирішення. Розумність строків кримінального провадження як міжнародний стандарт забезпечення прав людини та фундаментальне право кожної особи закріплено у ч. 3 ст. 5 та ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ в контексті права на свободу та особисту недоторканість і права на справедливий суд, а також у ч. 3 ст. 9 МПГП.

Як влучно зазначає Д. В. Ягунов, узагальнюючи власну практику представництва потерпілих у кримінальних провадженнях та аналогічну практику колег-адвокатів, ми можемо дійти висновку, що надзвичайно поширеними є випадки, коли через ті чи інші причини (включаючи очевидне небажання слідчих проводити досудове розслідування, а прокурорів – здійснювати належне процесуальне керівництво) слідчі дії не проводяться упродовж тривалого часу. І в цьому випадку постає очевидна проблема оскарження потерпілим недотримання розумних строків у кримінальному проваджені в цілому або при проведенні конкретних слідчих дій [435, с. 332-341].

Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. Ця вимога спрямована на швидкий захист судом порушених прав особи, оскільки будь-яке зволікання може негативно позначитися на правах, що підлягають захисту [122].

У справі «Perez v. France» Європейський суд з прав людини чітко вказав, що гарантії, котрі містяться у ст. 6 Конвенції, стосуються також особи, яка звертається із заявою про відкриття кримінальної справи, наголосивши, що саме такий підхід відповідатиме меті належного забезпечення прав потерпілого у кримінальному процесі [210].

Згідно ст. 2 КПК України «завданнями кримінального судочинства є … забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб» до потерпілого «була застосована належна правова процедура» [139], а отже засада розумності строків кримінального провадження прямо випливає із завдань кримінального провадження та є одним із елементів права на справедливий судовий розгляд. Частина 1 ст. 7 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 2.06.2016 р. також вказує на те, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом [287].

Найбільш поширеним порушенням, про які йдеться у справах проти України, ЄСПЛ називає саме порушення права на розгляд справи протягом розумного строку, відзначаючи системні порушення Україною Конвенції. При чому ситуація не змінилася із прийняттям КПК України 2012 р., ст. 28 якого вперше визначає критерії розумності строків.

Так, констатуючи порушення пункту 1 ст. 6 Конвенції, у рішенні у справі «Котяй проти України» [125] ЄСПЛ зазначив, що провадження у справі щодо заявника за фактом заподіяння тілесних ушкоджень тривало близько 6 років 10 місяців. При цьому справа не була складною, адже стосувалася однієї події, не містила складних фактичних обставин та юридичних питань, заявник був єдиним підсудним. Більшість затримок мали місце під час розгляду справи судом першої інстанції, і хоча деякі з них були спричинені неявкою заявника або його адвоката, головним чином відповідальними за надмірну тривалість провадження були державні органи.

Нерідко порушення розумних строків судового провадження було пов’язано із недостатнім регулюванням відповідного питання національним законодавством. У рішенні у справі «Нікіфоренко проти України» [200] ЄСПЛ також зазначив про відсутність у національному законодавстві засобу юридичного захисту права на розгляд справи протягом розумного строку. У рішенні «Меріт проти України» [176] ЄСПЛ нагадав, що ст. 13 Конвенції гарантує ефективний засіб правового захисту у відповідному національному

органі в разі порушення положень ст. 6 Конвенції щодо розгляду справи упродовж розумного строку. Засіб є «ефективним», якщо він може бути використаний або для прискорення винесення судом рішення у справі, або для забезпечення заявника відповідним відшкодуванням за затримку, яка вже допущена. Суд дійшов висновку, що в цій справі було порушено ст. 13 Конвенції через відсутність у внутрішньому законодавстві ефективного і доступного засобу правового захисту щодо скарги заявника стосовно тривалості розгляду кримінальної справи.

Закріплені в ч. 6 ст. 28 КПК права підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням про необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі терміни, ніж ті, які передбачені КПК, втілює міжнародно-правовий стандарт, на який неодноразово звернув увагу Європейський суд з прав людини.

Красномовним прикладом є справа «Кудла проти Польщі» від 26 жовтня 2000 р. [154], в якій суд сформулював принцип, згідно з яким внутрішній суд зобов'язаний гарантувати введення окремої судової процедури, яка стане ефективним засобом правової охорони при подачі скарги на тривалий розгляд справи, а неможливість внутрішнього законодавства забезпечити подібний засіб правового захисту буде прирівнюватися до порушення статті 13 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, згідно з яким кожен, чиї права та свободи, які визнані цією Конвенцією, порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в державному органі, навіть якщо це порушення було здійснено особами, що здійснювали офіційні повноваження. За результатами збору доказів про порушення слідчим і прокурором розумних термінів досудового слідства, необхідно звернутися до суду з клопотанням про встановлення для слідчого та прокурора строків здійснення тих чи інших слідчих процесуальних дій, передбачених положеннями статті 114 КПК .

Найчастішими прикладами недотримання належних строків у справах громадян України проти держави Україна раніше були: неодноразові

направлення судом апеляційної інстанції справ на новий розгляд (4 рази направлена справа до суду першої інстанції – рішення у справі «Мухін проти України» від 19.10.2006 р. [196]; тричі направлена справа апеляційним судом і двічі судом першої інстанції – рішення у справі «Теліга та інші проти України» від 21.12.2006 р. [347]); не проведення судових засідань протягом тривалого періоду (4 судових засідання протягом 6 років – рішення у справі «Єфименко проти України» від 18.07.2006 р. [82]); незастосування заходів примусу до осіб, які не з'являються на призначене засідання (прийняття рішення про привід відповідача тільки через 2,5 роки після початку провадження – рішення у справі «Смирнова проти України» від 08.11.2005 р. [337]. У справі «Плєшков проти України» від 10.02.2011 р.) [215], відповідно до своєї практики ЄСПЛ вирішив, що строк провадження, який має розглядатись на відповідність п. 1 ст. 6 Конвенції, розпочався 29 травня 2003 року і закінчився 24 жовтня 2007 року; з огляду на обставини цієї справи та прецедентну практику в аналогічних справах, Суд встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з незабезпеченням національними судами розгляду справи в розумний строк.

Справа «Литвинюк та 9 інших проти України» (рішення у справі «Литвинюк та 9 інших проти України» від 14.01.2014 р.) [165] стосувалася типових скарг заявників про тривалість судових проваджень в їхніх справах. У цих справах заявники не погодилися на дружнє врегулювання справ з урядом-відповідачем, а тому останній надав односторонні декларації із пропозицією до Суду вилучити ці справи з реєстру його справ. У деклараціях уряд визнав надмірну тривалість провадження у справах заявників та запропонував їм різні суми компенсації – від 450 до 2160 євро. Хоча заявники і не погодилися з односторонніми деклараціями, Суд їх затвердив та вилучив ці справи з реєстру своїх справ, оскільки запропоновані урядом суми відповідали сумам, які за подібних обставин присуджує Суд.

Слід підкреслити, що одним з проблемних моментів КПК України 2012 р. є дотримання розумних строків під час досудового провадження та, зокрема,

відновлення права потерпілого на розумний строк провадження, а також дотримання розумного строку під час провадження в суді першої інстанції, що взагалі не обмежено часовими рамками згідно ч. 1 ст. 318 КПК.

Ст. 308 КПК передбачає можливість оскарження недотримання розумних строків під час досудового розслідування, зокрема, й потерпілим. Однак, як свідчить практика, можливість притягнення слідчого або прокурора до відповідальності та надання вказівок абсолютно не надає гарантій щодо проведення слідства в цілому або конкретних слідчих (розшукових) дій в розумні строки. Порядок та умови притягнення до відповідальності за недотримання розумних строків досудового розслідування не напрацьовано. Крім того, вважаємо, що бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у нездійсненні процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений строк (п.1 ч. 1 ст. 303 КПК) має чимало спільного з недотриманням розумних строків та процедурою їх оскарження під час досудового розслідування (ст. 308 КПК), однак законодавець в даному разі вказує на різні процедури оскарження та суб'єктів розгляду скарг, що негативно впливає на єдність судової практики. Так, ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 13.07.2015 р. [380] залишено без зміни ухвалу слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 12.06.2015 р. [404] про відмову у відкритті провадження за скаргою на бездіяльність уповноважених осіб прокуратури м. Києва; суд обґрунтовано приходить до висновку, що прокурор вищого рівня, який зобов'язаний розглядати скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування, не є процесуальним суб'єктом, бездіяльність якого підлягає оскарженню в порядку, передбаченому ст. 303 КПК України.

Узагальнення практики національних судів доводить, що у випадку нереагування прокурорів на скарги щодо порушення розумних строків у кримінальному провадженні, створюється ситуація, коли потерпілий опиняється у глухому куті, оскільки при поданні скарг до слідчих суддів останні донедавна не відкривали провадження за такими скаргами,

зазначаючи, що оскарження недотримання розумних строків – це виключна компетенція прокурора [435, с. 332-341]. Нерідко слідчі судді використовували наступну конструкцію, за допомогою якої відмовляли у відкритті провадження за скаргою потерпілого. Мовляв, потерпілим було подано клопотання, але за змістом це клопотання є скаргою, а відтак слідчий суддя не має компетенції розглядати скарги на порушення розумних строків. Такі приклади, на жаль, були непоодинокими в практиці слідчих суддів. Так, в ухвалі слідчого судді Зарічного районного суду м. Суми від 03.10.2013 року (справа № 591/8668/13-к) зазначено: «З поданого клопотання фактично вбачається, що ним оскаржується недотримання слідчим розумних строків. Розгляд таких скарг віднесений до компетенції прокурора вищого рівня» [334]. Тому, вважаємо, вагоме й прогресивне значення мало внесення змін до ст. 303 КПК України згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16.11.2017 р. [259] та відповідно передбачення права на оскарження рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування особою, якій відмовлено у задоволенні скарги, її представником, законним представником чи захисником (п. 9-1 ч. 1 ст. 303 КПК).

Водночас, якщо прокурор не відмовив у задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування, проте його вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень не вплинули з тих чи інших підстав на ефективність (тривалість) досудового розслідування – яким є за таких умов механізм реалізації права на оскарження недотримання розумних строків під час досудового розслідування? За таких умов підстава для звернення до слідчого судді відповідно до п. 9-1 ч. 1 ст. 303 КПК відсутня, оскільки відмови у задоволенні скарги не було. Чи можливо оскаржити

невиконання чи неналежне виконання слідчим, прокурором вказівок прокурора вищого рівня щодо недотримання розумних строків як бездіяльність згідно ч. 1 ст. 303 КПК? Вважаємо, так.

Ухвалою слідчого судді Коростишівського районного суду Житомирської області від 12.04.2013 року (справа 280/608/13-к) [401] за результатами розгляду заяви потерпілого щодо встановлення розумних строків вчинення процесуальних дій у задоволенні заяви відмовлено. На думку судді, у відповідності до статті 219 КПК України, досудове розслідування повинно бути закінчено протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, а як встановлено, то по вищевказаному провадженню про підозру не повідомлялось. Тому слід вказати на *можливість оскарження потерпілим недотримання розумного строку досудового розслідування до повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення*, що є прогалиною чинного законодавства. Особливо з огляду на те, що строк досудового розслідування може бути неодноразово продовжений слідчим суддею за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, якщо досудове розслідування злочину або кримінального проступку до моменту повідомлення про підозру неможливо закінчити у визначений КПК строк (ч. 1 ст. 294 КПК).

Тому, вважаємо, ст. 308 КПК слід доповнити та вказати, що потерпілий, його представник, законний представник, правонаступник мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування до повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення [192, с. 303-307].

Ухвалою слідчого судді Любарського районного суду Житомирської області від 04.01.2013 року (справа № 282/29/13-к) [402] представнику потерпілого було відмовлено у відкритті провадження за його заявою на встановлення процесуальних строків. У цій справі потерпілий скаржився на те, що півторарічне розслідування кримінальної справи не можна вважати таким, що здійснюється в межах розумних строків. З моменту внесення даних

до ЄРДР по справі не вчинено жодної слідчої дії. Для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку представник потерпілого просив встановити місячний строк для завершення кримінального провадження у даній справі, і зазначав, що даний строк буде достатнім для завершення досудового розслідування, оскільки зібрано достатньо доказів винуватості особи у вчиненні злочину та складення обвинувального акту. Проте судом у задоволенні заяви було відмовлено з підстав того, що бездіяльність слідчого має бути оскаржена виключно до прокуратури вищого рівня.

Звісно, подібними ухвалами слідчі судді грубо порушують вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини, відповідні прецеденти ЄСПЛ та основоположні принципи кримінального процесуального законодавства України.

Слід погодитися з Д. В. Ягуновим, що звернення до органів прокуратури в принципі не є ефективним та доступним засобом захисту, враховуючи те, що статус органів прокуратури за законодавством України не передбачає ефективних гарантій для незалежного та безстороннього перегляду скарг заявника («Меріт проти України», п. 63; «Невмержицький проти України», п. 116; «Салов проти України», п. 58; «Мельник проти України», п. 69) [435, с. 332-341].

Разом з тим відзначимо, що в практиці українських судів вже існують непоодинокі приклади, коли слідчі судді належним чином реалізують свою функцію як гаранта дотримання прав та свобод учасника кримінального процесу, який встановлений ст. 3 КПК України. Так, слідчий суддя Жовтневого районного суду м. Харкова виніс законну та справедливу ухвалу від 14.03.2014 року (справа № 639/1438/14-к) [398] за результатами розгляду скарги потерпілого про встановлення процесуальних строків у кримінальному провадженні, відкритому ще 14.02.2013 року. З цієї ухвали вбачається, що минув рік, за який слідчі не провели слідчих дій. У скарзі ставилося питання про встановлення строку закінчення досудового розслідування до

01.03.2014 року через систематичну бездіяльність слідчих та прокурорів. Суддя зазначив, що відповідно до статті 114 КПК України, для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого КПК України, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження.

Усі держави залишаються відповідальними за функціонування європейської системи захисту прав людини та «мають внести зміни у своє законодавство з урахуванням прецедентного права Європейського суду з прав людини і повинні забезпечити, щоб їх відповідні органи і, зокрема, судова система застосовували його прецедентне право шляхом приділення пріоритетної уваги постановам Європейського суду з прав людини щодо національного законодавства, яке знаходиться в суперечності з положеннями Конвенції» [96]. Адже метою Конвенції про захист прав людини є «захист не теоретичних та ілюзорних прав, а прав практичних та ефективних» («Кабулов проти України», п. 90) [97]. «Мета та наміри Конвенції як інструменту захисту людини вимагає, щоб її положення тлумачилися та застосовувалися таким чином, щоб її гарантії були практичними та ефективними» («Soering проти Сполученого Королівства», п. 87) [339].

Підкреслимо, що «міжнародні стандарти справедливого правосуддя являють собою систему закріплених положеннями міжнародно-правових актів і сформованих у судовій практиці міжнародних судових інституцій правил, що забезпечують належне здійснення правосуддя на основі права на справедливий судовий розгляд з неухильним дотриманням загальновизнаних прав людини [127, с. 16]. Тому приходимо до висновку щодо необхідності напрацювання та запропонування правових механізмів усунення причин і наслідків, спричинених у ряді випадків порушенням засади розумності строків кримінального провадження, зокрема, розумності строків судового розгляду у суді першої інстанції, як міжнародного стандарту забезпечення прав потерпілого. Вважаємо, порушення засади розумності строків судового

розгляду мало б бути максимально унеможливлено. Погоджуємось з думкою про те, що законодавча невизначеність щодо проведення і завершення судового розгляду протягом розумного строку є «відправною точкою» порушення засади розумних строків кримінального провадження [318].

Оскільки закріплення на законодавчому рівні критеріїв розумності строків ще не гарантує, на жаль, дотримання цього принципу в процесі правозастосування, думаємо, має бути вирішено:

по-перше, проблему встановлення чітких строків судового розгляду кримінального провадження та визначено підстави продовження таких строків залежно від обставин кримінального провадження, складності кримінального провадження;

по-друге, можливість оскарження недотримання строків судового розгляду, зокрема, визначено процедуру та суб'єктів звернення з дисциплінарною скаргою щодо безпідставного затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду кримінального провадження протягом строку, встановленого законом (ст. 107 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. передбачає можливість звернення будь-якої особи з дисциплінарною скаргою щодо судді, а п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону вказує на таку підставу притягнення судді до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження як безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення);

по-третє, порядку та умов притягнення до відповідальності за недотримання розумних строків досудового розслідування;

по-четверте, неможливості реалізації права потерпілого на відшкодування (компенсацію) збитків через необґрунтовану тривалість судочинства;

по-п'яте, встановлення граничних строків проведення медіаційної процедури та виконання укладеної за її результатами угоди, що є необхідним

для уникнення невиправданого затягування часових меж вирішення кримінально-правових конфліктів.

В літературі вже зазначалось, що вади регламентації розумності строку на рівні ст. 28 КПК стосуються таких, зокрема, положень як відсутність нормативної фіксації принципів оцінки розумності строків кримінального провадження, не відображення серед критеріїв складності справи тих, що характеризують її з юридичної точки зору, відсутність конкретизації критерію «спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень», використання під час визначення складності справи з фактичного боку загального формулювання «обсяг та специфіка процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування» без відповідної деталізації [318].

Також в літературі доречно пропонувалось закріпити тлумачення положень ч. 4 ст. 294 КПК (щодо складності провадження) таким чином: до складного провадження віднести (нетяжкі або тяжкі злочини; від 1-го до 3-х підозрюваних (підсудних); до 5-ти потерпілих; до 10 епізодів однорідних злочинних дій, які кваліфіковані за однією статтею особливої частини КК або вчинення різнорідних злочинів, які хоча й кваліфіковані за різними статтями особливої частини КК, однак становлять ідеальну сукупність злочинів; до 5-ти цивільних позовів; до 10-ти свідків; юридична складність (кваліфікації, колізія норм); ухилення підозрюваних від слідства та суду); до особливо складного провадження віднести (тяжкі та особливо тяжкі злочини; від 3-х до 10-ти підозрюваних (підсудних); від 5-ти до 40-ка потерпілих; більше 10-ти однорідних епізодів або декілька різнорідних злочинів, кваліфікованих різними статтями особливої частини КК, якщо вони становлять реальну сукупність злочинів; вчинення злочину організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК); по справі обов’язкова участь захисника (ст. 52 КПК); від 5-ти до 15-ти цивільних позовів; від 10-ти до 50-ти свідків; хоча б один з обвинувачених є неповнолітнім або особою, яка потребує сурдоперекладача, або іноземцем, який потребує перекладача з іноземної мови; злочинна протидія розслідуванню); до винятково складного провадження віднести (особливо

тяжкі злочини; більше 10-ти підозрюваних (підсудних); більше 40-ка потерпілих; вчинення злочину злочинною організацією (ч. 4 ст. 28 КК); більше 50-ти епізодів злочинів; більше двох обвинувачених є неповнолітніми особами; більше 3-х підсудних є особами, які потребують сурдоперекладача, або іноземцями, які потребують перекладача чи декількох перекладачів з іноземної мови; необхідність міжнародної правової допомоги) [209, с. 17].

В окремих судових рішень вказується на «відносну нескладність кримінального провадження, що свідчить про відсутність можливості стверджувати про необхідність великої кількості часу для завершення досудового розслідування» (наприклад, ухвала Вищого антикорупційного суду від 17.03.2021 р., справа №991/1799/21, провадження 1-кс/991/1836/21) [385].

Такі пропозиції, слід сказати, співвідносяться з практикою ЄСПЛ, який теж у своїх рішеннях вказує на складність провадження, коли мова йде про надмірну тривалість провадження. Так, у справі «Нечай проти України» від 01.10.2021 року заявник, якого затримали за підозрою у вбивстві батька, скаржився на тривалість тримання його під вартою під час досудового розслідування і надмірну тривалість кримінального провадження щодо нього. Суд встановив, що у цій справі провадження не було особливо складним, оскільки стосувалося одного епізоду та одного підозрюваного – заявника. До того ж протягом значного часового проміжку під час цього провадження заявник був позбавлений свободи, що вимагало від органів державної влади діяти з особливою ретельністю, однак цього не було. У матеріалах справи зазначено, що кримінальне провадження щодо заявника розпочалося 27.02.2004 року та закінчилося 14.06.2017 року (§ 66). Отже, провадження у трьох інстанціях щодо громадянина Нечая тривало дванадцять з половиною років. Суд вважає, що така тривалість провадження у цій справі була надмірною і не відповідала вимозі «розумного строку» [199].

У справі «Мельников проти України» від 22.01.2021 р. кримінальне провадження щодо заявника тривало з 26.06.2002 року по 23.04.2013 року у

двох інстанціях, тобто протягом 10 років і майже 10 місяців за відсутності будь-яких затримок з вини заявника. Провадження щодо заявника стосувалося декількох епізодів, тому могло бути визнане складним. Але, зважаючи на відсутність «особливої ретельності» від органів державної влади, що є свідченням неефективного способу здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень, Суд констатував надмірну тривалість провадження та невідповідність вимозі «розумного строку» [171].

У рішенні «Радзевіл проти України» від 10.03.2020 року також констатовано надмірну тривалість кримінального провадження щодо заявника та її невідповідність вимозі «розумного строку», яке тривало 6 років і майже 4 місяці. Така тривалість, яка не була короткою в абсолютному вимірі, навряд чи могла бути виправдана складністю справи, адже стосувалася одного епізоду та одного підозрюваного. Для ухвалення вироку у справі суду знадобилося 4 роки і 3 місяці за відсутності будь-яких затримок із вини заявника. Мали місце затримки, відповідальність за які несуть органи державної влади (зокрема, 8 місяців у звязку із закінченням строку повноважень судді, у провадженні якого перебувала справа; суди більше року вирішували питання прийнятності апеляційної скарги заявника) [296].

Складність справи може бути обумовлена, наприклад, кількістю звинувачень, кількістю свідків та обвинувачених, які беруть участь у розгляді, або міжнародним аспектом (Невмейстер проти Австрії); справа також може бути надзвичайно складною, якщо підозри стосуються злочину «білих комірців», тобто масштабного шахрайства із залученням декількох компаній та складних угод з метою уникнути ретельного розслідування з боку слідчих органів, що потребує залучення значної кількості експертів у сфері фінансів (К.П. та інші проти Франції). Однак хоча справа може бути достатньо складною, Європейський Суд не може розглядати тривалі періоди немотивованої бездіяльності як «розумні» (Аділетта проти Італії). А гарантія невідкладного розгляду справи служить інтересам правосуддя, а отже, - інтересам обвинувачених, потерпілих і суспільства в цілому; порушення ж цієї

гарантії характеризується таким правовим принципом – «затримка у відправленні правосуддя дорівнює відмові в правосудді» (Сельмуні проти Франції) [160, с. 145-148].

Підкреслимо також, що відповідно до ч. 1 ст. 113 КПК процесуальні строки – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії.

Тому розуміючи, що з метою забезпечення реалізації принципу розумності строків на судових стадіях суд керує перебігом судового розгляду та може власними рішеннями впливати на поведінку інших учасників кримінального провадження, а також, що поняття розумного строку є поняттям оціночним, пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 318 КПК з метою викласти її у наступній редакції:

«1. Судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку.

Судове провадження у першій інстанції щодо відносно нескладного кримінального провадження має бути проведене і завершене протягом 6 місяців.

Судове провадження у першій інстанції щодо складного кримінального провадження має бути проведене і завершене протягом 12 місяців.

Судове провадження у першій інстанції щодо особливо складного кримінального провадження має бути проведене і завершене протягом 18 місяців.

Судове провадження у першій інстанції щодо винятково складного кримінального провадження має бути проведене і завершене протягом 24 місяців.

Строки судового провадження у першій інстанції можуть бути продовжені за ухвалою суду, яка підлягає оскарженню в апеляційному порядку».

Відповідно слід визначити у ст. 3 КПК поняття відносно нескладного кримінального провадження, складного кримінального провадження, особливо складного кримінального провадження, винятково складного кримінального провадження.

Вважаємо, що відносно нескладним кримінальним провадженням слід вважати провадження щодо кримінального проступку чи нетяжкого злочину, в якому до 2 обвинувачених, до 2 потерпілих, до 3 свідків, до 3 однорідних та/або різнорідних злочинів.

Складним кримінальним провадженням слід вважати провадження щодо нетяжкого чи тяжкого злочину, в якому до 5 обвинувачних, до 5 потерпілих, до 10 свідків, до 10 однорідних та/або різнорідних злочинів.

Особливо складним кримінальним провадженням слід вважати провадження щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину, в якому до 10 обвинувачних, до 20 потерпілих, до 30 свідків, до 20 однорідних та/або різнорідних злочинів і для якого характерна обов'язкова участь захисника чи представника у випадках, передбачених КПК, вчинення злочину організованою групою, міжнародне співробітництво.

Винятково складним кримінальним провадженням слід вважати провадження щодо особливо тяжкого злочину, в якому більше 10 обвинувачних, більше 20 потерпілих, більше 30 свідків, більше 20 однорідних та/або різнорідних злочинів і для якого характерне вчинення злочину злочинною організацією, міжнародне співробітництво.

Враховуючи відповідно до практики ЄСПЛ та кримінального процесуального законодавства України необхідність використання індивідуального підходу до кожного кримінального провадження, допускаємо можливість проведення і завершення судового розгляду протягом більш короткого строку, ніж 6, 12, 18 чи 24 місяці, у відповідних кримінальних провадженнях, що відповідатиме засаді розумності строків. Адже, враховуючи практику ЄСПЛ, розумний строк слід розуміти як об'єктивно найкоротший строк розгляду і вирішення судом кожного конкретного кримінального

провадження, не ототожнюючи категорії «розгляд у розумні строки» та «швидкий розгляд».

Разом з тим, підкреслимо, що саме на суд покладається забезпечення розумних строків судового провадження. Цілком погоджуємось, що субєктом, який зобовязаний забезпечувати додержання розумних строків у судовому провадженні та особисто відповідає за їх порушення, є суд в особі головуючого в судовому засіданні [160, с. 145-148]. Відповідно до Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 р. «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» судді повинні усвідомлювати особисту відповідальність за розгляд справ у встановлені законом строки, не допускати фактів зволікання, вживати всіх необхідних заходів з метою неухильного дотримання процесуальних строків [291].

Водночас можливості суду щодо забезпечення розумних строків судового розгляду внаслідок неявки учасників судового провадження дещо обмежені. Прикладом тут може бути ситуація, що склалася у зв'язку з рішенням Київського районного суду м. Полтави від 10.08.2018 р. (справа №638/4399/15-к) про закриття кримінального провадження по обвинуваченню Г. А. Кернеса та інших осіб, що було обгрунтоване порушенням розумних строків судового розгляду внаслідок систематичної неявки прокурора у судові засідання. Широкий суспільний резонанс та бурхлива дискусія у правових наукових та практичних колах, зумовлені цим рішенням, наочно ілюструють той факт, що у чинному кримінальному процесуальному законодавстві суд позбавлений дієвих можливостей перешкодити порушенню розумних строків учасниками судового провадження, зокрема, прокурором. Тому слід погодитись з тим, що порушення розумних строків судового провадження має бути передбачено як підстава дисциплінарної відповідальності не лише суддів, а й прокурорів та адвокатів, причому суд повинен невідкладно ініціювати таке провадження перед відповідними дисциплінарними органами у разі

встановлення цієї підстави; неявка у судове засідання без поважних причин має розглядатися як підстава для заміни прокурора та захисника у кримінальному провадженні, наприклад, у разі ознаки повторності, а не тільки у разі неможливості їхньої участі у провадженні [160, с. 145-148]. В такому випадку рішення про заміну прокурора має прийматися керівником органу прокуратури на підставі відповідного подання головуючого у судовому засіданні, а обвинуваченому чи потерпілому повинна надаватися можливість обрати іншого захисника чи представника.

У літературі висловлювалися обгрунтовані пропозиції щодо розширення можливостей суддів впливати на порушення закону, виявлені під час судового розгляду, шляхом внесення відповідних змін в КПК щодо надання можливості суддям реагувати на виявлені порушення окремими ухвалами з встановленням місячного строку для надання обгрунтованої відповіді та встановлення відповідних санкцій за ненадання відповіді на окрему ухвалу суду [69].

Отже, на нашу думку, покращенню правозахисної комунікації потерпілого може слугувати вирішення проблеми встановлення більш чітких строків судового розгляду кримінального провадження поряд з розумними строками. При цьому слід зважати не тільки на складність кримінального провадження, а й на поведінку його учасників та спосіб здійснення своїх повноважень прокурором, захисником, представником, як на основні критерії визначеності розумності строку судового розгляду.

РОЗДІЛ 4. ПРАВОЗАХИСНА КОМУНІКАЦІЯ ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

4.1. Проблеми комунікації потерпілого в підготовчому судовому провадженні

Судове провадження, учасником якого законодавець визнає, звичайно ж, і потерпілого, його представника та законного представника (п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК) – це кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами (п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК).

Аналізуючи відповідні положення чинного КПК України, погоджуємось з тим, що слід вказати на підготовче судове засідання в судовому провадженні у першій інстанції як на обов'язкову і самостійну стадію кримінального процесу, в якій суд визначає можливість на законних підставах призначати кримінальне провадження (справу) до судового розгляду [140], а не лише як на «перший етап судового провадження» [141]. «Потребує концептуального дослідження реалізація змагальних засад у підготовчому судовому провадженні, оскільки дії, вчинювані суддею на цій стадії кримінального процесу, є гарантією законності, обґрунтованості, об'єктивності вироку…» [340, с. 123-129].

Відповідно до ч. 3 ст. 56 КПК під час судового провадження в будь-якій інстанції (а отже, і під час підготовчого провадження) потерпілий має право: бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду; брати участь у судовому провадженні; брати участь у безпосередній перевірці доказів; підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; знайомитися з

судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді; оскаржувати судові рішення в порядку, передбаченому КПК України. На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення [139].

Забезпечення реалізації права потерпілого на процесуальну комунікацію під час підготовчого провадження, вважаємо, найперше необхідно дослідити, виходячи з рішень, які суд має право прийняти у цій стадії кримінального провадження відповідно до ч. 3 ст. 314 КПК, а також з вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду (ч. 2 ст. 315 КПК). Погоджуємось, що завдання стадії підготовчого провадження зумовлені вирішенням двох важливих блоків питань: перевірки процесуальних підстав для призначення судового розгляду; підготовки до розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні [81, с. 286-289]. Тоді, справедливо зазначає С. Крушинський, логічно постає питання – чи може суд у підготовчому провадженні вирішити ці питання без дослідження матеріалів досудового розслідування, які перебувають у розпорядженні сторони обвинувачення, та матеріалів, які вдалося зібрати стороні захисту та іншим учасникам кримінального провадження? [153, с. 112] Чи є можливим при такій, передбаченій КПК України, процедурі прийняття суддею законного та обґрунтованого рішення? Наприклад, приймаючи рішення в стадії підготовчого провадження, суд обґрунтовує його, зокрема, і висновками експертів. Суд має перевірити, яким чином була призначена експертиза, чи були при її призначенні та проведенні, дотримані процесуальні норми та тактичні прийоми, які вихідні дані вказані слідчим, прокурором в постанові про призначення експертизи, із яких доказів ці дані сформульовані та ін. [91] В той час як існуючий порядок створює умови, відповідно до яких суд приймає рішення в умовах дефіциту (суттєвої обмеженості) інформації, що у свою чергу впливає на зміст рішень, що приймаються [346, с. 208]. А з усіх можливих рішень суду в підготовчому судовому засіданні, передбачених ч. 3

ст. 314 КПК України, лише ухвалення рішення про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору не потребує дослідження будь-яких доказів. Воно може бути прийняте виключно за результатами аналізу змісту самого обвинувального акта чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру у тому випадку, якщо вони не відповідають вимогам КПК України [153, с. 115].

Відповідно до ч. 3 ст. 314 КПК у підготовчому судовому засіданні суд, зокрема, має право затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 468 – 475 КПК, а також закрити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених п. 4-8, 10 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК. Слід підкреслити: «якщо на цій стадії суд вирішуватиме питання про затвердження угоди, про закриття кримінального провадження, а також у справах приватного обвинувачення, він має обов'язково забезпечити участь потерпілого у судовому засіданні» [222]. На це звертає увагу і ВССУ у своєму інформаційному листі від 03. 10. 2012 р. № 223-1430/0/4-12 [279] та наголошує, що суд зобов'язаний відкласти судове засідання за неявки потерпілого, якщо обвинувальний акт надійшов до суду з підписаною між сторонами угодою, або якщо до суду надійшло клопотання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

Вважаємо, що суд в окремих випадках не може обійтися без дослідження матеріалів досудового провадження під час підготовчого судового засідання. В свою чергу, учасники судового провадження, в тому числі і потерпілий, має право на подання доказів до суду, адже збирання потерпілим, його представником чи законним представником доказів під час досудового розслідування здійснюється саме з метою їх подання в судове провадження для обґрунтування своєї правової позиції. Однак щодо моменту такого подання доказів потерпілим у підготовчому судовому засіданні, то можна вказати, що зміст положень ч. 1 ст. 317 та ч. 2 ст. 291 КПК є дещо

суперечливими та такими, що неоднозначно тлумачать це питання і потребує вирішення й узгодження.

Дослідження матеріалів досудового провадження під час підготовчого судового засідання особливо стосується двох ситуацій: провадження на підставі угоди та вирішення клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, тобто коли є можливість закінчити підготовче судове засідання постановленням судового рішення по суті справи. Адже закон вимагає від суду у першому випадку переконатися, що укладення угоди є добровільним, і надає для цього право витребувати певні документи (ч. 6 ст. 474 КПК), а у другому – перевірити обґрунтованість клопотання (ч. 4 ст. 288 КПК) – чи дійсно діяння, яке поставлено особі у провину, мало місце, чи містить воно склад злочину, чи наявні правові підстави її звільнення від кримінальної відповідальності [77, с. 135-138].

Як роз'яснив Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у п. 15 Постанови № 13 від 11.12.2015 року «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод», суд, «зважаючи на те, що під час підготовчого судового засідання може бути прийняте рішення, яке по своїй суті є завершальним для судового провадження у суді першої інстанції (ухвалити вирок), вправі витребувати документи, подані сторонами під час досудового розслідування, а також інші матеріали досудового розслідування» [281]. Також за наявності у сторін труднощів при отриманні певних речей чи матеріалів (доказів) пропонується під час підготовчого судового засідання у разі задоволення клопотань про дослідження цих речей чи матеріалів сприяти учасникам судового провадження в їх витребуванні шляхом надання відповідних запитів, судових доручень тощо [163, с. 7-18]. Між тим, залишається незрозумілим, які матеріали кримінального провадження можуть бути використані судом для вирішення означених питань, якщо до початку судового розгляду в його розпорядженні є лише обвинувальний акт, реєстр матеріалів досудового розслідування та цивільний позов, що навряд чи можна вважати достатньою

інформаційною базою для перевірки обґрунтованості клопотань учасників судового провадження щодо виклику свідків, експертів, про витребування речей, матеріалів, документів [179, с. 139-144].

У зв'язку з цим слід, на нашу думку, вилучити останній абзац ч. 4 ст. 291 КПК та підтримати пропозиції доповнити п. 4 ч. 2 ст. 315 КПК України новим абзацом такого змісту: «приєднання до матеріалів кримінального провадження поданих матеріалів досудового розслідування, речей і документів» [153, с. 116], а відтак забезпечити право учасників судового провадження, зокрема й потерпілого, на звернення з відповідним клопотанням під час підготовчого судового засідання та обов'язок суду його розглянути з метою підготовки до судового розгляду.

А також доповнити ст. 315 КПК України новою ч. 5 такого змісту:

«5. Під час підготовчого судового засідання сторони та інші учасники кримінального провадження мають право подати суду матеріали досудового розслідування, речі і документи, які мають значення для обґрунтування клопотань учасників судового провадження, прийняття рішень, передбачених частиною третьою статті 314 цього Кодексу».

І чим раніше ці матеріали опиняться у розпорядженні суду, тим продуктивнішою буде підготовча діяльність судді, адже досягненню мети кримінального провадження – забезпечення достовірного встановлення обставин правопорушення – значною мірою сприяє планування та організація судового провадження, починаючи вже зі стадії підготовчого судового засідання, досягнення мети якого неможливе без попередніх аналітичних заходів [179, с. 140].

Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження закривається у разі, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством. Відповідні зміни було внесено до тексту КПК Законом України «Про внесення змін до Кримінального та

Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 р. Згідно ч. 7 ст. 284 КПК, якщо обставини, передбачені пп. 5, 6, 7, 8, 9, 9^{-1} ч. 1 цієї статті, виявляються під час судового провадження, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження.

Тобто зазначені зміни полягають у забороні закривати кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством, навіть якщо на цьому наполягає потерпілий та/або його представник. Однак, вважаємо, у сучасній редакції п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК не узгоджується із загальними засадами кримінального судочинства та положеннями чинного КПК України. Так, відповідно до ч. 4 ст. 26 КПК «кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення» [139]. Частина 4 ст. 56 КПК чітко вказує на право потерпілого примиритися з підозрюваним, обвинуваченим: «На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та цим Кодексом випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження» [139]. Крім того, згідно ст. 131^{1} Конституції України прокуратура може здійснювати лише підтримання публічного обвинувачення в суді, і для реалізації цих положень в КПК України передбачений інший порядок, ніж для кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення [126].

Тому, на нашу думку, слід вести мову про процедуру приватно-публічного обвинувачення, тим паче, що глава 36 КПК України у її чинній редакції не передбачає певних особливостей процедури особливого порядку

кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, тільки декларує його. Водночас, для забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію під час здійснення кримінального провадження важливо не декларувати положення, за якими відсутній механізм реалізації, а врегулювати участь потерпілого в кримінальному провадженні, наділивши його відповідними правами в змагальному кримінальному процесі та виписавши механізм їх реального та ефективного забезпечення. Тому главу 36 КПК України, вважаємо, було б доречно перейменувати на «Кримінальне провадження у формі приватно-публічного обвинувачення». Відповідно слід викласти ч. 4 ст. 26 КПК у такій редакції:

«Кримінальне провадження у формі приватно-публічного обвинувачення розпочинається та здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом».

Зауважимо, на окремі колізії різного роду навколо ч. 4 ст. 26 КПК зверталась увага вже не раз[3].

Також очевидно, що п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК щодо підстав закриття кримінального провадження, в тому числі і під час підготовчого провадження, слід викласти у слідуючій редакції:

«7) потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі *приватно-публічного* обвинувачення, крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством».

Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження закривається в разі, якщо «після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений статтею 219 цього Кодексу, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо

[3] На неузгодженість на колізійність ч. 6 ст. 55 КПК та ч. 4 ст. 26 КПК звертала увагу Гловюк І. В. *(*Див.: Гловюк І. В. Проблеми кримінального провадження у формі приватного обвинувачення // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 426-429.).

тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи» [139]. У зв'язку з цим виникає питання: як має бути компенсовано шкоду, завдану потерпілому внаслідок такого кримінального правопорушення в даному разі? Яка доля цивільного позову? Очевидно, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом (ч. 3 ст. 127 КПК). Проблематика такого різновиду компенсування шкоди потерпілому досліджувалась вище в роботі.

Нарешті потребує чіткої правової регламентації доля цивільного позову в разі звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності, наприклад, у зв'язку з передачею на поруки (ст. 47 КК України) чи у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України). Ні глава 9 КПК, ні §2 глави 24 КПК відповіді на це питання не дають, як не знаходимо ми таку відповідь і у ст. 47, 49 КК України. Так, щодо звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки – можливим є передбачення крім щирого каяття ще й відшкодування ним завданих потерпілому збитків. Щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності – слід, на нашу думку, передбачити відшкодування завданої шкоди за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Відповідно до ч. 2 ст. 284 КПК кримінальне провадження закривається судом, зокрема, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК. Разом з тим, відповідно до ч. 1 ст. 340 КПК «якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог статті 341 цього Кодексу повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження» [139], тобто є зрозумілим, що відповідного переконання прокурор може дійти саме в

результаті судового розгляду – стадії кримінального провадження, а не під час підготовчого провадження. І в цьому є логіка законодавця, оскільки в підготовчому судовому засіданні учасниками судового провадження не надаються та не досліджуються докази, що могли б вплинути на підтвердження обвинувачення та відповідно прийняття прокурором рішення щодо відмови від підтримання державного обвинувачення. А от логічного узгодження окремі положення кримінального процесуального закону щодо можливості закриття кримінального провадження в стадії підготовчого провадження з підстави відмови прокурора від обвинувачення, на наш погляд, позбавлені (зокрема, п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК та ч. 1 ст. 340 КПК). Разом з тим, п. 25.8. наказу Генерального прокурора від 30.09.2021 р. «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» доречно вказує, що прокурори під час судового розгляду після з'ясування усіх обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами відмовляються від обвинувачення, якщо пред'явлене особі обвинувачення повністю не підтвердилось, про що виносять мотивовану постанову [276].

Згідно ч. 9 ст. 284 КПК ухвала суду про закриття кримінального провадження може бути оскаржена в апеляційному порядку. Проте як потерпілому ознайомитися з матеріалами кримінального провадження після його закриття законодавець не роз'яснює, а отже потерпілому реалізувати право оскаржувати судові рішення в порядку, передбаченому КПК (п. 7 ч. 3 ст. 56 КПК), дещо проблематично. Крім того, згідно п. 11 ч. 2 ст. 56 КПК потерпілий має право знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження; а згідно п. 6 ч. 3 ст. 56 КПК потерпілий під час судового провадження має право знайомитися з судовими рішеннями. Таким чином, внесення відповідних змін до положень ст. 317 КПК, де йдеться саме про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, дозволить вирішити це питання.

Тому пропонуємо вказати у ч. 2 ст. 317 КПК, що після призначення справи до судового розгляду *або постановлення ухвали про закриття кримінального провадження* головуючий повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, а також *судовими рішеннями*, якщо вони про це заявлять клопотання.

Відповідно до ч. 3 ст. 314 КПК у підготовчому судовому засіданні суд, зокрема, має право повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України.

Питання застосування судом заходів забезпечення кримінального провадження у випадку повернення прокурору обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру роз'яснені ВССУ в інформаційному листі від 03. 10. 2012 р. № 223-1430/0/4-12 [279], в якому зазначено, що під час повернення матеріалів кримінального провадження прокурору суд зобов'язаний розглянути клопотання про обрання, зміну чи скасування запобіжного заходу у випадку, якщо відповідне клопотання надійшло від учасників судового провадження.

Водночас, чинний КПК України не вказав строк, протягом якого прокурор може усунути недоліки та знову направити відповідні матеріали для призначення підготовчого судового засідання. Варто відзначити, що проект КПК від 13. 12. 2007 р. зобов'язував прокурора протягом п'яти діб забезпечити усунення допущених порушень (ч. 2 ст. 327 проєкту) [288]. Підкреслимо, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки, а проведення судового провадження у розумні строки забезпечує суд (ч. 1, 2 ст. 28 КПК). Іншими словами, судовий розгляд кримінального провадження у розумні строки є одними з головних завдань кримінального судочинства, а ефективність реалізації цих завдань напряму залежить від поведінки учасників кримінального процесу, які нерідко порушують адресовані їм правові

приписи, не виконують покладені на них законом обов'язки своєчасно та у розумний строк. Тому, на нашу думку, слід чітко обмежити можливий строк, відведений прокурору для усунення невідповідностей обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру вимогам КПК.

Враховуючи вищенаведене, вважаємо, що слід доповнити ч. 4 ст. 314 КПК та вказати, що *в ухвалі про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру зазначаються недоліки, що не відповідають вимогам КПК, і встановлюється строк на їх усунення, який не може перевищувати п'яти днів з дня постановлення ухвали.*

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 335 КПК у разі, якщо обвинувачений ухилився від суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, суд зупиняє судове провадження щодо цього обвинуваченого до його розшуку або видужання і продовжує судове провадження стосовно інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо декількох осіб. Тобто в підготовчому провадженні може бути також прийнято рішення про зупинення провадження за наявності підстав для прийняття такого рішення в судовому провадженні. На можливість прийняття рішення про зупинення кримінального провадження в цій стадії вказується і у листі ВССУ від 03. 10. 2012 р. [163]. Однак, трапляються випадки у судовій практиці, коли суди ігнорують можливість застосування процедури зупинення кримінального провадження на підготовчому судовому провадженні, помилково мотивуючи це тим, що ч. 3 ст. 214 КПК України не передбачено такого рішення. Наприклад, в ухвалі Апеляційного суду Херсонської області (справа № 667/8623/15-к) від 26. 04. 2016 р. зазначається, що «доводи прокурора, в частині того, що суд мав би оголосити розшук ОСОБА_1, відповідно до вимог ст. 335 КПК України, судова колегія знаходить безпідставними, оскільки вони не ґрунтуються на Законі, так як ст. 335 КПК України, на яку посилається прокурор в обґрунтування оголошення

обвинуваченого в розшук, визначає підстави зупинення судового провадження під час судового розгляду, де однією з підстав зупинення судового провадження є оголошення обвинуваченого в розшук. Частиною 3 ст. 314 КПК України не передбачено прийняття такого рішення як зупинення провадження» [384].

В силу цього, на нашу думку, слід доповнити ч. 3 ст. 314 КПК окремим пунктом *2-1), в якому зазначити, що слід зупинити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених ч. 1 ст. 335 КПК.*

Однак, якщо рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування може бути оскаржене, зокрема, потерпілим, його представником чи законним представником (п. 2 ч. 1 ст. 303 КПК), то можливість оскарження зупинення судового провадження (під час підготовчого провадження), зокрема, потерпілим, його представником чи законним представником законодавець не передбачає. Не знаходимо вказівку на можливість такого оскарження і у додатках до інформаційного листа ВССУ «Про деякі питання порядку здійснення судового провадження з перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 21.11.2012 р. [267]. Не може бути оскаржена під час досудового розслідування й відповідна ухвала слідчого судді, а заперечення проти неї може бути подано під час підготовчого провадження в суді (ч. 3 ст. 309 КПК). Тобто у випадку незгоди потерпілого з іншими ухвалами слідчого судді, законність останніх підлягає перевірці судом першої інстанції під час підготовчого провадження. Зупинення судового провадження, безумовно, впливає на можливість відновлення порушених кримінальним правопорушенням прав та законних інтересів потерпілого, відстрочує момент компенсування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Вважаємо, потерпілий, його представник, законний представник мають право оскаржити відповідну ухвалу суду, в тому числі постановлену під час підготовчого судового засідання, і таке право має бути забезпечено. З огляду на це ч. 4 ст. 314 КПК, пропозиції щодо внесення

змін до якої нами вже пропонувались, доречно було б уточнити та вказати, що в *ухвалі про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру зазначаються недоліки, що не відповідають вимогам КПК, і встановлюється строк на їх усунення, який не може перевищувати п'яти днів з дня постановлення ухвали.* Ухвала про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, *ухвала про зупинення судового провадження* може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Крім того, суд на стадії підготовчого провадження, повинен дослідити всі докази, які обґрунтовують клопотання сторін чи інших учасників судового провадження щодо зупинення кримінального провадження, а саме «суд може використати докази для з'ясування як фактичних обставин, які входять до предмету доказування, так і тих, що мають виключно процесуальне значення» [344], адже в іншому випадку «без дослідження необхідних доказів обґрунтованість прийнятих судових рішень залишається під сумнівом» [153, с. 116-118].

Відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 56 КПК під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду. Очевидно, що регламентуючи час і місце судового розгляду, законодавець мав на увазі не судовий розгляд як стадію кримінального провадження, а підготовче судове засідання, судове засідання під час судового розгляду, судове засідання з перегляду судового рішення в апеляційному чи касаційному порядку, оскільки чітко вказав на будь-яку інстанцію судового провадження. Тому у п. 1 ч. 3 ст. 56 КПК доречніше було б закріпити саме вказівку на час і місце судового засідання, а не судового розгляду. Крім того, згідно ч. 1 ст. 111 КПК про дату, час і місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію учасники кримінального провадження, в тому числі і потерпілий, повідомляються, а не поінформовуються. Також у пп. 1, 2, 13 ч. 1 ст. 56 КПК законодавець вказує на право потерпілого «бути

повідомленим про свої права та обов’язки», «бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування…», «одержувати письмові повідомлення у випадках, передбачених цим Кодексом», що цілком узгоджується з главою 6 КПК. Однак, зважаючи на це, на нашу думку, слід було б викласти п. 1 ч. 3 ст. 56 КПК у редакції: *«бути завчасно повідомленим про час і місце судового засідання».*

Відтак постають питання: чи лише про час і місце підготовчого судового засідання слід повідомити потерпілого? Чи досить вичерпно передбачені чинним КПК випадки, коли потерпілий має право одержувати письмові повідомлення (п. 13 ч. 1 ст. 56 КПК)? Чи виписані ці випадки в такий спосіб, що сприяв би ефективному забезпеченню реалізації права потерпілого на процесуальну комунікацію під час підготовчого судового засідання?

Про день, час і місце проведення підготовчого судового засідання сторони та інші учасники судового провадження, перелік яких наведено у ч. 2 ст. 314 КПК, за розпорядженням головуючого повідомляються секретарем судового засідання. Повідомлення про виклик до суду надсилаються поштою, факсом, телеграфом, телефонограмою чи іншими засобами зв'язку не пізніше ніж за п'ять днів до дати призначення підготовчого судового засідання, що має забезпечити своєчасність отримання повідомлень та право сторін на участь. Відповідно до ст. 134 КПК суд здійснює судовий виклик лише тих учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою. Натомість повідомлення учасників кримінального провадження згідно ч. 2 ст. 111 КПК здійснюється у випадку, якщо участь цих осіб у процесуальних діях не є обов'язковою [279]. Таким чином, повідомляється про призначення підготовчого судового засідання і потерпілий, участь якого в судовому провадженні не є обов’язковою, однак залежно від того, чи можливо за його відсутності з’ясувати обставини кримінального провадження, суд вирішує питання про проведення судового розгляду без потерпілого або про відкладення судового розгляду (ч. 1 ст. 325 КПК). Також у ч. 2 ст. 314 КПК вказується, що підготовче судове засідання відбувається, зокрема, за участю

потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника згідно з правилами, передбаченими чинним КПК України для судового розгляду.

Разом з тим, вважаємо, призначаючи підготовче судове засідання, в яке суд викликає потерпілого, його представника, законного представника у повідомленні слід було б передбачити інформування потерпілого, наприклад, про право пред'явити цивільний позов до початку судового розгляду, якщо після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру суд приходить до висновку, що цивільний позов на досудовому провадженні потерпілим заявлено не було.

Зауважимо, загалом вимоги до повідомлень, що адресовані потерпілому як учаснику кримінального провадження про прийняті слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом процесуальні рішення законодавцем, на жаль, чітко не встановлені у главі 6 КПК України. Проте, на нашу думку, такі повідомлення та вимоги до них слід передбачити та направляти потерпілому у таких випадках, коли КПК України передбачено направлення їм копій постанови слідчого, прокурора або копій судового рішення.

Аналізуючи положення п. 13 ч. 1 ст. 56 КПК щодо права потерпілого одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених КПК, зазначимо, що такий випадок передбачений, наприклад, ч. 7 ст. 376 КПК, де йде мова про те, що копія судового рішення не пізніше наступного дня після ухвалення надсилається учаснику судового провадження, який не був присутнім в судовому засіданні. Потерпілому, який не був присутнім в підготовчому судовому засіданні, слід, на нашу думку, направити не тільки копію судового рішення, але й повідомлення, в якому роз'яснити, наприклад, підставу закриття провадження (у разі прийняття такого рішення в підготовчому провадженні, якщо його прийняття не вимагає обов'язкової участі потерпілого), роз'яснити право на оскарження та право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, що закрито.

Наприклад, ч. 6 ст. 284 КПК передбачено, що копія постанови слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження надсилається, зокрема, потерпілому. Так, разом з копією постанови про закриття кримінального провадження потерпілому слід було б направити і повідомлення, у якому роз'яснити підстави закриття, право на оскарження в десятиденний строк з моменту отримання копії постанови (у разі закриття кримінального провадження постановою слідчого), право на оскарження прийнятого рішення до слідчого судді та право апеляційного оскарження.

Відповідно до ч. 3 ст. 303 КПК під час підготовчого судового засідання можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, як рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим та рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки. Тому, якщо в підготовчому судовому засіданні особа звертається з клопотанням про визнання потерпілим в кримінальному провадженні і суд приймає відповідне рішення, вважаємо, потерпілому має бути повідомлено та роз'яснено право заявити цивільний позов до початку судового розгляду та, якщо такий потерпілий звертається з клопотанням про відкладення судового засідання з метою підготовки та подання цивільного позову, – суд мав би задовольнити таке клопотання потерпілого, його представника чи законного представника. Підкреслимо, якщо під час досудового слідства потерпілий не заявив цивільного позову, суд під час підготовчого судового засідання повинен роз'яснити йому право зробити це до початку судового розгляду, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 128 КПК особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Тут зауважимо, що у главі 28 КПК законодавець вказує як

на «початок судового розгляду» (ст. 347 КПК), так і на «з'ясування обставин та перевірку їх доказами» (ст. 363 КПК), коли мова йде про відповідну частину стадії судового розгляду. Однак неможливість реалізувати потерпілим право подання цивільного позову в підготовчій частині судового розгляду (а до такого висновку приходимо, аналізуючи положення ст.ст. 342-346 КПК) тільки підтверджує те, що ч. 1 ст. 128 КПК вказує саме на судовий розгляд як на стадію кримінального провадження, а не частину (елемент) судового розгляду, яким є з'ясування обставин та перевірка їх доказами.

Тому пропонуємо п. 4 ч. 2 ст. 315 КПК доповнити окремою підставою для відкладення підготовчого судового засідання, про що потерпілий вправі заявити клопотання під час вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду, та відповідно на таку підставу для відкладення підготовчого судового засідання як *відкладення судового засідання для підготовки цивільного позову особою, яку визнано потерпілим в підготовчому судовому засіданні.*

При цьому слід зауважити, що в підготовчому судовому засіданні клопотання про визнання особи потерпілою доцільніше заявити та розглянути після виконання вимог, передбачених ст. 342-345 КПК, коли головуючий з'ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду (ч. 2 ст. 314 КПК), а не під час вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду (ст. 315 КПК). Оскільки суд проводить підготовку до судового розгляду після того як під час підготовчого судового засідання не будуть встановлені підстави для прийняття рішень, передбачених п. 1-4 ч. 3 ст. 314 КПК, очевидно, що, наприклад, розгляд клопотання про визнання потерпілим мав би випереджати прийняття рішення щодо затвердження угоди у кримінальному провадженні, особливо зважаючи на те, що відповідно до ч. 8 ст. 469 КПК у разі якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими. Якщо ж у підготовчому засіданні особі буде

відмовлено у визнанні потерпілим, то ні апеляційному, ні касаційному оскарженню таке рішення згідно чинного КПК не підлягає.

Разом з тим, матеріали судової практики свідчать про значну кримінально-процесуальну активність таких численних «потенційних» потерпілих, яким слідчим, прокурором, слідчим суддею відмовлено у визнанні їх потерпілими у кримінальному провадженні. Так, ухвалою апеляційного суду Луганської області від 15. 12. 2017 р. відмовлено у відкритті провадження за апеляційною скаргою заявника ОСОБА_1 на ухвалу слідчого судді Сєвєродонецького міського суду Луганської області від 06. 12. 2017 р., якою відмовлено в задовленні скарги ОСОБА_1 на постанову старшого слідчого в ОВС першого слідчого відділу прокуратури Луганської області ОСОБА_2 від 02. 08. 2017 р. про відмову у визнанні потерпілим у зв'язку з тим, що згідно ч. 1 та 2 ст. 309 КПК України, ухвала слідчого судді про відмову в задовленні скарги на постанову слідчого про відмову у визнанні потерпілим, апеляційному оскарженню не підлягає [379]. Ухвалою Апеляційного суду Донецької області від 22. 06. 2017 р. відмовлено у відкритті провадження за апеляційною скаргою ОСОБА_4 на ухвалу слідчого судді Краматорського міського суду Донецької області від 08. 06. 2017 р., якою залишено без задоволення скаргу ОСОБА_2 на бездіяльність слідчого про відмову в розгляді клопотання про визнання заявника потерпілим та вказано, що ст. 309 КПК, а також іншими статтями цього Кодексу не передбачено право на оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про залишення без задоволення скарги на бездіяльність слідчого про відмову в розгляді клопотання про визнання заявника потерпілим [378]. Ухвалою Апеляційного суду Харківської області від 16. 07. 2014 р. відмовлено у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою цивільного позивача ОСОБА_2 на ухвалу Дзержинського районного суду м. Харкова від 23 червня 2014 року про відмову у визнанні потерпілим у зв'язку з тим, що відповідно до вимог ст. 314 та ч. 1, 2 ст. 392 КПК України, ухвала суду про відмову у визнанні потерпілим, постановлена в підготовчому судовому засіданні, окремому

апеляційному оскарженню не підлягає [383]. З цих же підстав ухвалою Апеляційного суду Рівненської області від 30. 03. 2018 р. відмовлено у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою ОСОБА_2 на ухвалу слідчого судді Рівненського міського суду Рівненської області від 28.02.2018 р. [381].

Виникає питання: якщо відповідно до ч. 2 ст. 24 КПК гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому КПК, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді, а п. 10 ч. 1 ст. 393 КПК вказує на «інших осіб у випадках, передбачених цим Кодексом» як на суб'єктів права на апеляційне оскарження, то чи означає це можливість реалізації особою, якій було відмовлено у визнанні її потерпілим під час підготовчого провадження, права на процесуальну комунікацію щодо апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції? У кримінальному провадженні оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності є дієвим засобом як поновлення порушених прав і законних інтересів сторін та інших його учасників, так і усунення недоліків процесуальної діяльності слідчих, прокурорів та слідчих суддів, а також є однією з основних гарантій верховенства права і законності. Відповідаючи на поставлене питання, на нашу думку, слід виходити з приписів ст. 9 КПК, яка розкриває принцип законності кримінального провадження та у ч. 6 встановлює, що коли «положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу» [139]. Однією з таких засад є забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (п. 17 ч. 1 ст. 7 КПК), а її зміст якраз і розкрито у ст. 24 КПК.

Право на суд, одним із аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним, воно може підлягати обмеженням, особливо щодо умов прийнятності скарги. Однак ці обмеження не повинні впливати на

користування правом у такий спосіб і до такої міри, що саму його суть буде порушено. Вони повинні відповідати законній меті, і тут має бути розумний ступінь пропорційності між засобами, що застосовуються, та метою, яку намагаються досягнути (ухвала Європейського суду з прав людини від 8 січня 2008 року щодо прийнятності заяви № 32671/02 у справі «Скорик проти України») [328].

На нашу думку, право потерпілого на процесуальну комунікацію має бути забезпечено в даному разі шляхом внесення відповідних змін до положень КПК, зокрема, ст. 314 КПК, ч. 3 якої слід доповнити окремим пунктом 7 та вказати на можливість *визнати особу, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди, потерпілою у кримінальному провадженні*, а ч. 4 ст. 314 КПК доповнити та викласти її другий абзац з врахуванням попередніх пропозицій, вказавши, що в *апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвала про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, ухвала про зупинення судового провадження, ухвала про відмову у визнанні потерпілим*.

Щодо забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію під час вирішення питань, пов’язаних з підготовкою до судового розгляду, то зупинимося на з’ясуванні, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд (п. 2 ч. 2 ст. 315 КПК).

Слід зауважити, що згідно з ч. 2 ст. 27 КПК кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито, крім деяких випадків, коли суд може (тобто має право, а не зобов'язаний) прийняти рішення про розгляд справи в закритому засіданні. До таких випадків закон відносить: розгляд справи, в якій обвинуваченим є неповнолітній, або справи про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи; необхідність забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, або запобігання розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставини, які принижують гідність особи; якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що

охороняється законом. Якщо слідчий суддя під час досудового розслідування постановив ухвалу про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні: а) впродовж усього судового провадження – судове провадження проводиться у закритому судовому засіданні; б) впродовж окремої частини судового провадження – суд, перевіривши наявність підстав для здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні, приймає відповідне рішення. Якщо ж питання проведення кримінального провадження у такому засіданні не було предметом розгляду слідчого судді, суд, перевіривши наявність підстав, передбачених у ч. 2 ст. 27 КПК, може прийняти рішення про здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні. Порядок розгляду кримінального провадження (здійснення кримінального провадження у відкритому чи закритому судовому засіданні) може бути змінено ухвалою суду під час судового провадження за клопотанням однієї із сторін.

У тому числі такий порядок може бути змінено і за клопотанням потерпілого, його представника чи законного представника (п. 4 ч. 2 ст. 315 КПК). Крім того, вважаємо за доцільне вказати на такий випадок, коли суд може прийняти рішення про розгляд справи у закритому засіданні як розгляд справи, в якій потерпілий є неповнолітнім. Такий випадок не передбачений ч. 2 ст. 27 КПК, однак «важливими є розуміння того, що коли дитина стає учасником кримінального процесу, зокрема, бере участь у судовому розгляді необхідно в кожному конкретному випадку враховувати вік такої особи, рівень зрілості, а також інтелектуальні та емоційні здібності. Відкритий судовий розгляд за участю неповнолітніх осіб може спричинити позбавлення останніх права на ефективну участь у змагальному кримінальному провадженні» [151]. І неповнолітній потерпілий не є виключенням, що й мав би врахувати законодавець. Тому пропонуємо п. 1 ч. 2 ст. 27 КПК викласти у редакції: «якщо обвинуваченим *чи потерпілим* є неповнолітній».

Особлива роль при проведенні підготовки до судового розгляду належить розгляду клопотань учасників судового провадження про здійснення судового

виклику певних осіб до суду для допиту та витребування певних речей чи документів. Адже відхилення судом клопотань учасників судового провадження про допит певних осіб, дослідження доказів або вчинення інших процесуальних дій на підтвердження чи спростування обставин, з'ясування яких могло мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, згідно з вимогами п. 1 ч. 1 ст. 410 КПК, визнається неповнотою судового розгляду та є підставою для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції [279].

Так, відповідно до ч. 7 ст. 101 КПК висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку, в той час як згідно ч. 1 ст. 356 КПК за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. Ці положення дещо не узгоджуються між собою. На нашу думку, має бути однозначно забезпечено та врегульовано право потерпілого звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта (залученого потерпілим чи за клопотанням потерпілого) для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

У попередньому розділі роботи нами зверталась увага на необхідність внесення змін до ч. 2 ст. 101 КПК для забезпечення права потерпілого надати суду висновок експерта, в даному ж разі слід забезпечити право потерпілого звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду, адже п. 4 ч. 2 ст. 315 КПК передбачає саме розгляд клопотань учасників судового провадження, зокрема, про здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту. Для цього вважаємо за необхідне вказати у ч. 7 ст. 101 КПК, що не тільки кожна сторона, але також *потерпілий* має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

Завдання суду пов’язані також із передбаченою КПК можливістю розгляду у стадії підготовчого провадження згідно з правилами статей 314-316 КПК скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які не розглядаються під час досудового розслідування (ч. 2 ст. 303 КПК). Також під час підготовчого провадження в суді можуть бути подані заперечення проти ухвал слідчого судді, оскарження яких не передбачено ч. 1 ст. 309 КПК під час досудового розслідування (ч. 3 ст. 309 КПК). Слід погодитися з тим, що розгляд таких скарг і заперечень не регламентований главою 27 КПК [326] (як не регламентовано й розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, на що вказує законодавець у ч. 3 ст. 303 КПК), що певною мірою ускладнює захист прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Пропозиції щодо внесення змін та доповнень до положень статей глави 27 КПК, наведені вище, націлені, зокрема, на усунення відповідних прогалин. Загалом же є необхідність у встановленні порядку розгляду скарг на зазначені рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які не розглядаються під час досудового розслідування, та заперечень проти ухвал слідчого судді у стадії підготовчого провадження. Для цього пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 314 КПК та вказати, що після виконання вимог, передбачених статтями 342-345 КПК, головуючий з’ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду, *а також з'ясовує, чи мають вони намір оскаржити рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, надати заперечення проти ухвал слідчого судді згідно з правилами, передбаченими частинами 2, 3 статті 303, частиною 3 статті 309 КПК.* В ч. 2 ст. 314 КПК також слід зазначити, що *розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, ухвали слідчого судді здійснюється судом згідно з правилами судового розгляду, передбаченими статтями 318-380 КПК*.

Підтримуємо думку про те, якщо під час досудового розслідування слідчий суддя відмовив у наданні дозволу на проведення обшуку житла підозрюваного, внаслідок чого втрачено можливість одержати речові та інші

докази на підтвердження обвинувачення, подання прокурором у підготовчому судовому засіданні заперечення на таку його ухвалу ситуації вже не виправить. Тим більше, що публічне оголошення такого заперечення в судовому засіданні у присутності інших учасників процесу, передусім сторони захисту, остаточно знівелює можливість здобуття цих доказів у майбутньому [343, с. 93-97]. В той час як можливість оскаржити в апеляційному порядку відмову слідчого судді у дозволі на обшук житла чи іншого володіння особи під час досудового розслідування може бути більш ефективною, на наш погляд, та забезпечити право на збирання та подання доказів потерпілим в кримінальному провадженні. Для цього пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 309 КПК та окремим пунктом передбачити *відмову у дозволі на обшук житла чи іншого володіння особи.*

4.2. Комунікація потерпілого під час судового розгляду в суді першої інстанції

Дослідження реалізації права потерпілого на процесуальну комунікацію під час судового розгляду у першій інстанції зав'язано на кримінально-процесуальній активності потерпілого, особливості формування якої у центральній та найважливішій стадії кримінального провадження обумовлені, вважаємо, регламентацією відповідної частини (елементу) судового розгляду (підготовча частина, встановлення обставин та перевірка їх доказами, судові дебати, останнє слово обвинуваченого, ухвалення та проголошення судового рішення) та процесуальною активністю суду. Разом з тим, розвідка проблематики активності потерпілого під час судового розгляду слугує й досягненню мети кримінального провадження – забезпечення достовірного встановлення обставин кримінального правопорушення.

Враховуючи підсумковий для перевірки обгрунтованості обвинувачення характер та особливі умови дослідження доказів, що забезпечують реалізацію засади змагальності та свободи в поданні суду доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, стадії судового розгляду, особливої актуальності

набуває питання ефективної реалізації потерпілим своєї комунікативної позиції. З метою компенсації «комунікативної нерівності», яка все-таки існує між учасниками кримінального провадження, забезпечення рівновіддаленості суду від учасників судового провадження, забезпечення реалізації засади змагальності на цій стадії кримінального провадження слід дослідити окремі положення кримінального процесуального закону в контексті перспектив посилення запобігання порушенню права потерпілого на процесуальну комунікацію.

Сприяння активності сторін передбачає надання судом необхідної допомоги у використанні процесуальних засобів доказування і відстоювання своєї позиції перед судом тими учасниками судового розгляду, які в силу різних причин не можуть в повній мірі реалізувати свій змагальний потенціал. Суд за браком активності сторін у встановленні, чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа, чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений, чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення, а також чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов і, якщо так, на чию користь, в якому розмірі та в якому порядку, має використовувати механізм стимулювання доказової активності сторін [164].

Створення необхідних умов для реалізації потерпілим його процесуальних прав має проявлятися у тому, наприклад, що суд за клопотанням потерпілого, його представника, законного представника повинен сприяти в залученні необхідних доказів для їх подальшого дослідження у випадку, якщо у потерпілого виникнуть труднощі в їх отриманні, шляхом надсилання відповідних запитів, надання судових доручень, здійснення судових викликів.

Сприяння судом активності сторін, потерпілого в судовому провадженні повинне проявлятися не лише в забезпеченні рівних можливостей на подання доказів до суду, але і у наданні можливості активно і безпосередньо брати

участь в дослідженні кожного доказу, який є в матеріалах кримінального провадження, і подавати відповідні клопотання з приводу досліджених доказів [425].

Так, зауважимо, що законодавець не вказує, яким чином потерпілий може забезпечити прибуття перекладача (за винятком залучення його судом), свідка, спеціаліста або експерта. Тому, зважаючи на те, що суд має сприяти потерпілому у забезпеченні явки зазначених осіб шляхом здійснення судового виклику, вважаємо за необхідне вказати у ч. 2 ст. 327 КПК на те, що прибуття в суд перекладача (за винятком залучення його судом), свідка, спеціаліста або експерта забезпечується стороною кримінального провадження, *потерпілим,* які заявили клопотання про його виклик, а суд сприяє сторонам кримінального провадження та *потерпілому* у забезпеченні явки зазначених осіб шляхом здійснення судового виклику.

Кримінальне провадження, яке здійснюється на основі змагальності, має передбачати можливість повноцінного відстоювання потерпілим, його представником, законним представником своєї комунікативної позиції шляхом активної участі у дослідженні доказів під час судового розгляду. Активність потерпілого, його представника, законного представника в дослідженні доказів проявляється у заявленні ними клопотань, спрямованих на збирання та подання доказів, висловлюванні своїх думок щодо клопотань інших учасників судового розгляду, у висловлюванні своїх пропозицій щодо обсягу доказів, які підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження, в участі у проведенні процесуальних дій та в дослідженні доказів, поданих іншими учасниками судового розгляду, у виступах з промовою в судових дебатах.

Разом з тим, слід зауважити, що процесуальна активність потерпілого, який захищає себе самостійно, залежить від своєчасності та ефективності повідомлення про наявність в нього відповідних прав на різних етапах судового розгляду, роз'яснення порядку і особливостей їх реалізації, а також про наслідки здійснення цих прав. Зазначимо, що пам’ятка про процесуальні

права та обов'язки повинна бути вручена потерпілому, його представнику, законному представнику, як в підготовчому судовому провадженні (ч. 2 ст. 314 КПК), так і на підготовчому етапі судового розгляду (ч. 1 ст. 345 КПК), в т. ч. під час здійснення дистанційного судового провадження (ч. 4 ст. 336 КПК). Окрім цього головуючий зобов'язаний повідомити потерпілого про його права та обов'язки та роз'яснити їх як на відповідних етапах судового розгляду, так і перед відповідною процесуальною дією, в якій бере участь потерпілий.

Головуючий у судовому засіданні забезпечує здійснення учасниками кримінального провадження, в тому числі потерпілим, його представником, законним представником, їхніх процесуальних прав (ч. 1 ст. 321 КПК). Тому незалежно від вказівки на необхідність роз'яснення прав та обов'язків, вважаємо, що з метою забезпечення кримінально-процесуальної активності потерпілого як учасника судового розгляду в суді першої інстанції головуючий у разі необхідності зобов'язаний:

роз'яснити право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі (якщо в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення (ч. 3 ст. 338 КПК));

роз'яснити право підтримувати обвинувачення в суді (у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді (ч. 2 ст. 340 КПК)), а також роз'яснити можливість мати необхідний час для підготовки до підтримання обвинувачення, підготовки до проведення окремих процесуальних дій, допиту свідків, обвинуваченого, отримання правової допомоги (п. 4 ч. 2 ст. 322 КПК);

роз'яснити неможливість (позбавлення права) оскаржувати обставини, які ніким не оспорюються в апеляційному/касаційному порядках у випадку проведення скороченого судового розгляду (при вирішенні питання доцільності дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються (ч. 3 ст. 349 КПК));

роз’яснити перед допитом потерпілому його права та обов’язки (ст. 353 КПК);

роз’яснити потерпілому право заявляти клопотання про виклик нових свідків та експертів, про витребування певних речей та документів тощо, а також роз’яснити, що відмова в задоволенні клопотання не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав;

роз’яснити перед початком дослідження речових доказів право потерпілого звертати увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з річчю та її оглядом, а також право ставити запитання з приводу речових доказів свідкам, експертам, спеціалістам, що їх оглядали;

після з’ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами запитати, чи бажає потерпілий доповнити судовий розгляд і чим саме (ч. 1 ст. 363 КПК);

роз’яснити потерпілому його право наполягати на новому проведенні процесуальних дій, які вже були здійснені судом до заміни судді, у разі прийняття рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій (ч. 2 ст. 319 КПК);

роз’яснити потерпілому право звернутися з позовними вимогами в порядку цивільного судочинства у разі залишення цивільного позову, заявленого ним, без розгляду;

роз’яснити потерпілому право звернутися з позовними вимогами в порядку цивільного судочинства у разі закриття кримінального провадження ;

роз’яснити потерпілому, що йому має бути забезпечена технічна можливість добре чути та бачити хід дистанційного судового провадження, в т. ч. ставити запитання учасникам дистанційного судового провадження та отримувати відповіді на них, а також право отримати пам'ятку про процесуальні права у судовому провадженні дистанційно;

роз’яснити перед початком судових дебатів потерпілому його права та обов’язки на даному етапі судового розгляду, загальні правила та порядок проведення судових дебатів;

роз’яснити потерпілому його право на репліку в судових дебатах, а також право звернутись з клопотанням про оголошення перерви в судовому засіданні для підготовки до судових дебатів;

роз’яснити потерпілому право головуючого зупинити його виступ в судових дебатах, якщо він після зауваження повторно вийде за межі кримінального провадження чи повторно допустить висловлювання образливого або непристойного характеру;

роз’яснити потерпілому після проголошення судового рішення у судовому засіданні зміст рішення, порядок і строк його оскарження (ч. 1 ст. 376 КПК);

роз’яснити потерпілому право звернутися до суду, який ухвалив судове рішення, із заявою про роз’яснення судового рішення та право оскаржити в апеляційному порядку відмову у його роз'ясненні (ст. 380 КПК);

роз’яснити потерпілому право звернутися із заявою щодо виправлення допущених в судовому рішенні цього суду описок, очевидних арифметичних помилок та право оскаржити відмову у внесенні виправлень (ст. 379 КПК);

роз’яснити потерпілому право заявляти клопотання повторно, якщо вони були заявлені у судовому розгляді раніше і суд відмовив у їх задоволенні;

роз’яснити потерпілому за необхідності, що означає «доповнити судовий розгляд», «межі кримінального провадження», «обсяг обвинувачення», «скорочений судовий розгляд»;

роз’яснити право на укладення угоди про примирення, а також угоди про визнання винуватості;

роз’яснити потерпілому, що у разі невиконання розпорядження головуючого та порушення порядку у залі судового засідання, його може бути видалено із зали судового засідання та притягнуто до адміністративної відповідальності, встановленої законом;

роз’яснити потерпілому наслідки неприбуття в судове засідання;

роз’яснити потерпілому його право при ознайомленні з речовими доказами звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з річчю та її оглядом (ст. 357 КПК), а також право ставити питання з приводу речових доказів свідкам, експертам, спеціалістам, які їх оглядали;

роз’яснити права та обов'язки потерпілого, з'ясувавши після його ознайомлення з пам'яткою про права та обовязки, а також перед допитом потерпілого, чи зрозумілі вони йому (ст. 345 КПК, ст. 353 КПК);

роз’яснити настання кримінальної відповідальності за дачу завідомо неправдивих показань;

роз’яснити потерпілому право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань та заявити відповідне клопотання під час судового розгляду кримінального провадження;

роз’яснити право заявити про підробку звуко- і відеозаписів, висловити доводи щодо досліджених звуко- і відеозаписів;

роз’яснити право просити суд виключити документ, що викликає сумніви у його достовірності, з числа доказів і вирішувати справу на підставі інших доказів або призначити відповідну експертизу цього документа;

роз’яснити потерпілому право отримати копію запису судового засідання, зробленого за допомогою технічного засобу (обов'язок секретаря судового засідання);

роз’яснити потерпілому право відводу, що може бути заявлено судді, прокурору, представнику, захиснику, спеціалісту, експерту, секретарю судового засідання під час судового провадження до початку судового розгляду;

роз'яснити потерпілому право ознайомитися із журналом судового засідання і подати на нього письмові зауваження [303].

Отож, потерпілий як учасник судового розгляду в суді першої інстанції реалізує свою комунікативну позицію крізь призму кримінально-процесуальної активності, що є каталізатором початку, зміни або припинення

кримінальних процесуальних правовідносин, впливаючи таким чином на кримінальне провадження шляхом реалізації свого законного права на процесуальну комунікацію для захисту власних законних інтересів у кримінальному судочинстві. З цією метою потерпілим, його представником, законним представником, вважаємо, можуть бути заявлені такі клопотання під час судового розгляду в суді першої інстанції: про здійснення огляду на місці (ст. 361 КПК); про доручення проведення експертизи за ухвалою суду (ст. 332 КПК); про відкладення судового розгляду для підготовки до підтримання обвинувачення в суді (ст. 322 КПК); про забезпечення безпеки (ст. 352 КПК); про здійснення дистанційного судового провадження (ст. 336 КПК); про розгляд позову за відсутності цивільного позивача (ст. 326 КПК); про заперечення визнання недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються (ст. 349 КПК); про виклик свідка, про допит (повторний допит) свідка, про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення/ в умовах, що унеможливлюють його ідентифікацію (ч. 9 ст. 352 КПК), про допит свідка за відсутності певного допитаного свідка (ч. 5 ст. 352 КПК); про проведення одночасного допиту (ст. 224, 352 КПК); про допит (повторний допит) експерта (ст. 356 КПК); про визнання речового доказу недопустимим (ст. 89 КПК); про відвід (ст. 344 КПК); про здійснення судового розгляду за відсутності потерпілого з поважних причин (ст.325 КПК); про оголошення перерви в судовому засіданні для підготовки до судових дебатів [143, с. 602]; про відновлення з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами (якщо в останньому слові обвинувачений повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження (ч. 4 ст. 365 КПК)); про доповнення судового розгляду (ч. 2 ст. 363 КПК) – про постановку додаткових питань підсудному, свідкам; про оголошення і долучення до матеріалів кримінального провадження документів, які є в наявності у потерпілого; про оголошення документів, які наявні у провадженні, але зміст яких не був предметом дослідження у судовому

засіданні; про виклик і допит нових свідків, експерта, висновок якого було оголошено; про призначення експертизи тощо; про виключення документа з числа доказів на підставі інших доказів або про призначення експертизи документа (ст. 358 КПК); про огляд речових доказів за їх місцезнаходженням (ст. 357 КПК); про залучення свідків, експертів, спеціалістів, які оглядали речові докази до їх огляду у ході судового провадження; про проведення повторного допиту свідків, експертів, спеціалістів, які оглядали речові докази під час досудового розслідування, якщо під час судового розгляду з'ясувалося, що вони можуть надати показання стосовно обставин, пов'язаних з речовими доказами, щодо яких цих осіб не допитували [268]; про необхідність розпочати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які вже здійснювалися під час судового розгляду до заміни судді (ст. 319 КПК) або до заміни запасного судді (*комунікативний бар'єр*); про залучення представника для здійснення представництва за призначенням *(комунікативний бар'єр)*; про відкладення судового розгляду для підготовки до представництва (*комунікативний бар'єр*); про надання доступу до речей чи документів (*комунікативний бар'єр*); про доручення проведення слідчих (розшукових) дій (*комунікативний бар'єр*); про обрання, скасування або зміну запобіжного заходу в суді *(комунікативний бар'єр)*; про залучення перекладача (сурдоперекладача) (*комунікативний бар'єр*); про залучення спеціаліста, про допит (повторний допит) спеціаліста (*комунікативний бар'єр*); про виголошення вступної промови (*комунікативний бар'єр*).

В судовому засіданні потерпілий може повною мірою реалізувати своє право на процесуальну комунікацію. Погоджуємось з тим, що «особиста участь потерпілого у судовому засіданні є гарантією захисту його прав і законних інтересів (ст. 56 КПК та ін.); безпосереднього отримання судом показань потерпілого, їх перевірки й оцінки як самостійного джерела (виду) доказу, так і в сукупності з іншими видами доказів (ст. 23 КПК, ч. 4 ст. 95 КПК); ухвалення законного та обгрунтованого судового рішення (ст. 370 КПК та ін.)» [143, с. 552].

Вказуючи вище в роботі на необхідність посилення захисту прав потерпілого шляхом надання йому кваліфікованої правової допомоги, в тому числі безоплатної, на всіх стадіях кримінального провадження як на основу механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в змагальному кримінальному процесі, вважаємо, окремо слід також дослідити проблему наслідків неприбуття представника потерпілого в судове засідання.

Так, особиста участь представника у судовому засіданні є гарантією захисту прав та законних інтересів потерпілого. На наш погляд, у разі неможливості прибути в призначений строк представник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини суд, а у разі, якщо він буде призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, – також і цей орган (установу).

При неявці у судове засідання представника суд має з'ясувати причини неприбуття (поважна чи неповажна), та прийняти рішення про відкладення судового розгляду, визначити дату, час і місце проведення нового судового засідання і вжити заходів до прибуття представника в судове засідання (повторно повідомити про судове засідання, постановити ухвалу про залучення представника за призначенням за необхідності).

Якщо подальша участь представника, обраного потерпілим, у судовому провадженні неможлива, головуючий, вважаємо, має запропонувати потерпілому протягом трьох днів обрати собі іншого представника та відкласти судовий розгляд на цей строк. У разі неможливості потерпілим самостійно залучити представника за відсутності коштів чи з інших об'єктивних причин, він повинен мати право заявити клопотання про залучення представника. Іншими словами, право потерпілого на процесуальну комунікацію має бути і у даному разі забезпечено під час судового розгляду кримінального провадження. У такому випадку суд має постановити ухвалу, якою доручити органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення

представництва за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені в ухвалі час і місце для участі у кримінальному провадженні.

Підкреслимо, якщо судове засідання проводиться у кримінальному провадженні, де участь представника є обов'язковою, а представник, обраний потерпілим, протягом трьох днів не може з'явитися у судове засідання, суд має відкласти судовий розгляд на необхідний для прибуття представника строк або одночасно з відкладенням судового розгляду залучити представника для здійснення представництва за призначенням.

Представникові так само, як і захисникові, якщо він раніше не брав участі у судовому провадженні, суд має бути зобов'язаний надати час, достатній для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження і підготовки до участі в судовому засіданні.

Невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків є дисциплінарним проступком та підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності (п. 5 ч. 2 ст. 34 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р.).

Якщо представник (адвокат) не прибув у судове засідання без поважних причин, суд має порушити питання про його відповідальність перед органом, що згідно з законом уповноважений притягати до дисциплінарної відповідальності. Відповідно до ч. 3 ст. 33 вищезгаданого закону дисциплінарне провадження стосовно адвоката здійснюється кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури за адресою робочого місця адвоката, зазначеною в Єдиному реєстрі адвокатів України. Згідно ч. 1 ст. 36 даного закону право на звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури із заявою (скаргою) щодо поведінки адвоката, яка може бути підставою для дисциплінарної відповідальності, має кожен, кому відомі факти такої поведінки.

Отже, слід врахувати, що до участі в кримінальному провадженні представник потерпілого може бути залучений як потерпілим чи його законним представником, так і слідчим, прокурором, слідчим суддею (на

досудовому розслідуванні) чи судом у судовому провадженні для здійснення представництва за призначенням у випадках та в порядку, що їх слід визначити кримінальним процесуальним законом.

Виходячи з вищенаведеного, вважаємо, що слід внести відповідні зміни та доповнення до ст. 325 КПК та викласти її у редакції:

«Стаття 325. Наслідки неприбуття потерпілого, *його представника*

1.Якщо в судове засідання не прибув за викликом потерпілий, який належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за його відсутності з'ясувати всі обставини під час судового розгляду, вирішує питання про проведення судового розгляду без потерпілого або про відкладення судового розгляду. Суд має право накласти грошове стягнення на потерпілого у випадках та порядку, передбачених главою 12 цього Кодексу.

2.Якщо в судове засідання не прибув за повідомленням представник потерпілого у кримінальному провадженні, де його участь є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд, визначає дату, час та місце проведення нового засідання і вживає заходів до прибуття його до суду. Одночасно, якщо причина неприбуття є неповажною, суд порушує питання про відповідальність адвоката, який не прибув, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати його до дисциплінарної відповідальності.

3.Якщо подальша участь у судовому провадженні представника неможлива, головуючий пропонує потерпілому протягом трьох днів обрати собі іншого представника. Якщо в кримінальному провадженні, де участь представника є обов'язковою, прибуття в судове засідання представника, обраного потерпілим, протягом трьох днів неможливе, суд відкладає судовий розгляд на необхідний для з'явлення представника строк або одночасно з відкладенням судового розгляду залучає представника для здійснення представництва за призначенням.

4.Представнику, який раніше не брав участі у кримінальному провадженні, суд зобов'язаний надати час, достатній для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження і підготовки до участі в судовому засіданні».

Вважаємо за необхідне також доповнити ч. 1 ст. 329 КПК та вказати, що не тільки сторони кримінального провадження, але й *потерпілий, його представник, законний представник* допитують свідків та заявляють клопотання, подають заперечення стоячи і лише після надання їм слова головуючим у судовому засіданні.

Зауважимо, що ч. 4 ст. 176 КПК не узгоджується з положеннями ч. 3 ст. 315 КПК та ч. 1. ст. 331 КПК, адже відповідно до ч. 4 ст. 176 КПК запобіжні заходи застосовуються під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора, в той час як відповідно до ч. 3 ст. 315 КПК під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. Відповідно до ч. 1. ст. 331 КПК під час судового розгляду суд за клопотанням сторони обвинувачення або захисту має право своєю ухвалою змінити, скасувати або обрати запобіжний захід щодо обвинуваченого. Відтак пропозиції щодо внесення змін та доповнень до окремих положень Розділу ІІ КПК України, зокрема, Глави 18 (ст.ст. 132, 176, 177, 178, 184, 185, 186, 193, 194, 199, 200 КПК) впливають певною мірою і на нормативну регламентацію ініціювання потерпілим обрання та зміни запобіжного заходу у судовому провадженні в суді першої інстанції, адже ч. 3 ст. 315 КПК у частині розгляду клопотань відсилає до правил, які передбачені Розділом ІІ КПК України, а у відповідності до ч. 2 ст. 331 КПК вирішення питання судом щодо запобіжного заходу відбувається в порядку, передбаченому главою 18 КПК.

Слід погодитись з тим, що визнати логічною таку регламентацію (передбачену чинним КПК України) участі потерпілого у механізмі обрання, зміни, скасування запобіжних заходів неможливо. Потерпілий зацікавлений у

тому, щоб обвинувачений виконував покладені на нього процесуальні обов’язки, не переховувався від суду, не перешкоджав кримінальному провадженню будь-яким чином, не вчинив інше правопорушення щодо нього та не продовжив вчиняти кримінальне правопорушення, у якому обвинувачується, тощо. Проте, якщо прокурор не ініціює обрання, зміну запобіжного заходу, потерпілий позбавлений правової можливості забезпечити ці свої інтереси, адже звернутися до прокурора з клопотанням ініціювати обрання, зміну запобіжного заходу він теж не може, бо прокурор вже у цих стадіях не є суб’єктом розгляду та вирішення клопотань [45, с. 272-274].

У зв'язку з вищевикладеним долучаємось до пропозиції І. В. Гловюк щодо внесення змін та доповнень до ч. 1 ст. 331 КПК з тим, щоб регламентувати право *потерпілого, його представника, законного представника* звернутись з клопотанням щодо зміни, скасування або обрання запобіжного заходу щодо обвинуваченого під час судового розгляду.

Відповідно до ч. 3 ст. 330 КПК у разі невиконання розпорядження головуючого іншими особами, присутніми у судовому засіданні, головуючий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду; при повторному порушенні порядку у залі судового засідання їх за ухвалою суду може бути видалено із зали судового засідання та притягнуто до відповідальності, встановленої законом. Очевидно, до таких інших осіб, що можуть порушувати порядок судового засідання можемо віднести і потерпілого, його законного представника. За такої ситуації – видалення потерпілого, законного представника потерпілого із зали судового засідання – захист прав та законних інтересів потерпілого, на нашу думку, забезпечено не буде та буде порушено право потерпілого, передбачене ч. 3 ст. 56 КПК брати участь у судовому провадженні та безпосередній перевірці доказів. Тому є потреба у передбаченні з цієї підстави відкладення судового розгляду, а також залучення представника потерпілого для здійснення представництва за призначенням у випадку, якщо такий потерпілий не був представлений

представником у судовому розгляді. Відповідна процедура передбачена законодавцем до обвинуваченого, якого видалено за ухвалою суду з зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду (ч. 1 ст. 330 КПК). Тому, вважаємо, ч. 3 ст. 330 КПК слід також доповнити вказівкою на те, що *якщо потерпілий, його правонаступник чи законний представник, яких видалено із зали судового засідання, не представлені представником, суд зобов'язаний залучити представника для здійснення представництва за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для його підготовки до представництва. Після повернення до зали засідання потерпілому, його правонаступнику чи законному представнику повинна бути надана можливість ознайомитися з доказами, які були досліджені, а також з рішеннями, які були ухвалені за їх відсутності, та висловити свою думку щодо них*.

Виходячи з цього, зазначимо, що випадки відкладення судового засідання є вичерпними та передбачені ч. 2 ст. 322 КПК. Однак не тільки вищенаведена підстава для відкладення судового розгляду вказує на потребу розширити перелік відповідних випадків. Наприклад, ч. 2 ст. 322 КПК не вказує і на відкладення судового розгляду, передбачене ч. 1 ст. 330 КПК. Тому доречно було б доповнити ч. 2 ст. 322 КПК п. 8 такого змісту: *«в інших випадках, передбачених цим Кодексом»*.

Не тільки сторони кримінального провадження, а й потерпілий повинен мати право ініціювати проведення певних слідчих (розшукових) дій у разі виникнення такої необхідності під час судового розгляду. Тому, на нашу думку, ч. 3 ст. 333 КПК слід було б доповнити у цій частині та вказати на право *потерпілого, його представника, законного представника* клопотати про доручення органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії, у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом.

Слід передбачити, вважаємо, участь представника потерпілого та законного представника потерпілого в судовому розгляді у разі відмови прокурора від обвинувачення або зміни обвинувачення на менш тяжке. Погоджуємося з думкою, що «у випадку, коли потерпілий – особа малолітня або визнана судом недієздатною її права (крім права давати показання) реалізує законний представник. Якщо ж потерпілому 16-17 років, він може мати власну думку щодо доцільності підтримання обвинувачення, яка може не співпадати з позицією законного представника. Така ж ситуація може виникнути, коли потерпілий – особа, визнана судом обмежено дієздатною, наприклад, внаслідок зловживання спиртними напоями» [143].

У разі, коли потерпілим визнано неповнолітню або недієздатну особу, суд забезпечує участь у справі законного представника цієї особи, який має захищати її права й охоронювані законом інтереси; при цьому згода такого потерпілого на участь у справі законного представника не потрібна [245]. У випадках, коли представник використовує свої повноваження на шкоду інтересам потерпілого, його участь має бути припинена або він може бути замінений за постановою дізнавача, слідчого, судді чи за ухвалою суду.

У зв'язку з цим слід внести зміни та доповнення до ч. 3 ст. 338 КПК та вказати на необхідність роз’яснення головуючим не тільки потерпілому, але і *його представнику, законному представнику* право підтримувати обвинувачення у раніше пред’явленому обсязі.

Крім того, вважаємо, що у разі згоди потерпілого підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі йому може бути потрібен час для залучення представника, підготовки до підтримання обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі, тому право клопотати про надання можливості підготуватися до підтримання обвинувачення слід надати вданому випадку також потерпілому. Тому слід доповнити ч. 3 ст. 338 КПК вказівкою на те, що *суд за клопотанням потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника відкладає розгляд для надання потерпілому,*

його представнику, законному представнику, правонаступнику можливості підготуватися до підтримання обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі.

На нашу думку, можливою є ситуація, коли набуття особою статусу потерпілого (залучення до провадження особи як потерпілого) може мати місце після висунення прокурором додаткового обвинувачення в суді відповідно до ст. 339 КПК. Прокурор, звертаючись до суду з клопотанням, в якому обгрунтовує необхідність відкладення судового розгляду для завершення досудового розслідування та складання обвинувального акту щодо додаткового обвинувачення, має не залишити поза увагою й те, що у зв'язку з можливим вчиненням обвинуваченим іншого кримінального правопорушення, яке тісно пов'язане з обвинуваченням, що розглядається судом, існує можливість, що іншим кримінальним правопорушенням було завдано шкоди й іншій особі (особам), яку (яких) слід визнати потерпілою (потерпілими). І питання це має бути вирішено в такому разі під час завершення досудового розслідування, для здійснення якого відкладається судовий розгляд після висунення прокурором додаткового обвинувачення. Або ж якщо такій особі буде відмовлено у визнанні потерпілою, вона має право звернутись з відповідним клопотанням в судовому порядку (п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК). Оскільки під час підготовчого судового засідання можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, передбачені п. 5 та 6 ч. 1 ст. 303 КПК (ч. 3 ст. 303 КПК), потерпілий, що набуде чи не набуде відповідного статусу за зазначених вище умов, буде мати змогу брати участь у підготовчому судовому засіданні та реалізувати своє право на оскарження рішення, дії чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора, передбачені п. 5 та 6 ч. 1 ст. 303 КПК.

На комунікацію потерпілого в судовому розгляді вказує, зокрема, ст. 340 КПК, де законодавець передбачив право потерпілого підтримувати обвинувачення в суді у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. У зв'язку з цим підкреслимо, що відповідне право слід закріпити не лише за потерпілим, а й за його представником, законним

представником. Також, вважаємо, потерпілому має бути забезпечено можливість підготуватися до підтримання обвинувачення, якщо він висловив на те згоду в судовому засіданні, про що слід зазначити у ч. 3 ст. 340 КПК.

Дещо проблемним видається неврегульованість питання щодо можливості скористатися правом підтримання державного обвинувачення декількома потерпілими. В літературі висловлюється думка, що кожен з них повинен підтримувати обвинувачення за своїм епізодом або обрати представника, який представлятиме їх інтереси. Слід вважати, що у разі часткової відмови прокурора від обвинувачення, право на підтримання обвинувачення має тільки той потерпілий, якому було завдано шкоди саме тим діянням, щодо якого прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення. У разі ж повної відмови прокурора від обвинувачення, право на підтримання обвинувачення слід забезпечити всім потерпілим (їх представникам, законним представникам) відповідно до шкоди, завданої таким потерпілим безпосередньо кримінальним правопорушенням.

Слід особливо звернути увагу на передбачене ч. 3 ст. 349 КПК право суду визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються, тобто проведення так званого «скороченого судового слідства» під час судового розгляду. Так, для того, щоб визнати недоцільним дослідження доказів, суд повинен переконатися у наявності таких умов: сторони та інші учасники судового провадження не оспорюють фактичні обставини, які визначені обвинувальним актом; учасники судового провадження правильно розуміють фактичну та юридичну сутність тих фактичних обставин, які вони не оспорюють, погоджуються із кваліфікацією кримінального правопорушення; обвинувачений повністю визнає свою вину; сторони правильно розуміють сутність обмежень на апеляційне оскарження, передбачених ч. 1 ст. 394 КПК (позбавлення права оскаржувати фактичні обставини, які сторони не оспорювали, посилатись на недослідження зазначених обставин), і погоджуються на таке обмеження; позиція учасників судового провадження, які не оспорюють фактичні обставини, є добровільною

[143, с. 584-585]. На необхідність врахування зазначених умов звертає увагу ККС ВС у постанові від 15.02.2018 р. у справі №664/2078/16-к [235], розглядаючи як обов'язкові передумови можливості відмови від дослідження доказів: повне визнання вини; незаперечення фактичних обставин кримінального провадження та кваліфікації дій обвинуваченим; правильне розуміння та усвідомлення змісту обставин злочину, в якому особа обвинувачується, а також правових наслідків розгляду за спрощеною процедурою; відсутність сумнівів у добровільності позиції щодо усвідомлення обвинуваченим цих обставин. Крім того, відповідно до висновку Верховного Суду у вищенаведеному рішенні, якщо в своїх показаннях обвинувачений викладає фактичні обставини таким чином, що виникають сумніви щодо того, що він правильно розуміє та не оспорює ті фактичні обставини, які вважає встановленими прокурор, суд повинен буде повторно і більш ретельно з'ясувати позицію обвинуваченого щодо обвинувачення, яке підтримує прокурор, та ще раз вирішити питання про можливість проведення скороченого розгляду.

Тут долучаємося до думки, що «суд має право, ухваливши рішення про проведення скороченого розгляду, провести не тільки допит обвинуваченого, але й допитати потерпілого, для того, щоб ретельно перевірити, наскільки правильно розуміє потерпілий суть фактичних обставин, кваліфікацію правопорушення, яким йому завдано шкоду, можливо – допитати деяких свідків, дослідити деякі докази, відмовившись від дослідження інших доказів» [143, с. 586].

Крім того, підкреслимо, якщо в кримінальному провадженні бере участь декілька потерпілих, то суд повинен з'ясувати окремо думку кожного потерпілого щодо можливості проведення так званого «скороченого судового слідства», після чого може здійснити провадження у скороченому порядку або за загальною процедурою, якщо хоча б один з потерпілих не згоден на здійснення судового розгляду у скороченому порядку.

Для того, щоб відмовитись від дослідження доказів щодо цивільного позову, суд повинен переконатися, що цивільний позивач (його представник і законний представник), з одного боку, і обвинувачений (його законний представник і захисник) або цивільний відповідач (його представник), з іншого боку, не оспорюють підстав та розміру позову. При цьому необхідно врахувати, яким чином цивільний позов пов'язаний з обвинуваченням. Якщо йдеться про цивільно-правові наслідки, які можна розглядати як частину поняття «подія злочину», то незгода сторін з розміром позову означає незгоду з обвинуваченням, отже, про розгляд провадження у скороченому порядку не може йтися. Якщо, наприклад, сторона захисту оспорює розмір викраденого, розмір неправомірної вигоди, то по суті оспорюються фактичні обставини вчиненого кримінального правопорушення. Можлива й інша ситуація, коли сторони не оспорюють, скажімо, фактичних обставин вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК, сторона обвинувачення, сторона захисту, потерпілий не оспорюють факту порушення певних правил безпеки дорожнього руху, заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень середньої тяжкості. В даному провадженні потерпілий звернувся також з цивільним позовом, вимагає відшкодування йому коштів, які він витратив на лікування. Обвинувачений не погоджується з розміром цивільного позову, вважає, що потерпілий істотно завищує розмір витрат на лікування. В такому випадку можна відмовитися від дослідження доказів щодо самого факту вчинення кримінального правопорушення, а щодо розміру цивільного позову провести дослідження доказів [143, с. 586].

На наш погляд, враховуючи вищенаведене, слід передбачити обов'язкову участь представника потерпілого під час судового розгляду при застосуванні процедури «скороченого судового слідства», передбаченої ч. 3 ст. 349 КПК. Та внести відповідні зміни й доповнення до чинної редакції КПК, вказавши, зокрема, що *участь представника потерпілого (фізичної особи) є обов'язковою у кримінальному провадженні у разі визнання судом недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються, під час*

судового розгляду – з моменту ініціювання такої процедури у відкритому судовому засіданні. Адже правильність розуміння потерпілим змісту обставин, які ніким не оспорюються, відсутність сумнівів у добровільності позиції потерпілого, додаткове роз'яснення потерпілому, що в такому випадку він буде позбавлений права оскарження відповідних обставин як в апеляційному, так і у касаційному порядку може бути забезпечено за наявності у потерпілого кваліфікованої правничої допомоги – за обов'язкової участі у судовому провадженні його представника.

Крім того, вважаємо, слід внести зміни та доповнити ч. 5, ч. 9 та ч. 14 ст. 352 КПК, вказавши на *потерпілого, його представника, законного представника,* які повинні мати право клопотати про допит свідка за відсутності певного допитаного свідка, про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливлює його ідентифікацію та забезпечує можливість ставити запитання і слухати відповіді на них, про повторний допит свідка в тому самому або наступному судовому засіданні, якщо під час судового розгляду з'ясувалося, що свідок може надати показання стосовно обставин, щодо яких він не допитувався.

Також, зважаючи на те, що в судовому розгляді можуть брати участь декілька потерпілих, вважаємо за доцільне внести зміни та доповнення до ч. 4 ст. 364 КПК, виклавши, що у разі, якщо в судовому розгляді брали участь декілька обвинувачених, *потерпілих,* захисників, представників, порядок їх виступів у судових дебатах встановлює суд.

Погоджуємось з думкою про те, що копія не лише вироку, а «будь-якого рішення, яким суд закінчує судовий розгляд по суті» [143, с. 619], має вручатися обвинуваченому його рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє (ч. 4 ст. 376 КПК). Крім того, вважаємо, що потерпілому, який не володіє державною мовою, після проголошення судового рішення перекладач також має роз'яснити зміст резолютивної частини рішення, а також копія відповідного судового рішення має бути вручена потерпілому (якщо він

присутній у судовому засіданні) його рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє, у перекладі, що засвідчений перекладачем. Тому щодо цього слід внести зміни також до ч. 4 та ч. 6 ст. 376 КПК.

Приходимо до висновку, що на реалізацію потерпілим свого права на процесуальну комунікацію в судовому розгляді у першій інстанції значною мірою впливає субсидіарна активність суду, що повинна проявлятися в захисті прав та законних інтересів потерпілого, а також кримінально-процесуальна активність потерпілого, яку багато в чому визначає механізм забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в змагальному кримінальному процесі, передбачений чинним кримінальним процесуальним законом.

4.3. Специфіка комунікації потерпілого в судовому провадженні з перегляду судових рішень

Досліджуючи проблематику створення та вдосконалення не лише системи гарантій, а й процесуального механізму реалізації прав потерпілого від кримінального правопорушення, підкреслимо, що чинне кримінальне процесуальне законодавство має гарантувати активність потерпілого під час судового провадження, в тому числі при перегляді судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, за нововиявленими або виключними обставинами.

Основним призначенням інституту перегляду судових рішень є те, що останній являє собою не лише резервний спосіб забезпечення правосудності судових рішень, а є також додатковим засобом, гарантією судового захисту прав, свобод і законних інтересів учасників провадження [62, с. 78-82]. Отже слід дослідити особливості кримінально-процесуальної активності потерпілого в апеляційному, касаційному провадженні, а також під час перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами на предмет ефективності реалізації правозахисної комунікації потерпілого в цих стадіях кримінального провадження.

Доступ до правосуддя є одним із основоположних принципів верховенства права, гарантованим Конституцією України (ч. 2 ст. 55, п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ст. 7, ч. 6 ст. 9, ст. 24 КПК). Набуття права на апеляційне оскарження вироку (ухвали) є безумовним, оскільки воно не залежить від будь-яких особливих попередніх умов, а отже носить абсолютний характер. Так, у постанові ККС ВС від 30.05.2019 р. зазначається, що при вирішенні питання, чи є підстави для оскарження рішення суду до суду вищого рівня певною особою, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді, ключовим є з'ясування, чи насправді це рішення стосується інтересів конкретної особи [243].

Конституційний Суд України у своїх рішеннях висловив правову позицію щодо права на оскарження судових рішень та доступу до правосуддя, згідно з якою кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку; суд не може відмовити у правосудді, якщо особа вважає, що її права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод; відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції не може бути обмежене (Рішення від 25.12.1997 р. №9-зп, Рішення від 25.04.2012 р. № 11-рп/2012) [312].

Висновок про правозастосування норм ст. 7, ч. 6 ст. 9, ст. 24 КПК України щодо права на оскарження судового рішення до суду вищого рівня міститься в постанові ВС від 03.03.2016 р. у справі щодо ОСОБА_5, прийнятій за результатами розгляду справи з підстави неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм права, передбачених КПК України, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень. Зокрема, у постанові зазначено, що відсутність «інших осіб» у вичерпному переліку суб'єктів оскарження, передбаченому ст. 394 КПК, за умови, що судове рішення стосується їх прав, свобод та інтересів, не є перешкодою у доступі до

правосуддя та звернення до суду вищої інстанції, що передбачено ч. 2 ст. 24 КПК [240].

Незалежно від використаної законодавчої техніки («інша особа»), право на апеляційне оскарження, як конституційно гарантована засада судочинства, забезпечує право на звернення до суду вищої інстанції не лише підозрюваному, обвинуваченому, а категорія «інші особи» у розумінні п. 10 ст. 393 КПК охоплює і тих учасників кримінального провадження, прав, свобод чи інтересів яких стосується судове рішення [241].

Також у постанові ККС ВС від 18.12.2018 року (№227/1325/18) [238] зазначено, що хоча перелік у ч. 3 ст. 424 КПК не передбачає права на касакційне оскарження вироку на підставі угоди іншими особами, проте, виходячи із основоположних принципів, гарантованих Конституцією України, а також загальних засад кримінального провадження, такого права не можуть бути позбавлені особи, прав, свобод та інтересів яких стосується судове рішення.

Тобто практика Верховного Суду виходить з того, що особа, якщо її інтересів торкається судове рішення, має право на оскарження навіть, якщо вона не зазначена у переліку осіб, зокрема, які мають право подання скарги на відповідне судове рішення. Отже, невключення до переліку суб'єктів, які мають право на оскарження, за умови, що судове рішення стосується прав, свобод та інтересів цих осіб, не є перешкодою в доступі до правосуддя та для звернення до суду вищої інстанції, що визначено ч. 2 ст. 24 КПК (постанова ККС ВС від 16.06.2020 року [236]).

Також Верховний Суд вважає за необхідне зазначити, що відповідно до вимог п. 1 ч. 1 ст. 425 КПК засуджений, захисник засудженого мають право подати касаційну скаргу в частині, що стосується інтересів засудженого; тому доводи касаційних скарг засудженого та захисника про порушення прав потерпілого через неналежне повідомлення останнього про розгляд кримінального провадження слід відхилити і з огляду на те, що ці доводи не є такими, що стосуються інтересів засуджених [233]. Також відповідно до

постанови ККС ВС від 14.05.2020 року «доводи у касаційній скарзі потерпілого щодо безпідставного виправдання ОСОБА_2, ОСОБА_3 та ОСОБА_4 за епізодами крадіжок від 21 січня 2017 року та від 16 лютого 2017 року; неправильного застосування до обвинуваченого ОСОБА_3 вимог ст. 70 КК; безпідставного застосування до засуджених положень ст. 75 КК Верховний Суд не розглядає, оскільки вказані питання не стосуються інтересів потерпілого ОСОБА_1» [234].

Тому, щоб оскаржити судове рішення не достатньо «мати процесуальну легітимацію, необхідна ще й наявність обставин, що вказують на порушення прав або інтересів суб'єкта права на оскарження. Будь-яка особа, вказана у ст. 393 КПК України, наділена правом на подання апеляційної скарги, але не завжди вона має інтерес на оскарження вироку чи ухвали у відповідній частині» [12, с. 84].

Згідно п. 7, 8 ч. 1 ст. 393 КПК апеляційну скаргу мають право подати потерпілий або його законний представник чи представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції, а також цивільний позивач, його представник або законний представник – у частині, що стосується вирішення цивільного позову.

Згідно п. 7, 8 ч. 1 ст. 425 КПК касаційну скаргу мають право подати потерпілий або його законний представник чи представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції, а також цивільний позивач, його представник або законний представник – у частині, що стосується вирішення цивільного позову.

Згідно ст. 460 КПК учасники судового провадження мають право подати заяву про перегляд за нововиявленими або виключними обставинами судового рішення суду будь-якої інстанції, яке набрало законної сили. Учасниками судового провадження відповідно до п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК є, зокрема, і потерпілий, його представник та законний представник, а також цивільний позивач, його представник та законний представник.

Слід зауважити, що право потерпілого, його представника, законного представника на оскарження судових рішень, будучи «органічним поєднанням нормативного забезпечення публічних та приватних інтересів» [349], а також ціла низка питань, пов'язаних з проблематикою реалізації ним цього права, активно дискутуються протягом останніх років, особливо після прийняття чинного КПК України 2012 року, однак однозначного вирішення у науці кримінального процесу не знайшли. Перш за все, це стосується меж перегляду судового рішення.

Підкреслимо, що згідно з п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК, і згідно з п. 7 ч. 1 ст. 425 КПК законодавець вказує на те, що потерпілий або його законний представник чи представник мають право подати апеляційну/касаційну скаргу «в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції». Іншими словами, в апеляційному/касаційному провадженні комунікативна позиція потерпілого перебуває в залежності від тих несприятливих наслідків правової позиції, яку потерпілий обстоював у першій інстанції. Але ж хіба свобода оскарження прийнятих процесуальних рішень судом вищої інстанції не означає забезпечення права потерпілого на оскарження судового рішення, що стосується його прав, свобод та інтересів, в необхідному обсязі з метою захисту цих самих прав, свобод та інтересів? Очевидно, що ні відповідно до чинних положень кримінального процесуального закону. Хоча мало б бути навпаки, в тому числі, враховуючи практику ВС, що наводилась вище.

З цього приводу О. Ю. Костюченко вважає, що дане положення істотно звужує можливості апеляційного оскарження судових рішень потерпілим і має бути виключене з окресленої норми [124, с. 93]. І. Ю. Мірошников вказує, що недоліки редакції цього нормативного положення фактично позбавляють потерпілого права подати апеляційну скаргу, якщо кримінальне провадження в суді першої інстанції розглядалось за його відсутності, оскільки в такому випадку він ніяких вимог не заявляв. Тому подання апеляційної скарги доцільніше пов'язувати не з межами вимог, заявлених у суді першої інстанції, а безпосередньо з межами пред'явленого обвинувачення [183, с. 82]. І. В.

Главюк зауважує, що у кримінальному провадженні вимоги потерпілий у суді не заявляє (крім цивільного позову, але цивільний позивач є самостійним суб'єктом оскарження) та відзначає, що положення «в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції» не характеризується юридичною визначеністю, яка є невід'ємним елементом верховенства права, та обмежує право на оскарження потерпілого, його законного представника чи представника, а також вказує на доцільність розмежування права потерпілого як субєкта оскарження, коли він є стороною кримінального провадження та коли він не є стороною кримінального провадження [44, с. 21-22].

На думку Н. Р. Бобечко підхід законодавця, що обмежує право потерпілого на апеляційне оскарження лише вимогами, заявленими ним у суді першої інстанції, є слушним, адже суд апеляційної інстанції перевіряє законність, обгрунтованість та справедливість рішень суду нижчого рівня як з погляду права, так і факту, тому до апеляційної інстанції не можуть бути пред'явлені вимоги, не заявлені в суді першої інстанції [12].

Зауважимо, що субєктами права на апеляційне/касаційне окарження судового рішення, аналізуючи положення ч. 1 ст. 393 КПК та ч. 1 ст. 425 КПК, є: сторони кримінального провадження, учасники кримінального провадження, інші особи, у випадках, передбачених кримінальним процесуальним законом.

Виходячи з цього, можемо зробити висновок, що потерпілий може бути субєктом права на апеляційне/касаційне оскарження судового рішення в окремих випадках і як сторона кримінального провадження (у випадках, передбачених ст. 340 КПК та ч. 3 ст. 338 КПК), і як учасник кримінального провадження (коли він подає апеляційну/касаційну скаргу з метою захисту власних приватних інтересів в процесі), і як «інша особа».

Касаційний Кримінальний Суд у постанові від 14.05.2020 року підкреслює, що чинний КПК встановлює два випадки, коли потерпілий набуває статусу сторони: у разі відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення (ст. 340 КПК) та у разі, якщо в обвинувальному акті зі зміненим

прокурором в суді обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення (ч. 3 ст. 338 КПК) [234]. Аналогічний висновок зробив ВС у постанові від 06.11.2019 року (справа № 753/16298/19).

Підкреслимо, що потерпілий (у кримінально-процесуальному значенні), на нашу думку, може виступати як «інша особа» під час реалізації ним свого права на апеляційне оскарження судового рішення, наприклад, у слідуючих випадках:

якщо апеляційну скаргу подає безпосередня жертва злочину (потерпілий у кримінально-правовому понятті, враховуючи, що «потерпілий – міжгалузеве поняття» [227]), яка не набула в порядку, передбаченому КПК, статусу потерпілого в кримінальному провадженні і не є учасником кримінального провадження, але інтересів якої стосується судове рішення, що оскаржується;

якщо апеляційну скаргу подає правонаступник потерпілого, зважаючи на те, що «чинний КПК України передбачає юридичну фікцію, відповідно до якої інша особа визнається власне потерпілим, хоча їй безпосередньо не заподіяна шкода в результаті вчинення кримінального правопорушення. Водночас КПК України закріплює перехід до такої особи не тільки прав потерпілого, а й перехід самого процесуального статусу потерпілого. Водночас, у частині 6 статті 55 КПК України передбачено так зване правонаступництво у кримінальному провадженні» [227].

Вважаємо, слід було б також визнати правонаступника потерпілого субєктом права на апеляційне/касаційне оскарження в кримінальному провадженні, а також передбачити його право як учасника судового провадження подати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами [186, с. 245].

Слід сказати, що не набути статусу потерпілого в кримінальному провадженні особа може, зокрема, якщо їй відмовлено у визнанні потерпілим (ч. 5 ст. 55 КПК). Однак, на нашу думку, не можна однозначно стверджувати,

що «керуючись вимогами ст.ст. 55 і 393 КПК, така особа не може скористатися правом на оскарження судового рішення в апеляційному порядку» [173]. Якщо відповідні судові рішення стосуються інтересів таких осіб, то на підставі п. 10 ч. 1 ст. 393 КПК та ч. 2 ст. 24 КПК апеляційна скарга ними може бути подана.

Вважаємо, за умови, що особа, якій відмовлено у визнанні потерпілим, скористалась правом на оскарження відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК і за результатом оскарження рішення прокурора, слідчого, дізнавача про відмову у визнанні потерпілим не було скасовано слідчим суддею, то така особа, реалізуючи право на процесуальну комунікацію, повинна мати право подати апеляційну скаргу разом із заявою про залучення до провадження як потерпілого, правонаступника потерпілого. Це, зокрема, підтверджується висновками Верховного Суду від 09.04.2020 року у справі 600/1103/18 [232], який у відповідній постанові зазначає, що ухвала слідчого судді, яка відповідно до положень ст. 309 КПК не включена до переліку ухвал слідчого судді, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку, проте за своїми правовими наслідками є аналогічною наслідкам ухвали про повернення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження за нею, може бути оскаржене в апеляційному порядку. Тому, на нашу думку, якщо суддя-доповідач суду апеляційної інстанції прийде до висновку щодо безпідставності та необгрунтованості відмови слідчого судді у скасуванні рішення прокурора, слідчого, дізнавача про відмову у визнанні потерпілим, правонаступником потерпілого, то повинен прийняти відповідне рішення. Також суддя-доповідач за необхідності мав би призначити представника за клопотанням відповідної особи, що звертається з апеляційною скаргою, або з власної ініціативи з метою захисту прав, свобод, інтересів такої особи в кримінальному провадженні. Вказані рішення під час призначення судового засідання відповідно до ст. 422 КПК мають прийматися суддею-доповідачем суду апеляційної інстанції у формі ухвали.

Додамо, що у випадку, коли слідчий суддя з посиланням на ч. 2 ст. 376 КПК постановив ухвалу та оголосив її резолютивну частину, а повний текст

ухвали оголосив в інший день, строк подачі апеляційної скарги обчислюється з дня оголошення резолютивної частини ухвали (постанова ВС/ОП ККС від 27.05.2019 року) [231].

Відповідно до ч. 3 ст. 407 КПК за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді суд апеляційної інстанції має право: залишити ухвалу без змін, скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу. Підкреслимо, що повноваженнями скасувати ухвалу і направити на новий судовий розгляд іншим слідчим суддею чи змінити ухвалу слідчого судді апеляційний суд в даному разі не наділений.

При цьому окрема проблематика, вважаємо, пов'язана з тим, що до повноважень слідчого судді кримінальним процесуальним законом не віднесено визнання особи потерпілим в кримінальному провадженні. Так, в ухвалі Київського апеляційного суду від 02.04.2019 року зазначається, що «ухвалою слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 14 лютого 2018 року задоволено скаргу ОСОБА_6 на бездіяльність Генеральної прокуратури України, яка полягає у незалученні до кримінального провадження №12016100010003154 від 24 березня 2016 року, як потерпілого та зобов'язання вчинити певні дії, та зобов'язано уповноважену особу Генеральної прокуратури України визнати ОСОБА_6 потерпілим у кримінальному провадженні №12016100010003154 від 24 березня 2016 року, залучити останнього до кримінального провадження №12016100010003154 та вручити пам'ятку про права та обов'язки потерпілого у вказаному кримінальному провадженні» [393]. При цьому в даній ухвалі суду також зазначається, що «чинним кримінальним процесуальним законом не передбачена (відсутня) процедура виконання ухвали слідчого судді в частині зобов'язання уповноваженої особи Генеральної прокуратури України визнати та залучити ОСОБА_6 потерпілим у кримінальному провадженні №12016100010003154. Тому, слідчий суддя вирішив питання, які не віднесені до його повноважень, чим допустив втручання в діяльність слідчого та прокурора, та зобов'язав їх вчинити дії, які неможливо виконати у

процесуальний спосіб, що свідчить про ухвалення слідчим суддею судового рішення, яке не передбачено чинним кримінальним процесуальним законом… розгляд на стадії досудового розслідування заяви ОСОБА_6 про залучення його в якості потерпілого, відповідно до приписів ст. 55 КПК України, входить до компетенції слідчого або прокурора, а до компетенції слідчого судді в даному випадку входить перевірка законності та обґрунтованості постанови про відмову у залученні як потерпілого…» [393].

Відповідно, вважаємо, що ч. 5 ст. 55 КПК слід доповнити та викласти у редакції:

«5. *Якщо слідчий суддя виносить ухвалу про скасування постанови слідчого, прокурора про відмову у визнанні потерпілим, правонаступником потерпілого, то слідчий, прокурор має визнати особу потерпілою та вручити пам'ятку про процесуальні права та обов'язки*».

Окрема проблематика пов'язана з переглядом ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на повідомлення про підозру в апеляційному порядку. Відповідно до ч. 2 ст. 309 КПК під час досудового розслідування також можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру чи відмову в задоволенні скарги на повідомлення про підозру. Враховуючи, що потерпілий має право подати апеляційну скаргу в межах вимог, заявлених ним в суді першої інстанції, оскаржити ухвалу слідчого судді, якою скасовано повідомлення про підозру, видається дещо проблематичним. Так, Апеляційний суд Харківської області в ухвалі від 07.06.2018 року (справа №638/1010/18) зазначає, що «в п.7 ч.1 ст.393 КПК чітко сказано: таке право має потерпілий або його представник у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції. Крім того, у п.10 цієї ж статті наголошено, що апеляційну скаргу мають подати й інші особи у випадках, передбачених у КПК» [382]. Суд дійшов висновку, що на той час потерпілий у розумінні п. 10 ч. 1 ст. 393 КПК не був субєктом апеляційного оскарження ухвали про скасування повідомлення про підозру. Відповідно до ухвали Київського апеляційного

суду від 07.08.2019 року суддя-доповідач, мотивуючи рішення про повернення апеляційної скарги представнику ТОВ також зазначив, що чинним КПК не передбачено можливості для потерпілого або його представника оскаржити ухвалу слідчого судді за результатами розгляду скарги на повідомлення про підозру у випадку, коли свої вимоги вони не заявляли в суді першої інстанції [394]. Разом з тим, відповідно до постанови Верховного Суду від 18.02.2020 року (№ 359/10654/18) такі мотиви повернення апеляційної скарги є помилковими. Адже не можна висувати вимогу до потерпілого або його представника щодо необхідності підтвердження ними участі в судовому провадженні, якщо такого на час ухвалення оскаржуваного рішення ще не було й не могло бути. Тому з огляду на положення п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК, ч. 2 ст. 309 КПК та ч. 3 ст. 392 КПК, якщо провадження в першій інстанції ще не здійснювалось, оскільки не закінчене досудове розслідування, то право потерпілого або його законного представника на оскарження ухвали слідчого судді може бути обмежене тільки сферою інтересів потерпілого, яку слід визначати із сукупності всіх обставин провадження [237].

Отже, приходимо до висновку, що, по-перше, в даному випадку потерпілий може бути субєктом права на апеляційне оскарження лише як «інша особа», а, по-друге, що вказівка законодавця на «межі вимог, заявлені в суді першої інстанції» перешкоджає реалізації права потерпілого на оскарження, перешкоджає реалізації права потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні з метою захисту своїх прав, свобод, інтересів. Крім того, «з вимогами, заявленими потерпілим або його представником у суді першої інстанції, можуть бути пов'язані лише межі оскарження рішень, а не саме право на їх оскарження як таке» [237].

Зазначимо також, що потерпілий є субєктом права на апеляційне оскарження в порядку вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку на стадії виконання судових рішень (ст. 539 КПК). Так, відповідно до постанови Касаційного Кримінального Суду від 05.09.2019 року (№569/9525/17) «згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 539 КПК потерпілий, цивільний

позивач, цивільний відповідач та інші особи мають право звертатися до суду з клопотаннями про вирішення питань, які безпосередньо стосуються їхніх прав, обов'язків чи законних інтересів. Крім того, у ч. 5 ст. 539 КПК передбачено, що під час розгляду клопотань (подань), пов'язаних із виконанням судових рішень, у судове засідання викликаються засуджений, його захисник, законний представник, прокурор. Про час та місце розгляду клопотання (подання) повідомляються, зокрема, цивільний позивач і цивільний відповідач, якщо питання стосується виконання вироку в частині цивільного позову, та інші особи в разі необхідності. Відповідно до ч. 6 ст. 539 КПК за наслідками розгляду клопотання (подання) суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку.

З цих норм права випливає, що особи, які мають право звернутися до суду з клопотанням (поданням) про вирішення питання, пов'язаного з виконанням судового рішення, а також особи, які підлягають виклику в судове засідання та/або повідомляються про розгляд такого клопотання (подання), набувають статусу учасника судового провадження та вправі користуватися процесуальними правами, у тому числі й правом на оскарження рішення. Також у п.3 ч.1 ст.392 КПК визначено, що в апеляційному порядку можуть бути оскаржені, крім вироків та ухвал про застосування заходів медичного або виховного характеру, й інші ухвали судів першої інстанції, що не набрали законної сили, у випадках, передбачених цим Кодексом» [229].

Все це свідчить про недосконаліть механізму правового регулювання питання набуття права на апеляційне/касаційне оскарження потерпілим, його представником чи законним представником, правонаступником потерпілого. Тому, вважаємо, слід внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 393 КПК та, зокрема, викласти п. 7 та п. 7-1 ч. 1 ст. 393 КПК у редакції:

«7) потерпілий, правонаступник потерпілого, їх законний представник чи представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, правонаступника потерпілого;

7-1) потерпілий, правонаступник потерпілого, їх законний представник чи представник, коли у випадках, передбачених цим Кодексом, їх віднесено до сторони обвинувачення – у частині, що стосується інтересів потерпілого, правонаступника потерпілого, але в межах обвинувачення, що підтримувалось ними в суді першої інстанції».

Відповідно до постанови Касаційного Кримінального Суду від 20.05.2020 року (№539/3185/17) слід зазначити, що тільки суд касаційної інстанції визнав те, що особа, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди, і яка є заявником в цьому кримінальному провадженні, є де-факто і де-юре потерпілою в даному кримінальному провадженні. Так, «як убачається з матеріалів провадження, закриваючи апеляційне провадження, суд послався лише на те, що ОСОБА_1, будучи тричі допитаною в рамках даного кримінального провадження як свідок, протягом усього строку досудового розслідування жодних активних дій, спрямованих на зміну її правового статусу, не вчиняла, зокрема до слідчого із заявою про залучення її до провадження як потерпілої не зверталась та не оскаржувала до слідчого судді в порядку ст. 303 КПК бездіяльність слідчого на цих підставах. Свої вимоги щодо надання їй статусу потерпілої, ОСОБА_1 заявила лише під час апеляційного оскарження вироку. Проте суд апеляційної інстанції не дав оцінку доводам скарги ОСОБА_1 щодо її статусу у кримінальному провадженні відповідно до приписів ст. 55 КПК та що прийняте рішення безпосередньо стосується її інтересів.

Колегія суддів дійшла до висновку, що в цьому кримінальному провадженні правом на апеляційне оскарження судового рішення, ухваленого на підставі угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваними, наділена особа, яка отримала і має статус потерпілої в кримінальному провадженні згідно з приписами ст. 55 КПК і яка не надавала письмової згоди прокурору на укладання такої угоди, якщо прийняте рішення стосується її прав, свобод чи інтересів» [239].

Отож, аналогічно, вважаємо, слід внести відповідні зміни до ст. 425 КПК та, зокрема, викласти п. 7, п. 7-1, п. 11 ч. 1 ст. 425 КПК у такій редакції:

«7) потерпілий, правонаступник потерпілого, їх законний представник чи представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, правонаступника потерпілого;

7-1) потерпілий, правонаступник потерпілого, їх законний представник чи представник, коли у випадках, передбачених цим Кодексом, їх віднесено до сторони обвинувачення – у частині, що стосується інтересів потерпілого, правонаступника потерпілого, але в межах обвинувачення, що підтримувалось ними в суді першої інстанції;

11) інші особи у випадках, передбачених цим Кодексом» [302].

Крім того, якщо потерпілий скористався правом на оскарження в порядку ч. 3 ст. 309 КПК (під час підготовчого судового провадження), то чи є для нього можливим оскаржити в апеляційному порядку відмову у визнанні потерпілим? Вважаємо, що в такому випадку суддя-доповідач суду апеляційної інстанції у разі подання апеляційної скарги особою, якій під час провадження в суді першої інстанції відмовлено у залученні до провадження як потерпілого, правонаступника потерпілого, має забезпечити право на оскарження.

Тому відповідні зміни, на нашу думку, слід внести до положень чинного КПК, зокрема, ст. 401 КПК, вказавши, що відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 401 КПК суддя-доповідач протягом десяти днів після відкриття апеляційного провадження за скаргою на вирок або ухвалу суду першої інстанції вирішує інші питання, необхідні для апеляційного розгляду, в тому числі щодо *залучення до провадження як потерпілого, правонаступника потерпілого.*

Також ст. 315 КПК, вважаємо, слід доповнити п. 6 та викласти його у редакції:

«6. Під час підготовчого судового засідання суд за заявою особи про залучення її до провадження як потерпілого, правонаступника потерпілого має право прийняти таке рішення».

Також слід погодитися з пропозицією доповнити КПК окремою підставою для призначення судом апеляційної інстанції нового розгляду у суді першої інстанції, якщо судом першої інстанції особа, якій злочином завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, безпідставно не була визнана потерпілим [12].

Тому, враховуючи, що перелік підстав для скасування вироку (ухвали) і призначення нового розгляду у суді першої інстанції є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає, вважаємо, що ч. 1 ст. 415 КПК слід доповнити новим пунктом 4 такого змісту:

«*4) суд першої інстанції незаконно чи необгрунтовано відмовив у залученні до провадження як потерпілого, правонаступника потерпілого*».

Окремо слід наголосити, що виходячи з положень КПК України, рамках прийняття рішення судом апеляційної або касаційної інстанції в порядку реалізації засади публічності можуть бути задоволені приватні інтереси лише особи, стосовно якої здійснюється кримінальне переслідування. В той час як захист приватних інтересів такого учасника кримінального провадження, яким є потерпілий, виключно зав'язаний на його активній комунікативній позиції, яка не позбавлена численних комунікативних бар'єрів, що вказують на комунікативну нерівність в рамках прийняття рішення судом апеляційної/касаційної інстанцій. Це підкреслює актуальність досліджуваної проблематики правозахисної комунікації потерпілого, в тому числі під час перегляду судових рішень.

Так, вважаємо, логічний аналіз положень ч. 2 ст. 404 КПК (якщо розгляд апеляційної скарги дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, в інтересах яких апеляційні скарги не надійшли, суд апеляційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення), ч. 1 ст. 421 КПК (обвинувальний вирок, ухвалений судом першої інстанції, може бути скасовано у зв’язку з необхідністю застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання, скасувати неправильне звільнення обвинуваченого від відбування покарання, збільшити суми, які підлягають

стягненню, або в інших випадках, коли це погіршує становище обвинуваченого, лише у разі, якщо з цих підстав апеляційну скаргу подали прокурор, потерпілий чи його представник), ч. 2 ст. 433 КПК (якщо задоволення скарги дає підстави для прийняття рішення на користь інших засуджених, від яких не надійшли скарги, суд касаційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення), приходимо до висновку, що суд апеляційної/касаційної інстанцій зобов'язаний прийняти рішення на користь обвинуваченого і засудженого, в інтересах яких скарги не надійшли, якщо в ході перегляду з'ясовуються підстави для прийняття такого рішення. Водночас, можливість прийняття судом апеляційної/касаційної інстанції рішення на користь потерпілого за умов, що ним не подавалась апеляційна/касаційна скарга законодавцем не передбачена [302].

Більше того, навіть за умов, якщо потерпілим подавалась апеляційна чи касаційна скарга, мова може йти в окремих випадках про погіршення його правового становища, до чого призводить закріплення інституту недопустимості погіршення правового становища обвинуваченого, засудженого, виправданого в КПК України. Адже якщо апеляційне/касаційне провадження ініційоване потерпілим, а в ході розгляду його апеляції/касації суд встановлює підстави для покращення становища обвинуваченого, засудженого, то суд відповідної інстанції вповноважений прийняти таке рішення та покращити становище обвинуваченого, засудженого, а становище потерпілого відповідно погіршити. Тому погоджуємося, що «для потерпілого (цивільного позивача) пошук правди в судах вищих інстанцій перетворюється на своєрідну «юридичну рулетку»: подавши апеляцію чи касацію, можна як домогтися бажаного результату, так і втратити те, що вже маєш відповідно до рішення суду першої інстанції» [351]. У цьому вбачається «комунікативна нерівність» прав потерпілого у порівнянні з обвинуваченим, засудженим на відповідних стадіях кримінального провадження.

Наприклад, Фрунзенським районним судом м. Харкова було винесено обвинувальний вирок, яким визнано Т. винним у вчиненні злочину,

передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України. Окрім цього, суд частково задовольнив цивільний позов потерпілого, зобов'язавши обвинуваченого відшкодувати 80 тис. грн. моральної шкоди потерпілому (замість 150 тис. грн., як вимагав потерпілий в цивільному позові). На вказаний вирок до Апеляційного суду Харківської області апеляції було подано: а) обвинуваченим, який просив «вирок скасувати і постановити новий виправдувальний вирок, або повернути провадження на новий судовий розгляд»; б) захисником обвинуваченого, який просив «скасувати вирок першої інстанції і виправдати обвинуваченого»; в) потерпілим, який просив змінити вирок в частині вирішення цивільного позову, а також збільшити розмір відшкодування моральної шкоди шляхом задоволення цивільного позову в повному обсязі. За результатами розгляду зазначених апеляційних скарг суд виніс ухвалу про зміну вироку суду першої інстанції в частині вирішення цивільного позову і зменшення розміру відшкодування моральної шкоди потерпілому до 50 тис. грн. [351]. Як бачимо, при тому, що обвинувачений та його захисник питання цивільного позову в апеляціях не піднімали взагалі, а потерпілий просив збільшити розмір відшкодування (тобто в жодній з поданих апеляційних скарг питання про зменшення моральної шкоди не ставилось) апеляційний суд вийшов за межі апеляційних вимог учасників провадження у напрямі покращення становища обвинуваченого і, відповідно, погіршення становища потерпілого [349].

Отож, аналізуючи відповідні положення кримінального процесуального закону, стає очевидною «комунікативна нерівність» в процесі, що має місце як в апеляційній, так і в касаційній інстанції в аспекті проблем комунікації потерпілого з метою захисту його прав, свобод, інтересів під час кримінального провадження. Це вказує на необхідність вдосконалення тих норм, які регулюють особливості процесуального положення потерпілого в цих стадіях кримінального провадження.

Так, ЄСПЛ у справі «Жук проти України» від 21.10.2010 р. [83] зазначає, що принцип процесуальної рівності сторін – один із елементів більш широкої концепції справедливого судового розгляду, вимагає, щоб кожній стороні

надавалась розумна можливість представляти свою позицію за таких обставин, які не ставлять цю сторону в суттєво невигідне становище по відношенню до протележної сторони.

І хоча потерпілий виступає стороною кримінального провадження з боку обвинувачення у чітко передбачених кримінальним процесуальним законом випадках, вважаємо, надзвичайно важливо, щоб процесуальний статус потерпілого уособлював, зокрема, і комунікативну рівність, незважаючи на те, чи є потерпілий стороною кримінального провадження, чи є він учасником кримінального провадження на відповідних стадіях процесу.

Не підтримуємо думку щодо необхідності визнання обов'язкової участі потерпілого в апеляційному розгляді [173], оскільки це нівелює вагомість диспозитивних начал в кримінальному процесі. Однак, вважаємо, що у тих випадках, коли участь представника потерпілого, правонаступника потерпілого була б обов'язковою (у разі внесення відповідних змін до окремих положень КПК, що нами пропонується), це дозволило б краще забезпечити захист прав, свобод та інтересів потерпілого, правонаступника потерпілого і під час перегляду судових рішень, а отже забезпечити право потерпілого, правонаступника потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні. Адже «поняття «забезпечення права» за своїм змістом є більш широким поняттям, ніж поняття «право», яке використовується у главі 31 КПК (провадження в суді апеляційної інстанції), бо воно передбачає, крім самого «права», ще й гарантований державою механізм його реалізації. Забезпечення права на апеляційне і касаційне оскарження включає як можливість оскарження судового рішення, так і обов`язок суду прийняти та розглянути подану апеляцію чи касацію» [239].

Також зазначимо, що ККС ВС у постанові від 27.01.2021 року (№501/1762/18) [242] підкреслює, що за змістом ст. 412 КПК невід'ємною властивістю поняття «істотність порушення вимог кримінального процесуального закону» є його здатність перешкодити суду ухвалити законне та обгрунтоване рішення, а тому здійснення судового провадження за

відсутності представника потерпілого, правонаступника потерпілого, якщо його участь у визначених законом випадках буде обов'язковою, на нашу думку, слід буде визнати істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону і підставою для скасування судового рішення, про що внести відповідні зміни та доповнення до чинної редакції ст. 412 КПК. Таким чином, вважаємо, ч. 2 ст. 412 КПК слід доповнити окремим п. 5-1 та вказати, що підставою для скасування судового рішення є також *здійснення судового провадження за відсутності представника, якщо його участь є обов'язковою*.

РОЗДІЛ 5. ПРАВОЗАХИСНА КОМУНІКАЦІЯ ПОТЕРПІЛОГО В ОСОБЛИВИХ ПОРЯДКАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

5.1. Комунікативна позиція потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угод

Здійснення кримінального провадження на підставі угод як особливого порядку кримінального провадження має на меті, насамперед, розв'язання наявного кримінально-правового конфлікту між його учасниками, спрощення та скорочення загальної процедури кримінального провадження, забезпечення процесуальної економії, зменшення навантаження на суди, надання самостійності сторонам угоди щодо вирішення питання про призначення узгодженого ними покарання або призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. Шляхом удосконалення кримінального процесуального законодавства України, що регламентує процедуру укладення угоди про примирення та угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні, може бути вирішена низка теоретичних і практичних проблем, які систематично виникають після запровадження цього інституту до національного законодавства. Наша увага наразі зосереджена на проблематиці захисту прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні на підставі угод в контексті оновлення галузевого законодавства.

В Україні примирення між потерпілим і правопорушником здійснюється, зокрема, через процедуру медіації. Медіація є однією з форм відновного правосуддя, яке можна розглядати як новітній та прогресивний підхід до реакції держави на злочинні прояви в суспільстві та розв'язання конфліктів у кримінальному процесі.

Слід погодитись, що «можливість для проведення медіації як процедури в інтересах, але поза межами кримінального процесу, була підтверджена КПК України 2012 року (хоча і без саме такої назви), де ст. 469 передбачено, що домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами

кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді), і ст. 65 забороняє допит як свідків осіб, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення [50, с. 175].

Відповідно до Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. [293] медіацією є позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Згідно ст. 3 Закону медіація може бути проведена також у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) до звернення до суду, під час досудового або судового провадження або під час виконання рішення суду. Медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном, але не може бути представник потерпілого у кримінальному провадженні, в якому він є чи був медіатором.

В чинному КПК України медіатор не визнається учасником кримінального провадження, але законодавець вказує на «іншу особу», за допомогою якої можуть проводитися домовленості стосовно угоди про примирення. Цим допускається застосування позасудової процедури медіації в кримінальному провадженні як різновиду відновного правосуддя та різновиду правозахисної комунікації потерпілого.

На нашу думку, медіація у кримінальному провадженні є не тільки альтернативним способом врегулювання кримінально-правового конфлікту, а й різновидом правозахисної комунікації потерпілого, способом компенсації шкоди, заподіяної йому кримінальним правопорушенням. Так, підготовчі заходи, які здійснює медіатор, полягають згідно ст. 16 Закону, зокрема, в зустрічах, збиранні та обміні інформацією, документами, необхідними для прийняття рішення сторонами конфлікту. А угода за результатами медіації (ст. 21 Закону) може бути підставою і основою для ініціювання та укладення угоди

про примирення або письмової згоди потерпілого на укладення угоди про визнання винуватості (якщо потерпілий бере участь у справі) в кримінальному провадженні. Зважаючи на те, що угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника, законного представника, було б логічно передбачити, що відповідна ініціатива щодо здійснення медіації у разі вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, мала б належати також потерпілому, його представнику, законному представнику.

А. В. Мурзановська та В. Г. Пожар справедливо зауважують, що заслуговує на увагу досвід Польщі щодо проведення медіації на будь-якій стадії кримінального провадження, у тому числі і після винесення вироку, що дає можливість ефективно реінтегрувати засудженого у соціальну спільноту та забезпечити пріоритет відновної складової системи кримінальної юстиції [195, с. 144].

Н. Г. Роскошна висловлює думку, що було б недоречно створювати окремий інститут медіації у кримінальному процесі з огляду на те, що угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим повністю відповідають філософії і суті медіації, ціль якої – примирення та пошук шляхів до примирення. Разом з тим, здійснення медіації щодо врегулювання кримінально-правових спорів можливо не лише в межах кримінального провадженні на підставі угод. Зокрема, її проведення можливе під час звільнення особи від кримінальної відповідальності у звязку із примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) [313, с. 110].

Як зазначає Н. В. Нестор, праовоим підгрунятм для застосування медіації можуть слугувати положення закону про кримінальну відповідальність, які визначають підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш мяким [198].

Отже, медіація може бути проведена не тільки під час досудового або судового провадження, але й під час виконання рішення суду (ст. 3 Закону України «Про медіацію»). Згідно ст. 539 КПК потерпілий має право звернутись до суду з клопотанням про вирішення питань, які безпосередньо стосуються їх прав, обов'язків чи законних інтересів. Тому слід зробити висновок про те, що одним з питань, які вирішуються судом під час виконання вироків (ст. 537 КПК) може бути питання про розгляд угоди за результатами медіації. Відповідно необхідно регламентувати інститут медіації в кримінальному провадженні, особливо щодо здійснення медіації під час виконання рішення суду.

Згідно з Керівними принципами № 13 для уможливлення участі потерпілих і правопорушників у медіації державам належить вжити всіх необхідних заходів із забезпечення захисту їхніх прав та повної поінформованості щодо таких прав. Медіація вимагає вільної та свідомої згоди як потерпілих, так і правопорушників, і ніколи не має застосовуватися в разі існування ризику того, що медіація поставить одну зі сторін у невигідне становище. Треба належним чином враховувати не лише потенційні переваги, а й потенційні ризики медіації для обох сторін, зокрема для потерпілого. Відтак, слід докладати особливих зусиль для забезпечення чіткості, повноти та своєчасності інформації про медіацію між потерпілим і кривдником. Така інформація має включати: відомості про процес медіації як такий, про права і обов'язки учасників медіації та про її правові наслідки. У випадках, коли потерпілі опиняються в особливо уразливому становищі, їх також належить інформувати про можливість проведення медіації за відсутності безпосереднього контакту жертви з кривдником [110]. Послуги відновного правосуддя застосовуються лише за умови, що це відповідає інтересам потерпілого та міркуванням безпеки, а також у разі наявності добровільної інформованої згоди потерпілого, яка може бути у будь-який час відкликана [72].

Вважаємо, в рамках створення конфіденційних служб підтримки потерпілих з метою надання допомоги потерпілим, правонвступникам потерпілого відповідно до їх конкретних потреб та ступеня шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, має бути вирішено питання надання *медіаційної допомоги*, в тому числі *на безоплатній основі*.

Слід визначити *поняття медіації та угоди за результатами медіації* у ст. 3 КПК. Крім того, слід доповнити ч. 1 ст. 537 КПК України окремим абзацом, в якому зазначити, що під час виконання вироків суд може *розглянути угоду за результатами медіації та має право відмовити у затвердженні угоди* (якщо умови угоди суперечать вимогам КПК та/або закону, умови угоди не відповідають інтересам суспільства, умови угоди порушують права, свободи, інтереси інших осіб, недобровільність укладення угоди за результатами медіації), *звільнити засудженого від відбування покарання з випробуванням, замінити невідбуту частину покарання більш мяким, умовно-достроково звільнити від відбування покарання*.

Медіацію в кримінальному провадженні, на наш погляд, слід визначити як позасудову, добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, що є можливою у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, судового провадження або під час виконання судового рішення з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим, засудженим). Медіація у кримінальному провадженні, таким чином, є різновидом правозахисної комунікації потерпілого та альтернативою врегулювання кримінально-правового конфлікту, а також способом компенсації шкоди, заподіяної потерпілому кримінальним правопорушенням.

Угоду за результатами медіації в кримінальному провадженні слід визначити як добровільну домовленість потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим, засудженим), за результатами якої може бути укладено угоду про примирення під час досудового чи судового провадження або під час виконання вироку вирішено судом питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням чи заміну невідбутої частини покарання більш

м'яким чи умовно-дострокове звільнення від відбування покарання [299, с. 62-68].

Крім того, на нашу думку, пропонованою статтею 58[1] КПК слід також передбачити *обов'язкову участь представника потерпілого, правонаступника потерпілого (фізичних осіб) у кримінальному провадженні у разі вирішення судом питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання – з моменту звернення потерпілого, правонаступника потерпілого з клопотанням про розгляд угоди за результатами медіації під час виконання вироку*. А статтями 56 та 539 КПК передбачити *право потерпілого звертатися до суду з клопотанням про розгляд угоди за результатами медіації під час виконання судового рішення*.

Згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 р. [257] було справедливо внесено зміни та доповнено ч. 2 ст. 52 КПК пунктом 9 та визначено, що у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні з моменту ініціювання укладення такої угоди. Втім, принагідно зазначимо, що згідно ч. 4 ст. 394 КПК серед підстав, які уможливлюють оскарження вироку суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості законодавець не вказує на відсутність захисника, участь якого є обов'язковою як на одну з таких підстав, що не узгоджується з п. 9 ч. 2 ст. 52, п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК. Вказівка у п. 1 ч. 7 ст. 474 КПК на те, що суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо умови угоди суперечать вимогам КПК та/або закону, вважаємо, вказує, перш за все, на зміст угоди згідно ст. 472 КПК, що, на превеликий жаль, підтверджує й судова практика (наприклад, вироком Вижницького районного суду Чернівецької області від 02.10.2015 р. [22] затверджено угоду від 14 вересня 2015 року про

визнання винуватості між ОСОБА_2 та старшим прокурором прокуратури Вижницького району Чернівецької області ОСОБА_3 у кримінальному провадженні, внесеному в Єдиний реєстр досудових розслідувань за №12015260060000446 від 29.08.2015 року; зазначається, що підстав для відмови в затвердженні угоди про визнання винуватості, передбачених ч. 7 ст. 474 КПК України, не встановлено; проте захисник обвинуваченого участі у судовому засіданні не брав, а вказівка на п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК в судовому рішенні відсутня).

Однак, на нашу думку, в контексті проблематики дослідження слід звернути увагу також на наступне: досить актуальною проблемою є обов'язкова участь представника потерпілого в кримінальному провадженні з моменту ініціювання укладення угоди між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим про примирення. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» від 15.11.2012 р. [266] вказує на те, що ініціювати укладення угоди про примирення має право лише потерпілий чи підозрюваний, обвинувачений. Вести переговори (домовлятися) стосовно укладення угоди про примирення можуть, крім цих осіб, захисник, представник (законний представник) та інша особа, погоджена сторонами (за винятком слідчого, прокурора або судді). Лише після того, як потерпілий або підозрюваний чи обвинувачений виявили бажання примиритися з протилежною стороною, до процедури примирення можуть залучатися інші особи, зокрема, представники медіаційних центрів. Слід зазначити, що слідчий, прокурор зобов'язані згідно ч. 7 ст. 469 КПК лише проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення (суддя, відповідно, під час судового провадження обвинуваченого та потерпілого), роз'яснити механізм його реалізації та в жодному разі не чинити перешкод в укладенні угоди, не ініціювати її укладення та не вести перемовин (проводити домовленості) щодо її змісту.

На нашу думку, потерпілий – жертва кримінального правопорушення, під час ініціювання та укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні неспроможний на належному рівні комунікувати з метою захисту своїх законних інтересів в силу незначної юридичної обізнаності та домогтися суб'єктивно бажаного результату, який повинен настати після укладення та затвердження такої угоди про примирення. До таких висновків приходимо, зокрема, аналізуючи матеріали судової практики [373], які свідчать про те, що неналежне врахування сторонами угоди про примирення вимог процесуального закону в практичній діяльності трапляється досить часто. Причому здебільшого мова йде саме про неврахування вимог процесуального закону в бік порушення прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні.

Так, вироком Кіровоградського районного суду затверджено угоду про примирення. На вказаний вирок прокурором було подано апеляцію, в якій він просив судове рішення скасувати через неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, істотне порушення вимог кримінального процесуального закону та направити кримінальне провадження за обвинуваченням О. до районного суду для проведення нового судового провадження в загальному порядку. Прокурор мотивував свої доводи тим, що суд, не забезпечивши присутність потерпілої у судовому засіданні, не пересвідчився у добровільності укладеної угоди з її боку та не роз'яснив потерпілій наслідки укладення такої угоди, таким чином поверхнево перевірив обставини укладення угоди, чим припустився істотного порушення вимог кримінального процесуального закону [24].

Непоодинокими є випадки, коли угоди не містили відомостей про розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого, а також строк їх вчинення. Так, з цих підстав Хмельницький міськрайонний суд ухвалою від 5 червня 2013 р. відмовив в затвердженні угоди між обвинуваченим за ч. 1

ст. 296 КК К. В. М. та потерпілою Г. Г. О., оскільки в угоді було зазначено лише про те, що обвинувачений зобов'язується відшкодувати шкоду, без зазначення її розміру і строку відшкодування. Крім того, угодою було передбачено звільнення від відбування покарання, але без посилання на норму закону як підставу такого звільнення, також сторони в угоді вказали на відсутність обтяжуючих покарання обставин, тоді як обвинувачений вчинив злочин у стані алкогольного сп'яніння [410].

В угоді про примирення між потерпілим П. О. та підозрюваним М. Р., затвердженій вироком Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 28 березня 2013 р. не визначено строки відшкодування шкоди потерпілому, у якого було викрадено майно. За змістом угоди, яку було надано до суду з обвинувальним актом, вбачається, що підозрюваний М. Р. під час розслідування визнав себе винуватим і зобов'язується у найкоротші строки відшкодувати збитки потерпілому. При цьому, які саме збитки та про які строки йшлося в угоді, встановити з її змісту неможливо. Інші дані щодо поновлення прав потерпілого у матеріалах провадження відсутні [25].

Тому приходимо до висновку про те, що досить часто потерпілі з огляду на свою правову неосвіченість залишаються пасивними учасниками укладення угоди, при цьому їхні права внаслідок затвердження судом такої угоди не поновлюються. Не завжди, як свідчить судова практика, належним чином реагує на такі порушення й суд, який зобов'язаний перевірити умови угоди на відповідність кримінальному та кримінальному процесуальному закону й у разі встановлення такої невідповідності прийняти рішення щодо відмови в затвердженні угоди.

Ухвалою Голопристанського районного суду Херсонської області від 21 березня 2013 р. було відмовлено в затвердженні угоди між обвинуваченим К. С., дії якого кваліфіковано за ч. 1 ст. 125 КК, та потерпілим К. Ю. у зв'язку з тим, що попри констатацію в угоді про примирення обов'язку обвинуваченого відшкодувати потерпілому матеріальні та моральні збитки, заподіяна шкода, як засвідчила перевірка в судовому засіданні умов угоди,

потерпілому ані на момент укладення угоди, ані на час підготовчого судового провадження відшкодована не була [387]. З підстав незазначення в угоді відомостей про відшкодування чи невідшкодування шкоди, факт завдання якої в судовому засіданні підтвердили потерпілі, Хмельницький міськрайонний суд ухвалою від 30 квітня 2013 р. цілком правильно прийняв рішення про відмову у затвердженні угоди між обвинуваченим за ч. 1 ст. 185 КК Ч. О. і потерпілою Р. Н. [411].

Крім того, угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укладати угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг 16 років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Тому очевидною видається обов’язкова участь в кримінальному провадженні представника потерпілого, якщо потерпілим є неповнолітня особа.

Загалом слід погодитись, що проблема забезпечення права потерпілого мати свого представника у кожному кримінальному провадженні загострилася у зв'язку з прийняттям КПК України 2012 р. і появою в ньому нових, раніше не відомих кримінальному процесу України інститутів (інституту укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим), нових процесуальних дій (особливо негласних слідчих (розшукових) дій), нових положень щодо збирання та оцінювання доказів під час досудового розслідування і в судовому провадженні (щодо допустимості доказів, оцінювання показань з чужих слів тощо) [426]. Тому, на наше переконання, *обов’язкова участь представника потерпілого в кримінальному провадженні має забезпечуватись у разі укладення угоди між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим про примирення з моменту ініціювання укладення такої угоди.*

Крім того, вважаємо, що слід забезпечити обов'язкову участь представника потерпілого в кримінальному провадженні не тільки у разі укладення угоди про примирення (з моменту ініціювання угоди), але й *у разі невиконання угоди про примирення – з моменту звернення потерпілого з клопотанням про скасування вироку.* Адже потерпілому потрібна допомога представника-адвоката, щоб довести невиконання засудженим умов угоди, за необхідності оскаржити відмову у задоволенні клопотання про скасування вироку, а у випадку, якщо угода була ініційована, наприклад, на стадії досудового розслідування – для представництва інтересів потерпілого під час подальшого досудового та судового провадження.

Актуальним є також питання надання потерпілому право збирати докази невиконання засудженим умов угоди про примирення/визнання винуватості для належного правового обґрунтування подання ним до суду клопотання про скасування вироку, ухваленого на підставі угоди про примирення.

На нашу думку, на обов'язковість участі представника потерпілого під час укладення угоди про примирення вказують і зміни до ст. 469 КПК, згідно з якими угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника [261] .

Також зазначимо, ЗУ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу Україну щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження» від 16.03.2017 р. [260] було внесено істотні зміни до ст. 469 КПК щодо умов укладення угод про визнання винуватості. Таким чином, що зазначені умови не відповідають вимогам юридичної визначеності як складовій верховенства права та мають бути уточнені з метою забезпечення інтересів потерпілих. Цю проблематику дослідила І. В. Гловюк [48, с. 40-42] та слушно звернула увагу на те, що зміст угоди про визнання винуватості аж ніяк не захищає інтереси потерпілих, зокрема, щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Погоджуємось, що така умовна «участь» потерпілого в

укладенні угоди про визнання винуватості не дає відповіді на питання, на що саме потерпілий дає згоду: на факт укладення угоди про визнання винуватості, чи то він погоджується з формулюванням підозри чи обвинувачення та його правовою кваліфікацією, узгодженим покаранням, а також на питання, які правові наслідки заяви потерпілого у судовому засіданні, що він не згоден з угодою про визнання винуватості (адже зміни до ч. 4 та ч. 7 КПК ст. 474 КПК щодо встановлення та врахування у судовому засіданні волевиявлення потерпілого не внесені); чи можливе укладення угоди про визнання винуватості у провадженнях щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, без укладення угоди про примирення (у тих провадженнях, де це можливо з урахуванням положень ч. 3 ст. 469 КПК).

Тому щодо вирішення даної проблеми підтримуємо ініціативу ввести елементи змісту угоди про примирення в угоду про визнання винуватості, зокрема, у частині розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строку її відшкодування чи переліку дій, не пов’язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов’язані вчинити на користь потерпілого, строку їх вчинення, і тоді, відповідно, визнавати ініціатором скасування угоди про визнання винуватості також потерпілого, про що вносити зміни до ст. 476 КПК.

Крім того, необхідно вносити зміни й до ч. 4 ст. 394 КПК щодо можливості оскарження вироку суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості, вказавши на підстави оскарження вироку потерпілим, його представником, законним представником.

Також вважаємо, що забезпечення інтересів потерпілих за даних умов безальтернативно вимагає обов’язкової участі представника-адвоката. І це також має бути враховано при внесенні змін і доповнень до тексту КПК в частині визначення підстав для обов’язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні [187].

Так, згідно результатів проведеного нами анкетування на запитання «Чи вважаєте ви необхідним залучення представника потерпілого в кримінальному провадженні з моменту ініціювання укладення угоди про примирення?» 78 % опитаних зазначили «так, його участь має бути обов'язковою», 22% – «ні, у цьому немає необхідності» *(див. Додаток 3)*.

Загалом же, слід, на нашу думку, підтримати законодавчу ініціативу щодо надання потерпілим (потерпілими) письмової згоди на укладення угоди про визнання винуватості відповідно до ч. 4 ст. 469 КПК, оскільки аналіз судової практики попередніх років свідчить про те, що було виявлено численні випадки, коли слідчий, прокурор, нехтуючи забороною щодо укладення угоди про визнання винуватості у провадженнях, де є потерпілий, такі угоди укладали, а судді, не звертаючи на таке порушення належної уваги або навіть посилаючись на потерпілих у мотивувальній частині вироку, такі угоди затверджували. Так, вироком Ізяславського районного суду Хмельницької області від 19 березня 2013 р. у справі № 675/523/13-к [23] затверджено угоду про визнання винуватості, укладену між прокурором та Є. В., обвинуваченим у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 191, ч. 1 ст. 358, ч. 3 ст. 358 КК. Аналогічні порушення закону допускали й інші суди, затверджуючи всупереч вимогам ч. 4 ст. 469 КПК угоди про визнання винуватості, хоч у кримінальному провадженні фактично були потерпілі, тобто шкоди було завдано не лише публічним чи суспільним інтересам, а й приватним (вирок Хмельницького міськрайонного суду у кримінальному провадженні за обвинуваченням К. А. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 190, ч. 1 ст. 364 КК, вирок Новоушицького районного суду Хмельницької області у кримінальному провадженні за обвинуваченням К. В. за ч. 2 ст. 191, ч. 1 ст. 366 КК, вироки Старосинявського районного суду Хмельницької області у кримінальних провадженнях за обвинуваченням П. Л. за ч. 1 ст. 191 КК та за обвинуваченням Щ. В. за ч. 1 ст. 191 КК, вирок Сватівського районного суду Луганської області у кримінальному провадженні за обвинуваченням В. О. за

ч. 2 ст. 185 КК, вирок Ровеньківського міського суду Луганської області у кримінальному провадженні за обвинуваченням Б. С. за ч. 1 ст. 125 КК) [373].

Отже, враховуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне:

- Зазначити у ч. 4 ст. 394 КПК, що вирок суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості може бути оскаржений *потерпілим, його представником, законним представником виключно з підстав: ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; ухвалення вироку за відсутності представника; нероз'яснення наслідків укладення угоди; невиконання судом вимог, встановлених ч.ч. 6, 7 ст. 474 КПК.* Крім того, вирок суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості може бути оскаржений обвинуваченим, його захисником, законним представником з підстави *ухвалення вироку за відсутності захисника.*

- Зазначити у ч. 3 ст. 394 КПК, що вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим може бути оскаржений в апеляційному порядку потерпілим, його представником, законним представником з підстави *ухвалення вироку за відсутності представника.*

- Викласти ч. 2 ст. 473 КПК у такій редакції:

«*Наслідком укладення та затвердження угоди про визнання винуватості для прокурора, підозрюваного чи обвинуваченого є обмеження їх права оскарження вироку згідно з положеннями статей 394 та 424 цього Кодексу, для підозрюваного чи обвинуваченого – також його відмова від здійснення прав, передбачених абзацами першим та четвертим пункту 1 частини четвертої статті 474 цього Кодексу, для потерпілого – також позбавлення права вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди*».

- Доповнити ч. 4 ст. 474 КПК наступним абзацом:

«Крім того, перед прийняттям рішення про затвердження угоди про визнання винуватості суд під час судового засідання повинен з'ясувати у потерпілого, чи цілком він розуміє наслідки затвердження угоди, передбачені статтею 473 цього Кодексу».

- Доповнити ч. 7 ст. 474 КПК пунктом 7, в якому вказати, що суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо *відсутня письмова згода потерпілого/потерпілих на укладення угоди про визнання винуватості, якщо у провадженні беруть участь потерпілий або потерпілі*.

- Вказати у ч. 1 ст. 476 КПК, що у *разі невиконання угоди про примирення потерпілий, а у разі невиконання угоди про визнання винуватості прокурор та потерпілий мають право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку.*

- Зазначити у ч. 3 ст. 424 КПК, що вирок суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також судове рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок можуть бути оскаржені в касаційному порядку потерпілим, його представником, законним представником з підстави *ухвалення вироку за відсутності представника потерпілого, участь якого є обов'язковою*.

- Доповнити ст. 472 КПК, зазначивши, що в *угоді про визнання винуватості, письмову згоду на укладення якої дає потерпілий, також зазначаються розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення.*

5.2. Особливості комунікації потерпілого в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення

Положення про можливість вільно користуватися процесуальними правами у межах та спосіб, передбачений КПК, є складовою засади

диспозитивності та найбільш повно розкривається у кримінальному провадженні, що відбувається у формі приватного обвинувачення.

Відповідно до ст. 27 КПК 1960 р. притягнення до кримінальної відповідальності не інакше як за скаргою потерпілого (тобто кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення) здійснювалося лише за десятьма складами злочинів. З прийняттям КПК України 2012 р. кількість кримінальних правопорушень, які відносяться до проваджень у формі приватного обвинувачення було збільшено більше ніж у 6 разів (виділено близько 60 складів злочинів).

У зв'язку з цим, С.І. Перепелиця звертає увагу, що порівняльний аналіз кількісних показників кримінальних правопорушень, які відповідно до законодавства європейськиї країн на сьогодні переслідуються в порядку приватного обвинувачення, дає можливість констатувати, що в даному напрямку Україна є одним із лідерів [213, с. 47].

Наприклад, КК Австрії відносить до даної категорії злочинів незаконне лікування (пар. 110), розголошення комерційної таємниці (пар. 122), вступ до шлюбу через обман або примус (пар. 193) та деякі інші [145].

Сучасне законодавство ФРН передбачає такі склади кримінальних правопорушень, що переслідуються в приватному порядку: порушення недоторканності житла, службового приміщення (пар. 123), образа (пар. 185-187 а), порушення таємниці листування (пар. 202), тілесні ушкодження (пар. 223, 223 а, 230), погроза (пар. 241), пошкодження майна (пар. 303) [147].

Кримінальне законодавство Угорщини до злочинів приватного обвинувачення відносить легкі тілесні ушкодження, порушення особистої таємниці і таємниці листування, розголошення таємниці телефонних розмов, наклеп, образу [138].

КК Данії містить кілька норм, в яких вказується на злочини, що переслідуються в порядку приватного обвинувачення. Такими злочинами, як визначено в пар. 275, є всі злочини проти честі особи і окремих особистих прав [146]. У КК Білорусі в ст. 33 прямо перераховані 27 складів злочинів

приватного обвинувачення, серед яких наклеп, образа, погроза вбивством, розголошення комерційної таємниці та ін [136].

Підкреслимо, що згідно Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 р. з 2019 р. набули чинності зміни до ч. 1 ст. 477 КПК, відповідно до яких пп. 2 та 3 ч. 1 ст. 477 КПК (кримінальне провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 477 КПК за умови, що вказані діяння вчинені тільки чоловіком (дружиною) потерпілого; кримінальне провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 477 КПК за умови, що вказані діяння вчинені тільки чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сімї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого) виключено. Разом з тим ч. 1 ст. 477 КПК доповнено статтею 126^{-1} (домашнє насильство), статтею 151^{-2} (примушування до шлюбу), ст. 153 (сексуальне насильство).

Імплементація положень Стамбульської конвенції у національне законодавство, звісно, дає можливість удосконалити кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України щодо боротьби з домашнім насильством. Однак, разом з тим, очевидним є, що окремі положення Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [261] дещо не узгоджуються й суперечать положенням чинного КПК України. Так, зміни до ст. 284 КПК України, яка визначає перелік підстав для закриття кримінального провадження, вказують

на таку редакцію п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, з якою важко погодитися. Законодавець вказує, що «кримінальне провадження закривається у разі, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством» [139]. В той час як відповідно до положень статті 131^1 Конституції України прокуратура може здійснювати лише підтримання публічного обвинувачення в суді, і для реалізації цих положень в КПК України передбачений інший порядок, ніж для кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення [126]. Стаття 25 КПК України, вказуючи на принцип публічності, передбачає обов'язок прокурора і слідчого розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення в порядку, передбаченому ст. 214 КПК України. Стаття 26 КПК України, вказуючи на принцип диспозитивності, передбачає, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення [139].

Крім того, зазначені зміни не враховують змагального характеру кримінального судочинства (ст. 22 КПК України), а також того, що право на відмову від приватного обвинувачення належить до процесуальних прав потерпілого (*і це право має бути визначено та закріплено у ст. 56 КПК України*), що потерпілий може примиритися з підозрюваним, обвинуваченим, укласти угоду про примирення (ч. 4 ст. 56 КПК України), яка є підставою для закриття кримінального провадження.

Слід погодитись з визначенням інституту приватного обвинувачення як регламентованого законом особливого виду кримінально-процесуальної діяльності приватного обвинувача (потерпілого), який включає звернення до компетентних державних органів із твердженням щодо винуватості певної особи у вчиненні кримінального правопорушення, збирання доказів винуватості цієї особи, подальше підтримання ним обвинувачення в суді та право відмовитися від пред'явленого обвинувачення [123, с. 14].

Зауважимо, що за КПК України 2012 р. провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається на підставі заяви потерпілого, однак надалі здійснюється на загальних засадах, у судовому розгляді прокурор підтримує публічне обвинувачення, учасники досліджують докази, внаслідок чого вирішується питання про винуватість чи невинуватість обвинуваченого і ухвалюється судове рішення. Тобто норми глави 36 КПК містять лише положення щодо порядку початку провадження у формі приватного обвинувачення та перелік складів кримінальних правопорушень, а безпосередньо порядок кримінального провадження у формі приватного обвинувачення главою 36 КПК майже не врегульований, оскільки норми, які мають регламентувати цей порядок або відсутні взагалі, або містяться у всьому КПК. Виходячи зі змісту ст. 477-479 КПК досудове розслідування і судовий розгляд таких кримінальних проваджень суттєво не відрізняється від кримінальних проваджень публічного обвинувачення.

Тому М. І. Смирнов слушно вказує, що такий підхід до регламентації особливого порядку кримінального провадження та побудови глави 36 КПК України викликає зауваження [336, с. 64-68].

В літературі також зазначається, що більш точно цей різновид кримінального провадження, що не є класичним провадженням у формі приватного обвинувачення, відображала б, наприклад, назва «кримінальне провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого» [152].

Також в доктрині зазначається, що існує два шляхи вирішення зазначеної колізії – відмова від включення до системи кримінальної процесуальної діяльності окремого провадження у формі приватного обвинувачення і зміна назви відповідної глави КПК України або ж опрацювання належної правової регламентації приватного обвинувачення як окремого провадження, що пов'язано, зокрема, із покладанням на приватного обвинувача обов'язку підтримувати й доводити пред'явлене ним обвинувачення, наділенням його відповідними засобами доведення перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінально-процесуальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [212, с. 88-93].

Так, О. Г. Яновська вважає за необхідне надати потерпілому право не тільки підтримувати обвинувачення самостійно у разі повної або часткової відмови прокурора від підтримання обвинувачення, а й в інших випадках, коли позиція потерпілого не збігається із позицією державного обвинувача. Тоді потерпілий повинен мати право на подання до суду обвинувального акту, в якому була б висловлена позиція потерпілого [437, с. 243]. Такий підхід, зрозуміло, вимагав би суттєвого перегляду основних підвалин нормативного регулювання інституту потерпілого в кримінальному провадженні в цілому, в тому числі прав потерпілого, його процесуального статусу на всіх стадіях кримінального провадження, відправного механізму забезпечення реалізації законних прав та інтересів потерпілого під час кримінального провадження.

Щодо порядку початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, зазначимо: у ст. 477 КПК, закріплено, що лише заява потерпілого є підставою для початку провадження, а про заяву представника або законного представника потерпілого в тексті закону не згадується. Водночас, в науці кримінального процесу наголошується на тому, що провадження у формі приватного обвинувачення ініціюється потерпілим, його законним представником та представником.

Розглядаючи це питання, слід звернути увагу знову ж таки на положення п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, де вказано, що, крім потерпілого, його представник може відмовитися від обвинувачення, що є підставою для закриття провадження. Отже, можна стверджувати, що потерпілий та його представник мають рівні можливості стосовно закриття провадження. За аналогією можна дійти висновку, що вони мають однакові повноваження і щодо початку провадження.

Крім того, М. І. Тлепова обґрунтовує необхідність законодавчо закріпити обов'язок слідчого, прокурора розпочати досудове розслідування в межах кримінального провадження у формі приватного обвинувачення у разі відсутності заяви потерпілого, який знаходиться в безпорадному стані, у випадку вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [355].

О. М. Осінська звертає увагу на те, що іноді внаслідок кримінального правопорушення особа може перебувати у певному фізіологічному стані (аменція, акінетичний мутизм, апалічний синдром, сопор, кома та летаргія), що триває доволі довго і через який особа втрачає свідомість, реакцію на зовнішні подразники та здатність до будь-якого волевиявлення, та вказує на те, що в такому випадку доречно було б, щоб медичні працівники у складі не менше трьох осіб, з яких одним обов'язково є лікуючий лікар потерпілої особи, повинні скласти письмовий медичний висновок, завірений у встановленому законом порядку, на підставі якого слідчий, прокурор, суд повинні визнати особу потерпілою за власною ініціативою, якщо в особи, яка перебуває у вказаному стані, немає близьких родичів або членів сім'ї [203, с. 96-101].

Нами у даному дослідженні висловлюється та аргументується думка щодо забезпечення обов'язкової участі представника потерпілого (фізичної особи) в кримінальному провадженні щодо осіб, які внаслідок кримінального правопорушення опинилися у стані, що унеможливлює подання ними заяви/надання письмової згоди; їх близьких родичів чи членів сім'ї, визнаних потерпілими. На наше переконання, з метою захисту прав та законних

інтересів потерпілого в кримінальному провадженні слід законодавчо передбачити можливість розпочати кримінальне провадження (досудове розслідування) у формі приватного обвинувачення у випадку, коли потерпілий, перебуваючи у стані, що унеможливлює подання ним заяви, не в змозі самостійно привести в дію власне волевиявлення. Підкреслимо, що в деяких випадках мова може йти і про відсутність близьких родичів чи членів сім'ї у такого потерпілого. Крім того, така необхідність може виникнути не лише у випадку вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (зокрема, враховуючи те, що п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК було виключено з редакції цієї статті), а й в інших випадках. Наприклад, якщо мова йде про домашнє насильство, сексуальне насильство, то чи не може особа потерпілого перебувати психологічно у стані, що унеможливлює подачу нею відповідної заяви про вчинення кримінального правопорушення? Вважаємо, що це цілком можливо. Тоді чи може така особа одержати захист від кримінального правопорушення, як цього вимагає кримінальний процесуальний закон? Адже в даному разі і члени сім'ї (від яких потерпілий може перебувати в залежному стані) можуть не проявляти необхідної/можливої активності щодо початку кримінального провадження. Саме тому такий обов'язок слід було б закріпити у чинному КПК України за слідчим, прокурором. При чому зауважимо, що актуальним питанням, що заслуговує на окреме дослідження, постає у даному випадку забезпечення надання не тільки правничої, а й психологічної допомоги такому потерпілому в кримінальному провадженні [185, с. 34-38].

У цьому контексті доречно звернути увагу на норми, що містяться в ч. 4 ст. 32 КПК Республіки Казахстан: «Прокурор починає або продовжує провадження у справі приватного і приватно-публічного обвинувачення і при відсутності скарги потерпілого, якщо діяння зачіпає інтереси особи, яка перебуває в безпорадному або залежному стані або з інших причин не здатна самостійно скористатися правами потерпілого.

Після реєстрації повідомлення про кримінальне правопорушення в Єдиному реєстрі досудових розслідувань і проведення невідкладних слідчих

дій провадження у справах приватного і приватно-публічного обвинувачення за відсутності скарги потерпілого не пізніше трьох діб з моменту реєстрації підлягає припиненню (ч. 5 ст. 32 КПК Республіки Казахстан)» [137].

Вважаємо, що така норма є додатковою гарантією захисту особи від кримінальних правопорушень, сприяє розумінню розширення кола кримінальних проваджень приватного обвинувачення як такого, що забезпечує правозахисну комунікацію та захист приватних інтересів особи у кримінальному судочинстві.

Так, досліджуючи дану проблематику О. О. Торбас зазначає: «У порівнянні КПК 1960 р. у КПК 2012 р. значно розширене коло правопорушень, досудове розслідування яких має починатись лише із заяви потерпілого і у випадку відмови потерпілого від обвинувачення таке провадження повинно закриватись. Також законодавець розподілив усі кримінальні правопорушення за групами, обмеживши коло осіб, які мають право подавати заяву в якості потерпілого. Збільшивши кількість правопорушень, які повинні розслідуватися в порядку приватного обвинувачення, законодавець спробував гуманізувати систему кримінального провадження, чітко окресливши межу між шкодою, яка була завдана усьому суспільству та/чи державі, та шкодою, яка має приватний характер та стосується вузького кола осіб. Водночас, порівнюючи схожі положення старого КПК, деякі зміни вважаються сумнівними.

Так, згідно з ч. 3 ст. 27 КПК 1960 р. прокурор мав право порушувати справу у формі приватного обвинувачення і за відсутності скарги потерпілого. Відбувалось це у зв’язку із особливим громадським значенням злочину, чи коли потерпілий через свій безпорадний стан, залежність від обвинуваченого чи з інших причин не може захистити свої законні інтереси. В такому випадку, відповідно, відмова потерпілого від обвинувачення не була підставою для закриття кримінального провадження. Таким чином, уповноважені посадові особи контролювали законність при порушенні та закритті кримінальної

справи у формі приватного обвинувачення, в необхідних випадках втручаючись у цей процес.

Проте на даний момент такої можливості у прокурора немає, що може суттєво погіршити становище потерпілого, особливо в тому випадку, коли особа знаходиться в прямій залежності від підозрюваного та фактично позбавлена можливості самостійно вчиняти певні процесуальні дії. В даній ситуації ще більше дивує контроль за реалізацією зацікавленими особами своїх прав та інтересів зі сторони відповідних державних органів при примиренні підозрюваного з потерпілим у кримінальному провадження у формі публічного обвинувачення. Так, при укладанні угоди про примирення суд повинен переконатися, що укладення угоди є добровільним (ч. 6 ст. 474 КПК), а у випадку порушення прав, свобод чи інтересів сторін, в тому числі потерпілого, він має право відмовити у затвердженні угоди (п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК). Тож вбачається необхідним задля попередження можливих правопорушень внести відповідні зміни до Кодексу та дозволити прокурору у виключних випадках втручатися у кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (за приклад можна взяти відповідні положення КПК 1960 р.)» [366].

Велика Палата ВС приходить до висновку про те, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, як свідчить зміст глави 36 КПК України, має особливість стосовно початку такого провадження та його завершення. Жодних інших особливостей кримінального провадження у формі приватного обвинувачення ані главою 36 КПК України, ані іншими положеннями КПК України не передбачено. Тобто після того, як кримінальне провадження розпочато за заявою потерпілого про вчинення кримінального правопорушення, що міститься у переліку таких правопорушень у ст. 477 КПК України, задіюється державно-владний ресурс органів досудового розслідування та прокуратури, який слугує подальшою рушійною силою здійснення досудового розслідування та підтримання обвинувачення під час судового розгляду. Таким чином, визначений КПК України процесуальний

порядок здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення за своєю правовою природою є приватно-публічним різновидом кримінального провадження і його варто розглядати як диференціацію форми такого провадження у межах загальної його форми, врегульованої КПК України [246].

Крім того, слід зауважити, що прискіпливий аналіз положень ст.ст. 214 та 477 КПК містить деякі колізії щодо регламентування процедури початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Погоджуємось, що не є зрозумілим і визначеним КПК «як діяти у тих випадках, коли із заявою про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 477 КПК, звертається не потерпілий, а інша особа» [168, с. 393]. Статтею 214 КПК на слідчого, дізнавача, прокурора покладається обов'язок прийняття заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, а ч. 4 ст. 214 КПК накладає заборону відмови у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення.

Тому, вважаємо, слід вказати у ч. 1 ст. 477 КПК, що кримінальним провадженням у формі *приватно-публічного* обвинувачення є таке провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого, а у визначених законом випадках – його представника, законного представника, *правонаступника або самостійно слідчим, прокурором* щодо кримінальних правопорушень, передбачених КПК.

Також, вважаємо, слід викласти абз. 2 ч. 7 ст. 55 КПК у такій редакції:

«Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 477 цього Кодексу, та внаслідок кримінального правопорушення померла або перебуває у стані, що унеможливлює подання нею заяви, і відповідна заява не подана правонаступником, близькими родичами чи членами сімї такої особи, слідчий, прокурор зобов'язані розпочати досудове розслідування».

У зв'язку з цим, необхідним є розширити перелік повноважень прокурора (ч. 2 ст. 36 КПК), доповнивши його наступним: починати досудове

розслідування в межах кримінального провадження у формі приватно-публічного обвинувачення в разі відсутності заяви потерпілого, який знаходиться у стані, що унеможливлює подачу ним заяви, якщо близькі родичі чи члени сім'ї потерпілого або правонаступник потерпілого не подали відповідну заяву.

Приватне обвинувачення характеризують, зокрема, такі ознаки як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, що має місце тільки з боку потерпілої особи, її представника, законного представника (у виняткових випадках, визначених законом – близьких родичів чи членів сім'ї потерпілого); обов'язкова наявність заяви потерпілої особи, яка містить її волевиявлення про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила відносно неї діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність. Відповідно відсутність заяви потерпілої особи у провадженні приватного обвинувачення є підставою для закриття кримінального провадження.

Тому, долучаємося до думки щодо подальшого здійснення провадження у формі приватного обвинувачення, яке з тих чи інших причин розпочате без заяви потерпілого, лише за умови отримання слідчим або прокурором згоди потерпілого на здійснення такого провадження, а у разі ненадання такої згоди, провадження підлягає закриттю [152]. Тому ч. 1 ст. 284 КПК слід доповнити окремою підставою для закриття кримінального провадження – *початок провадження приватно-публічного обвинувачення без заяви (згоди) потерпілого, його правонаступника*.

Крім того, якщо в ході кримінального провадження з'ясовується помилковість попередньої кваліфікації, а дійсна кваліфікація вказує на належність даного провадження до категорії приватних, приходимо до необхідності з'ясування позиції потерпілого щодо продовження або припинення провадження за новим обвинуваченням у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 477 КПК. В силу цього є потреба в законодавчому закріпленні необхідності з'ясування позиції потерпілого.

Дискусійним є питання щодо подальшої долі кримінального провадження у разі смерті потерпілого, якщо ним була раніше висловлена згода на підтримання обвинувачення або подана заява про вчинення щодо нього кримінального правопорушення (в провадженні у формі приватного обвинувачення) / надана письмова згода (загальний порядок кримінального провадження). Погоджуємося, що в даному випадку доречним і необхідним є введення інституту правонаступництва для виконання завдань кримінального процесу [36]. Адже смерть потерпілого не передбачено як підставу для закриття провадження, та й відмова прокурора теж не може бути підставою для закриття провадження, оскільки потерпілий прийняв підтримання обвинувачення самостійно.

Здавалося б частково відповідь на це питання знаходимо у ч. 6 ст. 55 КПК, де йде мова про те, що якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливлює подання нею відповідної заяви, положення частин першої - третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Проте тут виникає чимало запитань. А якщо смерть потерпілого настала не як наслідок кримінального правопорушення? А якщо у потерпілого, смерть якого настала під час кримінального провадження після висловлення ним згоди на підтримання обвинувачення/подачі заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення немає близьких родичів чи членів сім'ї? Які правові наслідки смерті потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, що сталася з причин, що не залежать від вчинення кримінального правопорушення? У цьому випадку близькі родичі і члени сім'ї не мають можливості набути процесуального статусу потерпілого, оскільки обов'язковим є причинно-наслідковий зв'язок між злочинним діянням та смертю особи. Водночас, для захисту особи, права та законні інтереси якої були порушені внаслідок вчинення кримінального правопорушення, кримінальне провадження має обов'язково продовжуватися, оскільки такою процесуальною дією, як подання заяви про кримінальне правопорушення до

відповідних органів, потерпілий однозначно висловив своє бажання притягнути винного до кримінальної відповідальності, а це і є завданням кримінального провадження.

Тому слід знову ж таки згадати про інститут правонаступництва та погодитися з пропозицією щодо включення до переліку учасників кримінального провадження правонаступника потерпілого у випадку смерті останнього, якщо між смертю особи і кримінальним правопорушенням (суспільно небезпечним діянням) відсутній причинно-наслідковий зв'язок [355].

Зазначимо, що чинний КПК України не містить норми, яка б регламентувала правонаступництво в кримінальному провадженні. Водночас, елементи кримінально-процесуального правонаступництва можна простежити, наприклад, аналізуючи ч. 6 ст. 55 КПК України: «Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливлює подання нею відповідної заяви, положення частини першої – третьої цієї статті поширюються на близьких родичів та членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб» [139]. Зокрема, п. 27 Постанови Великої Палати Верховного Суду вказує на те, що «водночас, у частині 6 ст. 55 КПК України передбачено так зване правонаступництво у кримінальному провадженні» [227]. А згідно п. 33 Постанови «під час примирення лише сам потерпілий може виражати свою волю, а не інші особи, які є його представником або правонаступником» [227]. Тому, вважаємо, можна зауважити, що інститут правонаступництва де-факто є таким, що реально передбачений кримінальним процесуальний законом, проте де-юре не закріплений.

Відмітимо, що Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан [137] містять термін «правонаступник». Так, згідно з п. 25 ч. 1 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Білорусь «правонаступник

– особа, якій силою закону чи угоди безпосередньо від іншої особи перейшло встановлене право» [36].

Щодо впровадження інституту правонаступництва загиблого потерпілого висловлювався і О. П. Герасимчук, зазначаючи, що саме термін «правонаступники» найбільш точно відображає перехід прав потерпілого до інших осіб (близьких родичів), та вказував на осіб, які можуть бути правонаступниками померлого потерпілого, згрупувавши їх на кілька черг: батьки, опікуни (піклувальники), діти (в т. ч. усиновлені), утриманці, інше з подружжя, онуки; брати, сестри, дід, баба; рідні дядько, тітка; особи, які спільно проживали із загиблим однією сім'єю не менш як впродовж останніх п'яти років; інші родичі, які виявили бажання представляти інтереси потерпілого в кримінальному судочинстві [36].

На нашу думку, інститут правонаступництва у разі смерті потерпілого в кримінальному провадженні неодмінно має набути законодавчого врегулювання і відповідні зміни слід вносити до тексту чинного КПК України. І це має значення не тільки для здійснення кримінального провадження у формі приватно-публічного обвинувачення, а й для ефективного здійснення кримінального провадження загалом. Про це, зокрема, свідчить і судова практика, оскільки даний термін активно використовується у судових рішеннях в кримінальному провадженні, однак його використання водночас не зовсім узгоджується у розумінні змістовно-процесуального навантаження з відповідними положеннями кримінального процесуального закону, який навіть не визначає поняття правонаступника потерпілого в кримінальному провадження. Наприклад, в ухвалі Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області про призначення судового розгляду від 21.06.2016 року йдеться про те, що «в судовому засіданні ОСОБА_2 заявила про залучення її до участі у справі, як правонаступника потерпілої ОСОБА_3, оскільки це її матір, яка померла 03.04.2016 року…» Суд ухвалив, посилаючись на ч. 6,7 ст. 55 КПК: «У зв'язку зі смертю потерпілої ОСОБА_3, визнати її доньку ОСОБА_2 потерпілою в рамках кримінального провадження…» [391]. Ч. 6, 7

ст. 55 КПК не згадують про правонаступника потерпілого. Саме тому суд ухвалює визнати особу потерпілою у кримінальному провадженні, не згадуючи зовсім про те, чи внаслідок кримінального правопорушення настала смерть потерпілої ОСОБА_3, чи ні.

В ухвалі Таращанського районного суду Київської області від 12.07.2021 року зазначається: «На виконання вимог статті 55 КПК України правонаступником потерпілої юридичної особи Лісовицької сільської ради Таращанського району Київської області – Таращанською міською радою Київської області подано заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Із доданої до заяви належно засвідченої копії рішення Таращанської міської ради Київської області від 11.12.2020 № 43-01-VIII «Про початок реорганізації Лісовицької сільської ради шляхом приєднання до Таращанської міської ради Київської області» вбачається, що Лісовицька сільська рада Київської області перебуває у стані реорганізації, водночас, Таращанська міська рада Білоцерківського району Київської області є правонаступником всього майна, прав та обов`язків Лісовицької сільської ради Таращанського району Київської області (п.2)» [408].

Також зауважимо, що інститут правонаступництва привносить в кримінальний процес деякі елементи диспозитивності і тому волевиявлення особи представляти інтереси потерпілого, реалізуючи його права, має бути, звичайно ж, враховано, і кримінально-процесуальна активність такої особи буде впливати на подальший рух кримінального провадження та винесення відповідного процесуального рішення. А отже має бути врегульовано, крім іншого, процедуру відмови правонаступника потерпілого від участі в кримінальному провадженні у разі смерті останнього.

Підсумовуючи, вважаємо, що правонаступник потерпілого у кримінальному провадженні – це учасник кримінального провадження, що подав заяву про залучення його до провадження та перейняв права і обов’язки потерпілого внаслідок смерті потерпілого/особи, щодо якої було вчинено кримінальне правопорушення (суспільно небезпечне діяння) або внаслідок

перебування такої особи у стані, що унеможливлює подачу заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, якщо відповідний стан особи чи її смерть немає причинно-наслідкового звязку із вчиненим кримінальним правопорушенням, яким може бути близький родич чи член сімї потерпілого/особи, щодо якої було вчинено кримінальне правопорушення (суспільно небезпечне діяння).

У зв'язку з цим, на нашу думку, слід внести слідуючі зміни до окремих положень чинного КПК України:

до ч. 1 ст. 3 КПК (щодо визначення терміну «правонаступник потерпілого»), зокрема, до п. 25, 26 ч. 1 ст. 3 КПК (щодо визначення правонаступника потерпілого учасником кримінального провадження та учасником судового провадження);

ст. 59-1 КПК «Правонаступник потерпілого» (окремою статтею КПК визначити правонаступника потерпілого як учасника кримінального провадження);

п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК (щодо закриття кримінального провадження потерпілим, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представником або правонаступником у разі їх відмови від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного-публічного обвинувачення);

п. 7-1 ч. 1 ст. 284 КПК (окремо врегулювати питання закриття кримінального провадження у разі відмови правонаступника потерпілого брати участь у кримінальному провадженні); крім того, вважаємо, у разі смерті потерпілого, якщо його смерть немає причинно-наслідкового зв'язку із вчиненим щодо нього кримінальним правопорушенням, близькі родичі, члени сімї потерпілого мають бути проінформовані про їх право бути залученими до кримінального провадження як правонаступники;

ч. 6 ст. 55 КПК (доповнити відповідну частину статті, окремо врегулювавши питання щодо участі правонаступника потерпілого у кримінальному провадженні в разі смерті потерпілого);

п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК (щодо права правонаступника потерпілого на апеляційне оскарження);

п. 7 ч. 1 ст. 425 КПК (щодо права правонаступника потерпілого на касаційне оскарження);

ч. 1 ст. 477 КПК (щодо заяви правонаступника потерпілого як підстави до початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення);

ст. 478 КПК (щодо права правонаступника потерпілого подати до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення) [186, с. 242-246].

Зокрема, враховуючи вищенаведене, слід доповнити ч. 6 ст. 55 КПК.

Разом з тим, підкреслимо, що статус повноцінного приватного обвинувача потерпілий може набути в таких випадках: при відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення, коли потерпілий отримує право підтримувати обвинувачення в суді; при зміні прокурором обвинувачення в суді, коли в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, при якому потерпілий отримує право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі.

Саме в цих випадках Т. В. Матієк та В. М. Трофименко слушно визнають потерпілого, який реалізує надане йому право підтримання обвинувачення, самостійним суб'єктом обвинувачення, від волевиявлення якого в зазначених випадках залежить обсяг обвинувачення і доля кримінального провадження [175, с.7].

Також слід наголосити на відмінностях у відмові потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні, яке може бути розпочате лише

на підставі заяви потерпілого, та кримінальному провадженні, в якому потерпілий переймає обвинувачення після відмови прокурора від його підтримання або зміни останнім обвинувачення на більш м'яке. У першому випадку потерпілий не може відмовитися від підтримання обвинувачення, оскільки його підтримує інший суб'єкт – прокурор; потерпілий фактично відмовляється від подальшого здійснення уповноваженими органами держави кримінального провадження та притягнення особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, до кримінальної відповідальності. При чому така відмова можлива на різних стадіях кримінального провадження (ст.ст. 284, 314, 417, 440 КПК України). У другому випадку потерпілий є самостійним і єдиним суб'єктом, який виконує обвинувальну функцію (приватним обвинувачем), має право змінити обсяг обвинувачення та взагалі відмовитися від нього. При чому відмовитися від обвинувачення приватний обвинувач може, тільки починаючи зі стадії судового розгляду – вважаємо, відмова прокурора від підтримання обвинувачення чи його зміна в суді можливі саме на цій стадії кримінального провадження.

Отож, приходимо до розуміння, що в силу засади диспозитивності і змагального характеру кримінального судочинства до числа процесуальних прав потерпілого як приватного обвинувача належить його право на відмову від обвинувачення. Оскільки приводом до початку кримінального переслідування у провадженні у формі приватного обвинувачення є порушення приватного права, що належить конкретній особі, то цілком природньо вона повинна мати можливість вибору форми його правового захисту. І забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію означає в даному разі забезпечення права впливати на рух кримінального провадження.

Виходячи з цього, зазначимо, що впливати на рух кримінального провадження потерпілий, правонаступник потерпілого можуть, реалізуючи право на процесуальну комунікацію: на відмову від обвинувачення в

провадженні у формі приватного обвинувачення (в тому числі на відмову від обвинувачення при перекваліфікації, якщо кваліфікація вказує на належність провадження до категорії приватних); на відмову від підтримання державного обвинувачення при відмові прокурора від підтримання обвинувачення чи зміні прокурором обвинувачення в суді; на відмову брати участь у кримінальному провадженні (правонаступник потерпілого).

Відповідно на право потерпілого на відмову від обвинувачення в цих випадках слід вказати у ст. 56 КПК. Так, ч. 1 ст. 56 КПК, де законодавець вказує на права потерпілого протягом кримінального провадження, доцільно було б доповнити відповідним підпунктом, вказавши на право потерпілого відмовитися від обвинувачення в провадженні у формі приватно-публічного обвинувачення. А п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК (де законодавець вказує на права потерпілого під час судового провадження) викласти в слідуючій редакції: *«підтримувати обвинувачення в суді у випадках відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення або перекваліфікації на менш тяжке кримінальне правопорушення чи зменшення обсягу обвинувачення та відмовитися від його підтримання».*

У цьому контексті заслуговує на увагу думка, що висловлена у судовому засіданні позиція потерпілого або його представника про готовність підтримувати обвинувачення забезпечує збереження за обвинувальним актом юридичної сили, незважаючи на відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення [65].

Разом з тим, І. В. Гловюк слушно звертає увагу на те, що викликає зауваження неузгодженість п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК (яка дозволяє прокурору закривати кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення) із ч. 4 ст. 26 та ч. 4 ст. 110 КПК, адже якщо реалізація функції обвинувачення починається з моменту затвердження або складання обвинувального акту прокурором, то, відповідно, у досудовому провадженні,

навіть якщо воно здійснюється у формі приватного обвинувачення, формально потерпілий не може відмовитися від обвинувачення, яке ще не сформульовано. Безумовно, враховуючи вимоги процесуальної економії у випадку, якщо потерпілий не бажає у цьому випадку продовження кримінального провадження, але при цьому не укладає угоду із підозрюваним, слід, використовуючи процесуальну аналогію, закривати кримінальне провадження на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, оскільки це провадження не має судової перспективи [47, с. 426-429]. Також, якщо правонаступник потерпілого не бажає продовження кримінального провадження, то його слід закривати як таке, що не має судової перспективи.

Правозастосовники ставлять справедливе питання: як саме слід тлумачити пункт 7 частини першої ст. 284 КПК; на якій стадії (або якому етапі) кримінального провадження потерпілий може відмовитися від обвинувачення; чи можна це зробити ще до повідомлення особі про підозру або таке повідомлення є обов'язковим? [103, с. 39-40]. Справедливо зауважуючи необхідність розрізнення обвинувачення потерпілого і обвинувачення прокурора, О. В. Капліна зазначає, що потерпілий вправі відмовитися від свого обвинувачення в будь-який момент кримінального провадження, навіть і до повідомлення особи про підозру. Імперативність позиції потерпілого визначає, таким чином, не тільки момент початку кримінального провадження, а й момент його закінчення на будь-якому етапі кримінального провадження [103, с. 42].

Відмова потерпілого від обвинувачення в стадії досудового розслідування або відмова правонаступника потерпілого від продовження кримінального провадження є активною цілеспрямованою діяльністю, що здійснюється у формі звернення до слідчого чи прокурора із заявою про небажання подальшого здійснення кримінального провадження щодо підозрюваного та притягнення його до кримінальної відповідальності. Кримінальний процесуальний закон не містить вказівки на те, в якій формі має бути здійснена така заява. Зважаючи на необхідність чіткого фіксування

волевиявлення потерпілого, правонаступника потерпілого долучаємося до думки, що така заява повинна подаватися в письмовій формі і приєднуватися до матеріалів досудового розслідування. У судовому ж провадженні потерпілий, його правонаступник можуть заявити про відмову від обвинувачення як у письмовій формі, так і зробивши усну заяву (повинна бути занесена до журналу судового засідання).

Зазначимо, що ст. 340 КПК України не регулює виголошення прокурором судової промови при відмові від обвинувачення в судовому засіданні, не вказує особливості такої кримінально-процесуальної комунікації; законодавець лише зобов'язує прокурора викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження.

Вважаємо, слід підтримати точку зору щодо нормативного закріплення обов'язку суду ухвалювати виправдувальний вирок у випадку, коли прокурор відмовився підтримувати державне обвинувачення, а потерпілий не бажає скористатися правом, передбаченим ч. 2 ст. 340 КПК; при цьому підставою для ухвалення виправдувального вироку має бути не сама по собі відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення, а мотиви такого рішення, викладені у відповідній постанові [246].

Тому, на нашу думку, не зважаючи на те, що ч. 1 ст. 373 та ч. 7 ст. 284 КПК передбачають можливість ухвалення виправдувального вироку, якщо обставини, передбачені пп. 1, 2 ч. 1 ст. 284 КПК виявляються під час судового розгляду, та пам'ятаючи, що відповідно до ч. 5 ст. 340 КПК у випадку, передбаченому КПК, кримінальне провадження за відповідним обвинуваченням набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення, а відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження закривається у разі, якщо потерпілий, а у випадках передбачених КПК, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, все ж є необхідність внесення змін та доповнень до ч. 7 ст. 284 КПК та вказати, що *якщо на обставини, передбачені пунктами 1, 2, 3 частини першої цієї статті, вказує*

мотивувальна частина постанови прокурора про відмову від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий, правонаступник потерпілого відмовився підтримувати обвинувачення в суді, суд зобов'язаний ухвалити виправдувальний вирок.

Щодо кримінально-процесуальної активності потерпілого при відмові від обвинувачення, то слід зауважити, що внаслідок застосування нормативної конструкції ст. 340 КПК відмова приватного обвинувача від обвинувачення в суді на власний розсуд може відбуватися не лише в активній, а й у пасивній формі. Так, відмова від обвинувачення має активний характер, коли приватний обвинувач шляхом відмови від належного йому диспозитивного права підтримувати обвинувачення абсолютно визначеним способом виражає своє небажання здійснювати зазначену функцію. Відмова від обвинувачення має пасивний характер, коли приватний обвинувач, не з'являючись у судове засідання без поважних причин, тим самим опосередковано виражає своє волевиявлення щодо припинення кримінального переслідування обвинуваченого. Відмова приватного обвинувача від обвинувачення в судовому засіданні та його неявка без поважних причин у судове засідання розглядається законодавцем як єдина підстава закриття кримінального провадження, яке здійснюється у формі приватного обвинувачення – відмова від обвинувачення. Так, за змістом ч. 6 ст. 340 КПК України повторне неприбуття в судове засідання потерпілого, який був належним чином повідомлений про судовий розгляд та викликаний у встановленому КПК України порядку, без поважних причин чи без повідомлення про причини неприбуття (якщо після відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення потерпілий висловив бажання реалізувати своє право підтримувати обвинувачення в суді) прирівнюється до його відмови від обвинувачення і, як наслідок, тягне за собою закриття відповідного кримінального провадження. Ті ж наслідки має, вважаємо, і повторне неприбуття в судове засідання правонаступника потерпілого.

Однак формулювання, згідно якого повторна неявка в судове засідання без поважних причин тільки потерпілого (приватного обвинувача) прирівнюється до відмови від обвинувачення та тягне за собою закриття кримінального провадження є не зовсім правильним, адже потерпілий може здійснювати обвинувальну функцію як особисто, так і через свого представника. З огляду на це, якщо в залі судового засідання присутній представник потерпілого (приватного обвинувача), немає підстав констатувати пасивну форму відмови від обвинувачення, оскільки представник може здійснювати функцію приватного обвинувачення в інтересах та від імені приватного обвинувача. У такому випадку питання про продовження судового розгляду має вирішуватись судом залежно від того, наскільки повно можуть бути встановлені обставини кримінального провадження за відсутності приватного обвинувача. Якщо це можливо, то судове провадження має бути продовжене, а якщо ні – суд повинен відкласти судове засідання і повторно викликати потерпілого. Тому доречна пропозиція С. І. Перепелиці щодо закріплення на законодавчому рівні правила про нерозповсюдження негативних наслідків повторної неявки потерпілого без поважних причин у судове засідання при реалізації своїх прав та обов'язків у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення за умови присутності в залі судового засідання представника потерпілого [211].

Слід наголосити, що при закритті кримінального провадження у випадку, коли фактична відмова від обвинувачення не відповідає дійсному бажанню потерпілого, не будуть виконані завдання кримінального судочинства. Однак, з іншого боку, відповідно до ч. 1 ст. 318 КПК України судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку, а можуть мати місце випадки зловживання та затягування процесу як наслідок внесення відповідних змін до положень ст. 340 КПК щодо даного питання. Адже ч. 2 ст. 340 КПК містить вказівку на те, що «головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді»; ч. 3 ст. 340 КПК містить вказівку на те, що саме потерпілий має висловити згоду

на підтримання обвинувачення в суді; ч. 4 ст. 340 КПК вказує, що саме потерпілий може погодитися підтримувати обвинувачення в суді. За умови, якщо в судове засідання з'являтиметься лише представник потерпілого, то можлива ситуація, за якої неможливим буде і прийняти рішення щодо закриття кримінального провадження, і вирішити питання, пов'язані з подальшим рухом кримінального провадження. Разом з тим, наприклад, якби представник потерпілого, що з'явився в судове засідання міг також висловити згоду на підтримання потерпілим обвинувачення в суді, то головуючий міг би відповідно надати час, необхідний для підготовки до судового розгляду, що не впливало б негативно на реалізацію принципу розумних строків кримінального провадження.

Тому, вважаємо за доцільне вказати у ч. 2, 4, 6 ст. 340 КПК не тільки на потерпілого, але також на *правонаступника потерпілого або їх представників*.

Крім того, ч. 3 ст. 340 КПК доцільно, на нашу думку, викласти у слідуючій редакції:

«Якщо потерпілий, його представник, законний представник, правонаступник висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді, головуючий роз'яснює йому право залучити представника, після чого відкладає розгляд не менше ніж на сім днів для надання можливості підготуватися до підтримання обвинувачення в суді. За клопотанням потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника цей строк може бути скорочений або продовжений. Після закінчення цього строку судовий розгляд продовжується».

Також зазначимо: «тлумачення норм КПК України в їх системному звязку дозволяє дійти висновку про те, що варто розрізняти поняття «кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення» та «підтримання потерпілим приватного обвунувачення». Якщо під «кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення» слід розуміти провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, з числа

перелічених у ч. 1 ст. 477 КПК України та здійснюється в загальному порядку, передбаченому КПК України, то підтримання потерпілим приватного обвинувачення здійснюється лише у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. Тобто кримінальне провадження, здійснюване на підставі ч. 5 ст. 340 КПК України, є окремою формою кримінального провадження, особливостями якої є: підтримання обвинувачення потерпілим в суді; відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК України, його представника від обвинувачення, є безумовною підставою для закриття кримінального провадження (ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України)» [243].

Тому Велика Палата ВС у вищенаведеній Постанові від 26.06.2019 р. (справа № 404/6160/16-к) приходить до висновку, що участь прокурора у судовому розгляді кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, врегульованому приписами глави 36 КПК, належить до функції підтримання публічного обвинувачення; процесуальний порядок здійснення кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за правовою природою є приватно-публічною формою обвинувачення і не виключає повноважень прокурора щодо здійснення ним функцій процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення в суді, крім повноваження ініціювати кримінальне провадження за відсутності заяви потерпілого про злочин; участь прокурора під час судового розгляду кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення як гарантія забезпечення засад рівності та змагальності, а також захисту прав та законних інтересів потерпілого, є обовязковою, крім випадку, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді (ч. 5 ст. 340 КПК).

Таким чином, враховуючи вищевикладені пропозиції, правозахисна комунікація протерпілого у кримінальному провадженні у формі приватно-публічного обвинувачення, на нашу думку, покращиться.

5.3. Специфіка правозахисної комунікації неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні

У своїй сукупності усі процесуальні правила і процедури захисту прав неповнолітніх потерпілих повинні стати ефективними і безперебійними елементами фундаментального механізму доступу таких осіб до правосуддя. Чинне ж кримінальне процесуальне законодавство України в частині забезпечення та захисту прав і законних інтересів неповнолітніх потерпілих потребує, на нашу думку, подальшого удосконалення, пріоритетним напрямом якого є імплементація міжнародних стандартів, котрі проголошують принципи посиленої охорони прав неповнолітніх учасників кримінального процесу.

Так, Міжнародні стандарти, закріплені у Керівних принципах правосуддя, дружнього до дітей, актуальні для всіх можливих учасників судового засідання або сторін поза судовим засіданням і застосовуються незалежно від процесуального статусу дитини.

Неодноразові допити, оточення та процедури, що залякують, дискримінація – безліч подібних дій збільшують біль і травми дітей, які, можливо, вже знаходяться у великій біді та потребують захисту. Система правосуддя, дружнього до дітей, приносить полегшення і відновлення, вона не завдає додаткового болю і труднощів, не порушує права дітей. Перш за все, всі діти від народження до 18 років – якщо вони є стороною в розгляді, потерпілим, свідком або злочинцем – повинні отримувати вигоду від підходу «діти передусім». Керівні принципи правосуддя, дружнього до дітей, були розроблені для захисту дітей і молоді від вторинної віктимізації з боку системи правосуддя, зокрема шляхом заохочення використання холістичного підходу до дитини, заснованого на узгоджених міждисциплінарних методах роботи. Керівні принципи спрямовані на забезпечення того, щоб в ході розглядів, всі права дітей, серед яких право на інформацію, представництво, участь і захист, повністю дотримувались з урахуванням рівня зрілості й розуміння дитини, а також обставин справи [111].

Відповідно до ч. 2 ст. 10 КПК «у випадках і порядку, передбачених цим Кодексом, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями» [139]. Разом з тим, КПК України не містить спеціалізованих принципів, якими слід керуватися у провадженнях щодо неповнолітніх, однак практика встановлення таких принципів набула поширення у документах міжнародного характеру. Так, наприклад, Методичні рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини, серед принципів кримінального провадження згадують також принцип найкращих інтересів дитини, що повинен враховуватися у якості головного критерію під час вирішення усіх процесуальних питань, що впливають на дитину. Аналіз Конвенції про права дитини, прийнятої генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1989 р., також дає можливість стверджувати про закріплення нею даного принципу. Крім того, у відповідності до Конвенції про права дитини, держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.

Принцип найкращих інтересів дитини відображений у ч. 2 ст. 484 КПК України, відповідно до якої слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть участь у кримінальному провадженні, зобов’язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз’яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього [139].

У Постанові Великої Палати Верховного Суду від 29. 05. 2019 р. у справі № 357/17852/15-ц визначено: «Найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть переважати інтереси батьків. При цьому при вирішенні питань, які стосуються її життя, дитині, здатній сформулювати власні погляди, має бути забезпечено право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

Кожна справа потребує детального вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, у тому числі її думки, якщо вона відповідно до віку здатна сформулювати власні погляди» [226].

Слід наголосити, що Керівні принципи правосуддя, дружнього до дітей, встановлюють загальні елементи правосуддя, дружнього до дітей, які повинні мати місце під час та після судового розгляду, зокрема:

– інформація та консультації (з моменту першої участі в системі правосуддя або інших компетентних органів та протягом усього цього процесу, діти та їхні батьки повинні невідкладно отримувати належну інформацію: про їх права, відповідні системи та процедури з урахуванням конкретного місця, яке дитина буде мати, та ролі, яку він / вона може відігравати в провадженні, а також про різні процесуальні дії; про існуючі механізми підтримки дитини, яка бере участь у судових або позасудових процедурах; про доцільність та можливі наслідки судового або позасудового розгляду; де це доречно, про обвинувачення або переслідування у зв’язку з їх скаргою; про час і місце судового розгляду та інші відповідні заходи, такі як слухання, якщо це особисто зачіпає дитину; про загальний хід і результат судового розгляду або втручання; про наявність захисних заходів; про існуючі механізми оскарження рішень, які зачіпають інтреси дитини; про існуючі можливості для отримання відшкодування від правопорушника або держави через судочинство, альтернативне цивільне судочинство або інші процедури; про доступність послуг (медичних, психологічних, соціальних, усного та

письмового перекладу тощо) або організації, які можуть надати підтримку, а також засоби доступу до таких послуг у поєднанні з фінансовою підтримкою у кризовій ситуації, якщо така застосовується; про будь-які спеціальні заходи, доступні для захисту їхніх інтересів, якщо вони проживають у іншій державі);

– захист приватного та сімейного життя (недоторканність приватного життя та персональних даних дітей, які є або були залучені до судових чи позасудових розглядів та інших заходів, повинні бути захищені відповідно до національного законодавства);

– безпека (під час усіх судових і позасудових розглядів або інших заходів діти повинні бути захищені від шкоди, включаючи залякування);

– підготовка фахівців (усі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них);

– багатопрофільний підхід (при повній повазі права дитини на приватне та сімейне життя слід заохочувати тісну співпрацю між різними фахівцями для отримання повного розуміння дитини, а також оцінки його/її правового, психологічного, соціального, емоційного, фізичного та пізнавального стану) [98].

Положеннями ст. 6 Європейської конвенції про здійснення прав дітей передбачено, що під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган:

а) визначає, чи має він достатньо інформації для прийняття рішення в найвищих інтересах дитини, і в разі необхідності одержує додаткову інформацію, зокрема від суб'єктів батьківської відповідальності;

б) якщо внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння: упевнюється в тому, що дитина отримала всю відповідну інформацію; у відповідних випадках консультує особисто дитину (у разі необхідності – приватно) сам або через інших осіб чи інші органи у

зрозумілий дитині спосіб, якщо це явно не суперечить найвищим інтересам дитини; дає змогу дитині висловлювати власні думки;

в) приділяє належну увагу думкам, висловленим дитиною [79].

Ефективна участь неповнолітнього у кримінальному провадженні забезпечується багатьма факторами, серед яких: право на відмову давати показання або пояснення; право на правову допомогу; право викликати та допитувати свідків; спеціальна процедура провадження у справі; пришвидшений розгляд кримінального провадження; спеціальне облаштування зали судового засідання, яке обмежує негативні впливи на неповнолітнього та створює оточення, дружнє до дитини (за наявності кількох зал судового засідання для розгляду справи щодо неповнолітнього рекомендується обирати залу, у якій: відсутнє стаціонарне металеве загородження (грати) або кабіна для обвинуваченого; усі учасники судового засідання знаходяться на одному рівні (без підвищень); відсутні будь-які барєри між учасниками судового розгляду; забезпечується перебування неповнолітнього обвинуваченого у безпосередній близькості до адвоката, законного представника, представника органу у справах дітей та осіб, які надають допомогу під час судового процесу (педагога, психолога, лікаря); відсутні перешкоди, які б заважали неповнолітньому обвинуваченому бачити та чути все, що відбувається під час судового розгляду; наявна можливість обмежити доступ сторонніх осіб у приміщення або ж спостереження за засіданням сторонніми особами поза приміщенням (наприклад, крізь вікна); використання мови/термінології, придатної для віку неповнолітнього та яка вільно сприймається ним (спеціальні терміни, які зазвичай вживаються у кримінальному провадженні, повинні мати замінники, легкі для сприйняття неповнолітнім); забезпечення належної участі захисника, законного представника, педагога, психолога та лікаря у випадках, встановлених законом; заслуховування та врахування думки неповнолітнього під час прийняття будь-яких рішень у провадженні; розгляд справи повинен відбуватися за розкладом, який враховує обмежену можливість

неповнолітнього до концентрації протягом тривалого часу та необхідність перерв у слуханнях [204].

Слід наголосити, що неповнолітній потерпілий є одним з найменш захищених учасників кримінального судочинства, у зв'язку з чим в доктрині пропонується законодавчо передбачити випадки обов'язкової участі в процесі представника потерпілого для захисту прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого, а також розширити перелік випадків, коли суд може прийняти рішення про розгляд кримінального провадження у закритому засіданні, включивши до нього розгляд кримінального провадження, в якому потерпілим є неповнолітній та розширити зміст спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, включивши сюди і кримінальні провадження, в яких беруть участь неповнолітні потерпілі.

Вважаємо також, що адвокати, які представляють інтереси дітей, мають бути навчені та обізнані про права дітей і пов'язані з ними питання, отримувати поточну і поглиблену підготовку та бути у змозі спілкуватися з дітьми на їхньому рівні розуміння. На це звертають увагу і Керівні принципи правосуддя, дружнього до дітей [111].

У справі «S. C. проти Великобританії» від 15. 06. 2011р. ЄСПЛ зауважив, що Суд приймає аргумент Уряду, що стаття 6(1) [Конвенції] не вимагає, щоб неповнолітня особа, обвинувачена у вчиненні злочину, була в змозі зрозуміти кожен нюанс закону або деталь доказів. Враховуючи складність сучасних юридичних систем, багато повнолітніх з нормальним розвитком не можуть повністю зрозуміти усі особливості комунікації, що відбувається в залі судового засідання. Саме тому Конвенція у статті 6 (3)(c) наголошує на важливості права на юридичне представництво [315].

КПК України передбачається спеціалізація слідчих та суддів, у провадженні яких знаходиться кримінальна справа щодо неповнолітнього, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою. Так, згідно ч. 14 ст. 31 КПК України вимога спеціалізації суддів щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи

обвинувального акту, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження чи припинення поширюється як на розгляд у суді першої інстанції, так і на перегляд в апеляційному чи касаційному порядку. У разі, якщо кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має здійснюватись судом колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

Згідно результатів проведеного нами анкетування 76% опитаних відповіли, що вважають за доцільне здійснення кримінального провадження за участю неповнолітнього потерпілого ювенальним суддею, уповноваженим згідно Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх, і 24 % респондентів вказали, що у цьому немає необхідності *(див. Додаток З)*.

Тому слід погодитись, що виконання та дотримання передбачених прав дитини у судовому розгляді можливе лише у випадку, коли судовий розгляд буде здійснюватися спеціально підготовленим, кваліфікованим суддею, як це здійснюється у випадках, коли неповнолітній є обвинуваченою особою [150].

У зв'язку з цим, вважаємо, слід внести відповідні зміни до ч.14 ст. 31 КПК та вказати, що *кримінальне провадження, в якому неповнолітньою особою є потерпілий, здійснюється суддею, уповноваженим згідно із Законом України "Про судоустрій і статус суддів" на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.*

У Декларації прав дитини зазначено, що дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, уключаючи належний правовий захист. Пунктом 2 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» передбачено, що діти мають право на безоплатну вторинну правову допомогу [250].

Вважаємо, що необхідним є закріплення в КПК України обов'язкової участі представника неповнолітнього потерпілого, особою, яка має право бути захисником, із метою надання професійної правової допомоги, що слід передбачити ст.58[1] КПК (як окремий випадок обов'язкової участі представника потерпілого, правонаступника потерпілого у кримінальному провадженні).

Діти повинні бути захищені, наскільки це можливо, від зображень або інформації, яка може бути шкідливою для їхнього добробуту. При прийнятті рішення про розкриття можливо шкідливого зображення або інформації для дитини, суддя повинен проконсультуватися з іншими фахівцями, наприклад, психологами та соціальними працівниками. Кількість опитувань повинна бути максимально обмежена, а їх довжина повинна бути адаптована до віку та можливості концентрації уваги дитини. Слід уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-жертвою або дитиною-свідком з підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-жертва не вимагає цього. Повинні бути вивчені можливості прийняття заяви дітей-жертв і дітей-свідків у спеціальних, дружніх до дітей приміщеннях і оточенні [111].

Погоджуємось, що з метою «уникнення або мінімізації можливої психологічної травматизації дитини в кримінальному провадженні мають бути забезпечені всі гарантії, стандарти прав дитини-потерпілої від злочину» [338].

Положення ч. 4 ст. 44 КПК регламентують, що у разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, визначених ч. 2 ст. 44 КПК. Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 488 КПК у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою своєю ухвалою має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи

судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника.

На нашу думку, вищенаведене мало б стосуватися і неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні.

Кожного разу під час залучення законного представника до участі у справі має бути з'ясовано, які почуття має неповнолітній до законного представника, можливість негативного впливу законного представника на неповнолітнього. У разі наявності декількох осіб, які можуть виконувати функції законних представників неповнолітнього у кримінальному провадженні є доцільним робити вибір на підставі врахування думки неповнолітньої особи, що повинно бути зроблено у письмовій формі.

Запорізький районний суд Запорізької області своєю ухвалою від 20 квітня 2021 року (№ 317/2782/20) [392] задовольнив клопотання прокурора про допит неповнолітньої потерпілої поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження). Своє рішення суд обґрунтував необхідністю запобігти або мінімізувати психологічне травмування малолітніх потерпілих, яке може бути викликане їхнім особистим візуальним контактом з обвинуваченим. Це однозначно позитивний досвід застосування дистанційного судового провадження за участі неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні, що цілком узгоджується з п. 3 ч. 1 ст. 336 КПК.

Однак, вважаємо, можуть мати місце випадки (наприклад, насильницькі кримінальні правопорушення), коли повторний допит у суді може бути надміру травматичним для неповнолітнього потерпілого. В такому випадку не слід свідомо піддавати такого потерпілого вторинній віктимізації шляхом проведення відповідної судової дії. Можливим є допитати неповнолітнього потерпілого за участі суду під час досудового розслідування з метою належного процесуального фіксування його показань, що можуть бути використані і під час судового розгляду, за правилами, передбаченими ст. 225 КПК.

У Загальному зауваженні № 10 про права дітей у правосудді у справах неповнолітніх [88] Комітет ООН з прав дитини рекомендує, зокрема, закрите засідання, збереження конфіденційності записів, ухвалення рішення, яке не розкриє особистість дитини і т.д. ЄСПЛ включає можливість розгляду справи за закритими дверима, коли інтереси дитини чи її особистого життя потребують цього [309].

Керівні принципи ООН щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних із участю дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (ЕКОСОР Res 2005/20, 22 липня 2005 року), пункт XI, 30, d: «Використовуйте процедури, що враховують інтереси дітей, в тому числі кімнати для допиту, призначені для дітей, міждисциплінарні служби для дітей-жертв, інтегровані в тій же місцевості, перебудовані судові приміщення, що враховують потреби дітей-свідків, перерви у процесі дачі дитиною свідчень, встановлення термінів слухань у такий час дня, який відповідає віку та ступеню зрілості дитини, належну системи повідомлення, що забезпечує виклик дитини до суду тільки в разі потреби, а також інші належні заходи для полегшення показань дитини» [112].

У справі С. Н. проти Швеції Суд встановив, що: «Такі справи (на сексуальному ґрунті) часто розуміються як випробування потерпілого, зокрема, коли останній мимоволі стикається з відповідачем. Ці особливості ще більш помітні у справах за участю неповнолітнього. При оцінці питання про те, чи в такому розгляді обвинувачений отримав справедливий судовий розгляд, необхідно враховувати права на повагу приватного життя жертви». Таким чином, Суд визнав, що у кримінальних справах стосовно сексуального насильства можуть бути прийняті деякі заходи з метою захисту потерпілого, за умови, що такі заходи можуть бути узгоджені з адекватною і ефективною реалізацією права на захист [314].

У справі В. С. проти Польщі Суд запропонував можливі способи перевірки надійності молодої дитини-жертви і вказав, що це може бути зроблено менш інвазивним шляхом, ніж прямий допит. Можуть застосовуватися кілька складних методів, наприклад, допит дитини у присутності психолога із

записом питань захистом або в студії, дозволяючи позивачу або його адвокату бути присутнім на такому допиті за допомогою відео-зв'язку або одностороннього дзеркала [13].

Вважаємо за доцільне вказати на такий випадок, коли суд може прийняти рішення про розгляд справи у закритому засіданні як розгляд справи, в якій потерпілий є неповнолітнім. Такий випадок не передбачений ч. 2 ст. 27 КПК, однак «важливими є розуміння того, що коли дитина стає учасником кримінального процесу, зокрема, бере участь у судовому розгляді необхідно в кожному конкретному випадку враховувати вік такої особи, рівень зрілості, а також інтелектуальні та емоційні здібності. Відкритий судовий розгляд за участю неповнолітніх осіб може спричинити позбавлення останніх права на ефективну участь у змагальному кримінальному провадженні» [151]. І неповнолітній потерпілий не є виключенням, що й мав би врахувати законодавець.

Тому пропонуємо п. 1 ч. 2 ст. 27 викласти у такій редакції: «якщо обвинуваченим *чи потерпілим* є неповнолітній».

Враховуючи вищенаведене, вважаємо, зокрема, що слід внести відповідні зміни до ч. 4 ст. 354 КПК та вказати на те, що *у випадках загрози вторинної віктимізації, ризику завдання психологічної, емоційної, фізичної шкоди малолітньому чи неповнолітньому свідку чи потерпілому, їх допит проводиться з дотриманням правил, передбачених ст. 225 КПК цього Кодексу* [300, с. 128].

Таким чином, враховуючи вищевикладені пропозиції, правозахисна комунікація неповнолітнього протерпілого у кримінальному провадженні покращиться.

5.4. Забезпечення права потерпілого на правозахисну комунікацію у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану

Останнім часом активно досліджуються питання міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів, системи колективної безпеки, проблематика здійснення кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів [57; 348]. Воєнний стан є особливим правовим режимом, що передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб [290].

Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, передбачений розділом ІХ-1 КПК України, безумовно є винятком із загального порядку здійснення кримінального провадження та має відноситися до форми судочинства з посиленими процесуальними гарантіями, в тому числі відповідні гарантії повинні мати місце і в аспекті правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні. Можливе змінення територіальної підсудності у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану, доступність/недоступність технічних засобів відеозв'язку чи відсутність інтернет-зв'язку взагалі, перебування на окупованій території та психологічний стан потерпілого у зв'язку з подіями, продиктованими воєнним станом, інші особливості процедурного характеру можуть значно ускладнювати або й унеможливлювати реалізацію потерпілим своїх прав, передбачених кримінальним процесуальним законом.

Наприклад, занепокоєння викликають: оскарження потерпілим у строк, передбачений КПК, постанови про зупинення досудового розслідування у випадку, якщо «наявні об'єктивні обставини, що унеможливлюють подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану» (п. 4 ч. 1 ст. 280 КПК України); неможливість оскарження потерпілим постанови про

зупинення досудового розслідування у випадку, якщо «уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну» (п. 5 ч. 1 ст. 280 КПК України); розгляд клопотання потерпілого про виконання будь-яких процесуальних дій під час досудового розслідування у строки, передбачені КПК України (ст. 220 КПК України); право потерпілого на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, можливість робити необхідні виписки та копії (ст. 221 КПК України); право подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора у строки, передбачені КПК України, та відповідно право потерпілого на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про відмову у відкритті провадження або ухвали про повернення скарги (ст. 304 КПК України); право потерпілого оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування та бути повідомленим про результати розгляду його скарги у строк, передбачений КПК (ст. 308 КПК України); право потерпілого на апеляційне оскарження судового рішення у строки, передбачені КПК України (ст. 395 КПК України); право потерпілого на касаційне оскарження судового рішення у строки, передбачені КПК України (ст. 426 КПК України); права потерпілого під час дистанційного розгляду («із застосуванням доступних технічних засобів відеозв’язку») клопотання про обрання запобіжного заходу в умовах воєнного стану (зокрема, право брати участь у розгляді такого клопотання, ставити питання і отримувати відповіді, доступність/недоступність технічних засобів відеозв’язку) (п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України).

О. В. Капліна, вказуючи на вразливі моменти, повязані з заявленням, доказуванням та розглядом цивільного позову в кримінальному провадженні при заподіянні шкоди збройною агресією, зазначає, що воєнні дії можуть заважати слідчому після подачі заяви про вчинення злочину відповідно до ст. 214 КПК України виїхати на місце події та здійснити огляд зруйнованого чи

знищеного в результаті обстрілу, авіаційного бомбардування тощо житла чи іншого володіння. Найбільш вразливий момент під час заявлення та вирішення цивільного позову пов'язаний, справедливо зауважує вчена, з неможливістю пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діянням підозрюваного, обвинуваченого [105, с. 163-166].

Так, згідно ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі, накладення арешту на майно, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову в силу юрисдикційного імунітету унеможливлюється.

Сьогодні висловлюються різні точки зору щодо можливостей вирішення даного питання – це і точкові зміни до зазначеної ст. 79 Закону, і прийняття закону про імунітети, і розвиток судової практики без внесення змін до закону, і прийняття закону про зняття імунітету з конкретної країни по певних категоріях справ.

Безперечно необхідно враховувати, що у випадках введення воєнного стану держава має право на відступ від окремих міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення прав людини. У ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права проголошується, що «Під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження…» [182]. У ч.ч. 1, 2 ст. 15 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини також передбачено, що: «Під час

війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [121].

Так, Верховний Суд роз’яснив, що у період дії особливого режиму слідчим суддям (суду) необхідно зважати на обставини воєнного стану та, за наявності необхідних для цього підстав, за клопотанням підозрюваного доречно ухвалювати рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов’язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу, для їх подальшого внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України. Також, виходячи зі стану ведення воєнних дій, у місцях ведення активних бойових дій за клопотанням підозрюваного доречно розглядати питання про зміну запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на запобіжний захід у вигляді особистого зобов’язання. (п. 10 Листа Верховного Суду від 03 березня 2022 року «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану») [432].

Разом з тим, підкреслимо, що метою застосування запобіжного заходу є, зокрема, запобігання спробі підозрюваного, обвинуваченого незаконно впливати на потерпілого в конкретному кримінальному провадженні чи перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином (ст. 177 КПК). Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, зокрема й потерпілого (ст. 2 КПК). Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК України потерпілий протягом кримінального провадження має право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом. Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження. Остання, отже, є неможливою без

захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілого від кримінального правопорушення. Верховний Суд також підкреслює, що треба звернути увагу на роз'яснення учаснику кримінального провадження, який не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України, та як виняток, може брати участь в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою інших засобів, його процесуальних прав та обов'язків (п. 7 Листа Верховного Суду від 03 березня 2022 року «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану») [432]. Роз'яснення потерпілому процесуальних прав та обов'язків ні в якому разі не повинно носити формальних характер і в цьому разі.

Приходимо до висновку про те, що наслідки законодавчої регламентації особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану, передбаченого розділом ІХ-1 КПК України, а також наслідки відступу України від окремих міжнародних зобов'язань впливають на процесуальну можливість реалізації потерпілим його прав і законних інтересів, передбачених кримінальним процесуальним законом. Розуміючи, з одного боку, об'єктивно вимушену невідворотність таких процесів і таких наслідків, з іншого боку, проблематика правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні постає в новому актуальному світлі та набуває особливої актуальності в умовах дії воєнного стану в Україні.

У намаганнях її вирішити 3 травня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до частини першої статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» щодо розширення переліку осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу» [263]. Так, згідно даного Закону потерпілі від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, катування або жорстокого поводження під час воєнних дій чи збройного конфлікту отримали право на безоплатну вторинну правову допомогу в кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення таких кримінальних правопорушень (п. 13-1 ч. 1 ст. 14 Закону). Слід зазначити, що правнича допомога потерпілим, коло яких визначене у

вищевказаному Законі, охоплює такі види юридичних послуг, як здійснення представництва в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складення документів процесуального характеру (п. 2, 3 ч. 2 ст. 13 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»).

Недосконаліть формулювань, які використовує законодавець, відсутність регламентації підстав та порядку залучення представника потерпілого (у тому числі для проведення окремої процесуальної дії) свідчать про недостатній рівень підготовки та опрацювання законопроєкту. Ураховуючи види правових послуг, які охоплюються безоплатною вторинною правовою допомогою, можливість здійснення представництва потерпілих на стадії досудового розслідування взагалі видається спірною. До того ж залишається незрозумілим, чому право окремих категорій потерпілих на безоплатну правничу допомогу не знайшло відображення в КПК України – основному нормативно-правовому акті, який визначає порядок кримінального провадження [430, с. 255].

Долучаючись до вирішення питання забезпечення доступу потерпілого до безоплатної правничої допомоги, вважаємо, що, по-перше, гостра необхідність наділення потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, катування або жорстокого поводження під час воєнних дій чи збройного конфлікту правом безоплатної правничої допомоги виникла зараз тому, що до сьогодні кримінальний процесуальний закон України взагалі не передбачає випадків обов’язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні. По-друге, вищевказаних змін, на нашу думку, буде недостатньо, якщо ставити за мету виконання завдань кримінального провадження та ефективний захист прав потерпілого. Перш за все, тому що такі зміни до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» не враховують усі складові представництва потерпілого в кримінальному провадженні, що є важливими на усіх стадіях кримінального процесу, починаючи з досудового розслідування.

Для ефективного захисту прав потерпілого, на які вказує законодавець у ст. 56 КПК України, участь представника потерпілого в окремих випадках має бути обов'язковою на всіх стадіях кримінального провадження. Крім того, вважаємо, що відповідні зміни слід вносити саме до Кримінального процесуального кодексу України з тим, щоб вказати на виключні випадки обов'язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні, яких, як вже зазначалося, в доктрині, є чимало.

Разом з тим відзначимо, ОБСЄ підготувала та оприлюднила інформаційний бюлетень «Сексуальне та гендерне насильство під час збройного конфлікту», де пропонується дефініція сексуального насильства, гендерного насильства, а також комбінованого терміну як однієї з багатьох форм насильства під час збройного конфлікту.

Комбінований термін сексуальне та гендерне насильство (СГН) відображає подвійний характер цього типу насильства, як сексуального, так і дискримінації. Зокрема, зазначається, що сексуальне та гендерне насильство може бути спрямованим як проти жінок, так і чоловіків, хоча жінки частіше стають жертвами цієї форми насильства. СГН включає зґвалтування, спробу зґвалтування, усі форми сексуального насильства, сексуальні погрози, домагання, експлуатацію або приниження, примусову вагітність, примусову стерилізацію, примусові аборти, торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, сексуальне рабство та каліцтво жіночих статевих органів. Акти СГН можуть також порушувати інші права людини, включаючи заборону рабства, торгівлі людьми з метою проституції чи інших форм сексуальної експлуатації, право на свободу та особисту недоторканість або право на приватність та приватне життя.

Порушення законності та порядку і загальний контекст насильства полегшує вчинення злочинцями СГН у великих масштабах і відносно безкарно. СГН часто використовується як «стратегія» або «тактика» війни, наприклад, з метою залякування цивільного населення або вимагання зізнань

від затриманих. Певні форми СГН більш поширені у збройних конфліктах, ніж у мирний час, включаючи сексуальне рабство і групове зґвалтування.

В розділі «Притягнення винних до відповідальності за СГН під час збройного конфлікту» наголошується на тому, що останніми роками було досягнуто значних успіхів у судовому переслідуванні винних у СГН, скоєних під час збройного конфлікту, та наводиться релевантна практика Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ), Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді (МКТР), Міжнародного кримінального суду (МКС), змішаних та національних судів, а також органами правосуддя перехідного періоду.

І насамкінець, розробники документа, наголосивши на тому, що й досі залишаються значні проблеми у забезпеченні правосуддя для тих, хто пережив СГН, пропонують задля дотримання міжнародних стандартів декілька політичних рекомендацій. Такими рекомендаціями, до прикладу, є пропозиції: привести національні законодавчі рамки у відповідність з міжнародними стандартами, передбачивши індивідуальну кримінальну відповідальність за злочини проти людяності, військові злочини та геноцид, включаючи прямі посилання на СГН та скасування імунітету та строків давності щодо СГН, пов’язаного з конфліктом; розглянути можливість використання спеціалізованих інституцій, у тому числі призначення спеціальних слідчих, прокурорських і судових органів для боротьби з міжнародними злочинами. Зокрема, рекомендації ОБСЄ щодо дотримання міжнародних стандартів вказують на необхідність прийняти орієнтований на жертву підхід до реагування на СГН та забезпечити всебічну компенсацію у формі відшкодування шкоди, медичної та психологічної допомоги, економічної та юридичної підтримки, а також залучення суспільства та громади [94].

Стаття 153 Кримінального кодексу України визначає сексуальне насильство як вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов’язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (розділ IV КК України «Кримінальні правопорушення проти

статевої свободи та статевої недоторканості особи») [135]. Поняття гендерного насильства закон України про кримінальну відповідальність не передбачає. Підкреслимо, що процесуальне право нерозривно пов'язане з матеріальним правом, що обов'язково слід враховувати при внесенні змін до кримінального процесуального закону.

«Завданням Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів є вжиття заходів для забезпечення того, щоб потерпілі та свідки могли повноцінно та ефективно брати участь у кримінальному провадженні, були захищені від вторинної та повторної віктимізації, від залякування та помсти, а також здобували відповідну підтримку для полегшення їх відновлення навіть у ситуації зі збройним конфліктом, який надалі триває, та відсутністю доступу української влади до певних територій, - зазначається у наказі Генерального прокурора «Про організацію роботи органів прокуратури з питань підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів» від 11.04.2023 р. №103. - Ефективні захист і участь потерпілих та свідків у кримінальному провадженні украй необхідні для надання ними доказів щодо скоєних кримінальних правопорушень і встановлення відповідальності винних у вчиненні таких діянь. Саме з метою посилення захисту потерпілих та свідків від психологічної або фізичної шкоди, підвищення ефективності їх участі у кримінальному провадженні, удосконалення обізнаності про їхні права, розширення їх доступу до правосуддя та послуг підтримки, а також для покращення співпраці та комунікації між державними органами та неурядовими організаціями слід створити Механізм підтримки» [276]. Такий Механізм підтримки пропонується у структурі Координаційного центру підтримки потерпілих і свідків як окремого самостійного структурного підрозділу у складі Офісу Генерального прокурора, координаторів із питань підтримки потерпілих і свідків, які діятимуть у складі Координаційного центру, Міжвідомчої робочої групи з покращення координації державних органів та неурядових організацій.

На нашу думку, більш ефективній правозахисній комунікації потерпілих у кримінальному провадженні в умовах збройного конфлікту безумовно сприятиме надання жертвам кримінальних правопорушень координаторами з питань підтримки потерпілих таких, передбачених Механізмом підтримки, послуг, як інформування потерпілих та свідків про те, яку допомогу може надати координатор; роз'яснення потерпілим і свідкам їхніх прав у кримінальному провадженні; допомога потерпілим і свідкам в отриманні юридичної консультації та представництві, включаючи направлення до центрів з надання безоплатної правової допомоги; надання інформації про стан досудового розслідування та судового розгляду в обсязі, визначеному кримінальним процесуальним законодавством; надання актуальної інформації про час, дату, місце та результати будь-яких судових засідань у межах, передбачених кримінальним процесуальним законодавством; інформування потерпілих і свідків про те, чого варто очікувати від системи кримінальної юстиції; консультування щодо ризику та запобігання вторинній і повторній віктимізації, залякуванню та помсті; направлення потерпілих та свідків до відповідних служб із надання психологічної, медичної та соціальної допомоги; фізичне супроводження в суді; надання спеціальних послуг для постраждалих дітей, людей старшого віку та осіб з інвалідністю; допомога з проїздом і проживанням свідків з інших населених пунктів; допомога з тимчасовим розміщенням для тих, хто потребує безпечного місця через неминучий ризик вторинної та повторної віктимізації, залякування та помсти; посилені послуги для потерпілих від тяжкого чи особливо тяжкого злочину, потерпілих, щодо яких вчиняється кримінальне правопорушення на постійній основі, уразливих чи таких, до яких застосовувались погрози або залякування; цілеспрямована та інтегрована підтримка потерпілих низки специфічних категорій, таких як жертви сексуального, гендерно зумовленого чи домашнього насильства, включаючи консультування; допомога в оформленні заяв щодо отримання виплат потерпілим та свідкам, які потребують невідкладної фінансової

допомоги, у разі розробки відповідного механізму компетентними державними органами.

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо, зокрема, внести відповідні зміни до чинної редакції Кримінального процесуального кодексу України та вказати, що участь представника потерпілого, правонаступника потерпілого (фізичних осіб) у кримінальному провадженні є обов'язковою: 1) щодо осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, кримінального правопорушення, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування – з моменту набуття статусу потерпілого, правонаступника потерпілого; 2) у разі здійснення особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану – з моменту введення воєнного стану; 3) щодо осіб, які мають статус ветеранів війни та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України – з моменту набуття цього статусу чи встановлення факту смерті (загибелі). Реалізація такої пропозиції, на нашу думку, слугуватиме забезпеченню права потерпілого на правозахисну комунікацію у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Крім того, вважаємо, що тільки внесення змін до законодавства дозволить вирішити питання компенсації шкоди потерпілому від кримінального правопорушення, зумовленого веденням в Україні воєнних дій. Однак, дана проблема в сучасних реаліях набуває таких масштабів, що допомога численним потерпілим від кримінальних правопорушень, зумовлених веденням в Україні воєнних дій, має бути організована на найвищому державному рівні, в тому числі за рахунок донорських коштів, конфіскації активів, стягнення в дохід держави активів у кримінальному провадженні, примусової реалізації майна тощо. З цією метою слід вирішити питання не тільки про створення й функціонування Компенсаційного фонду допомоги потерпілим, але й передбачення окремо в рамках фонду

компенсацію шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень, зумовлених веденням в Україні воєнних дій [210, с. 55-57].

Слід сказати, що в умовах діджиталізації та воєнного стану в Україні має стрімкі перспективи розвитку медіація та онлайн-медіація як окремий інститут. На нашу думку, медіація (онлайн-медіація) у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану як альтернативний спосіб врегулювання кримінально-правового конфлікту є різновидом правозахисної комунікації потерпілого, способом компенсації шкоди, заподіяної йому кримінальним правопорушенням, до переваг якого слід віднести зменшення навантаження на судову систему, можливість протягом розумного строку вирішити спір та виконати угоду за результатами медіації, враховуючи можливу зміну територіальної підсудності і безпекову ситуацію в поєднанні з доступом до правосуддя, можливу зміну місця проживання учасників кримінального провадження, їх вимушену міграцію за кордон тощо. Вважаємо, медіація (онлайн-медіація) як позасудова, добровільна, конфіденційна, структурована процедура, що можлива у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, судового провадження або під час виконання судового рішення з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим, засудженим) може бути успішно застосованою під час здійснення кримінального провадження, у тому числі дистанційного судового провадження, в умовах воєнного стану в Україні.

ВИСНОВКИ

У роботі наведено узагальнення і шляхи розв’язання важливої науково-прикладної проблеми, сутність якої полягає у формуванні теоретичних, правових та праксеологічних засад правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні, що відображається у наступних висновках:

1. Дослідження *стану наукової розробленості проблеми правозахисної комунікації потерпілого* у кримінальному провадженні переконливо вказує на відсутність до цього часу у вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині відповідної цілісної системи поглядів, розуміння явищ і процесів, пов’язаних із забезпеченням прав потерпілого від кримінального правопорушення шляхом забезпечення його правозахисної комунікації. Досі нерозробленими залишалися питання комплексного розгляду понять комунікації у кримінальному процесуальному праві, права потерпілого на процесуальну комунікацію та правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні, поняття комунікативної рівності, форм та видів правозахисної комунікації потерпілого, комунікативних гарантій та комунікативних бар’єрів, а також правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію, в площині комунікативної парадигми кримінально-процесуальної доктрини та формування концепції правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному процесі.

2. Основними векторами побудови комунікативної парадигми у кримінально-процесуальній доктрині є галузеве визначення поняття комунікації у широкому і вузькому розумінні, права на процесуальну комунікацію і права потерпілого на правозахисну комунікацію, введення в доктринальний обіг відповідних наукових категорій та розкриття їх змісту і значення у кримінальному провадженні.

Комунікація у кримінальному провадженні – наскрізний обмін інформацією, характерний для кримінально-процесуального комунікативного простору сфер як правотворення так і правозастосування, в тому числі

правозастосовного (судового, доктринального) тлумачення до, під час та після застосування кримінально-процесуальної норми (широке розуміння); обмін процесуально значимою інформацією учасниками кримінально-процесуальної діяльності між собою та судом у зв'язку з рухом кримінального провадження, що полягає у наданні (обміні) інформації, спільній участі у проведенні процесуальних дій та їх взаємосприйнятті один одного, що реалізується в передбачених законом процесуальних формах (вузьке розуміння).

Право на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні – забезпечена та чітко регламентована процесуальними нормами можливість отримання його учасниками інформації про кримінальне провадження, обмін даними про стан провадження та вплив на нього на всіх стадіях процесу, що реалізується шляхом прояву кримінально-процесуальної активності.

Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні – це законодавчо регламентований обмін процесуально значимою інформацією, що забезпечує ефективний захист прав та законних інтересів в процесі потерпілим, його представником, законним представником, правонаступником та здійснення ними кримінально-процесуальної діяльності з правозахисною метою на основі жертвоорієнтованого підходу (victim centred apporoach).

Необхідність правозастосовного тлумачення кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію продиктована: прогалинами кримінально-процесуального законодавства (початковими (первісними), подальшими (наступними), навмисними); колізіями кримінально-процесуального законодавства; оцінними поняттями у кримінально-процесуальному законодавстві; юридико-технічними помилками у кримінально-процесуальному законодавстві; ступенем правової регламентованості композиційної побудови кримінально-процесуальної норми; зверненням до лінгвістичних структурних елементів кримінально-процесуальної норми.

Стрижневим принципом правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію, є *принцип полілогічної комунікації*, де полілог розуміється як динамічний спосіб мислення, пізнання, роз'яснення та тлумачення, що веде від аналізу прогалин, колізій, юридико-технічних помилок галузевої правової норми до ефективного правотворення та правозастосування.

3. Поняття правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні розкривається крізь призму дослідження її форм та видів, а також таких основних категорій, якими є комунікативна рівність, комунікативні бар'єри, комунікативні гарантії, кримінально-процесуальна активність, комунікативна позиція.

Форма правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні – це зовнішнє вираження реалізації прав потерпілого, процедурно передбачених кримінальним процесуальним законом, що є організаційним обумовленням існування цих прав. Такими формами правозахисної комунікації потерпілого, що відтворюють зовнішній вияв реалізації прав потерпілого в той чи інший, передбачений законом, спосіб є письмова (у тому числі, електронна), безпосередня (усна), змішана (вербальна і невербальна, у тому числі дистанційна) та конклюдентна форми.

Види правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні як її структурні складники є логічно упорядкованими способами реалізації форм правозахисної комунікації, що узгоджуються із законодавчо регламентованими правами потерпілого у кримінальному процесі. Такими видами правозахисної комунікації потерпілого є наступні: обов'язкова участь представника потерпілого, його правонаступника (фізичних осіб) у кримінальному провадженні у випадках, визначених КПК України; подання клопотання потерпілого про залучення його представника слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення представництва за призначенням; залучення представника потерпілого для

здійснення представництва за призначенням слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею чи судом на їх розсуд, якщо обставини кримінального провадження вимагають участі представника, а потерпілий не залучив його; депонування показань потерпілого з метою його захисту від вторинної віктимізації; медіація у кримінальному провадженні; створення спеціальних конфіденційних служб підтримки потерпілих з метою надання їм доступу до безкоштовної психологічної, консультаційно-правової, медіаційної, соціально-реабілітаційної допомоги відразу після вчинення кримінального правопорушення.

В основі кримінальних процесуальних норм, що визначають право потерпілого на процесуальну комунікацію, закладені основоположні цінності, що наповнюють його процесуальний статус глибинним змістом. І основна з них – *комунікативна рівність*, що має означати забезпечену кримінальним процесуальним законом можливість потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника комунікувати у процесі на рівних правах зі стороною захисту. Лише в такому разі комунікативний баланс «праводекларування-правозабезпечення» дозволить потерпілому ефективно реалізувати свої права, передбачені КПК України, та захистити свої інтереси в змагальному кримінальному провадженні.

Комунікативні бар'єри – це прогалини галузевого (кримінально-процесуального) законодавства, проблеми, зумовлені відсутністю ефективного процесуального механізму реалізації потерпілим своїх законних прав та інтересів (процесуальні бар’єри), а також проблеми особистісного характеру, властиві жертві кримінального правопорушення, що стоять на заваді її кримінально-процесуальної активності на тому чи іншому етапі кримінального провадження або й до його початку (психологічні бар’єри).

Комунікативні гарантії прав потерпілого у кримінальному провадженні – система законодавчо визначених та закріплених засобів, покликаних забезпечити реалізацію права потерпілого на правозахисну комунікацію у кримінальному провадженні на основі комунікативної рівності.

Система взаємообумовлених та взаємодоповнюючих комунікативних гарантій прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні має включати: забезпечення права потерпілого на представництво на рівні основоположних галузевих засад кримінального провадження; забезпечення права потерпілого на захист від вторинної віктимізації на рівні основоположних галузевих засад кримінального провадження; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду проінформувати потерпілого щодо прав, передбачених КПК, та роз'яснити відповідні права; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду визнати особу, якій завдано шкоди кримінальним правопорушенням, потерпілим у кримінальному провадженні та постановити відповідну постанову; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду не пізніше 24 годин із моменту прийняття заяви особи про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого винести постанову про відмову у визнанні потерпілим, або відмову у залученні до провадження як потерпілого у разі прийняття відповідних рішень; обов'язок слідчого, прокурора забезпечити право потерпілого на здійснення представництва за призначенням; забезпечення компенсації шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, в т. ч. за рахунок Державного бюджету України; створення Компенсаційного фонду для компенсації потерпілим шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; забезпечення права потерпілого на медіацію під час досудового, судового провадження та при виконанні судового рішення; забезпечення змагальності та недопустимості звуження права потерпілого на процесуальну комунікацію на всіх стадіях кримінального провадження.

Кримінально-процесуальна активність потерпілого є його нормативно забезпеченою нормативно забезпечених способів його прояву, що формуються під впливом комунікативної позиції та детермінують набуття

потерпілим відповідного процесуального статусу і можливості реалізувати право на процесуальну комунікацію.

Комунікативна позиція потерпілого є його усвідомлено сформованим переконанням та волею щодо можливостей та бажання реалізувати свої права та захистити законні інтереси в кримінальному провадженні.

4. Одним із основних напрямків вдосконалення правових основ правозахисної комунікації потерпілого є забезпечення права потерпілого на представництво та захист від вторинної віктимізації на рівні основоположних галузевих засад кримінального провадження – визначальних, фундаментальних, імперативних положень всього кримінального процесу, які покликані захищати права, свободи і законні інтереси кожного учасника провадження.

Запропоновано закріпити у КПК засаду забезпечення права на захист та представництво у авторській редакції (ст.ст. 7, 20 КПК), вказавши, що право потерпілого, його правонаступника на представництво полягає у наданні їм можливості користуватися правничою допомогою представника та у випадках, передбачених КПК або законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги, наданні їм безоплатної правничої допомоги за рахунок держави.

Окремо пропонується регламентувати засаду забезпечення права потерпілого на захист від вторинної віктимізації (ст. 11^1 КПК), вказавши, що під час кримінального провадження повинен бути забезпечений захист потерпілого, його правонаступника від вторинної віктимізації, ризику завдання психологічної, емоційної, фізичної шкоди; у разі необхідності відповідні заходи повинні включати заходи забезпечення безпеки потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника, членів сім'ї та близьких родичів *[Див. Додаток В]*.

5. Дослідження проблеми обов'язкової участі представника потерпілого, правонаступника потерпілого (фізичних осіб) у кримінальному провадженні як виду правозахисної комунікації потерпілого підтверджує необхідність

законодавчої регламентації виключних випадків представництва потерпілого, правонаступника потерпілого (фізичних осіб), а також здійснення представництва потерпілого за призначенням у кримінальному провадженні.

Тому слід доповнити чинний КПК України окремою статтею 58[1] *«Обов'язкова участь представника потерпілого, правонаступника потерпілого (фізичних осіб)»*, а також окремою статтею 58[2] *«Залучення представника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення представництва за призначенням»*, вказавши відповідно на випадки обов'язкової участі представника потерпілого, правонаступника потерпілого (фізичних осіб) та на випадки залучення слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом представника для здійснення представництва у кримінальному провадженні за призначенням *[Див. Додаток В]*.

6. Невід'ємною складовою забезпечення правозахисної комунікації потерпілого на досудовому розслідуванні є необхідність урахування психологічного стану та невербальних комунікативних проявів жертви кримінального правопорушення, що праксеологічно повинно втілюватися у таких напрямах:

- забезпечення прав і свобод потерпілого під час кримінального провадження, незагрозливого для здоров'я існування, а також здійснення заходів щодо відновлення психічного здоров'я жертв кримінального правопорушення з огляду на те, що страх і негативні емоційні переживання здатні заподіяти не тільки психічні й моральні страждання, але і фізичні (соматичні) захворювання;

- створення конфіденційних служб підтримки потерпілих з метою надання доступу потерпілим, а також членам їх сімей відповідно до їхніх конкретних потреб та ступеня шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, вчиненого проти потерпілого, до безкоштовної психологічної, медичної, соціально-реабілітаційної, консультаційно-правової та медіаційної допомоги, тобто здійснення цілеспрямованої та комплексної

підтримки жертв кримінальних правопорушень вже відразу після вчинення таких;

- залучення потерпілим експерта на договірних умовах для проведення психологічної експертизи емоційного стану потерпілого (фізичної особи) з метою доказування заподіяння йому моральної шкоди кримінальним правопорушенням.

7. Розв'язанню комунікативних проблем набуття особою процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні сприятиме внесення до КПК таких положень:

- визначення поняття потерпілого у ст. 55 КПК як фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням чи *суспільно небезпечним діянням* завдано моральної, фізичної *та/або* майнової шкоди або щодо якої створена *загроза заподіяння такої шкоди*, юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням завдано *майнової та/або немайнової шкоди* або щодо якої створена *загроза заподіяння такої шкоди*;

- обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора у ст. 55 КПК *визнати особу потерпілою*, якщо їй кримінальним правопорушенням або суспільно небезпечним діянням завдано шкоди, але вона не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, та *надати копію постанови*, а також *надати потерпілому копію постанови про визнання його потерпілим чи про відмову у визнанні його потерпілим не пізніше 24 годин з моменту подання заяви* про вчинення щодо нього кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого;

- обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора у ст. 55, 214 КПК *розпочати досудове розслідування*, якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї *кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 477 КПК*, та внаслідок кримінального правопорушення померла або перебуває у стані, що унеможливлює подання нею заяви, і відповідна заява не подана

правонаступником, близькими родичами чи членами сім'ї такої особи; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора невідкладно, але *не пізніше 24 годин* після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення, внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, *винести постанову про початок досудового розслідування* та розпочати його або *постанову про відмову у початку досудового розслідування*, а також *надати потерпілому витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань* та *копію постанови про початок/відмову у початку досудового розслідування*.

8. Покращенню комунікації потерпілого як суб'єкта кримінально-процесуального доказування слугуватиме його право протягом кримінального провадження ініціювати обрання, зміну запобіжного заходу щодо підозрюваного, обвинуваченого та доповнити, змінити або відкликати клопотання про застосування запобіжного заходу, а також уточнення одного з передбачених законодавцем ризиків щодо незаконного впливу на потерпілого та членів його сім'ї і близьких родичів (ст. 56, 132, 176-178, 184-186, 193, 194, 199, 200 КПК); надання тимчасового доступу до речей і документів потерпілому, його представнику чи законному представнику, правонаступнику та оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відмову у тимчасовому доступі до речей і документів (ст. 159, 160, 163, 166, 309 КПК); можливість реалізації права конфронтації в кримінальному провадженні за участю малолітнього або неповнолітнього потерпілого (ст. 224 КПК); депонування показань потерпілого з метою його захисту від вторинної віктимізації (ст. 225 КПК); право потерпілого самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової, а також право потерпілого звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи, у тому числі якщо потерпілий, його представник, законний представник, правонаступник не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших

об’єктивних причин (ст. 242-245 КПК); вручення копії письмового повідомлення про підозру потерпілому, його представнику, законному представнику, правонаступнику не пізніше 24 годин з моменту його складання слідчим або прокурором (ст. 278 КПК); роз’яснення потерпілому можливої підстави звільнення від кримінальної відповідальності та наслідки її застосування (ст. 285 КПК); надіслання копії ухвали про закриття кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності потерпілому, його представнику, законному представнику, правонаступнику (ст. 288 КПК); можливість оскарження бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування, що полягає у невизнанні особи потерпілим, правонаступником потерпілого після подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення/залучення до провадження як потерпілого, правонаступника потерпілого (ст. 303 КПК); можливість оскарження потерпілим, його представником чи законним представником, правонаступником рішення слідчого, прокурора про початок/відмову у початку досудового розслідування (ст. 303 КПК).

9. Розгляд комунікативних позицій потерпілого щодо компенсації йому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням переконливо свідчить про існування навмисної прогалини галузевого (кримінально-процесуального) законодавства, пов’язаної з невизначенням випадків та порядку компенсації потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Відтак є необхідним прийняття Закону України «Про компенсацію потерпілому, правонаступнику потерпілого (фізичним особам) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету», передбачення у його структурі положень щодо поширення дії закону на потерпілого, його правонаступника; розміру та порядку компенсації шкоди, завданої потерпілому, його правонаступнику, внаслідок вчинення злочину, якщо впродовж визначеного законом строку з моменту її виникнення компетентними державними органами не встановлено особу, яка вчинила

кримінальне правопорушення, або така особа є неплатоспроможною; поширення дії закону на компенсацію моральної шкоди (як разовий платіж); обов'язку слідчого, прокурора роз'яснити потерпілому, його правонаступнику право на звернення з вимогою про компенсацію завданої шкоди за рахунок Державного Бюджету у передбачених законом випадках; здійснення компенсації із спеціального Компенсаційного фонду допомоги потерпілим, що утворюється при Міністерстві юстиції України за рахунок донорських коштів, частини доходів Державного Бюджету від сплати державного мита та інших надходжень, конфіскації активів, стягнення в дохід держави активів у кримінальному провадженні, примусової реалізації майна тощо; недопущення відмови у виплаті потерпілому коштів з Компенсаційного фонду допомоги через їх відсутність; здійснення таких виплат потерпілому відповідно до Закону України «Про компенсацію потерпілому, правонаступнику потерпілого (фізичним особам) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету» та Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Забезпеченню законних інтересів потерпілого-юридичної особи у кримінальному провадженні слугуватиме вказівка у законі на шкоду немайнового характеру поряд із майновою шкодою, що може бути заподіяна такій особі внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

10. Розв'язанню комунікативних проблем оскарження потерпілим недотримання розумних строків кримінального провадження сприятиме закріплення права потерпілого заявляти клопотання про необхідність здійснення кримінального провадження або окремих процесуальних дій у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК (п. 6 ч. 2 ст. 56 КПК), встановлення більш чітких строків судового розгляду кримінального провадження з врахуванням його складності (ч. 1 ст. 318 КПК), а також оскарження прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим,

дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування до повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 308 КПК).

Пропонується визначити, що відносно нескладним є кримінальне провадження щодо кримінального проступку чи нетяжкого злочину, в якому до двох обвинувачених, до двох потерпілих, до трьох свідків, до трьох однорідних та/або різнорідних злочинів; складним є кримінальне провадження щодо нетяжкого чи тяжкого злочину, в якому до п'яти обвинувачених, до п'яти потерпілих, до десяти свідків, до десяти однорідних та/або різнорідних злочинів; особливо складним є кримінальне провадження щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину, в якому до десяти обвинувачених, до двадцяти потерпілих, до тридцяти свідків, до двадцяти однорідних та/або різнорідних злочинів і для якого характерна обов'язкова участь захисника чи представника у випадках, передбачених КПК, вчинення злочину організованою групою, міжнародне співробітництво; винятково складним є кримінальне провадження щодо особливо тяжкого злочину, в якому більше десяти обвинувачених, більше двадцяти потерпілих, більше тридцяти свідків, більше двадцяти однорідних та/або різнорідних злочинів і для якого характерне вчинення злочину злочинною організацією, міжнародне співробітництво.

11. Розв'язанню складних випадків комунікації потерпілого в підготовчому судовому провадженні слугуватиме встановлення строку на усунення недоліків обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, який не може перевищувати п'яти днів з дня постановлення ухвали про їх повернення (ст. 314 КПК); прийняття рішення про визнання особи, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди, потерпілою у кримінальному провадженні (у випадках, передбачених КПК, правонаступником потерпілого) та оскарження ухвали про відмову у визнанні потерпілим (правонаступником потерпілого) (ст. 314 КПК); повідомлення та роз'яснення права потерпілого, правонаступника потерпілого заявити цивільний позов до початку судового

розгляду, якщо у підготовчому судовому засіданні особа звертається з клопотанням про визнання потерпілим, правонаступником потерпілого у кримінальному провадженні і суд приймає відповідне рішення; задоволення судом клопотання потерпілого, правонаступника потерпілого, які набули відповідний процесуальний статус під час підготовчого судового засідання, про відкладення судового засідання з метою підготовки та подання цивільного позову (ст. 315 КПК); подання сторонами та іншими учасниками кримінального провадження до суду матеріалів досудового розслідування, речей і документів, які мають значення для обґрунтування клопотань учасників судового провадження, прийняття рішень, передбачених ч. 3 ст. 314 КПК (ст. 315 КПК); забезпечення учасникам судового провадження після призначення справи до судового розгляду або постановлення ухвали про закриття кримінального провадження можливості ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, а також судовими рішеннями, якщо вони про це заявили клопотання (ст. 317 КПК).

12. Комунікація потерпілого під час судового розгляду в суді першої інстанції покращиться внаслідок регламентації наслідків неприбуття у судове засідання представника потерпілого, відкладення судового розгляду та вжиття заходів до прибуття представника потерпілого до суду, якщо в судове засідання не прибув за повідомленням представник потерпілого у кримінальному провадженні, де його участь є обов'язковою (ст. 325 КПК); можливості потерпілого обрати собі іншого представника протягом трьох днів, якщо подальша участь у судовому провадженні представника неможлива (ст. 325 КПК); можливості відкладення судового розгляду на необхідний для з’явлення представника строк або залучення представника для здійснення представництва за призначенням, якщо в кримінальному провадженні, де участь представника є обов’язковою, прибуття в судове засідання представника, обраного потерпілим, протягом трьох днів неможливе (ст. 325 КПК); надання представнику, який раніше не брав участі у кримінальному провадженні, часу, достатнього для ознайомлення з матеріалами

кримінального провадження і підготовки до участі в судовому засіданні (ст. 325 КПК); обов'язку суду залучити представника для здійснення представництва за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для його підготовки до представництва, якщо потерпілий, його правонаступник чи законний представник, яких видалено із зали судового засідання, не представлені представником (ст. 330 КПК); права потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника клопотати про зміну, скасування або обрання запобіжного заходу щодо обвинуваченого в суді (ст. 331 КПК); права суду за клопотанням потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом (ст. 333 КПК); роз'яснення потерпілому, його представнику, законному представнику, правонаступнику права підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі, якщо в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення (ст. 338 КПК); відкладення за клопотанням потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника судового розгляду для надання потерпілому, його представнику, законному представнику, правонаступнику можливості підготуватися до підтримання обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі (ст. 338 КПК); роз'яснення потерпілому, а у випадках, передбачених КПК, його представнику, законному представнику, правонаступнику права підтримувати обвинувачення в суді у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення (ст. 340 КПК); роз'яснення потерпілому права залучити представника у разі висловлення ним згоди на підтримання обвинувачення в суді, після чого відкладення розгляду не менше ніж на сім

днів для надання потерпілому, його представнику, законному представнику, правонаступнику можливості підготуватися до підтримання обвинувачення в суді (ст. 340 КПК); постановлення за клопотанням потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника вмотивованої ухвали про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливлює його ідентифікацію та забезпечує можливість ставити запитання і слухати відповіді на них (ст. 352 КПК); повторного допиту свідка в тому самому або наступному судовому засіданні за клопотанням потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника, якщо під час судового розгляду з'ясувалося, що свідок може надати показання стосовно обставин, щодо яких він не допитувався (ст. 352 КПК); права правонаступника потерпілого виступати у судових дебатах (ст. 364 КПК); вручення потерпілому копії судового рішення, яким суд закінчує судовий розгляд по суті, його рідною мовою або іншими мовами, якими він володіє, у перекладі, що засвідчений перекладачем (ст. 376 КПК).

13. Дослідження можливостей комунікації потерпілого, правонаступника потерпілого в судовому провадженні з перегляду судових рішень вказує на необхідність визнання потерпілого, правонаступника потерпілого, їх представника, законного представника субєктами права на апеляційне та касаційне оскарження окремо, коли у випадках, передбачених КПК, їх віднесено до сторони обвинувачення (у частині, що стосується інтересів потерпілого, правонаступника потерпілого, але в межах обвинувачення, що підтримувалось ними в суді першої інстанції) та окремо у частині, що стосується інтересів потерпілого, правонаступника потерпілого (ст. 393, 425 КПК); оскарження в апеляційному порядку потерпілим, його представником, законним представником вироку суду першої інстанції на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим з підстави ухвалення вироку за відсутності представника (ст. 394 КПК); оскарження в апеляційному порядку потерпілим, його

представником, законним представником вироку суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості з підстав: ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання, ухвалення вироку за відсутності представника, нероз'яснення наслідків укладення угоди, невиконання судом вимог, встановлених частинами шостою та сьомою статті 474 КПК (ст. 394 КПК); визнання істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, що веде до скасування судового рішення, здійснення судового провадження за відсутності представника, якщо його участь є обов'язковою (ст. 412 КПК); скасування судом апеляційної інстанції вироку чи ухвали суду першої інстанції і призначення нового розгляду у суді першої інстанції, якщо такий суд незаконно чи необґрунтовано відмовив у залученні до провадження як потерпілого, правонаступника потерпілого (ст. 415 КПК); оскарження потерпілим, його представником, законним представником у касаційному порядку вироку суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також судового рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок з підстави ухвалення вироку за відсутності представника потерпілого, участь якого є обов'язковою (ст. 424 КПК).

14. Комунікативні позиції потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угод покращаться у разі зазначення в угоді про визнання винуватості, письмову згоду на укладення якої дає потерпілий, розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строку її відшкодування чи переліку дій, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строку їх вчинення (ст. 472 КПК); наслідку для потерпілого укладення та затвердження угоди про визнання винуватості, яким є позбавлення права вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про компенсацію шкоди (ст. 473 КПК); відсутності письмової згоди потерпілого чи потерпілих на укладення

угоди про визнання винуватості, якщо у провадженні беруть участь потерпілий або потерпілі, як підстави для відмови в затвердженні угоди (ст. 474 КПК); права потерпілого (у разі невиконання угоди про примирення) і права прокурора та потерпілого (у разі невиконання угоди про визнання винуватості) звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку (ст. 476 КПК).

15. Дослідження поняття «підтримання потерпілим приватного обвинувачення» (як окремої форми кримінального провадження) і «кримінального провадження у формі приватного обвинувачення» та специфіка здійснення останнього співвідносно з окремими положеннями кримінального процесуального закону (ст. 214 та ст. 477 КПК) обумовлює віднесення процесуального порядку здійснення кримінального провадження, регламентованого главою 36 КПК, до приватно-публічного за своєю правовою природою.

Особливості комунікації потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення допускають обгрунтовану можливість визначення засади диспозитивності, вказавши, що кримінальне провадження у формі приватно-публічного обвинувачення розпочинається та здійснюється за правилами, передбаченими КПК (ст. 26 КПК), а у випадку, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді, кримінальне провадження за відповідним обвинуваченням набуває статусу приватно-публічного і здійснюється за процедурою приватно-публічного обвинувачення (ст. 340 КПК). Підставою для закриття кримінального провадження є відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК, його представника, правонаступника, від обвинувачення у формі приватно-публічного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством (ст. 284 КПК).

16. Вирішенню проблем правозахисної комунікації неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні сприятиме здійснення

кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у разі, якщо обвинуваченим чи потерпілим є неповнолітній (ст. 27 КПК); здійснення кримінального провадження, в якому неповнолітньою особою є потерпілий, суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх (ст. 31 КПК); допит малолітнього чи неповнолітнього потерпілого поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (ст. 354 КПК); депонування показань малолітнього чи неповнолітнього потерпілого, якщо це необхідно з метою захисту від вторинної віктимізації (ст. 354 КПК).

17. Проблемні аспекти комунікації потерпілого у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану вирішуватимуться у випадку передбачення обов'язкової участі представника потерпілого, правонаступника потерпілого (фізичних осіб) в кримінальному провадженні у разі здійснення особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану (з моменту введення воєнного стану), щодо осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, кримінального правопорушення, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування (з моменту набуття статусу потерпілого, правонаступника потерпілого), а також щодо осіб, які мають статус ветеранів війни та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України (з моменту набуття цього статусу чи встановлення факту смерті (загибелі) (ст. 58^1 КПК).

Проблема посилення комунікативних гарантій прав потерпілого щодо компенсації шкоди потерпілму у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану може бути вирішена шляхом створення Компенсаційного фонду допомоги потерпілим від кримінальних правопорушень, зокрема, зумовлених веденням в Україні воєнних дій, за рахунок донорських коштів,

конфіскації активів, стягнення в дохід держави активів у кримінальному провадженні, примусової реалізації майна тощо.

18. Комплексне дослідження права потерпілого на процесуальну комунікацію у розрізі комунікативної парадигми в кримінально-процесуальній доктрині дозволило запропонувати зміни до чинного кримінального процесуального законодавства, що у своїй сукупності забезпечують впровадження та ефективне функціонування концепції правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні *[Див. Додаток В, Додаток Д, Додаток Е, Додаток Ж]*.

Це, зокрема, зміни до:

а) Кримінального процесуального кодексу щодо: дефініції понять «правонаступник потерпілого», «сторони кримінального провадження», «учасники кримінального провадження», «учасники судового провадження», «досудове розслідування», «медіація у кримінальному провадженні», «угода за результатами медіації у кримінальному провадженні», «відносно нескладне кримінальне провадження», «складне кримінальне провадження», «особливо складне кримінальне провадження», «винятково складне кримінальне провадження» (ст. 3 КПК); залучення представника потерпілого для проведення окремої процесуальної дії (ст. 53 КПК); регламентації прав потерпілого протягом кримінального провадження, під час досудового розслідування та під час судового провадження в будь-якій інстанції (ст. 56 КПК); одночасної участі у кримінальному провадженні не більше п'ятьох представників одного потерпілого (ст. 58 КПК); участі у кримінальному провадженні правонаступника потерпілого (ст. 59[1] КПК); участі у кримінальному провадженні законного представника потерпілого, правонаступника потерпілого (ст. 59 КПК); визначення поняття цивільного позивача у кримінальному провадженні (ст. 61 КПК); залучення перекладача та спеціаліста у кримінальному провадженні (ст. 68, 71 КПК); права потерпілого надати суду висновок експерта та клопотати про виклик експерта для допиту під час судового розгляду (ст. 101 КПК); пред'явлення цивільного

позову у кримінальному провадженні (ст. 128 КПК); регламентації загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження та загальних положень про запобіжні заходи (ст. 132, 176 КПК); заслуховування потерпілого або його правонаступника під час розгляду слідчим суддею клопотання про арешт майна (ст. 172 КПК); негайного вручення копії ухвали про арешт майна потерпілому, його правонаступнику при вирішенні питання про арешт майна з метою забезпечення компенсації шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди (ст. 173 КПК); права потерпілого, правонаступника потерпілого оскаржити судове рішення щодо арешту майна (ст. 173 КПК); обставин, що враховуються при обранні запобіжного заходу та клопотання слідчого, прокурора, потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника про застосування запобіжних заходів і порядку та строків його розгляду (ст. 178, 184, 186, 193 КПК); прав потерпілого під час застосування запобіжного заходу (ст. 194 КПК); клопотання слідчого, прокурора, потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника про зміну запобіжного заходу (ст. 200 КПК); право потерпілого, його представника, законного представника, правонаступника клопотати про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК); відбирання зразків для проведення експертизи потерпілим, його представником, законним представником, правонаступником (ст. 245 КПК); з'ясування думки та письмова згода потерпілого, його правонаступника у випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри з перекваліфікацією діяння на кримінальне правопорушення, передбачене ст. 477 КПК (ст. 279 КПК); відмови правонаступника потерпілого брати участь у кримінальному провадженні як підстави для закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК); виключення вказівки про заборону надання суду інших документів до початку судового розгляду (ст. 291 КПК); прийняття у підготовчому судовому засіданні рішення про зупинення

провадження у випадку встановлення підстав, передбачених ч. 1 ст. 335 КПК (ст. 314 КПК); з'ясування в учасників підготовчого судового засідання, чи мають вони намір оскаржити рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, надати заперечення проти ухвал слідчого судді згідно з правилами, передбаченими ч. 2, 3 ст. 303, ч. 3 ст. 309 КПК (ст. 314 КПК); вказівки на інші випадки відкладення судового засідання, передбачені КПК (ст. 322 КПК); сприяння потерпілому у забезпеченні явки перекладача, свідка, спеціаліста, експерта, про виклик яких клопотав потерпілий, шляхом здійснення судового виклику (ст. 327 КПК); надання можливості потерпілому, його законному представнику, правонаступнику ознайомитися з доказами, які були досліджені, та з рішеннями, які були ухвалені за їх відсутності, та висловити думку щодо них у разі їх видалення із зали судового засідання тимчасово після повернення (ст. 330 КПК); права потерпілого клопотати про скорочення або продовження строку відкладення судового розгляду для надання потерпілому, його представнику, законному представнику, правонаступнику можливості підготуватися до підтримання обвинувачення в суді (ст. 340 КПК); повторного неприбуття в судове засідання не лише потерпілого, його правонаступника, але й їх представника як підстави для закриття кримінального провадження (ст. 340 КПК); права потерпілого на вступну промову чи відмову від неї під час судового розгляду (ст. 349 КПК); регламентації кримінального провадження у формі приватно-публічного обвинувачення, поняття кримінального провадження у формі приватно-публічного обвинувачення та початку кримінального провадження у формі приватно-публічного обвинувачення (глава 36 КПК, ст. 477, 478 КПК); визначення права потерпілого звертатися до суду з клопотанням про розгляд угоди за результатами медіації (ст. 539 КПК); розгляду судом угоди за результатами медіації під час виконання вироків (ст. 537 КПК);

б) витягу з Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події (п. 2 ч. 2) щодо вручення уповноваженою службовою особою органу (підрозділу)

поліції пам'ятки про процесуальні права та обов'язки та роз'яснення відповідних прав та обов'язків особі, яка заявляє про кримінальне правопорушення, яким їй було завдано шкоди, а також роз'яснення права такої особи звернутися до конфіденційної служби підтримки потерпілих для безкоштовної психологічної, медичної, соціально-реабілітаційної, консультаційно-правової, медіаційної допомоги;

в) Закону України «Про безоплатну правничу допомоу» щодо визнання потерпілого, його правонаступника у кримінальному провадженні суб'єктами права на безоплатну правничу допомогу у випадку залучення слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом представника для здійснення представництва за призначенням, а також у випадку, коли участь представника потерпілого, його правонаступника є обов'язковою відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України (пп. 7^1, 8, 13^1 ч. 1 ст. 14, п. 5 ч. 1 ст. 17 Закону);

г) Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» щодо права потерпілого, його правонаступника на компенсацію матеріальної та/або моральної шкоди внаслідок незаконного невизнання особи потерпілою, правонаступником потерпілого, незаконної відмови у початку досудового розслідування, недотримання процесуальних, у тому числі розумних, строків під час здійснення кримінального провадження, незаконної відмови в залученні представника для здійснення представництва за призначенням, незаконного здійснення кримінального провадження за відсутності представника потерпілого, участь якого є обов'язковою, незаконної відмови у відкритті апеляційного або касаційного провадження чи повернення апеляційної або касаційної скарги (ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 5 Закону).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія. 240 с. 2015. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4194
2. Абламський С.Є. Процесуальний статус представника потерпілого у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2014. № 4 (55). С. 80-84;
3. Азаров Ю.І, Письменний Д. П, Хабло О. Ю. Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави. *Юридична наука*. №5. 2014. С. 52-53.
4. Академічний тлумачний словник української мови. URL: http://sum.in.ua/
5. Аналіз судової практики застосування норм закону про звільнення від кримінальної відповідальності (покарання) у зв'язку із закінченням строків давності. *Вісник Верховного Суду України*. №2 (174). 2015. URL: https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7FB47E3D2BBC8AE8C2257EFF00348D83
6. Аналітичні огляди Верховного Суду про здійснення правосуддя URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/
7. Андрейчук А. В. Повідомлення про підозру як підстава визнання особи підозрюваним: сучасний стан і напрямки удосконалення. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса). Одеса: Юридична література, 2013. С. 200-205.
8. Аркуша Л. І., Аленін Ю. П., Волошина В. К. Право на захист у правових позиціях Верховного суду. *Київський часопис права,* 2023 (1). С. 327-330. https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.50
9. Архів Галицького районного суду м. Львова. Справа № 1-14/99.

Bazhenova A., Desyatnik A., Mudretska H., Rakipova I. Ensuring the detection of property in the institute of property seizure. *Amazonia investiga*.

2021. Vol. 10 Num. 42. P. 236-247. URL: https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1673

10. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 185-207.
11. Бендерський проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 15.11.2007 р. *Офіційний Вісник України*. 2008. № 18. Ст. 535.
12. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України: дис..докт.юрид.наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Львів. 2016. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/Dusertacija_Bobechko.pdf
13. В. С. проти Польщі: рішення ЄСПЛ від 19 червня 2007 року, № 21508/02. URL: https://www.echr.com.ua/publication/reproduktivni-prava/
14. Вакулік О. А. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Нац. акад. внутр. справ. К., 2015. С. 7–8.
15. Вапнярчук В. В. Сутність категорії «тягар доказування» в кримінальному провадженні України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. №29. 2014. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9419/1/Vapnyarchuk.pdf
16. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Х.: Юрайт, 2017. 408 с. URL: file:///C:/Users/%D0%98%D0%BD%D0%BD%D0%B0/Desktop/Vapnyarchuk_mon_2017.pdf
17. Вапнярчук В. В. Поняття та характеристика категорії «правова позиція суб'єкта кримінального процесуального доказування». *Право і суспільство.* 2015. № 3. С. 187–193.

18. Ващук Л. П. Антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса. 2018. 506 с.
19. Ващук Б. Л. Заподіяння немайнової шкоди як підстава для визнання юридичної особи потерпілою в кримінальному процесі. *Порівняльно-аналітичне право*. №1. 2016. С. 330-332.
20. Введенська В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. К.: Нац. акад. прокуратури України. 2009. С. 3-5.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови. (з дод. і допов.). Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
22. Вирок Вижницького районного суду Чернівецької області від 02.10.2015 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/
23. Вирок Ізяславського районного суду Хмельницької області від 19 березня 2013 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/
24. Вирок Кіровоградського районного суду від 05.07.2013 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/
25. Вирок Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 28 березня 2013 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/
26. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину» від 27.10.2010 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7303&skl=7

27. Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати. Нормативні акти, роз'яснення, коментарі. За ред. П. І. Шевчука. К.: Юрінком Інтер, 1998. С. 825.
28. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство. За заг. редакцією О.А. Банчука. К.: Москаленко О. М., 2015. С. 165-167.
29. Володимир Романов проти Росії: Рішення Європейського Суду з прав людини, скарга № 41461/02 URL: http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/yurij-romanov-protiv-rossii-postanovlenie-evropejskogo-suda
30. Володавська О. Потерпілий як кваліфікуюча ознака зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги. *Підприємництво, гомподарство і право*. 2016. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/10/29.pdf
31. Волошина В. К. Щодо питань реалізації принципу змагальності у доказуванні на стадії досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний Часопис Національної академії внутрішніх справ*. № 2, 2013. С. 166-170.
32. Волошина В. К., Ковальов А. Г. Реалізація права на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування*: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9497/Kol_monogr_CPC2012.pdf?sequence=1&is#page=236
33. Гапотченко Г. М. Набуття особою статусу підозрюваного за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 27 вересня 2013 року). Донецьк: ДЮ МВ України, 2014. С. 160-165.

34.Гемай С. О. Питання окремих видів нетипових норм кримінально-процесуального права. *Право і суспільство*. № 2011. С. 219-222.

35. Герасимчук О. П. Професійний захист прав потерпілого. *Адвокат.* 2008. № 2. С. 40 – 45.

36.Герасимчук О.П. Правонаступництво у кримінальному процесі у випадку смерті потерпілого. *Адвокат*. URL: http://naub.org.ua/?p=764

37.Герасимчук О.П. Теоретичні та практичні аспекти професійного захисту потерпілого. *Часопис Національного університету «Острозька академія». «Право».* 2011. № 1(3). URL: http://www.lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11hoppzp.pdf/;

38.Головюк І. В. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею. *Право України.* № 10. 2014. С. 101.

39.Головюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія. Одеса: Юрид. літ. 2015. 712 с.

40.Головюк І. В. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: аналіз новел. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. № 8 (2016). С. 155-160.

41.Головюк І. В. Депонування показань свідка, потерпілого за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 274-281.

42.Головюк І. В. Деякі питання дотримання права на захист при продовженні строку досудового розслідування. *Процесуальні аспекти досудового розслідування*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 07 квітня 2017 р. Одеса: ОДУВС, 2017. С. 45-49.

43.Головюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія. Одеса: Юрид. літ. 2015. 712 с.

44. Главюк І. В. Потерпілий та межі оскарження судових рішень: чи потребує КПК змін? *Асоціація адвокатів України*. №2 (51). 2021 р. С. 21-22.

45. Главюк І. В. Потерпілий як ініціатор обрання та зміни запобіжного заходу у судовому провадженні в суді І інстанції: аспекти нормативної регламентації. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2018. С. 272-274.

46. Главюк І. В. Проблеми визнання функціональної спрямованості діяльності потерпілого у кримінальному провадженні України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1082. Серія «ПРАВО».* Випуск № 16, 2013 р. С. 233-236.

47. Главюк І. В. Проблеми кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін; НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 426-429.

48. Главюк І. В. Укладення угод про визнання винуватості: окремі питання у контексті оновлення законодавства. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: Міжнародна науково-практична конференція (м. Львів, 10 листопада 2017 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 40-42.

49. Главюк І. В. Участь потерпілого у кримінально-процесуальному доказуванні: деякі питання. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».* Випуск № 1. 2014. С. 135-145.

50. Главюк І. В. Деякі теоретико-прикладні питання застосування медіації у кримінальному провадженні. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії*

та перспективи: матеріали круглого столу (м. Львів, 11 червня 2021 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021 р. С. 174-180.

51. Главюк І. В., Торбас О. О. Новий порядок залучення експерта за Кримінальним процесуальним кодексом України: здобутки та прорахунки. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2 (54). С. 97–108. URL: file:///C:/Users/%D0%98%D0%BD%D0%BD%D0%B0/Desktop/Vnapu_2018_2_10.pdf
52. Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм: монографія. Львів: Сполом, 2013. 252 с. URL: https://www.academia.edu/15632840/Динамічне_тлумачення_юридичних_норм
53. Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти: дис.. канд.юрид.наук: 12.00.12 – філософія права. Одеса. 2012. 324 с.
54. Гошовський М.І. Кучинська О. П. Потерпілий у кримінальному процесі України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 192 с.
55. Гринюк В. О. Реалізація змагальності сторін щодо отримання доказів під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. №2. 2015. URL: http://vkslaw.univ.kiev.ua/images/verstka/2_2015_Grunyk.pdf
56. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми: монографія. К.: Атіка, 2007. 432 с.
57. Громовенко К. В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів: навчально-методичний посібник / К. В. Громовенко, М. В. Грушко, К. В. Мануїлова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 132 с.
58. Грошевий Ю. М. Конституція України і деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії. *Вісник академії правових наук України.* 1998. № 2 (13). С. 125–131.

59. Гурджі Ю. О. Забезпечення правової захищеності особи в кримінальному процесі: питання теорії та методології. *Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Право».* 2010. №1. URL: http://lj.oa.edu.ua/ articles/2010/n1/10hyotim.pdf.

60. Гурджі Ю.О. Правовий захист особи в кримінальному процесі України: теорія та методологія: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2007. 40 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1480?locale-attribute=uk

61. Гуртієва Л. М. Аналіз положень п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України щодо початку стадії досудового розслідування URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6573/Gurt%20%20va%20Anal%20z%20polozhen'%20p.%205%20ch.%201%20st.%203%20KPK%20Ukra%20ni.pdf?sequence=1

62. Гусаров В.М. Особливості процесуального положення потерпілого при перегляді судових рішень в апеляційному порядку. *Судова та слідча практика в Україні*. Випуск 1. 2016. С. 78-82.

63. Гусарєв С. Д. Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки в Україні. *Юридичний вісник.* 2008. № 4. С. 35-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2008_4_8.

64. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: монографія. К.: Знання, 2005. 375 с.

65. Давиденко С. В. Особливості процесуального положення потерпілого при відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді. *Право і суспільство*. №6-1. 2014. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11603/1/Davidenko_176-182.pdf

66. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: монографія. Х.: ФІНН, 2008. 296 с.

67. Давиденко С. В. Співвідношення в кримінально-процесуальній діяльності потерпілого понять «обов'язок доказування» та «тягар доказування». *Форум права*. 2012. № 4. С. 283-291. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2054/1/Davidenko_283%E2%80%93291.pdf
68. Данільян О.Г. Теоретико-методологічні проблеми захисту прав людини в сучасному суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* № 3 (17). 2013 С. 89. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5317/1/Danilyan_84.pdf
69. Данко В. Причини тривалого розгляду кримінальних проваджень та можливі шляхи виходу із ситуації URL: https://sud.ua/ru/news/blog/194632-prichini-trivalogo-rozglyadu-kriminalnikh-provadzhen-ta-mozhlivi-shlyakhi-vikhodu-iz-situatsiyi
70. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text
71. George A. Kelly (1955). The Psychology of Personal Constructs. Vol. 1: A theory of Personality. Vol. 2: Clinical Diagnosis and Psychotherapy. New York: Norton. (2. printing 1991. London: Routledge.
72. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA of 25 October 2012. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj
73. Директива Ради Європейського Союзу про компенсацію жертвам злочинів 2004/80/ЕС щодо відшкодування потерпілим від злочинів від 29.04.2004 р. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/com_crime_victim_ec_en.htm

74. Дідківська Г. В. Міжнародний досвід правового положення потерпілого у кримінальному провадженні. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування*: колективна монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2018. С. 187-188.
75. Дубівка І.В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2017. 233 с.
76. Дудченко В. В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції: навч. посібник / В. В. Дудченко, М. Р. Аракелян, В. В. Завальнюк. Одеса: Фенікс, 2014. 184 с.
77. Дячук С. Стадія підготовчого провадження та її особливості. *Слово Національної школи суддів України.* №4 (5). 2013. С. 135-138.
78. Європейська конвенція про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких злочинів від 24.11.1983 р. URL: https://zakon.cc/law/document/read/994_319
79. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text
80. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора URL: https://www.gp.gov.ua/
81. Єні О. В. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 286–289.
82. Єфименко проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 18.07.2006 р. URL: http://if.arbitr.gov.ua/sud5010/900/10/1/
83. Жук проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 21.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_659#Text
84. Журавель В. А. Деякі проблемні питання провадження слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України: вибрані твори. Харків: Апостіль, 2016. С. 305–307.

85. Журавель В. А. Допит потерпілого та використання його показань для побудови методики розслідування окремих видів злочинів: дис. канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків. 1984.
86. Загальна декларація прав людини: прийнята та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103.
87. Загальна теорія держави і права: підруч. За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришин. Х.: Право, 2002. С. 135.
88. Загальне зауваження № 10 про права дитини у правосудді у справах неповнолітніх (CRC/C/GC/10, 25 квітня 2007 року). URL: https://rm.coe.int/16804c2188
89. Загородній В. Є., Ракіпова І. В., Волошина В. К. Забезпечення обов'язкової участі представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні України. *Часопис Київського університету права*. 2022. №1. С. 198-204.
90. Zahorodnii I., Pidgorodynska A., Rakipova I., Chernomorchenko K., Chipko N.. The state of scientific development of the problem of human rights communication of the victim in the criminal proceedings of Ukraine. *Legal Horizons.* № 1-4. 2022. С. 79-91.
91. Замкова Я. В. Висновок експерта як одна із підстав обґрунтованості рішення суду в стадії підготовчого провадження. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/01_12_2017_zbirnyk%20tez.pdf
92. Занюк С. С. Психологія мотивації та емоцій: навч. посібник. Луцьк: Волинський держ. ун-т, ім. Л. Українки, 1997. 306 с.
93. Зеленецький В. С. Судовий порядок забезпечення прав і законних інтересів особистості в дослідчому провадженні. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків, 2009. Вип. 18. С. 141.

94. Інформаційний бюлетень ОБСЄ «Сексуальне та гендерне насильство під час збройного конфлікту». URL: https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/524088.pdf

95. Іскендерова Г.Т. Представництво та захист адвокатом прав потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 45-50.

96. Ensuring the viability of the Strasbourg Court: structural deficiencies in States Parties: Report (Provisional version). URL: https://pace.coe.int/en/files/19245

97. Кабулов проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 19.11.2009 р. URL: http://if.arbitr.gov.ua/sud5010/900/10/1/

98. Кавун Д. Ю. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні: автореф.. дис.. канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків. 2017. 25 с.

99. Кавун Д. Ю. Прокурор у механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи) під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. №3. С. 182-186.

100. Калужна О. Про доцільність залучення експерта слідчим суддею у кримінальному процесі (за законом № 2147-VIII від 03.10.2017 р.). URL: https://barristers.org.ua/news/pro-dotsilnist-zaluchennya-eksperta-slidchym-suddeyu-u-kryminalnomu-protsesi/

101. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. Х.: Право, 2008. 296 с.

102. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права: автореф. дис.. док. юрид наук. Х., 2009. 40 с.

103. Капліна О. В. Актуальні проблеми тлумачення окремих підстав для закриття кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. №3. 2016. С. 38-45.

104. Капліна О. В. Роль тлумачення норм кримінального процесуального права в забезпеченні законності правозастосовної діяльності. *Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання*: наук.-практ. конф. Харків. 2015. С. 105–112. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/9659

105. Капліна О. В. Збройна агресія: чи відшкодують потерпілим завдану шкоду в межах кримінального провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи*: матеріали круглого столу. Львів: Інституту права ЛьвДУВС, 2022. С. 163-166.

106. Kaplina O. V. ECtHR Decisions that Influenced the Criminal Procedure of Ukraine / O. Kaplina, A. Tumaniants. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 4, Iss. 1. P. 102-121. DOI: 10.33327/AJEE-18-4.1-a000048.

107. Kaplina O. V. Interrogation of Minor and Juvenile Witnesses in Criminal Proceedings: Current State and Prospects for Improvement / O. V. Kaplina, O. P. Kuchynska, O. M. Krukevych. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28, Iss. 3. P. 268-276. DOI: 10.37635/jnalsu.28(3).2021.268-276.

108. Капліна О., Шаренко С. Проблеми відшкодування збитків, завданих громадянинові внаслідок збройної агресії: кримінальний процесуальний аспект. Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics, 27(2), 12-31. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2022.02

109. Карпов Н. С., Цвігун Т. С.Забезпечення деяких прав потерпілого у кримінальному провадженні. *Митна справа*. №6 (96). Ч.2. 2014. С. 341-346.

110. Керівні принципи №13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних правах. Ухвалено

Європейською комісією з ефективності правосуддя 7 грудня 2007 р., статті 31-33. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU07223

111. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17. 11. 2010 р. URL: https://rm.coe.int/16804c2188

112. Керівні принципи ООН щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних із участю дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (ЕКОСОР Res 2005/20, 22 липня 2005 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54#Text

113. Carrol E. Izard. Human Emotions. Springer Science+Business Media. New York. 1977. 954 c.

114. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості: навч. посібник. К.: Либідь, 2007. С. 118.

115. Кіслов Д. В. Маркетингова комунікологія як механізм реалізації державної політики: монографія. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 412 с.

116. Климковська Н. Моральну шкоду можна виміряти так само точно, як температуру тіла. *Хрещатик*. 2002. 11 січня. URL: http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/2389/art/2733.html.

117. Kodeks postępowania karnego: ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970890555

118. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки від 11.05.2023 р. №273 URl: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text

119. Концепція реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів, затверджена наказом Генерального прокурора від 11.04.2023 р. №103 URl: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103905-23#Text

120. Конвенція про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких злочинів від 24.11.1983 р. URl: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319

121. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

122. Концепція реформування кримінальної юстиції України від 8.04.2008 р. URl: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text

123. Костовська О. Доказування у справах про злочини приватного обвинувачення: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. К., 2010. 17 с.

124. Костюченко О. Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України: монографія. К.: В-п центр «Київський університет». 2006. 182 с.

125. Котяй проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 20 січня 2011 року. URL: http://document.ua/sprava-kotjai-proti-ukrayini-doc46065.html

126. Конституція України від 28. 06. 1996 р. URl: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

127. Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: автореф. дис.. док. юрид наук. О., 2020. С. 16.

128. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у системі стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4. Т. 1. С. 178-182.

129. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Калуш: Петраш К.Т., 2020. 452 с.

130. Крет Г.Р. Порядок подання, розгляду та вирішення клопотання про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 76-82.

131. Крет Г.Р. Право на справедливий судовий розгляд як основа для виокремлення міжнародних стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: Юриспруденція. 2019. № 42. Т. 1. С. 136-140.

132. Крет Г.Р. Стандарти допустимості показань з чужих слів: нормативне закріплення та практика застосування. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 75. С. 59-68.

133. Kovalchuk, S., Korytko, L., Kret, G., Fomin, S., Hryniuk, V. Standards of fair justice and their relationship to standards of proof in criminal proceedings. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. № 71. P. 957-971.

134. Крикунов О. В. Психологічна експертиза потерпілого як засіб доказування цивільного позову про компенсацію моральної шкоди. *Вісник Верховного Суду України*. №5. 2001. С. 46-48.

135. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

136. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь від 09.07.1999 р. URL: https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900275&q_id=6857277

137. Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Казахстан від 04.07.2014 р. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008442

138. Кримінальний процесуальний кодекс Угорщини URL: http://vengriya.org/pravovaya-sistema-vengrii/ygolovnoe-pravo-i-ygolovnyi-process-vengrii.html

139. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13. 04. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

140. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. За заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.

141. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2. За заг. ред. В. Я. Тація та ін. Х.: Право. 2012. 664 с.

142. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одіссей, 2013. 1104 с.

143. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. За ред. С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса: Фенікс. 2020. 924 с.

144. Кримінально-процесуальний кодекс Грузії: Закон Грузії від 09.10.2009 р. №1772. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/90034?publication=146

145. Кримінальний кодекс Австрії. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch, Fassung vom 03.06.2021 // Bundesministerium für Digitalisierung und Wirtschaftsstandort URL:https://web.archive.org/web/20210608160908/https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296

146. Кримінальний кодекс Данії. URL: https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2014/871

147. Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина. URL: http://verlag.ub.uni-potsdam.de/

148. Кріпак А. П. Механізм реалізації кримінальних процесуальних гарантій потерпілого як субєкта доказування під час залучення експерта у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. № 4. 2016. С. 150.

149. Крукевич О. М. Здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб: автореф.. дис.. канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2017. С.10.

150. Крукевич О. М. Спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Вісник кримінального судочинства*. №2. 2018. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2018_Krukevuch.pdf

151. Крукевич О. М. Неповнолітні потерпілі як учасники кримінального процесу. *Історико-правовий часопис*. № 2(6). 2015. URL: http://historylaw.eenu.edu.ua/publ/2015_92_2_6/rozdil_6_tribuna_molodikh_uchenikh/o_krukevich_nepovnolitni_poterpili_jak_uchasniki_kriminalnogo_procesu/37-1-0-189

152. Крушинський С. А. Відмова потерпілого (приватного обвинувача) від обвинувачення: поняття, порядок здійснення та правові наслідки. *Університетські наукові записки*. 2015. № 2 (54). С. 212-220. URL: http://old.univer.km.ua/doc/kkp/11.pdf

153. Крушинський С. Проблеми подання доказів на стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції. *Слово Національної школи суддів України*. 2 (11) 2015. С. 110-118.

154. Кудла проти Польщі: Рішення Європейського суду з прав людини від 26. 10. 2000 р. URL: http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=32

155. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка, 2004. С. 86.

156. Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілого в кримінальному процесі України. *Адвокат.* 2009. № 5. С. 10-12.

157. Кучинська О. П. Деякі питання процесуального статусу потерпілого за кримінальним процесуальним законодавством України. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства*. Матеріали Всеук. наук.-практ. конференції,

присвяченої до 70-річчя д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна. Одеса: Юридична літ. 2017. С. 108.

158. Кучинська О.П. Гарантії забезпечення захисту прав учасників кримінального провадження. *Вісник Академії адвокатури України*. № 23. 2012. С. 112-116.

159. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. Київ: Юрінком Інтер. 2013. С. 231.

160. Лапкін А.В. Деякі проблеми забезпечення судом розумних строків судового розгляду у кримінальному провадженні. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 30.11.2018 р. С. 145-148.

161. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна компетенція: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 188 с.

162. Лисенко А. Захист прав потерпілого у кримінальному процесі. Дослідження. URL: http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01(5)/10-Doslidzhennya/051001.pdf/

163. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03. 10. 2012 р. № 223-1430/0/4-12 «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу україни». *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 6. С. 7–18.

164. Литвин О. В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду: автореф. дис.. канд.. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2016. 20 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/4616

165. Литвинюк та 9 інших проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 14.01.2014 р. URL: http://if.arbitr.gov.ua/sud5010/900/10/1/

166. Лоскутов Т. О. Правове регулювання гібридів кримінальних процесуальних дій в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2 (2022). С. 277-281. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.52

167. Лукашкіна Т. В. Поняття потерпілого у кримінальному провадженні потребує вдосконалення. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10896/Lukashkina%20%D0%A2%D0%BE%D0%BC%202_2017-151.pdf?sequence=1&isAllowed=y

168. Лукашкіна Т. В. Форми обвинувачення у кримінальному провадженні України URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19824/Лукашкіна%20Т.%20В.%20Форми%20обвинувачення%20у%20кримінальному%20провадженні%20України.pdf?sequence=1&isAllowed=y

169. Малахова О. В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2016. 213 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/5956

170. Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства. К., 1999. С. 29.

171. Мельников проти України: рішення ЄСПЛ від 22.01.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g91#Text

172. Манько Д. Г. Юридичні технології та алгоритми формалізації права у вимірі юридичної діяльності : монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 320 с.

173. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: монографія. Х.: СПД ФО Вапнярчук Н. М. 2007. 208 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/MARKUSH_2007.pdf

174. Мартинов О. М. Актуальні проблеми застосування ст. 56 (права потерпілого) Кримінального процесуального кодексу України під час проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики*: матеріали всеук. наук.-практ. конференції (Дніпропетровськ, 18-19 квітня 2013 р.). К.: «Хай Тек Прес». 2013. С. 138-142.

175. Матієк Т.В., Трофименко В.М. Проблемні питання участі потерпілого під час доказування в стадії судового розгляду кримінальної справи. *Адвокат*. 2004. №12. С.7.

176. Меріт проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 30 березня 2004 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0776.html

177. Методичні рекомендації для суддів щодо розгляду кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх (2-ге видання, зі змінами та доповненнями) / За заг. ред. Щепоткіна В. В. К., 2017. С. 18.

178. Миколенко О. М. Добровільне відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. *Закарпатські правові читання*. Том 1. 2013. С. 353-357.

179. Мирошниченко Ю. Проблеми судового розгляду в кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. № 4 (5). 2013. С. 139-144.

180. Михайлова Н. В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК України. *Право і суспільство*. №2. 2013. С.203-206.

181. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України. К.: Либідь, 2003. С. 32.

182. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

183. Мірошников І. Ю. Судове слідство в апеляційній інстанції: монографія. Х.: Право. 2007. 192 с.

184. Мудрак І. В. Комунікативний процес у судових дебатах у кримінальному судочинстві України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса. 2011. 20 с.

185. Мудрак І. В. Окремі особливості комунікації потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. *ScienceRise: Juridical Science.* №3 (13), 2020. С. 34-38.

186. Мудрак І. В. Щодо участі у кримінальному провадженні правонаступника потерпілого. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2020. №4. С. 242-246. http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/41.pdf

187. Мудрак І. В. Комунікативна позиція потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угод. *Юридичний науковий електронний журнал.* №6, 2019. www.lsej.org.ua

188. Мудрак І. В. Поняття, значення, основні категорії кримінально-процесуальної активності потерпілого у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. №3, 2019. 224-228.

189. Мудрак І. В. Щодо лексико-граматичного та спеціально-юридичного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні. *Вісник КПІ.* №3, 2019. С. 255-261.

190. Мудрак І. В. Щодо визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. №2, 2019. С. 175-180.

191. Мудрак І. В. Практика ЄСПЛ щодо порушення права конфронтації та проблематика реалізації підпункту (d) пункту 3 статті 6 КЗПЛ у кримінальному провадженні України. *Альманах міжнародного права.* №19, 2018. С. 195-210.

192. Мудрак І. В. Проблематика оскарження потерпілим недотримання розумних строків під час здійснення кримінального провадження. *Часопис Київського університету права.* №1, 2017. С. 303-307.

193. Mudrak I., Hloviuk I., Murzanovska A., Voloshyna V. Physiological and psychological condition of victim of criminal offense in Ukraine/ *Amazonia Investiga*/Vol. 8 Num. 19: 34-42/ Marzo-abril 2019.

194. Mudrak I. Compensation of damages to victim of criminal offence under Criminal Procedure Code of Ukraine/ I. Mudrak, O. Podobnyi, O. Vashchuk. *Juridical Tribune.* Vol. 9. № 2. Society of Juridical and Administrative Sciences, 2019. P. 377-391.

195. Мурзановська А. В., Пожар В. Г. Медіація в кримінальному процесі: досвід України та Польщі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: Юриспруденція. №51. 2021. С. 141-144.

196. Мухін проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 19.10.2006 р. URL: http://if.arbitr.gov.ua/sud5010/900/10/1/

197. Недайборщ проти Російської Федерації: рішення ЄСПЛ від 01.07.2010 р. URL: http://www.echr.ru/documents/russia.htm

198. Нестор Н. В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: проблеми теорії та практики: монографія. К.: Правова єдність, 2018.182 с.

199. Нечай проти України: рішення ЄСПЛ від 01.10.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g36#Text

200. Нікіфоренко проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 18 лютого 2010 року.

URL:http://www.pozovna.com.ua/практика-європейського-суду-з-прав-людини/118-nikiforenko-vs-ukraine

201. Овчаренко О. М. Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія. НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса. Харків. 2015. 242 с.

202. Омельченко Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис…канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2004. 20 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15958

203. Осінська О. М. Проблемні питання набуття особою процесуального статусу потерпілого в кримінальному процесі України. *Вісник ХНУВС.* 4 (75). 2016. С. 96–101.

204. Особливості здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх: навчально-методичний посібник. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1509455828%.pdf

205. Островська М. А. Протидія злочинності через вдосконалення процесуального статусу потерпілого. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Національна академія прокуратури України. 2018. С. 63-67.

206. Охріменко І., Лузанова Г. Проблематика призначення судово-психологічних експертиз щодо потерпілих під час розслідування статевих злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. № 4. 2016. С. 102-107.

207. Паліюк В. П. Відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди: моногр. Вид. друге, випр.і доповн. К.: Право, 2000. 272 с.

208. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2006.

209. Пахлеванзаде А. Р. Реалізація засади розумності строків на досудовому розслідуванні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса. 2018. 20 с.

210. Perez v. France: Рішення Європейського суду з прав людини від 12 лютого 2004 року. URL: http://uristinfo.net/ugolovnoe-protsesualnoe-pravo/294-evropejska-konventsija-z-prav-ljudini-ta-kriminalni-process/9050-ix-prava-poterpilih.html

211. Перепелиця С. І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення: автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків. 2014. 22 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5895/1/Perepelica_2014.pdf

212. Перепелиця С. І. Особливості процедури судового розгляду кримінального провадження у формі приватного обвинувачення за новим КПК України. *Юрист України*. № 3 (24). 2013. С. 88-93.

213. Перепелиця С.І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2014. 201 с.

214. Півненко В. П. Деякі питання щодо пріоритетності захисту прав потерпілого у кримінальному судочинстві. *Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 14 жовтня 2011 р.). Х., 2011. С. 177–179.

215. Плєшков проти України: Рішення Європейського суду з прав людини (рішення від 10.02.2011 р.). URL: http://if.arbitr.gov.ua/sud5010/900/10/1/

216. Погорецький М. А. Поняття «діяльність» та його значення для теорії оперативнорозшукової діяльності. *Вісник Академії правових наук України.* 2004. № 3. С. 216–227.

217. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Проблемні питання реалізації процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* Вип. 46. Том 2. 2017. С. 118-123.

218. Погорецький М. А., Сергеєва Д. Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. *Вісник кримінального судочинства.* № 2. 2016. С. 113–116.

219. Подобний О. О., Цехан Д. М. Компетенція працівників оперативних підрозділів, які здійснюють боротьбу з корисливо-насильницькою організованою злочинністю // *Актуальні проблеми держави і права*: *зб. наук. пр.* НУ ОЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2013. Вип. 70. - С. 340-345.

220. Подобний О. О., Ракіпова І. В. Актуальні аспекти захисту прав потерпілого у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану// *Юридичний вісник*. №3. 2022. С. 50-57.

221. Пожар В. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2010. 20 с.

222. Пожар В. Г. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. № 2, 2013. С. 126-131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_2_24

223. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затверджене Наказом

Генерального прокурора 30. 06. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text

224. Порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 08.02.2019 р. № 1377. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text

225. Посібник щодо правосуддя для потерпілих, щодо використання та застосування основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (Глава «Роль судової системи у правосудді для потерпілих»). Управління ООН з контролю над наркотиками та запобігання злочинності, Нью-Йорк, 1999 р.

226. Постанова ВП ВС від 29. 05. 2019 р. у справі № 357/17852/15-ц URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82636307

227. Постанова ВП ВС від 16.01.2019 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79298340?fbclid=IwAR12yR_YHCK6Jt6G7cFtE7RK18ccdP5g2heM4U1gnnzGOKGiq-4CTznBJ6E

228. Постанова ККС ВС від 20.12.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78979949

229. Постанова ВС ККС від 05.09.2019 р. (№569/9525/17) URL: https://zib.com.ua/ua/print/139797-vs_vislovivsya_schodo_prava_na_apelyaciyne_oskarzhennya.html

230. Постанова ВС України від 03.03.2016 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS160249.html

231. Постанова ОП/ВС ККС від 27.05.2019 р. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kks_vp_vid_27_05_2019_roku_u_spravi_461_1434_18/

232. Постанова ККС ВС від 09. 04. 2020 року №600/1103/18 URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kks_vp_vid_09_04_2020_roku_u_spravi_600_1103_18/

233. Постанова ККС ВС від 12.12.2018 р., справа № 461/5013/16-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78627324

234. Постанова ККС ВС від 14. 05. 2020 р. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_14_05_2020_roku_u_spravi_461_4358_17/

235. Постанова ККС ВС від 15.02.2018 р. у справі №664/2078/16-к URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kks_vp_vid_15_02_2018_roku_u_spravi_664_2078_16_k/

236. Постанова ККС ВС від 16. 06. 2020 р. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kks_vp_vid_16_06_2020_roku_u_spravi_234_4135_17/

237. Постанова ККС ВС від 18.02.2020 року (№ 359/10654/18 URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=87826778&red=100003ee6d95bb6b3847b0e7ed6ebb9490b67b&d=5

238. Постанова ККС ВС від 18.12.2018 р. (№227/1325/18) URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kks_vp_vid_18_12_2018_roku_u_spravi_227_1325_18/

239. Постанова ККС ВС від 20.05.2020 р. №539/3185/17 URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89395924

240. Постанова ККС ВС від 21.06.2018 р., справа № 466/6808/16-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74963638

241. Постанова ККС ВС від 24.07.2018 р., справа № 370/1215/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/75528609

242. Постанова ККС ВС від 27.01.2021 року (№501/1762/18) URL: https://vkursi.pro/vsudi/decision/94591878

243. Постанова ККС ВС від 30.05.2019 р., справа № 523/7652/18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/82217914

Постанова ВП ВС від 26. 06. 2019 р. (справа № 404/6160/16-к) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885531]

244. Постанова ОП/ВС ККС від 4.10.2021 р. (справа №756/10189/20, провадження №51-517кмо21) URL: https://ips.ligazakon.net/document/C019933

245. Постанова Пленуму ВСУ від 02.07.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text

246. Постанова ВП ВС від 28. 02. 2023 р. (справа № 496/4142/14-к) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109303198

Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні: міжнародні стандарти та націо нальні практики. За ред. В. Човгана. Київ: Видавничий дім «Артек», 2020. 206 с. URL: https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/Final-Ukraine-version.pdf

247. Право на справедливий судовий розгляд – стаття 6 Конвенції – кримінально-правовий аспект. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_RUS.pdf - С. 21.

248. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 р. № 223-1430/0/4-12 URL: zakon.rada.gov.ua/go/v1430740-12.

249. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text

250. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02. 06. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text

251. Про відшкодування громадянам матеріального збитку, заподіяного злочинами: проект Закону України від 11.09.2001 р. URl: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=& pf3511=10915&pf35401=19030

252. Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину: проект Закону України від

27.10.2010 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7303&skl=7

253. Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень: проект закону України від 17. 07. 2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69541

254. Про вжиття заходів щодо недопущення порушення права особи на отримання професійної правничої допомоги: Рішення національної асоціації адвокатів України від 27 червня 2019 року № 86. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS32215.html.

255. Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення доступу до безоплатної правової допомоги та підвищення якості її надання: проект Закону України від 07. 09. 2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56391

256. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства: Закон України від 04.10.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-20#n40

257. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12.02.2015 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198-19

258. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги та підвищення якості її надання: проект Закону України від 19.02.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71159

259. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення

досудового розслідування: Закон України від 16.11.17 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2213-19#Text

260. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження: Закон України від 16.03.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1950-19#Text

261. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12. 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text

262. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 12.07.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2670-14

263. Про внесення змін до частини першої статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо розширення переліку осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу: Закон України від 03. 05. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2238-20#Text

264. Про внесення змін до статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо підвищення доступності безоплатної вторинної правової допомоги для окремих учасників кримінального провадження: проект Закону України від 20. 10. 2015 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2L000I.html

265. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

266. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00081.html

267. Про деякі питання порядку здійснення судового провадження з перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: додатки до інформ. листа ВССУ від 21.11.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1717740-12

268. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.10.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12#Text

269. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/ show/1058-15.

270. Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та соціальний захист населення: Закон України від 23. 12. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2861-17

271. Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію: Постанова Кабінету Міністрів України № 1893 від 27 листопада 1998 р. // Зібрання законодавства України. Серія 1. Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України. 1999. № 2. С. 82 (зі змінами).

272. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними: Закон України від 15. 02. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80

273. Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і організованою злочинністю: Розпорядження Президента України від 10.02.1995 р. URl: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35/95-%D1%80%D0%BF#Text

274. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

275. Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів: указ Президента України від 8.12.2004 р. URl: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004#Text

276. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора від 30.09.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text

Про організацію роботи органів прокуратури з питань підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів: наказ Генерального прокурора від 11.04.2023 р. №103. URL: akon.rada.gov.ua/laws/show/v0103905-23#Text

277. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16.12.1993 р. № 3721-XII. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3721-12

278. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text

279. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: інформаційний лист ВССУ від 03. 10. 2012 р. № 223-1430/0/4-12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12.

280. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму ВСУ від 23.12.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05

281. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: Пленуму ВССУ від 11. 12. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text

282. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму ВСУ від 15.05.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06

283. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22. 02. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text

284. Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю: Постанова від 26. 01. 1993 р. URl: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2931-12#Text

285. Про судову експертизу: Закон України від 25. 02. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12

286. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду від 31.03.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95

287. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

288. Проект Кримінального процесуального кодексу України від 13 груд. 2007 р., реєстр. № 1233 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31115.

289. Пропозиції КМЄС щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу URL: http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf

290. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

291. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні

правопорушення: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text

292. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. К.: Педагогічна думка. 2016. 219 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/77241343.pdf

293. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

294. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. К.: Атіка, 2004. С. 246–247.

295. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави. Л.: Край, 2007. 224 с.

296. Радзевіл проти України: рішення ЄСПЛ від 10.03.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e74#Text

297. Ракіпова І. В. Медіація та онлайн-медіація як правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: міжнародна наук.практ.конф*. (м. Одеса, 20 травня 2023 року). Одеса, 2023 р.

298. Rakipova, A. Pidgorodynska, A. Melnyk. Concepts, Forms, Types and Main Categories of Human Rights Communication of the Victim in Criminal Proceedings. *Legal Horizons.* Т. 16. №1. 2023. P. 86-96. URL: https://legalhorizons.com.ua/lh/issue/view/4/2

299. Ракіпова І. В., Кузнецов О. М. Право потерпілого на медіацію у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. №6. 2022. С. 62-68.

300. Ракіпова І. В., Черноморченко К. В. Неповнолітній потерпілий у кримінальному провадженні: забезпечення права на представництво та комунікацію. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* Випуск 74(6). 2022. С. 124-129.

301. Ракіпова І. В. Забезпечення права потерпілого на представництво в кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2021. №4. С. 135-140. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/85/%E2%84%964-2021

302. Ракіпова І. В., Пожар В. Г. Специфіка комунікації потерпілого в апеляційному та касаційному провадженні: окремі проблеми. *Право і суспільство.* № 4. 2021. С. 217-225. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/4_2021/31.pdf

303. Ракіпова І. В., Пожар В. Г. Комунікація потерпілого в судовому провадженні у першій інстанції: окремі питання. *Прикарпатський юридичний вісник.* № 2. 2021. С. 96-101. URL: http://pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/882

304. Ракіпова І. В., Мельник А. В. Особливості комунікації потерпілого як суб'єкта кримінального процесуального доказування. *Часопис Київського університету права.* 2021. № 2. С.277-281. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/83/98

305. Ракіпова І. В. Право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні: антропологічні та аксіологічні шукання. *ScienceRise: Juridical Science.* 2021. № 3(17). С. 32-36. URL: https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=3234211

306. Rakipova I., Torbas O., Voloshyna V., Shylin D., Pidgorodynska A. Ensuring Rights of Victims Under the Criminal Procedure Code of Ukraine: Current Issues and Prospects. *Precedente. Revista Jurídica*. 2023. P. 115-141. https://doi.org/10.18046/prec.v22.5807

307. Регламент Європейського суду з прав людини. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SOO00263

308. Resolution (77) 27 On the compensation of victims of crime / Adopted by the Committee of Ministers on 28 September 1977. URl:

https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804f3e59

309. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (85) 11 від 28 червня 1985 р. державам-членам щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу. URL: http://www.hri.ru

310. Рекомендація Rec (2006)8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про допомогу потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 р. URl: http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/12.%20Рекомендація%20Rec%20(2006)%208.pdf.

311. Рішення Європейського суду з прав людини: справа Т. та В. проти Об'єднаного Королівства. *Право України*. 2000. №7. С. 125.

312. Рішення Конституційного Суду України від 25.04.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text

313. Роскошна Н. Г. Медіація у рамках угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. *Публічне право.* №2 (38). 2020. С. 106-111.

314. С. Н. проти Швеції: рішення ЄСПЛ від 02.07.2002 р. URL: http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB&n=435539#dfjAlrS1z7AScLUd

315. S. C. проти Великобританії: рішення ЄСПЛ від 15. 06. 2011р. URL:

316. Святоцький О. Д. Адвокатура у юридичному механізмі захисту прав громадян (історико-правове дослідження): дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 1994. 307 с.

317. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві автореф… канд.. юрид. наук. Харків, 2005. 20 с.

318. Сенченко Н. М. Розумні строки кримінального провадження в контексті рішень Європейського суду з прав людини проти України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.63

319. Сергєєва Д. Б. Процесуальні документи досудового розслідування (слідчого, прокурора, адвоката та слідчого судді): наук.-практ. посібн. За ред. професорів М. А. Погорецького та О. П. Кучинської.К.: Алерта, 2018. 254 с.

320. Сергєєва Д. Б. Процесуальні документи досудового розслідування (слідчого, прокурора, адвоката та слідчого судді) : наук.-практ. посіб. 2-ге вид., перероб. та доповн. За ред. професорів М. А. Погорецького та О. П. Кучинської. К.: Алерта, 2018. 274 с.

321. Сергєєва Д. Б. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Науково-практичний коментар. За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. А. Погорецького, д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Яновської та д-ра юрид. наук, доц. О. З Хотинської-Нор. К.: Алерта, 2018. 296с.

322. Serhieieva D., El. Iskenderov, I. Sukhachova Substantiation of the risk of absconding when applying pre-trial restriction measures related to the limitation of aconstitutional person's right. *Revista Amazonia Investiga*. 2022-11-30 | Journal article DOI: 10.34069/AI/2022.58.10.1

323. Serhieieva D., Stetsyk B., Vakulyk O. Normative content of the principle of immediacy of research of testimonies, things and documents during criminal procedural evidence. *Cuestiones Políticas*. Vol. 40, #72 (2022), 108-124. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.4072.06

324. Сергєєва Д., Лисак М. Сутність захисту в кримінальному провадженні: діяльнісний підхід до розуміння. *Вісник кримінального судочинства.* 2020. № 1-2. С. 54-63.

325. Середа К. О. Правове регулювання запобіжних заходів у кримінальному провадженні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2018. 235 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/7678/3/dysertatsia_sereda.pdf

326. Сиза Н. П. Завдання суду в стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Часопис Національного університету*

«Острозька академія». Серія «Право». 2014. № 2 (10). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14snpkpu.pdf.

327. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс). Харків: Еспада. 2006. 776 с. URL: https://subj.ukr-lit.com/teoriya-prava-i-derzhavi-skakun-o-f/

328. Скорик проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 08.01.2008 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO3726.html

329. Словник іншомовних слів. За ред. О. С. Мельничука. К.: Гол. ред. УРЕ, 1974. 776 с.

330. Словник української мови. URL: http://sum.in.ua/s/realizuvaty

331. Словник української мови: в 11 томах. Том 1. 1970. С. 664. URL: http://sum.in.ua/s/zakhyst

332. Словник української мови: в 11 томах. Том 3, 1972. Стор. 379. URL: http://sum.in.ua/s/zakhyst

333. Словник української мови: в 11 томах. Том 4. 1970. С. 250. URL: http://sum.in.ua/s/predstavnyctvo

334. Словник української мови: в 11 томах. Том 5, 1974. Стор. 825. URL: http://sum.in.ua/s/okhoronjaty

335. Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976. Стор. 530. URL: http://sum.in.ua/s/predstavnyctvo

336. Смирнов М. І. Особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. *Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення*. Харків: ХНУВС, 2013. С. 64–68.

337. Смирнова проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 08.11.2005 р. URL: http://if.arbitr.gov.ua/sud5010/900/10/1/

338. Смірнова І. Особливості допиту дитини, яка потерпіла від злочину URL: https://www.hsa.org.ua/blog/osoblyvosti-dopytu-dytyny-yaka-poterpila-vid-zlochynu/

339. Soering проти Сполученого Королівства: Рішення Європейського суду з прав людини від 7 липня 1989 року. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_UKR.pdf

340. Соловей В. Г. Дія принципу змагальності у підготовчому судовому провадженні кримінальних справ. *Вісник ХНУВС*. 2012. № 3 (58). С. 123-129.

341. Солоньова О. О. Процесуальний статус потерпілого: проблемні питання та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 139-145.

342. Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2018. 229 с.

343. Соляр С. Проблеми практичного застосування окремих положень Кримінального процесуального кодексу України. *Вісник національної академії прокуратури*. № 3. 2013. С. 93-97.

344. Тайлієва Х.Р. Використання доказів у рішеннях суду під час здійснення підготовчого провадження у першій інстанції. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 273-280. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_2_47.

345. Татарин І. І. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні: дис.. канд.юрид.наук. Львів. 2015. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-11.pdf

346. Тахтаров М. Юридична сутність підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2016. С. 207-210.

347. Теліга та інші проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 21.12.2006 р. URL: http://if.arbitr.gov.ua/sud5010/900/10/1/

348. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи: монографія. 2021. Видавничий дім «Гельветика». 500 с.

349. Тітко І. А. Нормативне забезбечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України: дис.. докт. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків. 2016. 460 с. URL: http://ua.z-pdf.ru/7yuridicheskie/676507-20-na-pravah-rukopisu-titko-ivan-andriyovich-udk-34313-normativne-zabezpechennya-praktika-realizacii-privatnogo-interesu-k.php

350. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків. 2016. 37 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AVTOREF_2016/Titko_2016.pdf

351. Тітко І. А. Окремі питання реалізації права на оскарження судового рішення як форма захисту приватного інтересу в кримінальному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Випуск 45. Том 2. 2017. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/497966.pdf

352. Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія. Х.: Право, 2010. 216 с.

353. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

354. Тіщенко В. В. Криміналістичний аналіз первісної інформації у справах про корисливо-насильницькі злочини. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії.* Том 2. О : Юрид. л-ра, 2003. С. 136-140.

355. Тлепова М. І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування. дис.. канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків. 2015. 221 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12010/1/Tlepova_2015_dus.pdf

356. Тлепова М.І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2016. 23 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/ Tlepova/a_Tlepova.pdf

357. Тлумачний словник української мови (укладачі: Т.В. Ковальова, Л.П. Коврига). Харків: Синтекс, 2005. 672 с. URL: http://sum.in.ua/s/pozycija

358. Тлумачний словник української мови. Томи 1-10. URL: https://goroh.pp.ua/

359. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті пост класичного право розуміння: дис.. докт.юрид.наук: 12.00.12 – філософія права. Л., 2008. 515 с. URL: http://www.disslib.org/pravova-komunikatsia-v-konteksti-postklasychnoho-pravorozuminnja.html

360. Токарська А. С. Комунікація у праві та правоохоронній діяльності: монографія. Львів: ДП «Друкарня УМВСУ у Львівській області». 2005. 284 с.

361. Токарська А. С. Правові аспекти суспільної комунікації: монографія. Львів. 2008. 144 с.

362. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті пост класичного право розуміння: автореф. дис.. докт.юрид.наук: 12.00.12 – філософія права. Київ. 2008. 38 с.

363. Токарська А. С. Комунікативна природа права і правової комунікації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 32-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2011_1_5

364. Толокольніков С. В. Право юридичної особи на відшкодування немайнової шкоди в кримінальному судочинстві за КПК України 2012 р. *Часопис Академія Адвокатури України*. 2012. №4 (17). URL: http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/issue/view/46

365. Торбас О. О. Розсуд у кримінальному процесі України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса. 2021. 478 с.

366. Торбас О. О. Відмова потерпілого від обвинувачення як підстава закриття кримінального провадження. *Актуальні питання державотворення в Україні*. Київ: Прінт-Сервіс. 2015. С. 442–444. URL: http://dspace.onua.edu.ua/ handle/11300/7702

367. Торбас О. О. Думка потерпілого щодо можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності за КПК 2012 р. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2(6). С. 137-142. URL: http://dspace.onua.edu.ua

368. Трекке А. С. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості: дис. … канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Ірпінь, 2019. 224 с.

369. Трофименко В. М. Кримінальний процес: підручник. За ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків, 2013. С. 545–561.

370. Туляков В. А. Вчення про жертву злочину: соціальні і правові основи. Одеса. 2001. 484 с.

371. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: автореф. дис..докт.юрид.наук. Одеса. 2001. 38 с. http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3301/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%20%D0%A2%D1%83%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2.pdf?sequence=1&isAllowed=y

372. Туринська О. Є. Психологічні особливості професійного спілкування працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. Вип. 2 (2). С. 480-490

373. Узагальнення ВССУ судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод від 22.01.2014 р. URL: http://zib.com.ua/ua/print/92557-uzagalnennya_vssu_sudovoi_praktiki_zdiysnennya_kriminalnogo_.html

374. Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування (станом на 12 січня 2017р.) URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00212.html

375. Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності або від кримінального покарання (станом на 01. 09. 2013 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0006705-13

376. Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності або від кримінального покарання URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0006705-13

377. Узагальнення щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (станом на 07. 02. 2014 р.) URL: https://zib.com.ua/ua/print/79796-vssu_rozpoviv_suddyam_koli_im_slid_sluhatisya_prokuroriv.html

378. Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 22. 06. 2017 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67309644

379. Ухвала апеляційного суду Луганської області від 15. 12. 2017 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71019879

380. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 13.07.2015 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/

381. Ухвала Апеляційного суду Рівненської області від 30. 03. 2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73071276

382. Ухвала Апеляційного суду Харківської обл. від 07.06.2018 року (справа №638/1010/18) URL: https://precedent.ua/74561125

383. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 16. 07. 2014 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39828311

384. Ухвала апеляційного суду Херсонської області, справа № 667/8623/15-к від 26.04.2016 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/

385. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 17.03.2021 р. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95690527&red=1000037d0fcc8677a5b243112f03abc3324b5a&d=5

386. Ухвала ВССУ від 15 березня 2016 року URL: http://protokol.com.ua/ru/vssu_hronichniy_alkogolizm_ta_abo_narkomaniya_e_psihichnimi_rozladami_a_tomu_uchast_zahisnika_e_obov_yazkovoyu_(sprava_127_25936_14_k_vid_15_03_2016)/

387. Ухвала Голопристанського районного суду Херсонської області від 21.03.2013 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/

388. Ухвала Дніпровського районного суду м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської області про зміну запобіжного заходу від 23.02.2015 р. у справі № 209/4356/13-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua

389. Ухвала Київського районного суду м. Полтави від 10.08.2018 р. (справа №638/4399/15-к) URL: http://reyestr.court.gov.ua

390. Ухвала Іванківського районного суду Київської області від 19.11.2021 р. у справі № 366/3127/21, провадження № 1-кс/366/265/21) URL: http://reyestr.court.gov.ua

391. Ухвала Жовтневого районного суду м. Маріуполя від 21.06.2016 р. URL: ђttps://verdictum.ligazakon.net/document/58414639

392. Ухвала Запорізького районного суду Запорізької області від 20 квітня 2021 року URL: https://vkursi.pro/vsudi/decision/96419581

393. Ухвала Київського апеляційного суду від 02.04.2019 р. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80951399

394. Ухвала Київського апеляційного суду від 07.08.2019 року URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83550487

395. Ухвала слідчого судді Автозаводського районного суду м. Кременчука від 11.01.2019 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79149081

396. Ухвала слідчого судді Дніпровського районного суду м. Києва від 05. 08. 2016 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00212.html

397. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 25. 08. 2015 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00212.html

398. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду м. Харкова від 14.03.2014 р. (справа № 639/1438/14-к) URL: http://reyestr.court.gov.ua/

399. Ухвала слідчого судді Зарічного районного суду м. Суми від 03.10.2013 р. (справа № 591/8668/13-к) URL: http://reyestr.court.gov.ua/

400. Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Одеси від 14. 03. 2013 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68785484

401. Ухвала слідчого судді Коростишівського районного суду Житомирської області від 12.04.2013 р. (справа 280/608/13-к) URL: http://reyestr.court.gov.ua/

402. Ухвала слідчого судді Любарського районного суду Житомирської області від 04.01.2013 р. (справа № 282/29/13-к) URL:http://reyestr.court.gov.ua/

403. Ухвала слідчого судді Московського районного суду м. Харкова від 13. 04. 2017 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65987240

404. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 12.06.2015 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/

405. Ухвала слідчого судді Приморського районного суду м. Маріуполя від 08. 01. 2019 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79043239

406. Ухвала слідчого судді Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 22. 07. 2015 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00212.html

407. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 05.10.2015 р. у справі № 760/23434/14-к URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/51936663

408. Ухвала Таращанського районного суду Київської області від 12.07.2021 р. URL: https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/98246399/

409. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 02.10.2015 р. у справі № 308/4008/15-к URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/51814908

410. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду від 05.06.2013 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/

411. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду від 30. 04. 2013 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/

412. Фаринник В. І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2018. 565 с.

413. Філософський енциклопедичний словник. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ. 2002. С. 291.

414. Фоміна Т. Г. Медіація у кримінальному провадженні: новели законодавства та перспективи його вдосконалення. *Право і безпека*. №1 (84). 2022. С. 104-112.

415. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів: 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

416. World Health Organization’s (WHO). URL: https://www.who.int/

417. Хаммуді А. В.Особливості допиту потерпілого, свідка під час досудового розслідування у судовому засіданні. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2016. № 4 (76). С.276-283.

418. Хмелевська Н. В. Теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правової допомоги адвокатом в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2013. 19 с.

419. Tsekhan D. M., Murashko A. S. The Expediency of Using the Results of Psyhophysiological Research Conduction Using a Computer Polygraph in the Collection of Evidence in Criminal Proceedings Against the Life and Health of a Person // *European Reforms Bulletinscientific: scientific peer-reviewed journal.* No. 1. Centre for European Reforms Studies, a.s.b.l. Grand Duchy of Luxembourg, 2021. P. 92-96.

420. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

421. Цимбал Ю. Ю. Особливості психологічного портрета особистості потерпілого у юридичному контексті. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Випуск 533. Правознавство. С. 114-119.

422. Черновський О. К. Психологічні особливості особистості потерпілого у кримінальному процесі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. №2. К., 2013. С. 220-225.

423. Charles D. Spielberger. Anxiety and Behavior. Academic Press. 1966.

424. Шаповал В. Д. Міжнародні стандарти регламентації права громадян на правову допомогу. *Часопис Київського університету права*. К., 2015. №4. С. 355.

425. Шевчук М. І. Ініціатива суду та її межі у зясуванні обставин кримінального провадження під час судового розгляду: дис.. канд.юрид.наук. Львів. 2015. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-13.pdf

426. Шибіко В. П. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 р. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. № 1. 2013. С. 307-313. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_54

427. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Право, 2011. 472 с.

428. Шило О. Г. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження з метою збирання доказів. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 6–7 грудня 2012 р., м. Київ. Х.: Видавець Строков Д. В., 2013. С. 357.

429. Шиян А.Г. Адвокат – представник потерпілого у кримінальному провадженні URL: http://mylektsii.ru/1-64379.html

430. Щиголь О. В. Трансформація гарантій прав потерпілого під час воєнного стану: праксеологічний аспект. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи*: матеріали круглого столу. Львів: Інституту права ЛьвДУВС, 2022. С. 253-258.

431. Щиголь О. В. Науково-практичний огляд законодавчих змін, пов'язаних із наданням окремим категоріям потерпілих права на безоплатну вторинну правову допомогу в кримінальному провадженні. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 27 травня 2022 р.). Х.: Хмельницький університет управління та права імені Л. Юзькова, 2022. С. 92-94.

432. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Лист Верховного Суду від 03 березня 2022 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VSS00820?q=

433. Юридична енциклопедія: В 6 т. За ред. Ю. С. Шемшученко та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. URL: https://leksika.com.ua/legal/

434. Юридичний словник. За ред Б. С. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цвєткова. К.: Ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1974. С. 68.

435. Ягунов Д. В. Дотримання розумних строків на стадії досудового розслідування та захист прав потерпілого: окремі проблеми чинного кримінального процесуального законодавства та шляхи їх вирішення. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 332–341.

436. Яновська О. Г. Рівноправність сторін у процесі доказування: проблеми правозастосування. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листоп. 2013 р.); відп. за вип. Аленін Ю. П. Одеса: Юрид. літ., 2013. С. 175.

437. Яновська О.Г. Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 243.

438. Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства: монографія. Київ: Прецедент, 2011. 303 с.

439. Яновська О. Г. Протестна діяльність адвоката в кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4(5). С. 124–130.

440. Яновська О. Г. Теоретичні та організаційні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2011. 38 с.

441. Ярош В. В. Дійове каяття як підстава звільнення від кримінальної відповідальності, передбачена Загальною частиною Кримінального кодексу України. *Форум права*. №1. 2013. С. 1244-1250.